

**СЪЮЗ НА ТРАКИЙСКИТЕ ДРУЖЕСТВА
В БЪЛГАРИЯ**

ТРАКИЙСКИ НАУЧЕН ИНСТИТУТ

ИЗВЕСТИЯ НА ТРАКИЙСКИЯ НАУЧЕН ИНСТИТУТ

КНИГА ШЕСТНАДЕСЕТА

© Съюз на тракийските дружества в България,
Тракийски научен институт, 2018
© Издателство „Захарий Стоянов“, 2018
ISSN 1312-6741

СЪЮЗ НА ТРАКИЙСКИТЕ ДРУЖЕСТВА В БЪЛГАРИЯ
ТРАКИЙСКИ НАУЧЕН ИНСТИТУТ

**ИЗВЕСТИЯ
НА
ТРАКИЙСКИЯ
НАУЧЕН
ИНСТИТУТ**

КНИГА ШЕСТНАДЕСЕТА

Издателство
„ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ“
София, 2018

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Проф. д.ф.н. Васил Проданов – Главен редактор
Д-р Ваня Стоянова – Научен секретар

и членове:

Проф. д.и.н. Светлозар Елдъров
Проф. д.и.н. Илия Тодев
Проф. д.с.н. Таня Неделчева
Доц. д-р Геновева Михова
Доц. д-р Георги Митринов
Доц. д-р Валентина Ганева-Райчева
Доц. д-р Наталия Рашкова
Доц. д-р Борислав Градинаров

Отговорни редактори на тома:
Проф. д.ф.н. Васил Проданов и д-р Ваня Стоянова

УВОД

**БАЛКАНИТЕ СЛЕД РЕФЕРЕНДУМА
В ТУРЦИЯ, РИСКОВЕТЕ ОТ ПОЛИТИКАТА
НА НЕООСМАНИЗЪМ И ИСЛЯМИЗАЦИЯ И
СЛЕДСТВИЯТА ЗА БЪЛГАРИЯ
И ТРАКИЙСКИТЕ БЪЛГАРИ**

ВАСИЛ ПРОДАНОВ

Настоящият том от Известията на Тракийския научен институт съдържа главно разработките, които бяха направени за конференцията, проведена пред декември 2017 г. от ТНИ, СТДБ и УНСС на тема „Балканите след референдума в Турция, рисковете от политиката на неоосманизъм и илямизация и следствията за България и тракийските българи“. Ориентацията ни към тази тема беше обусловена от факта, че решаването на откритите въпроси, свързани със съдбата на тракийските българи и тяхното имущество е свързано с отношенията между Турция и България, но тези отношения в най-висока степен са обусловени от промените в геополитическия статус на Турция, нейната стратегия, възможности, перспективи.

Наша изходна предпоставка беше, че референдумът за промени на Конституцията в Турция на 16 април 2017 г., чрез който там бе наложена силната и централизирана президентка република и укрепена властта на досегашния

президент Реджеп Ердоган е етап в една дългосрочна тенденция. Той утвърди дългосрочно политиката на турската държава на отстъпление от секуларизма на Ататюрк. Даде допълнителен импулс за вътрешна и външна политика, в основата на която стоят ислямизмът и неоосманизмът като стратегия за завръщане на контрола над Балканите и нова геополитическа роля на Турция. Това изправи и България, и останалите балкански държави пред нова ситуация.

Началото на тази политика е още през 80-те години с управлението на Тургут Йозал, но нейното оформяне става окончателно по време на управлението на Партията на справедливостта и развитието след 2007 г. Турция е възхождащ военен, демографски и икономически колос в сравнение на разделените на 10 малки държавици със сложни и конфликтни отношения Балканите. При това България е изложена на най-голям риск, защото е на непосредствената граница с Турция, мащабите на турско и ислямско население, което може да използва като пета колона са по-големи отколкото при другите балкански държави, а военните, разузнавателни и контраразузнавателни структури у нас са целенасочено разрушени, доверието към тях е намаляло силно, ефективността и възможностите им силно намалели.

В тази ситуация възникват серия от въпроси за тенденциите, които можем да очакваме и за това какво да се прави. За СТДБ това е изключително важен проблем, защото като организация със своя кауза той се появява в резултат на етническото прочистване и заграбване имуществото на няколкостотин хиляди предци на тракийските българи и извършването на най-големия геноцид на Балканския полуостров, довел до смъртта на около 60 000 тракийски българи. Българска Тракия граничи с днешна Одринска Тракия,

от която непосредствено може да дойдат и идват всякакви опасности. Именно за това и поставихме на дискусия серия от въпроси, които оформиха основните панели на нашата конференция и части на настоящата работа. В тази дискусия се включиха както представители на СТДБ и ТНИ, така и наши дипломати и разузнавачи, учени от УНСС, СУ, УНИБИТ.

Първата група от въпроси в тази дискусия бяха свързани с промените в Турция и българо-турските отношения. В тяхната разработка участваха наши дипломати, специалисти по Турция, както и представители на Асоциацията на разузнавачите от запаса. Те обсъдиха съвременното положение в Турция в контекста на положението на България в съвременния свят, българо-турските отношения, последствията от промените в Турция за членството ѝ в НАТО и активността на нейните разузнавателни служби. В този контекст бяха анализирани и проблемите, отнасящи се до различните имуществени, социални и хуманитарни проблеми, свързани с тракийския въпрос. Показано бе, че това е свързано с промени в глобалната геополитическа ситуация, нарастваща конфликтност и рискове на Балканите в резултат на кризата в ЕС, засилващата се битка между САЩ, Турция и Русия в този регион и в частност на територията на България. Това се видя особено отчетливо на последните парламентарни избори в у нас през март 2017 г.

Втората група от въпроси бе свързана с неоосманистката политика на Турция и рисковете за България. В дискусията участваха дипломати, учени, журналисти, които специално анализираха неоосманистката политика изобщо и нейните проявления в България, следващите от това скрити и явни опасности, нейните перспективи. Специално внимание бе

обърнато на различните измерения на меката сила на Турция в България и на различните инструменти, чрез които тя я реализира и това става предпоставка за дезинтеграция на българските мюсюлмани и идентифицирането им с Турция, което ги прави податливи на външни въздействия. Дискутирана бе каква да бъде политиката към българските изселници и дали трябва да продължим да подкрепяме двойното гражданство, при положение че Турция не признава официално такова, но неофициално го разрешава за дошлите от България изселници и се опитва да го използва свои стратегически цели.

Третата група от дискутирани въпроси, които станеха част от настоящия труд, се отнася до тенденциите на ислямизация в Турция и използването на исляма като инструмент за въздействие върху българските мюсюлмани. В този контекст бе направено сравнение между политиките на движението Гюлен и на турската държава в България. Показана бе заплахата за сигурността на Балканите от десекуларизацията на исляма в Турция и проявленията на тази заплаха в тенденции на радикализация на учениците от мюсюлмански семейства в България. Критикувани бяха манипулативните теории на съвременни турски историци за произхода на българите мохамедани – помаци, практиките на отродяване на българите мюсюлмани, демографските промени и тенденции към ислямизация в един конкретен регион – свиленградският.

Общият извод от цялата дискусия е, че поставянето на дневен ред и анализът на тези проблеми е изключително необходимо, както защото те са пренебрегнати в нашето общество, а са жизнено важни за съдбата на страната ни, така и поради фактът на рязко намалялите експертни възможнос-

ти, наблюдавани от българските институции, а от тук – на способностите им за реагиране на рисковете, резултат на политиката на Турция на неоосманизъм, ислямизация и намеса във вътрешните работи на България. При това положение много важна става ролята на СТДБ и ТНИ като средище за обединяване на експертите в тази сфера и поставяне на въпросите, които те формулират пред българските и европейски институции.

ВСТЪПИТЕЛНИ ДУМИ
КЪМ УЧАСТНИЦИТЕ В КОНФЕРЕНЦИЯТА
„БАЛКАНИТЕ СЛЕД РЕФЕРЕНДУМА В ТУРЦИЯ,
РИСКОВЕ ОТ ПОЛИТИКАТА НА НЕООСМАНИЗМА
И ИСЛЯМИЗАЦИЯТА, И СЛЕДСТВИЯТА ЗА
БЪЛГАРИЯ И ТРАКИЙСКИТЕ БЪЛГАРИ“

КРАСИМИР ПРЕМЯНОВ,
ПРЕДСЕДАТЕЛ НА СТДБ

Уважаеми колеги,

Приветствам ви с „Добре дошли“ на днешната конференция, организирана от Съюза на тракийските дружества в България (СТДБ), от Тракийския научен институт, който е неотделима част от Съюза на тракийските дружества и от Университета за национално и световно стопанство (УНСС). Поднасям огромна благодарност на нашите домакини – УНСС и неговият ректор проф. Стати Статов, който е член на Централното ръководство на СТДБ.

Искам да кажа няколко думи по повод избора на темата на днешната конференция. Обмисляхме я много задълбочено. Имахме притеснение, че може да предизвика негативни чувства или да създаде проблеми от двустранен характер. Но в същото време преценихме, че най-организираната общност – тази на тракийските българи е най-тежко постра-

дала през 1913 г. от тогавашната политика на Турция. През този период загубиха своя живот около 68 000 души, стотици хиляди тракийци бяха прокудени от родните си места, а имуществото им ограбено.

Защо казвам всичко това? За да подчертая, че ние като част от българския народ имаме своята отговорност да съхраним и предадем на следващото поколение фактите за съдбата на тракийските българи и техните потомци. Би било голяма грешка, ако се смята, че ние извеждаме тази тема, за да създадем проблеми в отношенията между българския и турския народ! Не!

Ние искаме да поставим тревожни въпроси, които са особено актуални след референдума в Турция и заявената политика, намерила завършен вид в „стратегическата дълбочина“, имаща своите естествени проекции на Балканите и в България. Днес ще се поставят въпроси, които българската държава трябва да заложи в политиката си, за да гарантира своя политически, културен и държавен суверенитет. Но ако не го направи, след години може да констатираме неоправими последици в нашия статус.

Искам да споделя пред вас, че наш дълг като тракийска общност, която е неотделима част от българския народ, е да се борим за моралното и материално обезщетение на тракийци. Ние сме част от българския народ, подчертавам това, защото имаше опити на недобросъвестни анализатори и журналисти да представят нашите борби за морално и материално обезщетение на тракийските българи като опит да отделяме Тракия от България. Това беше една глупост, която беше тиражирана и аз искам да използвам случая да подчертая, че никога не е имало такива намерения и това грубо противоречи на смисъла и на същността на тракийската организация.

Темата за днешната конференция избрахме заедно с чл. кор. Васил Проданов и д-р Ваня Стоянова, които са от ръководството на Тракийския научен институт. Тя позволява чрез методите на анализа, на научната дискусия, да се поставят и обсъдят въпроси, важни за България и за нейното бъдеще.

Искам да споделя пред вас, че в непосредствения дневен ред на Съюза на тракийските дружества са залегнали няколко задачи, които считаме за изключително важни:

✓ Под ръководството на Тракийския научен институт, на основание на договор за партньорство с Българската академия на науките се работи по подготовката на Енциклопедия Тракия. Всичко, което липсва в нашите официални източници, учебници и научни пособия, ще може да се прочете там.

✓ Съвместно със Столична община работим върху инициативата една от метростанциите на София да носи името „Тракия“. Тя ще напомня за историческото ни минало и затова, че Тракия е неотделима част от България. Надявам се, в близко време Столичният общински съвет да приеме решение.

✓ Работим върху откриването на паметник на Капитан Петко Войвода – един от символите на тракийската организация, който да заеме своето заслужено място до паметниците на българските национални герои Васил Левски и Христо Ботев в Алеята на славата в София.

Искам да използвам случая, че един от достойните български учени Георги Янков, заслужил професор на УНСС, тракиец по произход, пожела да стане член на Съюза на тракийските дружества в България, за да му връча членската карта и да пожелаем успех на конференцията!

ВСТЪПИТЕЛНИ ДУМИ
КЪМ УЧАСТНИЦИТЕ В КОНФЕРЕНЦИЯТА
„БАЛКАНИТЕ СЛЕД РЕФЕРЕНДУМА В ТУРЦИЯ,
РИСКОВЕ ОТ ПОЛИТИКАТА НА НЕООСМАНИЗМА
И ИСЛЯМИЗАЦИЯТА И СЛЕДСТВИЯТА
ЗА БЪЛГАРИЯ И ТРАКИЙСКИТЕ БЪЛГАРИ“

ПРОФ. СТАТИ СТАТЕВ,
РЕКТОР НА УНСС

Уважаеми господин Премянов,
Уважаеми участници в конференцията,
Уважаеми гости,
Драги колеги,
Дами и господа,

Добре дошли в Университета за национално и световно стопанство! Особена чест е за мен като ректор и като тракиец, че Върховният комитет на Съюза на тракийските дружества в България прие поканата ми конференцията да се проведе в УНСС. И това не е случайно. Преди близо един век – на 10 октомври 1920 г., при откриването на Балканския блискоизточен институт, както се нарича в началото Свободният университет за политически и стопански науки – предшественика на УНСС, неговият създател и първи ректор проф. Стефан Бобчев определя като „важна особеност“ на новото висше

училище установяването на „академична връзка и взаимно опознаване и изучаване на балканските страни“.

Вече почти 100 години нашият университет развива и обогатява тази „важна особеност“. Нещо повече – днес УНСС е водещ център в изследванията на балканската проблематика и в подготовката на кадри за държавата, бизнеса и обществените организации в Югоизточна Европа. В университета функционира специализиран Център за балкански изследвания, всяка година се провеждат научна конференция и младежка кръгла маса под надслов „Балканите в XXI век – българският поглед“ с участието на най-добрите специалисти от българската академична общност и практиката.

Преди две седмици министър-председателят Бойко Борисов изнесе своята първа академична лекция на тема „България, Балканите, Европа и светът“ именно в УНСС. В нея той се обърна към европейските лидери с посланието за по-ясен и конструктивен диалог с Република Турция, което предизвика широк отзвук в турските медии. Това са само част от основанията УНСС да бъде домакин на днешния форум. Убеден съм, че предстоящите доклади и дискусии ще бъдат значим принос в развитието на изключително значимата проблематика, свързана със ситуацията в Турция, с връзките Турция – България и с тракийските българи.

Още веднъж Ви приветствам с нашето топло човешко и академично „Добре дошли в УНСС!“ Това е първата, но вярвам, че няма да е последната проява на нашата академична територия. Вратите ни са винаги отворени за дискусии, особено по такива сериозни и значими проблеми. След конференцията, на основата на докладите, анализите и дискусиите, ще изготвим становище, което поемам ангажмента да бъде изпратено до всички заинтересувани институции.

Пожелавам успех на конференцията!

Част I

ПРОМЕНИТЕ В ТУРЦИЯ И БЪЛГАРО- ТУРСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ

СЪВРЕМЕЕННОТО ПОЛОЖЕНИЕ В ТУРЦИЯ СЛЕД РЕФЕРЕНДУМА

ПЕТЪР ВОДЕНСКИ

След референдума в Турция, Ердоган продължи да се сблъсква със стари проблеми, към които се добавиха и нови.

Кюрдският проблем продължава да „тлее“ с различен интензитет. Военните действия в югоизточните райони не само не бяха прекратени, но дори се засилиха; продължиха да падат жертви и от двете страни. (Прекратяването им за известно време – когато централната власт начело с Ердоган пристъпи към преговори с кюрдите – доведе до нелющи резултати, но след отказа от страна на Анкара да преговаря, войната бе възстановена).

Не спират периодичните изблици на **тероризъм**, въпреки набрания немалък опит на специалните служби. Той се проявява по линия на кюрдите, или на крайни левичарски и десни групировки, както и по линия на Ислямска държава.

Пребиваването в Турция на около **3 милиона бежанци** от Сирия, Ирак, Афганистан, Пакистан, северна Африка, задълбочава както икономическите и социални проблеми, така и тези с тероризма.

За всички проблеми **Ердоган обвинява Гюленистите** (т.нар. „ФЕТО“), т.е. привърженици на Фетхуллах Гюлен,

намиращ се понастоящем в САЩ. Въпреки настояването на Турция, САЩ отказват да им го предадат.

Ердоган успя да спечели на **референдума през април 2017 г.**, с което исканите промени в Конституцията ще станат факт до две години. Още от първия момент след референдума започнаха някои промени, с които **Ердоган – който преди това владееше парламентарната и изпълнителната власт (централна и местна) – на практика започна да овладява съдебната, армията, медиите.** Както и се очакваше, той продължи да притиска по различен начин (чрез медийни кампании и скалъпени съдебни обвинения) политическите си противници сред опозицията, както и недостатъчно лоялните дейци на Партията на справедливостта и развитието (ПСР) на местно и централно ниво, заздравявайки партийната си власт.

Обществото в Турция е разделено на такива, които подкрепят Ердоган, и останалите, които са против превръщането на демокрацията в едноличен авторитаризъм. Т.нар. „Поход за справедливост“ (изминаване пешком пътя от Анкара до Истанбул), организиран от лидера на най-голямата опозиционна партия – Народнорепубликанската партия (НРП) – Кълъчдароглу, успя да събере повече от сто хиляди души, което показва сериозна съпротива срещу курса на Ердоган.

Появи се **нова партия** в дясното политическо пространство – „**Добрата партия**“, създадена от дисиденти от Партията на националистическото действие (ПНД), начело с г-жа **Мерал Акшенер**, уважаван политик, ползваща се със симпатии сред широк кръг. Шенер открито заяви, че ще се кандидатира на изборите за президент през 2018 г., с което направи заявка за сменяне на държавното ръководство, а с това – сменяне на курса на Ердоган.

Всичко това вещае неизвестност относно запазване на властта от Ердоган при бъдещи избори. Различни проучвания на общественото мнение сочат, че евентуалната победа на ПСР е силно проблематична. Например, според издание „Дикен“ от 7 ноември 2017 г., агенцията СОНАР е провела социологическо проучване, според което ПСР би получила на избори към онзи момент 38,51% подкрепа, НРП – 23,50%, Добрата партия на Мерал Акшенер – 16,6% (събира подкрепа от избиратели на НРП, ПСР и ПНД), кюрдската Демократична народна партия (ДПН) – 10,33%, националистическата ПНД (сега съюзник на ПСР) – 7,78% (под прага за влизане в Меджлиса), други – 3,82%. Заключение е, че изборите за президент (през 2019 г.) ще се решат от онези, които още не са решили за кого да гласуват, а „Добрата партия“ още отсега променя досегашния баланс в политиките.

Ердоган си дава сметка за състоянието във вътрешен план, което го кара да мисли за предприемане на **различни „апаратни“ хватки**, например, намаляване на досегашния праг от 10% за влизане в Парламента на партиите (с това ще успее да вкара губещия влияние свой съюзник в лицето на ПНД), предявяване на измислени обвинения към един или друг опозиционен противник, изтегляне по-близо датата на местните и другите избори с оглед ПСР и ПНД да не губят още от електоралната си подкрепа, а другите партии да нямат достатъчно време да се подготвят.

Инструмент за постигане на изброеното е и обявеното след опита за преврат от 15 юли 2016 г. **извънредно положение**, което бе периодично продължавано и действа към настоящия момент.

В областта на **външната политика** Турция се сблъсква с нееднозначни сигнали от страна на ЕС и страните-член-

ки. От една страна, Анкара стана обект на критики по отношение поетия от Ердоган курс на потъпкване на основни демократически права на гражданите. Някои от страните (ФРГ, Австрия, Нидерландия и др.) остро поставиха въпроса за арестуваните след опита за преврат и досега турски и чужди граждани. Берлин дори направи опит да лобира сред страните от ЕС за прекратяване на преговорите на Анкара за членство в ЕС, но сред повечето от тях не намери сподвижници за подобни остри действия.

Във военната област – ФРГ изтегли своите военнотружещи от базата в Инджирлик, след като въпросът за посещение на германски парламентаристи в Турция не намери положително решение. В публикация на германския „Ди Велт“ от 22 август 2017 г., бившият офицер, депутат в Бундестага и външнополитически експерт на ХДС Родерих Кизевевер прави оценка, че Турция в средносрочен план може по собствена инициатива да прекрати членството си в НАТО, тъй като Анкара потъпква ценностите, зад които стои Алиансът и вече не може да бъде считана за надежден партньор в областта на отбраната и сигурността (поне засега тази оценка изглежда пресиленa).

В същото време, спирането от страна на ЕС на финансови средства за Турция – което така шумно и широко бе оповестено – по някои данни представлява незначителна част от всички средства на съюза и неговите членове, заделени за Анкара (напр. средствата за мигрантите – всъщност за съвместно опазване на границите – не са засегнати по никакъв начин).

В момента изглежда сякаш нито Брюксел иска сегашна Анкара за пълноправен член, нито пък Турция желае да стане пълноправен член, но между тях има своего рода „деб-

нене“ – кой пръв ще заяви това публично и официално, та вината за последствията да падне върху него.

Отделен комплекс от проблеми съществува в отношенията на **Турция със САЩ**. Най-общо казано – Ердоган отправя искане да им бъде предаден Фетхуллах Гюлен заради обвиненията, че той стои зад опита за преврат, а САЩ смятат, че предоставените документи не доказват неговата вина. Покрай това се завъртяха обвиненията в САЩ срещу иранския бизнесмен Реза Зараб, за който се твърди, че е имал бизнес-отношения с членове на семейството на Ердоган в нарушение на санкциите срещу Иран. Анкара обвинява Вашингтон, че снабдяват с оръжие кюрдите в Сирия в ущърб на турските интереси и въпреки публичните обещания САЩ да не правят това. В проблем се превърна унизителното и обидно отношение на американската страна към личните бодигардове на Ердоган при негово посещение в САЩ, а също арестуването от турска страна на работещ в американското генерално консулство в Истанбул (местно лице) и обвиненията към него в Гюленизъм. Има една школа на мислене, че САЩ съзнателно се стараят да подтикнат Анкара да влага ресурси както в опазване на своите интереси в Близкия изток (Сирия и Ирак), така и на Балканите – където турските апетити са стари и неизтриваеми – за да могат да отслабят страната с цел да предотвратят превръщането на Турция от регионална в по-мощна сила и тя да не застрашава американския интерес.

При това положение, **Ердоган пристъпи към изграждане на тактически съюз с Русия**, като за година и половина успя да измине от точка „0“ – до която бяха паднали руско-турските отношения във всички области след свалянето от турска страна на руския самолет над Сирия – до днешния

тактически съюз, даващ възможност да се търсят работещи решения по войната в Сирия и въобще в региона.

Намеса на Турция във вътрешните работи на други страни

Както вече стана дума, във външнополитически план Турция се опитва „да надрасне“ регионалното си сега значение и да стане глобална сила, предвид нарастващия ресурс – като население, икономика, армия. В преследване на такава цел, тя хибридно използва всички достъпни средства – политически, военни, „мека сила“ в лицето на установяване на влияние върху тюркски групи в съседните страни чрез различни инструменти – **културно проникване чрез турски културни центрове, разузнаване (МИТ), Агенцията за сътрудничество и развитие (ТИКА), Агенцията по религиозните въпроси (Дианет), политическо-партиен инженеринг в дадени страни.** Действа се на принципа „колкото може – толкова“.

В страните с турски общности (напр. в Западна Европа) се изпращат учители за децата в турски училища, проповедници в джамии и пр. Известно е, че в някои от тези страни – след като се видя неблагоприятното въздействие на подобни прояви, изразяващо се в капсулирането на турските общности и нежеланието им да се интегрират в местното общество – се появи брожение срещу подобна дейност, което придоби публичност след референдума, на който гласуваха турските граждани в Германия и Австрия, а Ердоган призова – преди изборите в Германия – за коя германска партия да гласуват там турските граждани.

Досега в Германия – според Спогодба от 1957 г. – турските деца се обучават в неделни училища по турски език и

родинознание с турски учебници, от командировани от Анкара държавни учители (около 40 хиляди деца). Местните власти в Берлин проучват възможността за наемане на германски учители от турски произход, под техен надзор и с тяхно одобрение на учебните планове, защото се смята, че по досегашния модел Турция извършва политическа пропаганда и упражнява нежелано влияние върху турската общност.

В Австрия публично бе обявено за оплаквания от австрийски граждани от турски произход – направени в предизборната кампания пред независим кандидат за депутат (Петер Пилц) – че са били заплашвани чрез приложения в социалните мрежи от близки до режима в Анкара, че могат да бъдат арестувани при влизане в Турция. Смята се, че на територията на Австрия работят активно около 500 „турско-ислямски шпиони“. Мрежата от агенти е създадена от близките до управляващата в Турция ПСР организации, като Съюза на турско-европейските демократи, Асоциацията на индустриалците и бизнесмените (MUSIAD), Дианет и религиозната Milli Gorus. Действията им се координирали от турското посолство, а мрежата е ръководена от турския военен аташе. В Австрия има закон, който задължава имамите да предоставят предварително на съответните австрийски власти проектите си за проповеди в джамиите и да изчакат одобрение, преди да ги произнесат.

Според „Франкфуртер Алгемайне Цайтунг“ от 22 август 2017 г., опитите за турска намеса в Босна и Херцеговина са успешни. ПСР от години подкрепя там Бакир Изетбегович, като подхранва сред мюсюлманите култ към неговия баща, покойния президент Алия Изетбегович. Турската държавна телевизия снима в Сараево и Мостар сериала „Алия“. Според този филм, на смъртния си одър Алия Изетбегович

бил „завещал на Ердоган Босна и го помолил да се грижи за страната“. От своя страна, настоящият президент Бакир Изетбегович декларира благодарност за турската подкрепа и определя Ердоган като „велик президент и лидер на всички добри хора по света“.

Политическо-партийният инженеринг е друга, „по-висша“ форма на намеса на Анкара във вътрешните работи на страните от региона и не само. Така например, според информация на Анадолската агенция от 7 март 2017 г. (<http://aa.com.tr/en/europe/alienated-muslims-in-europe-establish-their-own-parties/766087>), в европейски страни съществуват 11 политически партии, „основани от мюсюлмани или с предимно мюсюлмански членове“. Причините за възникването на тези партии били *„нарастването на ислямофобията“*, което карало мюсюлманите да се чувстват все по-отчуждени, затова, чрез тези партии, те се надявали да се чуе гласът им и да бъдат разгледани и решени техните проблеми.

Тези страни били **Франция (три партии), Испания (две партии), Австрия, Нидерландия, България (три партии) и Гърция. В България се посочват ДПС, ДОСТ и НПСД.**

От споменатата информация става ясно, че с изключение на България, в останалите посочени страни мюсюлманските партии са маргинални организации с незначително влияние върху политиката на съответната страна.

Българо-турски отношения

Ще се спра само на няколко момента в българо-турските отношения.

Между премиера Борисов и президента Ердоган съществуват добри лични отношения. Ердоган играе важна роля за пренасочване на мигрантските потоци не през България,

в отговор на което българската страна си „затваря очите“ пред редица провокации на Анкара – например, публични изказвания на турския президент, че „са му скъпи на сърцето“ редица територии от времето на Османската империя, сред които и днешни български земи (напр. „ТРТ Хабер“ от 20 октомври съобщава, че на среща с мухтари в Анкара на 18 октомври, турският президент Ердоган е заявил, че всички съседни на Турция страни представляват част от нейните интереси). *„Потиснатите нас чакат навсякъде по света – казва Ердоган. Да не би вие да нямате самолети, доктори, защо не ги изпращате (питат те)?... В Сирия и Ирак единството не е само минало, но и бъдеще. Често ни задават въпроса каква работа ние имаме в Сирия, Ирак, на Балканите, в Кавказ, в Средна Азия, в Северна Африка? На непросветените в историята ще отговоря така: всички географски области на изток и север от Анкара са част от нашето сърце, и всички географски области на Запад и Юг са от другата страна на сърцето ни.“* А в „Сабах“ от 4 октомври цитира стряскащо изявление на Ердоган: *„Турция ще приложи „националната си доктрина“, ако териториалната цялост на Ирак бъде застрашена. Никой няма да може да спре нашето право да заявим, че 81 е Дюздже, 82 – Киркук, 83 – Мосул“* (номерата на провинциите/вилаетите в Турция са 81 на брой, последният от които е Дюздже). Ако човек си спомни изявленията на Ердоган от миналата година, когато бе изброил „близки до сърцето му“ области, стигайки до Варна, косите му могат да настръхнат, като си помисли кои номера на вилаети следват след градовете Киркук и Мосул в днешен Ирак – дали няма да са Кърджали, Бургас и т.н., *„докъдето стигне“?*

В „интерес“ на добрите отношения, официалните ни

власти си затварят очите и по отношение действия на турските органи на българска територия – Дианет, МИТ, ТИКА; политическо-партиен инженеринг в българския политически живот. Всичко това поставя въпроса: в българската политика спрямо Турция дали ще заложим на „удобството“, или на ценностите? България остави опазването на границата ни само на добрата воля на Ердоган. Видяхме докъде стига това – турските митничари на ГКПП Лесово-Хамзабейли влязоха от турска на българска територия и набиха – пред очите на всички! – български гражданин, защото не изпълнил техни искания. Това е неприемливо!

Още първото правителство на Борисов бе направило правилните изводи по отношение на Турция – че това е голям и силен наш съсед, със силна армия и служби за сигурност, и София следва да има добри отношения с Анкара. Но прилагането на тази политика силно „куцаше“. Борисов приемаше необходимостта от добросъседски отношения единствено под формата на отстъпки от българска страна, стига Турция да държи мигрантите на своя територия. Дори на първата си среща с премиера (по онова време) Ердоган, Борисов му каза в прав текст: *„И кажете им на вашите от ДПС да не ми създават проблеми“*, което означава, че му дава „карт бланш“ за намеса във вътрешните работи на България, а също че за него българските турци и ДПС не са грижа на България, а на Турция.

Ердоган не закъсня с действията си. На повърхността всичко изглеждаше „отлично“, като в песничката „Всичко върви добре, Графиньо“, само от време на време се появяваха „скромни“ информации, например, че нашите автоджамбази откраднали в Боровец джип с турска регистрация, в който били и документите на пътуващите в него турски ту-

ристи, а сред документите – служебни карти на тези хора, удостоверяващи, че са от МИТ (турските специални служби). Представяте ли си, по принцип всички специални служби заставят служителите си – при пътуване в чужбина – да оставят служебните си карти в касите си, т.е. за МИТ днешна България не е чужбина, а е едва ли не част от Турция! Или пък се появяваха информации, че турски лица с дипломатически паспорти от турските генерални консулства в Пловдив и Бургас шетат из България и агитират българските граждани от турски произход за кого да гласуват, да правят публични демонстрации за ремонтиране на български културно-исторически паметници от Османския период (да си го кажем – времето на турското робство), турският посланик присъстваше на партийни митинги и агитираше от тях и т.н.

Анкара пристъпи към политическо-партиен инженеринг в България, за който впоследствие писаха дори някои европейски медии. В цитирания в. „Франкфуртер Алгемайне Цайтунг“ от 22 август 2017 г. споменава, че намесата на Анкара във вътрешните работи на трети страни не е новина. Турция открито поддържа партии и политически фигури в други държави. Според тази публикация, България е най-ярък пример на подобна намеса. Преди изборите за Народно събрание на 26 март т.г., Турция е инвестирала много ресурс, за да вкара *„послушна партия в българския парламент“*, а турски дипломати и министри са взели участие в предизборни мероприятия на партията ДОСТ. Ердоган се е обърнал към *„братята с български паспорти“* да дадат своя глас за ДОСТ и е заявил, че турците в България са *„потиснато малцинство“*. В публикацията на германския вестник се обръща внимание, че въпреки забраната в

българската Конституция за учредяване на партии на етническа или религиозна основа, българските турци и мюсюлмани имат своя политическа организация в лицето на ДПС. През последните 25 години тази партия се окачествява като една от най-успешните в страната от гледна точка на изборните резултати и участието във властта, лидерът ѝ Ахмет Доган е определен като „сенчеста фигура, провежда собствена политика и не се оставя да бъде контролиран от Анкара“. Доган се е ползвал с подкрепата на Анкара, но е загубил доверието на Ердоган и през 2013 г., с подкрепата на Турция, е била създадена нова партия, НДПС (Народна партия на свободата и достойнството), която не е оправдала очакванията, не е влязла в Народното събрание, поради което се е пристъпило първо към „превземането отвътре“ на ДПС, а след това и към създаването на ДОСТ, но тя също не е успяла да преодолее бариерата от 4% на изборите. Опитите на Анкара за партиен инженеринг в България едва ли ще престанат.

В началото на ноември 2017 г. лидерът на ДОСТ Местан заяви позиция, че в България трябвало да бъде признато турско малцинство, защото сегашната Конституция признавала само индивидуални права, а това давало възможност на българските власти „да потискат“ турците и мюсюлманите – тези изяви на Местан бяха широко отразени в турските медии (в. „Миллет“ – издание на турците в Западна Тракия – от 9 ноември, и др.) При подобни прояви човек не може да не си спомни „букварни“ истини, че в политиката с малцинства в други страни, държавата-майка (в случая – „Анаватан“) подстрекава първоначално обособяване и „признаване на малцинство“, след това се търси „културна автономия“, а впоследствие – и „териториална автономия“.

От правителството на ГЕРБ нямаше никаква реакция на този партиен инженеринг. Много български медии, общественици и извънпарламентарни партии и организации преждаваха за него, но правителството се държеше все едно това е „тайна“, за която то не знае. Трябваше да дойде служебното правителство на проф. Герджиков, за да се предприемат действия. Само за три-четири месеца, българското правителство предприе следното:

- По линия на ДАНС бяха изгонени шестима турски граждани – сред тях и дипломати – за „дейност срещу националната сигурност“;

- По линия на МВР бяха иззети торбички с храна, закупена с финансиране от чужда държава, на които имаше лого на една българска партия (ДОСТ) и които бяха приготвени за раздаване сред български граждани с цел предизборна агитация;

- По линия на Прокуратурата бяха предприети действия за разследване на тези торбички;

- По линия на МВнР – извикан бе в София „за консултации“ българският посланик от Анкара;

- На турския посланик в София бе обърнато внимание на специална среща в МВнР за неговото присъствие на предизборни митинги и въобще за турската намеса във вътрешните работи на България;

- Беше прекратено действието на незаконния Протокол между Дианета (турска Дирекция по религиозните въпроси) и българската Дирекцията по вероизповеданията, според който повече от десет години турската страна плаща заплатите на българските религиозни лица, проповядващи ислям в джамиите и който не задължава никого да се отчита какво и как проповядва;

– Пред нашите европейски партньори бе поставен въпросът за действията на Турция и намесата във вътрешните ни работи;

– По линия на Министерството на правосъдието бяха предприети действия за преглед и евентуални корекции в Закона за двойното гражданство.

Но след идването на власт на правителството „Борисов-3“, отново нещата замряха, сякаш няма и не е имало турска намеса във вътрешните работи на България. Единственият видим ефект е, че този път в програмата на правителството, в частта за Турция, е записано, че *„не трябва да се допуска намеса във вътрешните работи“* – дано не остане само на хартия.

Това, донякъде, прилича на проблема с мигрантите – във филма на журналистката Елена Йончева виждаме незаконно преминаване на оградата, а в изявленията на официалните лица се твърди, че нямало такова нещо. По пътищата в катастрофа се разкрива нелегален трафик на мигранти, в официалните изявления – нямало нищо. На кого да вярваме?

Български имоти в Турция

Известни са двустранните българо-турски документи, според които Турция дължи заплащане за имотите на зверски изгонените от Тракия собствениците и техните наследници. Последният подобен документ е подписаният през 1992 г. в Анкара Договор за добросъседство, приятелство, сътрудничество и сигурност. Бях посланик в Анкара, когато договаряхме текста, а и на самото подписване. Мога да разказвам любопитни подробности как тези текстове бяха включени в Договора, въпреки неадекватността на тогавашното правителство в София и нежеланието на турската стра-

на. В крайна сметка, този въпрос намери място. След това бяха водени разговори между двете страни, Турция се опитваше по всякакъв начин да омаловажи нашите претенции, да ги разводни със свои насрещни претенции, които нямат място в такива разговори, а напоследък и въобще да отказва да говори по тях. Междувременно турските насрещни претенции (за пенсии и пр.) бяха удовлетворени от българска страна.

Благодарение на усилията на българската дипломация бе създадена двустранна българо-турска комисия по нерешените въпроси. За последно тази комисия се е събирала при правителството на Орешарски. Преди и след него, при правителствата „Борисов-1“, „Борисов-2“ и „Борисов-3“, няма никакво движение.

Въпросът за имотите е дългосрочен, за неговото решаване трябва да има удобен момент, необходима е настоятелност, търпение, защото иначе може да загубим всичко.

КЪДЕ СТОИ БЪЛГАРИЯ В СЪВРЕМЕННИЯ СВЯТ?

ГОРАН СИМЕОНОВ

Основният външнополитически проблем на нашето съвремие са съществуващите взаимоотношения, а всъщност дълбоки противоречия между САЩ, без съмнение най-силната свръхдържава в момента и възраждащата се в икономическо и военно отношение Руска федерация. Тези противоречия се коренят най-вече в съвършено различния подход към проблемите и перспективите в развитие на съвременния свят. Докато САЩ продължават все още да залагат на своя глобалистичен неолиберален модел за развитие на един еднopolюсен свят, изцяло зависим и контролиран от тях, Русия на Путин с променлив успех, но с необходимата последователност се стреми да противодейства, организирайки различни международни организации и съюзи, като Шанхайска организация за сътрудничество (ШОС), Евразийски икономически съюз (ЕИС) и БРИКС (BRICS – Brazil, Russia, India, China, South Africa) с цел изграждането на един бъдещ многополюсен свят, в който основни компоненти са националната държава и международното сътрудничество.

В тази връзка е добре да подчертаем, че двустранните отношения САЩ – Русия винаги са били и ще продължават да бъдат нестабилни, а в определени периоди и антагонистич-

ни, тъй като Русия винаги ще бъде заплаха за американския стремеж за световно господство.

Във военнополитическо отношение това са всички политически и военни мерки и действия на НАТО „на изток“, чието основна цел изграждането на „военна защитна дъга“ по западните и южните граници на Руската федерация. Най-сериозното дестабилизиращо мероприятие в европейски мащаб бе „цветната революция“ в Украйна, както и последните опити на САЩ за нейната своеобразна „реанимация“. Такива бяха и подобните мероприятия в Грузия и Киргизстан и американските бази в Средна Азия и т.н.

В икономически план битката срещу Руската федерация силно се ожесточи, след като САЩ по най-безцеремонен начин заставиха своите европейски партньори да наложат съвместни икономически санкции срещу Русия, които ще продължат и занапред, независимо от очевидните загуби за всички в Европа.

В крайна сметка, прекалено оптимистично би било да се смята, че САЩ ще отстъпят от своите досегашни лидерски позиции в света без борба. Именно затова като най-сериозен и тревожен въпрос, пред който е изправено човечеството, според мене, е дали при тази непрекъснато милитаризираща се външна политика сегашната американска администрация ще бъде склонна да използва по-остра военна стратегия, като например евентуален пряк военен сблъсък в Украйна или в Близкия изток, разчитайки, че той едва ли ще прерасне в сериозен ядрен конфликт. Разбира се, това би било изключително рискова за цялото човечество ситуация, в която дилемата – американско световно господство или мирен многополюсен свят ще стои със страшна сила, защото очевидно международната общност днес не разполага с

ефикасен механизъм за нейното разрешаване в интерес на мирното бъдеще на света!

Къде стои България в този „интересен свят“?

Ако „условно“ слезем в нашия Балкански регион, съвсем смело можем да твърдим, че бъдещето на една България, намираща се в центъра на Балканите, е заключено в триъгълника НАТО – Русия – Турция. Тук обезателно трябва да включим и все по-засилващия се напоследък геополитически и икономически интерес към страните в нашия регион и по-специално на сегашната американска администрация. Не бива да има съмнение, че предстои сблъсък на концепциите за бъдещето на региона между САЩ, ЕС, Турция и Русия, а специално в икономическата сфера – и на Китай. Като основната цел на НАТО си остава окончателното доизграждане на „защитната линия“ на южния фланг на съюза срещу Русия и силно ограничаване на нейното политическо и икономическо влияние както на Балканите, така и в Европа. Такава, според мен, е и основната цел на концепцията „Триморие“, използвайки крайната русофобия на Полша и Балтийските страни.

Каква е българската политика към сегашната ситуация и настъпващите промени?

В „евроатлантическата страна“ на триъгълника, т.е. в отношенията ни с ЕС и НАТО бих посочил няколко определящи „опорни точки“. На първо място стои членството на България в ЕС и НАТО, които по силата на подписаните договори са основните гаранتي за нашия икономически просперитет и националната ни сигурност. Нека подчертаем, че на настоящия етап, независимо от различията в отделни обществени групи, **основният политически консенсус в страната засега е за евроатлантическата ориентация и принадлежността на България към тези съюзи.**

Същевременно, принадлежността ни към тези организации дава както определени права, така създава и съответни задължения, които най-общо казано, от една страна като че ли осигуряват националната ни сигурност във военен и икономически аспект, но от друга водят и до съответен отказ (ограничение) на националния суверенитет. С една дума, България не може да бъде изцяло самостоятелна в своята външна и вътрешна политика, тъй като е принудена да се съобразява с поетите политически, икономически и военни ангажменти в рамките на НАТО и на ЕС. Това обаче, според мене, далеч не означава, че България не трябва да отстоява своите национални интереси в отношенията си с големите геополитически играчи преди всичко в Балканския регион, като предстоящото ни Европейско председателство би могло да бъде едно добро начало.

На второ място, Република България поддържа много активни външнополитически и икономически отношения със своите съседи на Балканите, с държавите от Черноморския регион и най-вече с Руската федерация. Тези взаимоотношения имат своята икономическа логика и дълбоки исторически корени, които изискват и налагат специални двустранни взаимоотношения, особено при настъпващите промени в сегашния противоречив и нестабилен свят.

На трето място, България няма Национална доктрина, т.е. отсъства визия за стратегическите приоритети и преди всичко за бъдещото място и роля на страната ни в световното развитие. Липсва официален, консенсусен документ, който да задължава правителствата да действат в национален интерес независимо от своя политически облик. Крайно време е страната ни да има и да провежда една стратегическа, последователна външна политика, която ще се прави в София!

Тези дадености ни дават основание да направим извода, че България днес се намира в една шизофренична позиция. От една страна, придържайки се към поетите ангажименти в рамките на НАТО и следвайки неговата основна военна доктрина, че Руската федерация е основна заплаха, България едва ли може успешно да се разграничи от своите партньори, за да води политика, основана изцяло на собствените си интереси. Затова е много трудно да доказваме на Русия, че нямаме нищо общо с враждебната политика на НАТО, защото видите ли, ние твърдо държим на историческата близост между двата народа. Особено като се имат предвид разположените на наша територия няколко военни бази на НАТО, приели американски военни и техника, както и активната ни подкрепа на идеята за общеевропейски въоръжени сили. Тук обезателно трябва да прибавим и словесните „изцепки“ на редица наши държавни ръководители в подчертано русофобски стил и опитите да се negliжира въпросът с икономическите санкции срещу Русия. В тази връзка особено тежи категоричното изказване на г-н Цв. Цветанов, че „...*българските интереси на Балканите, изцяло съвпадат с интересите и намеренията на САЩ*“, докато, както той твърди, Президентът Радев и БСП „... *дърпат България на Изток*“.

В крайна сметка трябва да признаем, че спрямо едната от основните страни в триъгълника, а именно Руската федерация, България не може да разчита вече нито на традиционно добрите българо-руски отношения (т.е., на 140-годишнината от Освобождението от турско робство), нито на кучето на Премиера Б. Борисов! Както се казва, Москва вече не вярва нито на сълзите, нито на подаръците ни!

Другата страна в триъгълника е Република Турция. (На нея ще обърнем по-голямо внимание, тъй като такава е и темата на Конференцията).

Турция е нашата южна съседка, в която в момента се извършват много дълбоки, бих казал исторически промени. Сменя се цялата държавна система, която ще превърне Турция в авторитарна президентска държава с господстващ политически ислям, с постепенно ликвидиране на нейните светски устои и парламентарна демокрация. Начело на държавата стои г-н Ердоган – една авторитарна личност, с широко влияние и въздействие в съвременното турско общество и което представлява интерес за нас, безкомпромисен последовател на неоосманистката „Стратегическа дълбочина“. Това е официалната доктрина на сегашна Турция, създаваща моралната парадигма на всеки турчин *„да чувства близки до сърцето си изконните земи на бившата Османска империя“*. В тази връзка бих искал да наблегна на двата най-характерни и съществени момента на случващото се в Турция след така наречения „преврат“.

Най-същественото, което трябва да се има предвид, е че това е битка за властта между двата различни подхода за изграждането на една нова мюсюлманска Турция, които в крайна сметка целят едно – постепенното ликвидиране на светските устои на досегашна демократична Турция. Единият подход, това е този на победилия на сегашния етап Ердоган, който, основавайки се на политическия ислям с подчертано националистически уклон, ще изгражда авторитарна президентска република, умело използвайки задълбочаващите се проислямски тенденции в турското общество и все по-широката обществена подкрепа. Вторият, е изгубеният сегашната битка така наречен „мек просветен ислям“ изповядан от Фетулах Гюлен и неговото движение. Неговата стратегическа цел е да види ренесанса на целия мюсюлмански свят воден от една ислямска Турция, роля, която според него, произтича от нейната историческа позиция начело на

бившата мултиетническа Османска империя. Резонно е тук някъде да потърсим допирните точки и със „Стратегическата дълбочина“ на проф. Давутоглу. В тази връзка само ще маркираме широката международна мрежа от училища, масмедии и икономически позиции на движението на Гюлен, което реално представлява своего рода интернационална корпорация с международни позиции. Затова съвсем логично е Гюлен с неговото учение да избягва радикализма в исляма и да работи както за изграждане на мостове и търпимост към другите религии на основата на общите етични корени в тях, така и за по-толерантно отношението към Запада. В този контекст можем да търсим връзките и подкрепата на ЦРУ към движението на Ф. Гюлен. Защото неговите идеи почти напълно съвпадат със замисления, но пропаднал опит на САЩ за изграждане, чрез „Арабската пролет“ и дестабилизацията на региона, на нов мюсюлмански свят в Близкия изток с Турция като водач и образец на прозападна обществена и политическа организация.

В тази връзка не можем да не очертаям и последните действия на победителя Ердоган и неговия екип във външнополитически план. Трябва да му се признае, че той направи няколко стратегически хода към своите съседи, които освен че ще му осигурят необходимата свобода за справяне с вътрешната криза, без съмнение ще имат своите дълбоки стратегически последици за обстановката в целия регион. Става дума най-вече за новите отношения с Русия и Иран и отношението към войната в Сирия.

Казано най-ясно и конкретно, България има за съсед една нестабилна и непредвидима ислямска Турция, разполагаща с една от най-мощните армии в НАТО, а напоследък и с един „три милионен мигрантски корпус“, надвиснал като дамоклев меч над нашата страна. Една Турция, която е

в сериозни противоречия с партньорите си в НАТО и ЕС и преди всичко със САЩ заради Кюрдския проблем и която, с това държавно ръководство, по всичко личи ще бъде склонна да разрешава своите вътрешни проблеми, изнасяйки ги навън. Затова независимо, че сме съюзници в НАТО, твърде рисковано е да разчитаме за националната си сигурност на добрите лични отношения между държавните ръководители или на прословутия член 5-ти от Атлантическия договор. Опитът с Кипър е показателен в това отношение!

Без да навлизам в детайлите на двустранните ни отношения с Турция, само бих искал да подчертая, че в целия исторически период на съвременна България нашата външна политика спрямо Турция се е характеризирала с липса на задълбочена визия и стратегически приоритети, с безусловно възприемане условията и принципите на „Големия брат“, в чиято орбита сме се намирали в съответния момент и в крайна сметка – с непоследователност, влизаща често в противоречие с националния ни интерес. Впрочем, липсата на Национална доктрина, според мене, дава най-силно отражение върху отношенията на България с Турция и останалите балкански страни.

Какво трябва да направи България?

Време е България да се откаже както от солови „ад хок“ изпълнения, базирани на лични политически инстинкти с кратък времеви хоризонт, така и от „поръчани“ импровизирани посреднически мисии между ЕС и Турция, а както се очертава – и от подчертана посредническа активност в Балканския регион. Крайно време е да се вземат решения за цялостна стратегия, съдържаща трайна и последователна външна политика на Балканите, включително и в двустранните отношения с Турция. Погледнато в стратегически план,

България трябва да държи на добросъседските отношения с Турция, като не допуска по никакъв начин и повод наме-са във вътрешните ни работи, както и да е готова на стро-ги ответни мерки при нужда. Същевременно, изхождайки от реалните факти, а именно, че в резултат на последните събития в Турция и директните заплахи за използване на „мигрантския фактор“ от сегашния режим в Турция, Бъл-гария ще трябва да развива и изгражда своята ешалонирана отбрана спрямо югоизточната си граница. Което означава не само телена ограда, но и постоянно дислоцирана жива сила. Дистанционно граница не се пази!

Един по-широк и трезв анализ на политическото състоя-ние на Балканите би трябвало ясно да покаже, че сме на пра-га на сериозни събития, и че необходимата активизация на българската външна политика в региона би трябвало да е свързана както с предстоящото Европейско председателство и идеите за приобщаването на Западните Балкани към ЕС, така и с отстояването на нашите национални интереси. С една дума, България ще се явява едва ли не основен център и двигател на дипломатическата дейност на Балканите, от което би трябвало да се възползваме.

Пред очите ни светът се променя и в тази нестабилна обстановка всяка държава започва да извежда на преден план своите национални приоритети. Готов ли е българският политически елит да очертае най-сетне основните линии на една Национална доктрина, която да ни преведе през бурята?

Очевидно – не!!!

Както винаги досега, българският политически и бизнес елит се е снишил, облегнат на „западноевропейските цен-ности“, усвоил водещата мантра на неолиберализма за „пе-чалба на всяка цена“ и поне засега не се виждат признаци за промяна в посока засилена загриженост и отговорност

на държавата за нейните граждани. Все по-голямата липса на държавност осигурява една сериозна група от заставащо, непроеждащо население и пълноводен, непрекъсващ младежки поток през „Терминал 2“. Еднопосочно движение – изтичане на хора и капитали на Запад. Нацията се оказва без реални перспективи за развитие в собствената си страна!

Затова въпросът е има ли кой да обедини нацията като поеме отговорността и задължението за извършването на дългоочакваната промяна в досегашното статукво в държавата?

Най-напред, да събере научният (интелектуален) елит на нацията, който да изготви дългоочакваната Национална доктрина, в която да залегнат стратегическите приоритети на България за следващите 30 – 40 години. След приемане на Националната доктрина от Народното събрание да се премине към следващия етап, в който двете власти (президентска и изпълнителна), съвместно да изготвят и приемат конкретна „Стратегия за национално спасение“ с кратък времеви хоризонт, която задължително да бъде кадрово и финансово обезпечена. В нея трябва да залегнат основните, жизнено важни за оцеляването на нацията програми в сферата на здравеопазването, науката и образованието, социалната сфера с демографския проблем и, разбира се, военната и отбранителна политика на държавата. Задачата трябва да бъде пълна мобилизация на целия ресурс на държавата за спасението на българския етнос, за да продължи той да бъде единственият държавнотворчески етнос на собствената си територия. Защото всъщност става дума за състоянието и готовността на българското общество да се обедини и мобилизира, за да защити при непосредствена опасност териториалната цялост и суверенитета на своята държава. Дълбоко съм убеден, че с настъпващите турбуленции и в

световен, и в европейски и в регионален мащаб такива решителни действия, елемент от които би могла да се превърне и настоящата Конференция, не трябва нито да се отлагат, нито да се подценяват. За целта на българското общество е необходим открит обществен разговор, в който обезателно да се включат и някои жизненоважни за страната проблеми. Става дума не само и единствено за „приватизацията“, а и за нов избран кодекс, заедно с двойното гражданство, за въпросите свързани с българския патриотизъм и национализъм, за прословутия „български етнически модел“ с неговата самодостатъчност и перспективи, водещи до появата на ДОСТ и т.н. А конкретно към темата на конференцията – и въпросът „Кой предаде имуществените права на тракийците, решавайки еднолично да се изплащат пенсиите на изселниците в Турция от НОИ и ще понесе ли той своята отговорност?“ Все въпроси, които всъщност са проблеми, свързани с бъдещето оцеляване на българската държава и нация.

Ако ние българите не се обединим, не застанем единни като държава, нация и политическа класа, съществува реална опасност да останем само територия в някоя от възраждащите се около нас „империи“. Ще ми се да вярвам, че няма българин, било то интернационалист, глобалист или космополит, който с лекота би се отказал доброволно от българското, от България в сърцето си! Историческият момент е такъв, че днес всички ние решаваме бъдещето на нашата България с нейната хилядолетна история.

БЪЛГАРО-ТУРСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ: ЕДНОПОСОЧНО ЛИ Е ДВИЖЕНИЕТО?

ЛЮБОМИР КЮЧУКОВ

Могат ли двустранните отношения да бъдат едностранни? При цялата видима безсмисленост на този въпрос, отговорът може да бъде и „да“. При това на базата на съвсем конкретни примери. Особено когато става дума за определени етапи от българо-турските междудържавни отношения напоследък. За съжаление, нерядко през този период както динамиката, така и дневният ред на двустранните отношения се диктуваха от турската страна.

Бежанската/мигрантската криза

Бежанският проблем доминира българо-турските отношения през последните три години. Защото тези близо три милиона сирийски бежанци на територията на Турция, както и транзитиращият мигрантски поток от Ирак, Афганистан и други страни, се превърнаха в сериозен инструмент за външнополитически натиск спрямо ЕС, включително и по отношение на България. Споразумението от 18 март 2016 г. между Европейския съюз и Турция създаде условия за урегулиране на кризата, реално ограничи мигрантския натиск, но остави в ръцете на Анкара възможност за политически

маневри спрямо Европа, която може да бъде използвана при нужда – засега повече като потенциална заплаха, отколкото като реално действие.

Турция се превърна в ключов играч в Близкия изток. Като освен нарастване на нейната собствена роля в развитието на конфликтите в Сирия и Ирак, тя си осигури и достатъчно стабилен външнополитически гръб, установявайки взаимноизгодно сътрудничество с Русия и Иран. Нещо повече, тези три страни до голяма степен успяха да ограничат ролята и влиянието на САЩ, ЕС и НАТО върху процесите в региона, превръщайки ги в заинтересовани наблюдатели на преговорите в Астана за Сирия, които на практика изместиха Женевския формат. Това рязко повиши значението на турските позиции и действия за Европа, включително и за България. В този смисъл Турция е основният фактор поне в три направления: като амортизатор на бежанската вълна; като буфер и бариера за преливането на нестабилност от Сирия и Близкия изток към Европа; като евентуален ограничител на ислямската радикализация.

Отчитайки под една или друга форма тези обстоятелства, Европа на практика през целия този период достатъчно еднозначно даде да се разбере, че изправена пред избора между стабилността на Турция и демокрацията в Турция е склонна да постави на първо място именно стабилността на своя основен партньор в региона. Това бе потвърдено както при парламентарните избори през 2015 г. (когато за пръв път след повече от десетилетие управляващата Партия на справедливостта и развитието не можа да състави правителство) – чрез визитата и посланията на германския канцлер Меркел в страната преди повторните избори, така и с реакциите на водещите европейски страни по повод опита

за преврат през следващата година. Вербалните стремежи впоследствие (и пост фактум) „да се демократизира стабилността“ се сблъскаха с очакваната (на моменти не особено деликатна) съпротива на вече укрепилата своята власт във вътрешен план турски президент. Всичко това – като допълнение към картината на резултатите от опитите за износ на демокрация от Европа към арабския и мюсюлманския свят в началото на настоящия век, върнали се обратно като бумеранг към европейските общества под формата на внос на нестабилност, идеен и религиозен радикализъм.

България е може би страната, която бе най-заинтересована от подписването и най-ангажирана със спазването на споразумението за мигрантите между ЕС и Турция. Защото ясно осъзнава, че както показаха събитията от пика на кризата, никаква гранична стена не е в състояние сама по себе си да спре бежанския поток, а още по-малко да реши проблема в дългосрочен план. Тя профитира от обстоятелството, че многобройните гръцки острови в Егейско море се оказаха много по-уязвима цел за нелегалните мигранти, предпочитали Гърция и т.нар. „балкански маршрут“ като по-лесен по пътя към Централна и Западна Европа. Тук своята роля изигра и позитивното развитие на българо-турските отношения като цяло, а и доброто сътрудничество в сферата на сигурността на България със САЩ – на фона на перманентното напрежение по оста Анкара – Атина.

Проблемът е, че вместо да аргументира своите позиции и да защитава своите интереси при търсенето на решения за бежанската и мигрантската криза по отношение на Турция *чрез* Брюксел, не рядко България се заемаше със задачата да представлява турските позиции и интереси *в* Брюксел. Иначе казано, страната твърде необмислено и непродуктивно се

опита да поеме ролята на посредник между Турция и ЕС, изпадайки на моменти като резултат в позицията на буфер между тях. И предоставяйки на турската дипломация удобен инструмент за допълнителен натиск върху България, а оттам – и върху ЕС. Обобщено: бежанската и мигрантската криза са общоевропейски, а не българо-турски въпрос и основната активност на българската дипломация по него би следвало да бъде преди всичко в посока Брюксел – доколкото решение трябва също да бъде общоевропейско, включващо и Турция. Поставянето на този проблем в центъра на двустранните отношения ги направи еднопланови и изкриви диалога между двете страни – оставяйки на Турция цялото поле за политическа активност, маневриране и натиск.

Неоосманизмът и радикалният ислям

Динамиката на политическите процеси в Турция от началото на века извежда на преден план един изключително важен въпрос – не само за Турция, но и за цяла Европа. Става дума за това как ислямизацията на турското общество и ерозията на светската държава на Ататюрк, провеждана целенасочено и последователно от Ердоган (включително и като много съществен компонент от политиката на меката сила, заложена в стратегията на неоосманизма) ще се позиционира спрямо тенденциите на радикализация на исляма, протичащи в Близкия изток. Иначе казано, може ли пълзящата, умерена ислямизация, провеждана от години от Ердоган, да се превърне в бариера за радикализацията – първо в самата Турция (нещо, което Ердоган не може да си позволи да изпуска от контрол – не случайно основният удар в неговите усилия за укрепване на едноличната власт е насочен срещу Фетхуллах Гюлен и разпростирането на неговото

влияние чрез религията във всички сфери на обществения живот), а после и на Балканите (сред умерените ислямски общности на полуострова), а оттам и в Западна Европа (сред все по-маргинализираните мигрантски колонии там на фона на социалната фрагментация на континента)? Или самата ислямизация на Турция ще придобие собствена динамика, ще напусне умереното русло и ще изиграе своеобразна осмотично-транзитна роля за радикализирането на ислямските общности на Балканите и в Европа?

При търсенето на отговора на този въпрос следва да се имат предвид сериозните различия между неоосманизма и радикалния ислям. Докато най-общо казано неоосманизмът е държавна доктрина с регионално приложение, то радикалният ислям е политическа идеология с глобален прицел. Неоосманизмът се стреми да наложи турско влияние сред съседите и доминация в региона (осигурявайки ролята на регионален лидер и глобален фактор на страната), докато радикалният ислям е достатъчно завършена антизападна идеология, имаща за цел да противопостави и разруши обществата отвътре. От тази гледна точка неоосманизмът и радикалният ислям не са стратегически съюзници – по-скоро обратното, в много случаи те са съперници, като държавата Турция се явява преграда пред безпрепятственото разпространение на радикалния ислям към Европа. Независимо от това може да се каже, че в отделни случаи има съвпадение в интересите между неоосманизма и радикалния ислям – не толкова на целите, колкото по отношение на враговете: като това се отнася както до позициите в рамките на конфликта в Сирия, така и спрямо кюрдското участие в конфликтите в Сирия и Ирак и аспирациите за създаване на независима кюрдска държава. Същевременно както неоосманизмът, така и радикалният ислям

имат общ стратегически философски подход спрямо процесите в съвременния свят. И в двата случая се залага на атака срещу държавите през човека, като борбата на първо място е съсредоточена за съзнанието на хората и формирането на неформални, мрежови връзки между тях – което е един много по-съвременен и модерен подход за политическо влияние в условията на революцията в информационните и комуникационни технологии, отколкото инерционните действия на глобалните играчи, залагащи на военната сила и противопоставяне в битката за доминация върху територии. В този смисъл победата над квази-държавната компонента на „Ислямска държава“ в Сирия и Ирак (която бе лесно предсказуема и постижима и за постигането на която бе достатъчно основните глобални фактори действително да поставят този проблем на челно място сред своите приоритети, а не да го използват като инструмент за постигане на други цели, на първо място промяната на режима в Сирия) очевидно ще бъде доста по-бърза и лесна, отколкото справянето с идеологическата ѝ компонента – защото там битката няма да се води с оръжие и полето на действие ще бъде вътре в европейските общества.

Износът на турски национализъм в Европа

През изминалата година ясно се очерта една нова важна тенденция в турската външна политика – опитът да се превърнат турските обности в Европа в неин инструмент. Наличието на няколко милиона турски граждани в страните от Западна Европа (или на граждани на съответните страни от турски произход), които в значителната си част живеят достатъчно обособено, запазвайки връзките помежду си, е тази канава, върху която Турция гради своята политика. Подходът включва няколко основни направления на действие.

На първо място става дума за ясно изразена тенденция към идеологизация на части от тези общности на базата на национализма. При това именно като турски национализъм, ориентиран към и подпомаган от страна на турската държава и носещ посланията и политиката на Ердоган. Следващата стъпка е консолидацията на представителите на турските общности в съответните страни в политически партии – достатъчно ясно обособени като етническа основа, а и като идеологическа визия. Всичко това имащо за крайна цел активно участие и влияние върху политическия живот и обществените нагласи на място – при това вече не само сред турските общности, но и в национален план. Участието на подобни партии в парламентарните избори в Холандия и Германия (а и в България), ангажирането на официални турски правителствени представители с кампаниите по места, а и постигането на парламентарно представителство в холандския парламент свидетелстват за своеобразен трансфер на философията и подходите на неоосманизма и извън териториалните рамки на бившата Отоманска империя. Резултатът за Европа е задълбочаване на оформящите се разделителни линии по етнически и религиозен признак в съответните държави, които и без това са силно напрегнати покрай мигрантската криза и терористичните атентати.

Турската намеса във вътрешнополитическите процеси в България

Естествено е Турция да проявява интерес към етническите турци във всички европейски страни, както и най-засилен той да е на Балканите и към съседите. През последните години обаче се наблюдава нарастване на активността ѝ в тази

посока – както и на публичната видимост на този интерес. Като по време на парламентарните избори у нас през 2017 г. той ескалира до опитите за пряка намеса на турската държава в българската вътрешна политика. Това бе логичното продължение на процес, започнал доста по-рано и намерил най-видимата си изява по време на кризата в ръководството на ДПС, отстраняването на председателя на партията и създаването на новата политическа формация ДОСТ. Тогава както поведението на турския посланик в София, така и това на доскорошния партиен лидер излезе извън рамките на приемливото и подсказа за наличието на добре обозначена зависимост. Тя беше потвърдена впоследствие с практическата подкрепа, която бе оказвана от турска страна за създаването и разширяването на политическото влияние на новата партия ДОСТ, включително чрез публични изказвания и ангажименти на турски правителствени и политически представители в рамките на предизборната кампания в България. В този контекст българската реакция, включваща много умерено политическо послание от страна на президента, но и достатъчно твърди практически мерки по екстрадирането на няколко турски граждани и пресичане опитите за финансова и организационна намеса на турската държава в изборния процес, беше както необходима, така и достатъчно премерена. Като тя не доведе до размяна на негативни коментари и обидни реплики на най-високо политическо ниво, както това се случи по отношение на мерките, предприети в Холандия и Германия по-рано през годината, но даде да се разбере, че е достигната границата на толерантността в името на добрите междудържавни отношения.

На практика Турция винаги се стремяла да влияе върху позициите и поведението на ДПС. Но ДПС е българска пар-

тия и нейният политически интерес е свързан с България и участието в българския политически живот. Което очевидно не удовлетворява турските надежди. Затова паралелно Турция неколkokратно и видимо се ангажира с подпомагане изграждането на алтернативни на ДПС формации – какъвто беше и случаят с последните парламентарни избори и директната подкрепа за ДОСТ. И докато това се отрази на резултатите при гласуването в изборителните секции на територията на самата Турция, то в България тази намеса бе по-скоро контрапродуктивна както за турските цели, така и за двустранните отношения, предизвиквайки негативна публична реакция като цяло, включително и в етнически смесените райони. Тук следва да се отчита обаче, че всяка етнически ориентирана алтернатива на ДПС ще бъде по-радикална, респективно протурска. И разгръщането на националистически кампании в България на база различия в етнос и религия (включително такива, свързани с мигрантската вълна) само би наляло вода в тази мелница.

Българо-турските отношения

Междудържавните отношения през последния период се характеризират с постепенна загуба на традиционните баланси. В съдържателен план след началото на бежанската криза те почти изцяло са доминирани от този въпрос и до голяма степен станаха еднопланови и еднопосочни. Кое-то пък автоматично постави България в уязвима позиция. От гледна точка на механизмите и инструментариума за външнополитическа дейност пък те се свеждат основно до комуникация на най-високо равнище (български премиер – турски президент) – състояние, предопределено както от

спецификата на управлението в Турция, така и от особеностите на правене на външна политика в България, където професионално-експертното начало е до голяма степен изолирано от процеса. Това определено се вписва в желанието и интереса на турската страна всички двустранни въпроси да се решават на политическо ниво (където Турция експлоатира политическата си значимост и икономическото си преимущество), свеждайки експертния дипломатически диалог до спомагателно-логистични функции.

С оглед възстановяването на по-балансиран и равнопоставени отношения, в практически план България би следвало да се стреми да разтвори максимално ветрилото от въпроси в двустранния диалог, изваждайки го извън рамките единствено на мигрантския проблем, като от своя страна върне дипломацията и професионалната експертиза в него. Следва да се отбележи, че действия от българска страна от типа на екстрадирането след опита за преврат в Турция през август 2016 г. на т.нар. „гюленисти“, освен своята спорна юридическа обостровка и пренебрежение към хуманитарната страна на въпроса, не просто не носят политически дивиденти на България в двустранния диалог, но дори са контрапродуктивни – предвид турските традиции при водене на преговори, където едностранните отстъпки не водят до подобна ответна реакция.

Важен инструмент за постигането на горепосочените цели би могло да бъде възобновяването на прекъснатата от няколко години (включително и поради липса на достатъчно настойчивост от българска страна) работа на Двустранната комисия по нерешените въпроси, създадена през 2008 г. след постигнатото съгласие между тогавашните президенти на двете страни. Самото създаване на тази комисия бе ус-

пех за българската дипломация предвид стремежа на турската страна спорните въпроси да се обсъждат в рамките на междудържавния диалог на високо политическо ниво, където дневният ред до голяма степен да следва турските приоритети. Това се отнасяше преди всичко до нежеланието на Турция да пристъпи към нов рунд дискусии за обезщетяване на тракийските бежанци – въпрос, считан за изчерпан от турска страна с подписването на Ангорския договор от 1925 г. Включването на този въпрос в първия проблемен блок, подлежащ на дебат в рамките на Комисията, стана възможно благодарение на избистрената стратегия и добра координация от българска страна, включваща наред с държавата също така академичното начало, неправителственият сектор (Съюза на тракийските дружества в България), както и български депутати в Европейския парламент (подпомагащи със своята активност по-добрата международна чуваемост на българските аргументи и интернационализирането на въпросите). Тук специално следва да се отбележи доброто взаимодействие между Министерство на външните работи и Държавна агенция „Архиви“, в резултат на което стана възможна обработката на близо стогодишния огромен архивен масив, касаещ собственост и имоти на българските бежанци към началото на миналия век – което и доведе до съгласието на Турция за възобновяването на преговорите по въпроса. Началото на практическите преговори на Комисията през 2009 г. очерта някои обнадеждаващи тенденции по приоритетни за България проблеми, които за съжаление не бяха продължени след това.

Българското председателство на Съвета на ЕС през първата половина на 2018 г. създава специфична политическа среда за развитието на двустранните отношения. От една

страна България ще трябва да тушира периодичните напрежения, създавани по повод изпълнението на ангажиментите по споразумението за бежанците между Турция и ЕС – и и от двете страни. Същевременно България ще трябва да моделира и динамиката на диалога ЕС – Турция във връзка с преговорите за евроинтеграцията на Турция, където очевидният застой все повече еволюира в посока практическо замразяване на преговорите (гласно или негласно) като проблемът се свежда до това коя от двете страни ще поеме отговорността първа да формулира публично подобна теза. От друга страна, българското председателство обективно повишава политическата тежест на страната в международен план, което позволява да се инициират политики и да се динамизират процеси в българо-турските отношения, отразяващи българския национален интерес.

В резюме: от ключово значение за бъдещото развитие на едни балансирани и взаимноизгодни двустранни отношения ще бъде отговорът на въпроса доколко България ще съумее ясно да разграничи двете плоскости на съприкосновение – държава-държава и държава-общество: развитието на позитивни и многопластови междудържавни отношения и сътрудничество с Турция от една страна и недопускане на директна намеса и влияние на държавата Турция върху обществото и вътрешните процеси в България (на ниво етнос и религия) – от друга.

ПРОМЕНЕТЕ В ТУРЦИЯ И ОТРАЖЕНИЕТО ИМ ВЪРХУ ЧЛЕНСТВОТО Ѐ В НАТО, ВЪОРЪЖЕНЕТЕ СИЛИ И АКТИВНОСТТА НА РАЗУЗНАВАТЕЛНИТЕ СЛУЖБИ

СИМЕОН НИКОЛОВ*

Промените и преориентацията на Турция след референдума за промени в конституцията на страната неизбежно водят до промени в основните инструменти на държавата – армия и разузнавателни служби. Те не се заключават само в преподчиняването на разузнаването МИТ пряко на президента и кадрово прочистване на полиция и армия, както във всички други сектори. В тях протича и процес на **ислямизация** и използването им с **по-голяма агресивност** извън границите на страната. Опитът за преврат и характерът на промените внесоха силно напрежение и в отношенията на Турция със САЩ и някои западноевропейски страни и поставиха на изпитание членството на страната в НАТО и под въпрос продължаването на процеса на присъединяване към ЕС. Всичко това е важно, защото **разграждането на демократичните свободи в съседна страна, пълзящата към Европа ислямизация, за която няма граници и подкопа-**

*Симеон Николов е директор на Центъра за стратегически изследвания в сигурността и международните отношения, бивш зам.министър на отбраната и дипломат.

ването на способностите на НАТО в региона са предизвикателства, които трудно ще бъдат преодоляни, ако новият курс на Турция се задълбочи и направи необратимо връщането към светска и демократична страна.

Оценките на промените в основните инструменти на една ислямистка диктатура и международната ѝ ориентация биха били непълни, ако не споменем, **че те започнаха много преди т.н. опит за преврат**, както и за ролята им по време на същия. Т.е. преди полицейският апарат, съдебната система, образователна система, държавна администрация са под пълния контрол на ислямистката АКР още преди 2011 г., след 8 годишно управление.¹ Тогава, юли 2011, Ердоган посяга към **овладяване на последната държавна институция – армията**, която от 1960 до 1998 четири пъти прави военни преврати, след като началникът на ГЩ Ишик Косанер заедно с командващите ВВС, СВ и ВМС хвърлят оставки като протест за това, че не могат да защитят офицерите си от неоснователните и политически преследвания от прокуратурата и като предупреждение разбира се – над 250 офицери и генерали на служба и от запаса са изправени на съд. Тогава Ердоган иска против правилата за развитие на офицерския състав да издигне **млади офицери, симпатизиращи на политическия ислям**. Проблемът на правителството тогава бе, че в армията почти нямаше старши офицери ислямисти. Сред младите и преди това е имало такива, с което се обяснява уволнението на 69 офицери през 1997 г. за връзки с фундаменталисти. Още тогава се смята, **че една четвърт от младите са такива**. Настроенията сред ислямистите бяха: да се уволнят половината от офицерите и се преструктурира армията – 340 генерали били твърде много.

Въпреки че военните се смятаха за защитници на лаицизма, не трябва да се забравя, че **генералите не само търпяха, но дори стимулираха** подкрепата на държавата за ренесанса на исляма като ислямските училища и строежа на джамии през 80-те години **като противовес на засилващите се леви движения**. Именно военните след преврата през 1980 г. **въведоха сунитското религиозно обучение в училищата** Т.н. Имам – Хатип училища, първоначално частни, по-късно държавни от само 1000 випускници достигнаха 500 000 випускници още през 1996 г. и завършилиите ги получиха достъп до всички университети. През 2017 г. турски експерти потвърдиха, че ако ислямизацията продължи в темповете, наложени след опита за преврат, **то турската армия ще бъде изцяло ислямизирана след максимум 5 години**. Ултранационалистическата партия на Доу Перинчек и ислямистката паравоенна организация САДАТ, чийто основател Танриверди стана и съветник на Ердоган, правят сериозни опити да увеличат влиянието си в армията. Военният експерт Метин Гюрджан предупреждава за евразийска и **ислямистка насока на развитие на турската армия, което би могло да се превърне в опасност за НАТО**.

Върховното командване на армията не бе част от основния инструмент на опита за преврат. През първия ден бяха уволнени само 5 генерали и 29 лейтенанти и арестувани 1563 войници. Но въпреки че по време на събитията на 15/16 юли 2016 г. бяха използвани ограничен брой самолети и вертолети, бронетранспортьори и танкове, последваха уволненията на над 10 000 военни, в полицията 22 000, а във вътрешни войски – жандармерията – 14 500. В разузнаването – само 100 души. Далеч по-малко, отколкото в образованието 45 000 и в другите сектори.²

Вече година и половина продължават арестите – само през първите няколко дни на декември 2017 г. бяха издадени заповеди за задържането на още 333 турски военни. Днес отстранените генерали вече са 150. Подменени бяха **представителите на Турция в НАТО**, което събуди недоволство в Брюксел, защото новопристигналите нямаха необходимите познания и опит, не владееха дори езика, а по информация на структурите в главната квартира на НАТО бяха обезпокоени и по-късно, когато през юли 2017 г. бяха отстранени опитни кадри – освободени бяха командващите на СВ, ВМС и ВВС. Началникът на ГЩ г-л Хулусу Акар изненадващо остана на поста си.

Режимът на Ердоган допусна **безпрецедентно унизяване на армията** в първите дни при „потушаването“ на преврата – линчуване на военни, тъпкане на мъртвите вече тела с крака, дори обезглавяване, жестоки картини, напомнящи повече на Сирия или Украйна. **Това унижаване на армията няма да отmine така лесно**, особено в съзнанието на офицерския и сержантския състав, докато не завърши подмяната му с по-млади и чужди на светските норми военнослужещи. Нанесените от контрапреврата удари върху армията, сриване на авторитета ѝ, предприетите дълбоки реформи **се отразяват негативно върху боеготовността на въоръжените сили в краткосрочен план**. Сегашната нова вълна от чистки в армията, след тази от процесите „Ергенекон“, когато бяха освободени много светски – кемалистски офицери, се образува кадрови вакуум, който отвори широко вратите за националистически и ислямистки групи. Същевременно недостигът на военни кадри се почувства в провежданите от Турция операции в Ирак и Сирия, където бяха върнати на служба летци, които след опита за преврат бяха в ареста.

Неизяснена **остана ролята на разузнаването**, но шефът на МИТ не само остана начело на влиятелната служба, но придружава президента Ердоган при всяко негово по-важно външнополитическо посещение. По странен начин изчезна духовникът, организирал и провел сбирката на заговорниците във вила в близост до военната база Инджирлик, на която са присъствали само 2-ма генерали. Арестуван, разпитван и необяснимо защо освободен, въпреки че му се приписваха връзки с Гюлен. Вероятно е изведен под чуждо име в друга страна, нищо чудно да е минал и през България. Това потвърждава само съмненията, че **специалните служби от определен момент са „дирижирали“ опита за преврат**, за да осъществят истинския преврат след това с повсеместни чистки и репресии. Доклад на Центъра за обмен на разузнавателна информация на ЕС (IntGen), озаглавен „Турция: Влиянието на движението на Гюлен“ с гриф „Поверително“, отхвърля вероятността ислямистите на Гюлен да стоят зад опита за преврат. Обвинението срещу организацията в „тероризъм“ е измислено с цел разправа с политическите противници на Ердоган в Турция, а репресиите срещу опонентите планирани години по-рано.³

Вярната оценка за **отношенията Турция – НАТО** изисква да се признае, че **Брюксел изразяваше недоволство от своя турски партньор години преди опита за преврат**. Не са верни твърденията на някои кабинетни анализатори от Лондон, внушаващи, че напрежението възникнало след като Западът започнал да защитава организацията на Гюлен и услужливо публикувани от една българска агенция. Показателна бе една изненадваща молба на високопоставен генерал в структурите на НАТО, който още през 2007 г. се обърна към ръководителя на българската военна делегация

да предаде на българското правителство загрижеността за поведението на турската страна, която блокирала инициативи на алианса с цел оказване на натиск за отстъпки в процеса на присъединяване към ЕС и помоли разбира се за наш коментар.

Недоверието между основни страни – членки на НАТО и Турция нарастна във връзка със събитията в Сирия и подкрепата на Анкара за определени екстремистки групировки. Френското и германското разузнаване тогава предупреждаваха, че Ердоган продължава да пропуска седмично над 100 бойци да влизат в Сирия в подкрепа на терористичните организации. Днес обаче Ердоган твърди, че никога не е подкрепял Ислямска държава, въпреки безспорните доказателства, заснети дори от ТВ-камери, както и очевидните договорки с тази терористична организация при превземането без бой на някои селища и въпреки последните разкрития от бившия премиер на Катар Хамад ал-Тани за доставки на въоръжение от Саудитска Арабия, Турция и САЩ.

Западногерманското разузнаване БНД предложи да бъде преустановено предаване на разузнавателна информация на турската страна, придобита при разузнавателната мисия на германските самолети Торнадо, поради опасения, че тя може да попадне в ръцете на терористите. Забраната, която Турция наложи на посещения на германския контингент в базата Инджирлик и в базата на НАТО в Коня доведе до преместване на разузнавателните самолети и над 215 души личен състав в Йордания с всички свързани с това проблеми от оперативно и финансово естество и подкопаване на операциите на Международната антитерористична коалиция.

Ердоган имаше образа на авторитарен държавник, нару-

шаващ демократични норми и упрекван и от партньорите си в Европа и САЩ, а в деня на преврата обяви образа си на защитник на демокрацията. **Причините да изостри реториката си** срещу западноевропейските страни, обвинявайки ги за недемократични и във фашизъм имаха повече вътрешнополитически характер. Целта бе **да бъде пригласена европейската критика** на неизбежните при контрапреврата груби погазвания на демократичните норми, така и за оправдаване **неизпълнението на оставащите условия по споразумението с ЕС като промяна на антитерористичния закон**, а на четвърто и най-важно място – за да демонстрира **самостоятелност, необходима на Анкара при предстоящите ѝ действия срещу създаването на кюрдска автономия** на южната граница. Просто тактика.

Когато Турция изнудваше, рекетираше, дори заплашваше Запада, сякаш забравяше, че именно благодарение на членството си в НАТО **тя получи много повече, отколкото Западът от нея**. Гарантирана бе нейната сигурност, но и всяко очевидно несъстоятелно искане, като разполагането на комплексите „Пейтриът“ по границите ѝ, бе удовлетворявано. В изграждането на нейната военна мощ, насочена в миналото срещу Варшавския договор, са наляти **милиарди долари военна помощ**.

Натискът срещу САЩ и обвиненията за подкрепа на Гюлен и косвено за преврата, напълно се вписват в стратегията на Ердоган за изграждане на силна и независима Турция. Но това ще отслаби сътрудничеството им в много области, поради което и двете страни ще търсят червените линии, зад които тази турбулентност на отношенията би започнала да става неизгодна.⁴

Непосредствено след опита за преврат генералният се-

кретар на НАТО Столтенберг обяви, че никой и не мисли за изключване на Турция от Алианса предвид нейната мощ. Неговото застъпване за Анкара хвърля светлина върху двойните стандарти и отговора на въпроса, защо имаме с Турция очевидно **брак по сметка**. Позицията на генералния секретар Столтенберг е напълно противоположна на ширещото се мнение, че „**Турция е вече загубена за Европа**“. Справедливо обаче на стария континент си задават въпроса, дали със загърбването на Запада Турция ще отиде към едно цялостно обръщане на Изток. В две актуални изследвания на Германската академия за сигурност се прави изводът, че **едно широко партньорство с Русия като бъдеща алтернатива на НАТО и Европа не е приемливо за Турция от гледна точка на нейните политически интереси**.⁶

Генералният секретар на НАТО отказа подкрепа за протестите на Германия, въпреки, че Анкара постави в риск изпълнението на операцията срещу „Ислямска държава“ с казуса „Инджирлик“ и грубо наруши човешки права арестувайки германски граждани. **Различията отслабват Съюза и неговата солидарност и не благоприятстват отстояването на заявените демокритични принципи и норми пред страните, които все още не са негови членове. Т.е. negliжирането на нарушенията на човешките права ще ерозира проевропейските и проатлантически настроения.** А една от темите на обявената тези дни нова комуникационна кампания е „**НАТО се грижи за човешките права**“.

Създава се впечатление, че позициите на НАТО и ЕС понякога недопустимо се разминават. Само преди дни (30.11.) координаторът на ЕС за борба с тероризма Жил де Керхов с право поясни, че ЕС не споделя тезата, че мре-

жата на Фетхуллах Гюлен е терористична и не вярва да има вероятност ЕС да промени позицията си скоро. А заради тази фалшива теза турският режим хвърли 50 000 в затворите, уволни 150 000 и започна да арестува и европейски граждани. Турция оттегли списъка с 678 обвинени германски бизнесмени от Германия за съпричастност с гюленистите, но какво стана с изпратения от Анкара до София списък за 77 души, а някои говорят и за такъв от 200, така и не разбрахме. Въпрос на различен подход и национално достойнство.

Същевременно **негативните оценки за Ердоган и на Запад** наистина продължават да се задълбочават. Според анализатора Robert Ellis от американското списание „The Hill“ **съществува нарастващо убеждение както в САЩ, така и в Европа, че не може да има повече обща връзка между обединяващи ни ценности и интереси с Турция.** Това поставя въпроса според един американски тинк-танк от неоконсервативния спектър (Bipartisan Policy Center), каква стратегия да се приложи към един партньор, който е непредсказуем, некооперативен и невъзможен за квалифициране.

Според военни експерти базата Инджирлик може да бъде заменена само с два самолетоносача в Средиземно море. Въпросът е, че „самолетоносачът“ Турция в геостратегическата среда в региона и значението му, не може да бъде заменен.

– Не случайно именно на турска територия се намира и **радар на Протоворакетната система на САЩ и НАТО.** На нейна територия **има 9 военни бази и командни центрове,** които се ползват от НАТО и САЩ.⁷

– Турция единствена може да разреши заобикаляне на конвенцията от Монтрьо и влизане на американски бойни кораби през проливите срещу Русия. Поне докато не се из-

гради паралелен на Босфора канал откъм европейската част, за който няма да е валидна конвенцията от Монтрьо, тъй като не е естествен пролив. Има такъв проект.

– Дестабилизирането на Кавказкия регион също е възможно през Турция, от което се опасяваше и Москва преди сближаването си с южната ни съседка.

– Стратегическото военно сътрудничество, което Турция стартира с Украйна с интерес главно към военната промишленост води до укрепване на военния потенциал на Киев.

Освен геостратегическите предимства на Турция за НАТО и САЩ, генерал Столтенберг е прав за **военната ѝ мощ**. Тя действително е **на 10-то място в света** по основни показатели като военен бюджет (18,2 млрд дол.), личен състав на армията (410,500), въоръжение. Преди нея на 8-о място е Италия, на 6-то Франция.⁸ Съотношението на военната мощ на Турция спрямо тази на Германия е 7 към 2, въпреки по-високия военен бюджет на последната. Превесът в личен състав и особено във въоръжението обаче е значителен.

Когато се говори за баланса в Черно море обикновено се пропуска да се спомене за модерния и мощен **турски флот** (19 подводници, 14 фрегати с крилати ракети, 8 корвети, 4 бързоходни катери, 19 ракетни катери, 14 десантни кораби и др.) и за факта, че минимум **10 американски кораба** постоянно се сменят съгласно изискванията на конвенцията от Монтрьо, но присъстват в черноморски води, участват във военни учения заедно с други кораби на страни – членки на НАТО.

Показателно е, че през последната 1 година и 6 месеца Турция започна изграждането на две свои военни бази в чужбина (в Катар и в Сомалия).

Острите реакции на Турция създават лъжливо впе-

чатление, че се готви едва ли не всеки момент да напусне НАТО. Например случаят от ноември 2017 г. по време на военно учение в Норвегия, където бяха изписани имената на Ердоган и Ататюрк като противници, за което се наложи лично генералният секретар на НАТО Столтенберг да се извинява. Вторият още по-актуален пример за популистко говорене за излизане от НАТО бе предизвикан от процеса в Ню Йорк срещу търговеца Реза Зарраб и вицепрезидента на турската Народна банка Мехмет Хакан Атила, който може да уличи Ердоган и сина му Билал в корупционна дейност. Проправителствените медии започнаха мощна кампания срещу Запада, внушавайки, че това е атака срещу турското правителство, дори че **НАТО щял да нападне Турция** (Вестник „Йени Шафак“) и **„Не е ли време да напуснем НАТО?“**. Само ден след започване на процеса Прокуратурата в Истанбул издаде заповед за арест на бивш шеф в ЦРУ заради неуспешния опит за преврат от юли м.г. (в. „Хюриет“). Греъм Фулър, който е бивш зам.-председател на Съвета по национално разузнаване на ЦРУ, е обвинен „в опит за сваляне на правителството на Република Турция и възпрепятстване на задълженията на Република Турция“. Но ако съдебното решение е свързано със санкции от милиарди долари към 5-те турски банки за участието им в скандала с Иран и се докаже съпричастността на Ердоган в корупционната схема, може наистина да очакваме политически и финансови последствия и намаляване подкрепата за правителството в навечерието на изборите през 2019 г. или по-рано, към каквито Ердоган може да прибегне.

Всъщност, **няма логика Турция да напуска организация, в която има правомощието да контролира вземането на всяко решение, да влияе на този процес и ако е**

необходимо да използва правото си на вето. Нещо повече, министърът по европейските въпроси Омер Челик заяви по време на посещението си в Испания в края на септември т.г., че сигурността на европейския континент не може да бъде гарантирана без Турция и дългоочакваната **европейска армия не може да бъде основана без участието на турските въоръжени сили.** Трудно е да си представим обаче, след 5 г. съвместни бойни части с ислямизирана армия, може би същите, които в дните след опита за преврат разрушаваха християнски църкви малтретираха християни, пребиваваха жени, заради светското им облекло, отрязаха главата на войник и чийто деца т.г. започнаха да изучават джихад в училище.

Сближаването с Русия, което има повечето търговски и политически характер по отношение на събитията в Близкия Изток, не означава задълбочаване на стратегическо ниво на военното сътрудничество. Дори и закупуването на системата С-400 не включва нито прехвърляне на технологии, нито съвместно производство. Неоснователна е тревогата за несъвместимост на тази система с тази на НАТО. Турция залага на друг проект за съвместно производство на ПВО-система с Италия и Франция. А двата комплекта С-400 ѝ вършат чудесна работа на границата със Сирия, защото големият ѝ обхват от 400 км, а на радарата – 600 км за разлика от американския „Пейтриът“, позволява контрол в по-голяма дълбочина на сирийска територия.⁹ Освен това, много повече са разминаванията в позициите между Турция и Русия по Крим, Украйна, Кавказ, Каспийско море, Черно море и Балканите. Въпреки че след последни допитвания до населението 70% от турците одобряват сътрудничеството с Русия, а 60% са на мнение, че външнополитическото напрежение се отразява негативно върху икономиката. Но една

империя или страна, която иска да си възвърне ролята на такава, каквато е нескритата цел на Ердоган, **не може да търси покровителство в нови съюзи, а може единствено да бъде водач и да се представя за защитник на страните около нея. Затова всякакви прогнози за стратегически съюз с Русия са безпочвени.**

Посещението на премиера Йълдъръм в Лондон в последните дни на ноември 2017 г. показва, как Турция може да води едновременно прагматични и полезни за нея преговори по сделки с две враждебно настроени една към друга страни като Великобритания и Русия и да компенсира евентуални ограничения с други страни. Тук не може да не си спомним за разработката на Великобританското разузнаване от тази година за създаването на дъгата „**Политически ислям**“, в която вкарва Катар, Турция и Мюсюлмански братя и която може да изиграе важна роля в разпределяне на бъдещото влияние, достигащо и до Балканските страни. По-опасна за България може да се окаже друга схема, подкрепяна от САЩ – промяната на Саудитска Арабия и представянето на Уахабизма като нормална религия. Президентът на германското разузнаване Бруно Каал в доклад пред фондация Ханс Зайдел предупреди за **нарастване на ислямистката активност на Балканите и особено на Саудитска Арабия, която инвестира най-много пари за подмяна на нормалния ислям с радикалния му вариант – уахабизма.** Но странно защо министри и медии в България говорят много възторжено за инвестиции от тази страна, особено след последното посещение на наша делегация.

В разработката на ЦРУ на САЩ от т.г. „Светът през 2035-та“, във втория раздел, подточка „Близък Изток“ авторите не са сигурни единствено за Турция дали ще запа-

зи своята мощ и влияние върху държавите от региона, които се борят с нестабилността, за разлика от Иран, Израел и Саудитска Арабия, които ще запазят тази си роля.¹⁰ Връщането на политиката на великите сили в региона с нов руски ангажимент ще е един от силните вектори, който ще повлияе върху бъдещата динамика. След Дамаск възможни са предложения на Русия и към други бивши съюзници на Съветския Съюз като Ирак и Египет. Ето това също се взема под внимание от Анкара с нейната амбиция за водеща роля в мюсюлманския свят.

В раздела за „Европа – застрашаваща периферия“ на същата разработка на ЦРУ се прави прогноза, че следващите пет години, освен несигурното единство на ЕС, проблемът с все по-независимата външна политика на Турция, посягаща в различни посоки и недемократичните импулси от страната ще допринесе поне в средносрочен план за центробежни течения в Европа и **ще застрашава единството на НАТО, както и сътрудничеството между НАТО и ЕС.**

Същевременно както страните членки на НАТО, така и Турция имат подчертан интерес от сътрудничество в областта на **военната индустрия.** Турция иска да стане **независима от внос на чуждо въоръжение до 2023 година,** а западни фирми имат интерес от съвместно производство и реализация на блискоизточния оръжеен пазар. Оценката на изпълнителния директор на турския холдинг „Nurol Makina“ Енгин Айкол е, че **през следващите 3 години конфликтите в тази част на света няма да бъдат решени.** А регионалните конфликти водят до бум в производството на отбранителната индустрия на Турция. Турският производител само за 4 години е увеличил производството на тактически бронирані машини **20 пъти.** Знак за **растящо влияние на Тур-**

ция е сключения договор със Саудитска Арабия за 661 млн долара за брониран машини за пехотата тип „Арма“ 8 x 8. В Близкия Изток Турция се конкурира успешно със западни, израелски и корейски оръжейни фирми. Днес Саудитска Арабия преговаря с Турция да закупуване на турски дронове ANKA, на въоръжение от 2016 г., а най-голямата турска компания за въоръжения ASELSAN създава обща смесена фирма със саудитската Tagnia в областта на военната електроника, радар и електронно-оптични технологии. До 2023 г. има амбицията да създаде **собствен боен самолет**. Анкара се гордее и с първия си танк собствено производство по лиценз на Южна Корея –“Алтай“ и мотор и оръдие от МТУ и Рейнметал – Германия. Интересите на западните фирми правят несъстоятелно твърдението, че САЩ можели да лишат Турция от достъпа до технологии на НАТО.

При утвърждаване на религиозния национализъм, отдалечаване от Европа и безкомпромисно по-нататъшно преследване на мечтата на Ердоган за ръководна роля в ислямския свят, **ще се промени сегашната архитектура за сигурност**. Вярно е, че Турция **ще остане в НАТО**, не защото ѝ е толкова нужно, а защото НАТО не може да си позволи да се раздели с **важния си геостратегически партньор при нарастналата роля на Черноморския регион и кризата в Близкия Изток**. Връзката НАТО – Турция остава **брак по сметка, дори на цената на подкрепата за един антидемократичен режим** (дано е временен, но днес това все още не е за вярване). Но това биха били **трудни условия за формиране на обща отбранителна политика**. Нещо повече, очертаващото се задълбочаване на вътрешните проблеми– политически и икономически, в съчетание с нарастналото чувство на Ердоган за по-голяма сила и въз-

можности, както и прекомерните му амбиции, предполагат, **че ще потърси решаването на проблемите с изнасянето им отново във външна политическа и военна авантюра.**

Периодът след опита за преврат е белязан не само с репресии в страната, но и с **безпрецедентно активизиране на турските разузнавателни служби** в Европа и в съседни на Турция страни.

Последните разкрития на контразузнавателните служби в Германия и Франция от края на декември 2016 г. и през 2017 г.;

- ✓ че са внедрени агенти на турското разузнаване в групи по трима души със задачи за физическо отстраняване на известни кюрдски политици (първите вече са арестувани), а през септември 2017 г. в Хамбург бе гледано и първото дело¹¹;

- ✓ че са активирани над 6000 информатори на турската МИТ само в Германия, които да събират информация за гюленисти и други противници на Ердоган, което е двойно повече от броя на агентите на прословутата Щази на ГДР, разполагала през 1989 г. с 3000 агенти в Западна Германия, т.е. два пъти по-малко;

- ✓ че междуременно МИТ разчита повече на информация от собствената си агентура, отколкото на тази от партньорската германска служба, а достъпа до изявените кюрди в много случаи е улеснен от базата данни, която Германия е предала изцяло на Анкара след 1983 г.¹²;

- ✓ че в турския парламент миналата година бяха представени над 50 доклада от 38 страни, вкл. България, с информация събирана включително от настоятелствата на джамите, само в Германия те са 970;

- ✓ че в полицейските служби на Германия бяха разкри-

ти целенасочено внедрени агенти на турската МИТ. (През август 2017 г. бе разкрит агент на МИТ в ръководството на полицията в провинция Хесен. Потвърди се, че за изпълнители на убийства, назначавани в полицията са вербувани от МИТ членове на дясноекстремистката профашистка групировка Сивите вълци.)¹³;

✓ че турските специални служби с подкрепата на тясното обкръжение на Ердоган финансират и насочват организации в чужбина, които се превърнаха почти в паравоенни такива, като рокерската група „Osmanen Germania“ от 2000 души, изпълняваща „мръсни поръчки“¹³;

✓ че безспорни доказателства потвърждават сътрудничество между Ислямска държава и турското разузнаване, както и ликвидирането на запознатите с тези факти в Сирия.¹⁴

Всичко това предполага много сериозни изводи.

Първо, негативните тенденции в действията на турските разузнавателни служби са довели до рязък спад на доверието на партньорските служби в Западна Европа към тях.

Второ, недопустимо е една държавна служба да поръчва убийства на свои граждани и то на територията на съюзник. А дали не са изпратени такива групи и в други страни?

Трето, подготовката, внедряването на агентура, насочването ѝ и т.н. са започнали много преди т.н. неуспешен опит за преврат. **Бюджетът на МИТ е нарастнал 409 пъти.** Държавната служба по религиозните въпроси Дианет концентрира в себе си събирането и анализа на разузнавателните доклади;

Четвърто, всяка от тези 38 държави трябва да си даде ясно сметка, **къде турските специални служби преминават червената линия и вземе контрамерки.** Освен това

Ердоган не е Турция. До 2019 г. има още време и не бива да считаме демокрацията в Турция за обречена.

Пето, партньорството в такива чувствителни сфери като разузнаването трябва да става много внимателни, защото утре може да се превърне в бумеранг.

Шесто, наличието на терористични клетки във всички турски провинции по данни на турската полиция и нахлуването на стотици джихадисти след разбиването на Ислямска държава в Сирия изисква повишено внимание за предотвратяване проникването им и на българска територия.¹⁵

Всемогъщата МИТ **не е неуязвима** и започна да понася поражения. Не само от германските, австрийските и френските служби. Тя стана за смях, когато тази есен бе изиграна от кюрдското разузнаване при опит да отвлече съпредседателя на кюрдските общности Джемал Байък. Оказа се, че кюрдското разузнаване е успяло да внедри свой агент в самата МИТ, да спечели доверието ѝ и докладва дезинформация, довела до провала на операцията, при което 2 служители и 16 агенти на МИТ са арестувани в курортния град Дукхан и отведени в плен някъде в планината Кандил.

Проблемът е, че през последните два месеца се констатира голяма активност на германските разузнавателни служби, които оказа се, са подслушвали дори депутати с турски (кюрдски) корен, разработвали са лица, подадени очевидно с прословутите списъци от Анкара на гюленисти в изпълнение на исканията на турската страна, вероятно за да смекчат напрежението между Германия и Турция. А дали това правят и други страни по искане на Турция и в каква степен?

Примерите за активността на турското разузнаване, държавни агенции и религиозни служби, навеждат на редица въпроси за това, **каква е истинската ситуация на подобна**

активност на българска територия. Балансът на онова, което България е предприела и предотвратила и онова, което от криворазбрано партньорство е потулила или изпълнила в интерес на МИТ, като върнатите на турските власти лица, потърсили спасение от режима, очевидно е в полза на втората група въпроси и не е в интерес на националната ни сигурност. А фактът, че преди години българските служби са знаели предварително за някои от военните преврати в Турция, България е била информирана предварително, а днес сме изненадани и неподготвени, навежда мисълта на истинските причини за разбиването на разузнавателните служби и за онова, което трябва да се направи за тяхното укрепване.

Източници и бележки:

1. Militär und Islam in der Türkei, <https://www.nadir.org/nadir/periodika/widerstand/islam7.htm>

2. Арестувани над 150 журналисти, обвинени и хвърлени в затвора над 42 000 „гюленисти“. Около 68 000 адреси в социалните медии са под контрол, почти 18 000 са обвиненията за критични мнения, 1734 от авторите им са арестувани.

3. Американско военно лоби в турската армия е имало планове как да се спре преминаването на руски кораби през Босфора. Потвърди се информацията и за привличане на най-големите сирийски групировки „Сирийска свободна армия“, „Ахрар ал Шам“ и „Джейш Ал-Ислам“, считани за терористични, в подкрепа на контрапреврата на Ердоган.

4. NATO is headed for a very messy break-up By Stephen Kinzer November 11, 2017 Voice of America/App, <https://www.bostonglobe.com/opinion/2017/11/11/nato-headed-for-very-messy-break/amesBJsJk23e0GgnzgqqUK/story.html>

5. Was tun mit der Türkei? Von Jan Techau 19.05.2017 <http://www.ipg-journal.de/rubriken/aussen-und-sicherheitspolitik/artikel/was-tun-mit-der-tuerkei-2051/>

6. Не можеш избереш между Русия и НАТО, 27 ноември 2017, 20:30 • 464 • ИноСМИ, <http://geo-politica.info/ne-mozhet-vybrat-mezhdu-rossiey-i-nato.html>

7. Türkei könnte US-Radarstation abschalten und Israel iranischen Raketen aussetzen, 23.11.2017, <https://deutsch.rt.com/der-nahe-osten/61081-israel-bald-iranischen-raketen-ausgesetzt-turkei-usa-s400-russland-usa-f35/>

8. Класация на страните по военна мощ: 1. САЩ, 2. Русия, 3. Китай, 4. Япония, 5. Индия, 6. Франция, 7. Южна Корея, 8. Италия.

9. Турция, Франция и Италия разработват совместную систему ПВО, сообщили СМИ <https://ria.ru/world/20171108/1508426222.html> 08.11.2017

10. Die Welt im Jahr 2035: Gesehen von der CIA und dem National Intelligence Council Taschenbuch – 19. September 2017 <http://www.chbeck.de/national-intelligence-council-welt-jahr-2035/product/20551015>

11. Vom deutschen Umgang mit türkischer Agententätigkeit gegen kurdische Aktivisten Mako Qoçgîrî, Mitarbeiter von Civaka Azad, 10.09.2017, <http://civaka-azad.org/vom-deutschen-umgang-mit-tuerkischer-agententaetigkeit-gegen-kurdische-aktivisten/>

12. Generalbundesanwalt ermittelt gegen türkischen Geheimdienst, Deutsche Welle, 31.03.2017 <http://www.dw.com/de/generalbundesanwalt-ermittelt-gegen-t%C3%BCrkischen-geheimdienst/a-38162334>

13. Türkischer Geheimdienst will Verfassungsschutz unterwandern, 19. Juli 2017 Elke Dangeleit, <https://www.heise.de/tp/features/Tuerkischer-Geheimdienst-will-Verfassungsschutz-unterwandern-3775917.html>

14. Unterstützt die Türkei Islamisten? Von Özlem Topçu 26. August 2016, Die Zeit, <http://www.zeit.de/2016/36/terrorismus-tuerkei-islamisten-unterstuetzung-vorwuerfe>

15. Симпатизантите на Ислямска държава от 7% през 2014 се увеличиха на 14% през 2015 г., а днес вероятно гонят нива към 30%. Стигна се до там, че полиция от името на терористична организация ликвидира руския посланик в Анкара. А една четвърт или около 200 от общо 820 джихадисти от Германия, заминали да се бият за Ислямска държава са турски граждани.

БЪЛГАРО-ТУРСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ И ТРАКИЙСКИЯТ ВЪПРОС

ЛЮБОМИР ШОПОВ

Разстоянието на времето днес позволява да погледнем по нов начин към „Разорението“ – както го определя Л. Милетич на българите от Тракия и Мала Азия преди повече от едно столетие. Отношението на българската държава към този въпрос дълги години се определя от Ангорския договор от 1925 г. и се разглежда повече под имуществен и хуманитарен ъгъл. При Царство България и НРБ той остава на заден план. България и Турция по различен начин решават „изселническия“ проблем и претенциите на Турция за „турско национално малцинство“ и намеса във вътрешните работи на българската държава. Междувременно в международноправен аспект настъпват значителни промени, които вече характеризират трагедията на българите от Тракия и Мала Азия като геноцид. Договорът за приятелство между България и Турция от 1992 г., а по-точно отсъствието на принципна позиция на новите български власти не отчита новите възможности. Дълбоко осмисляне на характера и значението за нашата история на геноцида на българите от Тракия и Мала Азия през 1913 г. от страна на Турция е извършено през последните години от ръководството на СТДБ и Тракийския научен институт. Те формулират тази

трагедия и нейните последици за бежанците и техните потомци като цялостен Тракийски въпрос.

Става дума за тракийски въпрос, който поставя на преден план факта за извършен геноцид на над близо половин милион българи – граждани на Османската империя в периода 1913 – 1925 година. И като следствие – имуществения аспект на този двустранен между Турция и България е открит проблем.

Какво е геноцид според международните конвенции, които за това престъпление срещу човечеството не допускат давност?

Геноцид е действия, извършвани с цел да се унищожи напълно или частично определена национална, етническа, расова или религиозна група посредством:

- убийство на членовете на тази група
- причиняване на тежки вреди за тяхното здраве
- провеждане на мерки за предотвратяване на раждането на деца в тази група
- принудително отнемане на деца
- преднамерено създаване на жизнени условия, водещи до пълното или частично унищожаване на тази група

През 1913 година турската армия, а впоследствие и цивилните власти извършват целенасочено и планомерно изброените престъпления. Армията избива над 60 000 беззащитни мъже, жени, старци, юноши, девойки и невръстни деца. 60 000 души е населението на днешна Враца или Асеновград. Прогонва около 280 000 души с каквото могат да носят на гръб. Днешното население на Софийска област е 235 000 души. Турската администрация конфискува над 3 млн. декара частна земя и движимото и недвижимо имущество върху нея. Разрушени са българските църкви и 280

училища. През следващите 12 години до 1925 години със заплахи, по икономически път и с други неправомерни способи са прогонени и останалите до близо половин милион наши сънародници. В Тракия и Мала Азия – в по-големите населени места тук там остават българи занаятчии, които се броят на пръсти.

Геноцидът и етническото прочистване, осъществени от турските власти в периода 1913 – 1925 г. предопределят държавния и междудържавния характер на Тракийския въпрос. Те имат исторически и международноправни измерения, които надхвърлят по характер и значение района на Балканите. Последван от геноцида на над един милион арменци в Османската империя през 1915 – 1916 година тракийският геноцид би следвало да бъде доведен до знанието на европейските ни партньори и в света, без да се търсят политически дивиденди и усложнения в двустранен и многостранен план. Защото той е неразделна част от българската история, с която следва да се съобразяват съвременните български политици (ако могат да бъдат наречени така). Именно те са в дълг към паметта на жертвите от 1913 г. и страданията на бежанците от Тракия и Мала Азия, както и към правата на техните потомци.

Имуществения аспект на Тракийския въпрос е пряко следствие на споменатите престъпления срещу човечеството. За геноцида на арменците десетки страни, начело с Франция приеха закони, обявяващи неговото отричане за престъпление. Българският геноцид е оставен в забвение. Народното събрание на Република България дори не смее да го констатира.

Ако се обърнем към българо-турските отношения за периода 1878 – 2017 г. няма да ни стигнат дни и хиляди стра-

ници за обсъждане, анализи и изводи. В тях са преплетени свързани помежду си, но различаващи се по специфика направления – официално-дипломатически, неофициални политико-икономически и съвсем скрити разузнавателно-контраразузнавателни отношения.

Като дипломат-началник на отдел Трети – „Балкански страни“ на МВнР – 1985 – 1988 г. и завеждащ отдела на ЦК на БКП по турския въпрос от ноември 1988 до декември 1989 г., а също така и като кадрови офицер от външно-политическото разузнаване на НРБ имах пряко отношение и отговорности по тези въпроси. И след този период не съм спирал да ги наблюдавам и изучавам. Написах книгите „Отдел Трети“ (2012), „Геноцид“ (2014) и „Турският въпрос и държавната сигурност“ (2016). Сега завършвам втората част на „Турският въпрос и държавната сигурност“ с работно заглавие – „Измамата“.

Тежка и водеща тема в дипломатическите отношения до 1989 г. са „изселническият“ въпрос и претенциите на Турция за наличие на „турско малцинство“ в България, за което тя има право да се грижи, като се намесва във вътрешните работи на България. Различните по характер опити на българските власти да интегрират мюсюлманското население в развитието на държавата – от практическа културна автономия с училища на турски и привилегии по отношение на българското население до смяна на имената не бяха в резултат на натиска на Турция и трайното манипулиране на мюсюлманите в смесените райони. Тези опити (особено през социалистическия период на България) коректно целяха интегриране на циганското и тюркското население във високите стремежи на България за изграждане на модерна държава, която към края на 80-те години на миналия век е

поставена от ООН на 27-мо място сред най-развитите страни в света. Така или иначе, те даваха отражение върху успехите или неуспехите в политическите и икономическите отношения на България и Турция. Да не забравяме и факта, че няколко десетилетия – през Студената война двете държави бяха на линията на възможно пряко стълкновение между най-мощните военно-политически пакта – НАТО и Варшавския договор. България на два пъти предлага цялостно изселване на желящите тюркоезични мюсюлмани – Турция размива въпроса и не дава съгласие. Обяснението на това поведение се съдържа в позицията на президента на Турция Кемал Ататюрк от 20-те години на 20 век. Той казва, че изселническият въпрос трябва винаги да стои между Турция и България и никога да не бъде решен. Играта на условната „котка“ Турция с условната „мишка“ България свърши на 29 май 1989 г., когато Тодор Живков отвори българската граница с Турция и даде възможност на тюркоезичните, с български задгранични паспорти в ръка да посетят Родината-майка и ако желаят, да се завърнат в България. Двуличieto на Турция, която десетилетия наред манипулираше „своите сънародници“, че ги очаква с нетърпение лъсна през август 1989 г., когато тя едностранно затвори границата си и ясно показва, че тюркоезичното население е необходимо в България за определени политически цели. Какви са те вече добре знаем по политиката на ДПС и нейните приятели от българския „политически елит“ – ислямизиране на над един милион цигани, турцизиране на българските мохамедани и демографско унищожаване на българската държава. Днес в България властват моделът „КОЙ“ и „българският етнически модел“. Те обслужват западните многонационални концерни, Турция, българската политическа клика-кла-

са-елит и окончателно унищожават държавата и нацията, като превръщат България в територия, която вече плавно и целенасочено се заселва с новодошли от Турция стопани. Споменавам неслучайно тези неща. Те имат пряка връзка с Тракийския въпрос, тъй като вътрешната и международната обстановка в миналото не способстваха за неговото разглеждане като ясна българска позиция и възможности за поставяне в двустранен и многостранен план.

Скритите политико-икономически контакти не са малко. По-особено внимание заслужава разговор между Андрей Луканов и президента на Турция Тургут Йозал. Министър-председателят на България е на посещение в Турция през 1990 г. Информирани са в посолството от посланика и резидента на българското разузнаване, когато по телефона е поканен на разговор с президента. В нарушение на практиката отива сам – без посланика. Не отразява съдържанието на разговора. Не информира Министерския съвет. През 1991 г. на многохиляден митинг Тургут Йозал мощно се провиква: „Един ден България ще бъде наша, но този път ще я купим“. От 1990 г. до днес нито един български президент, министър-председател или министър на външните работи не е изразявал цялостна аргументирана позиция в интерес на България пред турски партньор. Такава позиция няма! Интересите ни се напасват към тези на САЩ, НАТО и ЕС, както и към тези на Турция.

Това се потвърждава от контактите на действащия министър-председател с президента на Турция. Имат ли те връзка с възможни скрити икономически и политически нюанси? За сметка на опазване на териториалната цялост, суверенитета, християнския и българския характер на Републиката, в която живеем.

Разузнавателната и контразузнавателната дейност, коя-

то в миналото служеше на интересите на българската държава сега е замразена. Доверили сме се на съюзничеството с Турция в НАТО Като резултат Анкара знае всичко за нас и е доволна, че българското политическо статукво добре обслужва нейните интереси. Докога?

Незавидна е картината на българо-турските отношения в правен аспект. Ангорският договор за приятелство от 1925 г. и Договорът за приятелство от 1992 г. потвърждават тезата, че управниците в България подписват неизгодни за държавата документи с Турция, за да обслужат свои вътрешнополитически и интереси. В немалка степен това е предизвикано и от силен личностен егоцентризъм, съчетан с ниско политическо и професионално ниво.

Към Ангорския договор за приятелство от 18.10.1925 г. има Протокол-приложение, Конвенция за установяване реда на местожителството на поданиците на едната страна върху територията на другата и Писмо-приложение към Протокола.

Член 1 оповестява, че между Царство България и Турската република ще съществува ненакърним мир и вечно приятелство.

Спорните въпроси са засегнати в Протокол-приложение-неразделна част от Договора за приятелство. Член „А“ на Протокола задължава българското правителство да зачита правата на „мюсюлманските малцинства“ в България, а турското – на несъществуващото вече, изклано и прогонено от собствените си земи половин милионно „българско малцинство“ на базата на клаузите на Ньойския 1919 и Лозанския 1923 г. договори. По гражданството и собствеността на българите в Договора е употребен термин – изселници и с това е ликвидирана възможността България да поставя въпрос за бежанци.

От професионалния си опит по преговори с турски представители в тежка фаза на двустранните отношения мога да кажа, че Турция никога няма да отстъпи по въпроса за изселници – бежанци. Приемането на статут на бежанци би означавало потвърждаване на геноцида от 1913 г. – нещо, което Анкара изобщо няма да допусне. С други думи Ангорския договор от 1925 г. е нож в гърба на бежанците от Тракия и Мала Азия. Фаталните отстъпки на България на действащия тогава министър-председател Андрей Ляпчев обяснява в Народното събрание с необходимостта „да се оформело създаденото фактическо положение“. Той споме­нава за някои „придобивки“, като „утвърждаване“ на положението на Екзархията и премахване на вносните мита за българските стоки в Турция“. Заявява, че собствеността в т.н. нови земи се поставяла на законова основа и се подобрявало международното положение на България, което щяло да бъде оценено от другите държави. Подобни „разсъждения“ чуваме през 28-те години съсипване на държавността, наречено „преход“.

В годините след подписването на Ангорския договор в международноправния свят настъпват значителни промени, които пряко засягат Тракийския въпрос. През декември 1943 г. е подписана Конвенцията за предупреждаване на престъпленията на геноцид и тяхното наказание. Терминът „геноцид“ придобива международен статут като понятие, определящо го като най-тежко престъпление срещу човечеството.

В Конвенцията за прилагане на давностен срок за военни престъпления и престъпления против човечеството от 1968 г. геноцидът е сред изброените престъпления, върху които срок за давност категорично се изключва.

Тези промени не се отчитат от българска страна при под-

писването през май 1992 г. на Договора за приятелство, добросъседство, сътрудничество и сигурност с Турция. Възможностите за третиране на имуществените права на „бежанците-изселници“ са свити в смесена работна група по хуманитарни въпроси, която се събира за ден-два веднъж в годината при разменено гостуване. Не разбирам какво хуманитарно има в избиването на 60 000 души, прогонването на 280 000 други и конфискуването на тяхното движимо и недвижимо имущество. Като цяло работните групи (комисии) решават въпросите, поставяни от Турция, но не придвижват каквито и да било сегменти на Тракийския въпрос.

С Договора от 1992 г. България фактически, както при Ангорския договор от 1925 г. приема без каквито и да било последици за Турция извършено престъпление срещу близо 500 000 свои сънародници. Но вече при действащи международни конвенции, които коренно променят характера на Тракийския въпрос.

Между 1925 и 1992 има още един двустранен документ, който обаче поставяше българо-турските отношения на принципно равноправна основа и създаваше механизъм за тяхното по-нататъшно развитие в изключително напрегнат период на двустранните връзки. Става дума за Белградския протокол между България и Турция, подписан от Месут Йълмаз и Петър Младенов минути преди началото на уникалната среща на министрите на външните работи на балканските страни – на 24 февруари 1988 г. Година след започване на изпълнение на неговите решения Турция анулира Протокола като неизгоден за собствените си интереси. Този прецедент дава възможност за размишления в много посоки.

Сравнително неотдавна Турция прие закон, който позволява решаване на имуществени въпроси на български

граждани в Източна Тракия и Мала Азия единствено според местното законодателство и с условие за наличие на съответни документи за собственост. С този закон Анкара зачеркна част от Договора от 1992 г.

С обявяването на Тракийския въпрос за частен българският премиер по същество също еднолично анулира Договора за приятелство с Турция от 1992 г. в частта му за обсъждане на имуществените права на тракийци.

Поведението на действащия днес министър-председател в плоскостта на българо-турските отношения – с неговата „роля“ на посредник между Турция и Европа и Западните Балкани и НАТО и Европейския съюз става двусмислено на фона на отсъствие на мерки за преустановяване на процеса на унищожаване на християнския и българския характер на Родината. Моделът „КОЙ“ и „българският етнически модел“ – в нарушение на Конституцията на РБ безнаказано спъват европейската интеграция на България и способстват за ислямизирането на стотици хиляди цигани, турцизирането на десетки хиляди български мохамедани и културното и икономическо нахлуване на Турция в България. Българската политическа върхушка се „изживява“ в Брюксел и в останалите световни столици. „Народът“ гледа турски и индийски сериали и купува турски стоки.

Имайки предвид всичко това, Национална асоциация сигурност поставя въпросите:

– обсъждан ли е тракийският проблем в НС на РБ и има ли приети решения по Тракийския въпрос и позицията на РБ?

– обсъждан ли е проблемът в МС на РБ и има ли взето решение по този въпрос или направеното от министър-председателя изявление е негова частна инициатива?

Защото България е парламентарна Република и позиции по въпроси като Тракийския – от национално значение, засягащи историята и престижа на българската държава, както и интересите на стотици хиляди данъкоплатци и избиратели – потомци на бежанците от Тракия и Мала Азия изискват държавническо отношение и съответни законови решения.

Днешните турски власти не носят пряка отговорност за трагедията на бежанците от Тракия и Мала Азия. Но те трябва да се обърнат с лице към необходимостта да намерят справедливо решение за правата на техните потомци. Така както България неизменно решава положително въпросите на напусналите нашата страна български турци. Българските власти от 1913 г. до днешни дни са главните длъжници на тракийци, на фактите на историята и на престижа на държавата, защото не намират сили и възможност да застъпят действена позиция и да застанат на страната на истината и правото. В крайна сметка България и Турция, като съюзници в НАТО и добри съседи биха могли в пряк диалог и с добра воля да намерят прагматично решение във взаимен интерес.

НАС подкрепя принципната позиция на СТДБ да не политизира Тракийския въпрос, а да търси разбиране в институциите и решаване на проблемите в дух на добросъседство и прагматизъм в отношенията с Република Турция.

НЯКОИ ИМУЩЕСТВЕНИ, СОЦИАЛНИ И ХУМАНИТАРНИ ПРОБЛЕМИ В ОТНОШЕНИЯТА МЕЖДУ ТУРЦИЯ И БЪЛГАРИЯ СЛЕД 1989 Г.

БОРЯНА БУЖАШКА

Най-значителният факт по отношение на българо-турските отношения след 1989 г. е подписването на Договора за приятелство, добросъседство, сигурност и сътрудничество от 6 май 1992 г. в Анкара¹. Той е най-важната съставна част на съвременната юридическа основа на двустранните отношения и за решаването на съществуващите проблеми в дух на взаимно уважение, ненамеса във вътрешните работи и доброжелателство. Двете страни декларираят, че ще спазват подписаните и възникналите в момента на подписването договори, така че нито Ангорският договор от 1925 г., нито Конвенцията за установяване към него са денонсирани. По настояване на тогавашния посланик в Анкара Петър Воденски в опорните точки за преговорите е включен въпросът за българските имоти в Турция и българските имуществени претенции.² Откритите въпроси са поставени в един

¹ Договор за приятелство, добросъседство, сътрудничество и сигурност между Република България и Република Турция – ДВ, бр. 76, 3 септември 1992 г., в сила от 29 юни 1995 г.

² Воденски, П. А иначе дипломатията е сериозен занаят. С., 2013, 134 – 138.

пакет – имуществени, социални, хуманитарни и опазване и възстановяване на обекти, представляващи културно-историческо наследство на територията на двете страни. Трябва да се подчертае, че подреждането им в този ред в основния договор е записано по настояване на България и отразява приоритетите на българската страна.

I. По имуществените въпроси

Имуществените въпроси са свързани преди всичко с претенциите на България за обезщетяване на движимо и недвижимо имущество, чиито собственици са били възпрепятствани да се разпоредят с имуществените си права, когато са изселени или са се изселили в България и чието гражданство са придобили.

Първата група са насрещни имуществени претенции, датиращи от периода 1908 до 1945 г., които трябва да бъдат уредени под формата на глобално парично обезщетение, като двете страни направят прихващане на насрещните вземания и страната, която се окаже длъжник, да заплати остатъчното салдо на другата страна. Българските претенции се отнасят до:

1. Имотите на българи, изселени от Турция преди 5/18 януари 1912 г.;

2. Имоти на изселените българи от Мала Азия;

3. Български двувластни имоти;

4. Имоти на експулсираните от Турция български граждани след 1925 г.;

5. Възвърнати имоти на българските турци съгласно приетия от правителството на Ал. Стамболийски Закон за собствеността в новите земи от 1921 г. и Протокола към Договора за приятелство, добросъседство, сътрудничество и взаимопомощ от 1925 г.;

6. Имоти на изселени и изселили се българи от Цариград;

7. Екзархийските имоти. Българската теза е, че тези имоти следва да се разглеждат извън общия контекст на останалите имуществени и финансови претенции поради особенния им характер.¹

Претенциите в този вид не са нови. На практика, те повторят предишни дипломатически документи със или без финансови изразения. Ако можем да намерим нещо различно, то е в по-прецизната формулировка на исканията, направена от експертите на Министерството на външните работи. Изработена е подробна обосновка на мотивите, с които българската страна поддържа по този начин своите искания.

Съществуват две главни основания българската дипломация да поддържа формата на глобалното парично обезщетение: 1. Българската страна счита, че исканите суми ще бъдат в полза на България предвид стойността на изоставеното имущество от българските правоимащи лица; 2. За разлика от турските граждани, изселили се от България, в голямата си част българите от Източна Тракия и Мала Азия са принудени насилствено да напуснат своите имоти и не са могли да вземат със себе си документи за собственост. Това прави невъзможно възстановяването на тяхната собственост по съдебен ред, както предлага турската страна. Разбирането на българските представители е, че проблемите с имотите на тракийските бежанци са предмет на международното публично право, а не на това от частен характер. Те са възникнали в резултат на едностранното неизпълнение на договореностите по Одринското споразумение от 1913 г. и Договора за приятелство от 1925 г., Протокола към него и Конвенцията за установяване. Съгласно тези договори, Бъл-

¹ АМВНР, оп. 66, а.е. 169, оп. 63, а.е. 190.

гария и Турция са постигнали съгласие на политическа основа да се решават имуществени проблеми чрез преговори. Това е фиксирано в § 3 на Протокола към Договора от 1925 г.

Налице е и различно тълкуване на причините за изселването. За българската страна напусналите Източна Тракия българи са насилствено изгонени и не са изселници, а бежанци. Те са били жертва на системно провеждана политика на обезбългаряване на областта. Тази политика на тогавашната турска държава не е провеждана в правен вакуум, а в рамките на определен правов ред. През 1913 г. е действал Цариградският мирен договор от 1913 г., който предвижда българските бежанци да запазят движимото и недвижимото си имущество, ако се завърнат в срок от 2 години. На нито един българин не е дадена тази възможност. По силата на Ангорския договор от 1925 г. компенсацията на имотите на изселниците е извършена в съотношение близо „1 към 7“ в полза на турската страна, без да има реципрочност, каквото е едно от условията на договора. Има явна неравнопоставеност между източнотракийските бежанци и българските граждани от турски произход, които се изселват в Турция преди подписването на договора.

България, изпълнявайки задълженията си по Цариградския договор и Одринското споразумение за бежанците, е приела по време на правителството на Ал. Стамболийски специален Закон за уреждане на собствеността на новите земи от 1921 г. По силата на неговите разпоредби голяма част от напусналите страната турци са се завърнали и са влезли отново във владение на имотите си. Сега българската страна предявява претенции за тези имоти, тъй като не е спасен от турска страна принципа на реципрочност. Турция причинява материални щети и на българската държава като

създава затруднения и тежести от политически, икономически и социален характер. България е била принудена да предприеме извънредни мерки, свързани с големи по размер разходи, за да настани, оземли и осигури поминък на изгнаниците. Тези резултати не биха били налице, ако турските правителства навремето са спазвали международните договори и не са прокудили българите. Те са класифицирани като бежанци и в международните документи, какъвто е Протоколът на Обществото на народите, с който се отпуска Бежанският заем на България през 1926 г. и в редица закони от вътрешното законодателство по настаняването, оземляването на бежанците и др. Не може да се приеме, че политиката на насилствено обезбългаряване на Източна Тракия и на Мала Азия е покрита с давност и че преговорите биха могли да послужат за нейното узаконяване.

На практика, след подписването на Ангорския договор от 1925 г. тези въпроси са поставяни неизменно, първоначално като искане за връщане на имотите, а по-късно с течение на годините – като компенсация. Има една безнадеждна повтаряемост на исканията, излагат се едни и същи аргументи като разликата е само в различните стойности, с които са облечени. Турската страна не желае да обсъжда проблема за имуществените права на източнотракийските бежанци и със завидна последователност и неотстъпчивост не приема предложения от България начин за уреждане на висящите имуществени претенции. Всъщност, Цариградския договор от 1913, Одринското споразумение от 1913 г. и Законът за собствеността в новите земи на Царството от 1921 г. дават възможност на турците от България да се върнат по родните си места и да се разпореждат със своето имущество. Турция не е заинтересована от сключването на всяка цена на двус-

транно споразумение за уреждането на висящите имуществени въпроси. Приетите през 1992 г. от Народното събрание реституционни закони решават на практика претенциите на турската страна за възстановяване на правото на собственост на физически лица върху недвижимо имущество на територията на България, изселили се след 1945 г.

Не така стои въпросът с тракийските бежанци, на които не е дадена нито една възможност да се завърнат или да ликвидират своите имоти. Има едностранно неизпълнение на договореностите по Цариградския мирен договор от 1913 г., Одринското споразумение от 1913 г. и Договора за приятелство от 1925 г. Техните неизпълнени клаузи трябва да бъдат обсъдени с турската страна на базата на международното право и всички задължения, протичащи от други договори и споразумения. Неизбежен е изводът, че турската страна се опитва да наложи постепенно, без да приема чрез обсъждане и дискусии, ограничителен подход към решаването на проблема за имуществените права на изселниците в двете посоки. Тя не приема заявленията от българските представители имуществени претенции и предложения начин на уреждането им. Приема само Ангорските спогодби, които тълкува ограничително, с цел да отхвърли най-големите български вземания. Предлага имуществените права да бъдат осъществявани на основата на индивидуално предявени молби, придружени от всички необходими правни документи и други сведения. Този индивидуален иск е абсолютно неприемлив за българската страна, не само защото е минимална реалната възможност, правна и фактическа, наследниците на бежанците да докажат пред турската държавна инстанция правата си на собственост, но и защото индивидуалните имуществени претенции, в резултат на насложилите се

фактически и правни обстоятелства, са се трансформирали в публично-правна претенция на българската държава.

Безспорен факт е, че българите, напуснали Източна Тракия са насилствено изгонени и като такива в международни документи те са бежанци. По силата на международното право оцелелите тракийски бежанци и техните наследници не са загубили правата си върху имотите си. Като основа за размера на българските имуществени претенции могат да се вземат имуществените декларации на българските бежанци, попълнени при тяхното оземляване, както и поискания от България бежански заем. Като модел би могло да се използва работата на българо-гръцката комисия от 1927 г. и принципите, които тогава са се използвали. Като не желае да обсъжда имуществените претенции на източнотракийските бежанци, турската страна демонстрира липса на политическа воля за решаването на тези открити въпроси, нарушава принципа на реципрочност, който е основен принцип в дипломатията и това обяснява защо компенсацията на наследниците на източнотракийските бежанци продължават да бъде и до днес обект на преговори.

II. Останалите два аспекта – социални и хуманитарни, са приоритетни за турската страна.

Съществен елемент в българо-турските дипломатически преговори е сключването на евентуална спогодба за социално осигуряване между двете страни. Още през 1992 г. турската страна изпраща с нота проект на Спогодба за социално осигуряване с цел да ревизира **де юре** Конвенцията за установяване от 1925 г. и други договорености, като по този начин се пренебрегват изключително важните за българската страна въпроси от имуществен характер – за имотите на българските бежанци от Източна Тракия и Мала

Азия и екзархийските имоти. Тя не е приета, но през 1998 г. се подписва Споразумение между правителствата на Република България и правителството на Република Турция за изплащане на български пенсии в Р Турция. То обхваща правоимащи български граждани (пенсионери, получаващи пенсиите си от НОИ по банков път), установили се в Турция за периода 1979 – 1989 г. Споразумението е подписано от Ив. Костов в нарушение на чл. 12 от на Спогодбата между НРБ и Р Турция за изселване от НРБ в Р Турция на български граждани от турски произход, чиито близки роднини са се изселили в Р Турция до 1952 г., ратифицирана през 1968 г.¹ В нея се посочва, че пенсии се изплащат само на лица, които са придобили това право при трудова злополука или професионално заболяване. Споразумението от 1998 г. се оспорва от различни неправителствени организации. То е определено като незаконно по няколко причини – не е ратифицирано от Народното събрание, не е публикувано в Държавен вестник и накърнява Договора от 1992 г., като едностранно облагодетелства изселилите се доброволно български граждани от турски произход, без да урежда аналогични възможности в полза на българската страна.² Особено сери-

¹ АМВнР, оп. 66, а.е. 169.

² Решение № 39 на Министерски съвет от 1 февруари 1999 г., АМВнР, оп. 66, а.е. 165. Правителството не се съобразява с политическата експертиза на Министерството на външните работи, че не могат да се дават пенсии зад граница, защото в спогодбата 1968 – 1978 г., чл. 12, изрично е казано, че пенсии зад граница се плащат само на лица, които са придобили това право при трудова злополука или професионално заболяване. Това споразумение е утвърдено от Иван Костов и министър Марио Тагарински и се мотивира с Виенската конвенция за правото на договорите. В нейния чл. 11 е договорено това да стане според изискванията на националното законодателство. Ето защо валидността му е нищожна, тъй като е в нарушение на чл. 5 (4) и т. 1, 4, 6 и 7 на чл. 85

озни са аргументите относно гражданството на ползващите се от Споразумението. То не определя еднозначно кръга от лица, в т.ч. тяхното гражданство, на които българската страна изплаща лични пенсии на територията на Турция. По време на договарянето на Споразумението е в сила Законът за българското гражданство от 1968 г. (действащ до 1999 г.), според чийто чл. 16 български гражданин може да придобие чуждо гражданство само ако предварително бъде освободен от българското гражданство. В момента на влизане в сила на Споразумението (1 март 1999 г.) обаче е в сила новият закон, който дава възможност на изселилите се лица от турски произход да запазват и българското си гражданство.

Сключеното споразумение урежда фактически предоставянето на привилегии в полза единствено на изселниците в Турция.

Турската страна настоява за сключване на всеобхватна социална спогодба, по силата на която право на пенсия да имат всички изселили се от България турци, с признат общ трудов стаж от България и Турция. Сключване на подобно споразумение би било заобикаляне и фактическо обезсилване на чл. 2 на подписания през 1992 г. Договор за приятелство, добросъседство, сътрудничество и сигурност между България и Турция с формулирания на базата на взаимен интерес пакет от въпроси за преговорите между двете страни: „имуществени, социални и хуманитарни проблеми“.

България е ратифицирала Европейската социална харта, без да се обвързва по отношение на социалното осигуряване със задължение да сключва двустранни договори, които

(1) от Конституцията на Република България. То не е ратифицирано по конституционен ред от Народното събрание, не е обнародвано и следователно не е влязло в сила като част от вътрешното право на страната.

да предвиждат осигуряване на реципрочна основа. Не са поети задължения за предоставяне право на социално осигуряване през периоди, когато лицето е работило на българска територия.

Евентуална спогодба изисква съществени промени в редица наши нормативни актове от гражданско и публично-правен, финансов и стопански характер, както и съгласуване с тези на ЕС. Тя трябва да бъде съобразена с българските национални интереси и безусловно обвързана с обезщетяване на наследниците на тракийските бежанци, което има преимуществен характер.

III. През 2012 г. въпросът за българското гражданство на изселили се турци се поставя за пореден път. Депутатите от ДПС Четин Казак и Тунчер Кърджалиев правят предложение децата на турските изселници за периода 1950 – 1989 г. да получават в срок от 5 години българска лична карта.¹ Това на практика ги приравнява с хората с български корен в Македония, Молдова, Украйна и Русия, за които се предвиждат улеснения по обясними причини. Трябва да се отбележи, че визираните в предложението не са изгонени от България, а са се изселили доброволно съгласно Ангорския договор и Конвенцията за установяване към него, които документи не са денонсирани. Няма логика те да искат сега отново право за връщане на българското гражданство по произход. Логиката е по-скоро политическа. За периода 1950 – 1952 г. са се изселили 160 хил. души, в периода 1968 – 1978 г. те са 122 хил. или общо около 300 хил. Техните деца (ако приемем, че имат по две деца) са около 600 хил. кандидати небългари за българско гражданство. Така със законодателни манипулации населението на България ще се увеличи най-малкото с

¹ В. „Преса“, бр. 164, 20 юни 2014 г.

600 хил. турци. Това са част от неосманистките планове на Анкара, обявени за държавна политика от премиера Ердоган. Можем само да гадаем какво би се случило в Меджлиса, ако някой предложи възстановяване и предоставяне на турско гражданство на наследниците на тракийските бежанци, които към днешна дата не са по-малко от наследниците на изселниците в Турция.

Предложението провокира българската общественост и отново поставя на дневен ред необходимостта от нов закон за българското гражданство или промени в настоящия. С оглед запазването на континуитета във външната ни политика и правомерно във връзка с изпълнение текстовете на Конституцията на Република България, в този закон следва да бъдат направени корекции, изключващи възможността за запазване на българското гражданство от лицата, изселили се в страни, с които България е подписвала спогодби за размяна на население, за изселване или за установяване. Такива спогодби България е сключвала и с Гърция – Моллов-Кафандарис, и с Румъния – Крайовската спогодба. Подобни спогодби Турция има с Гърция, Румъния и Югославия. Нито една от тези страни не е възстановила гражданството на лицата, които са се изселили. Конкретно за Република Турция такава корекция ще бъде полезна и във връзка с бъдещи изселвания, тъй като те ще се извършват в условията на действащата Конвенция за установяване към Договора за приятелство от 1925 г. Тя предполага единственост на гражданство в съответствие с произхода. Трябва да има равенство между лицата, загубили българското си гражданство въз основа на изселването по такива спогодби и лицата, които са придобили или ще придобият друго гражданство въз основа на общия ред. Така лицата, придобили друго граж-

данство по общия ред, не може да ползват по-големи права от лицата, изселили се по силата на спогодби. Трябва да има реципрочност между правата на тези, които са се преселили в България от съседни страни и лицата, изселили се от България в тези страни. По този начин изселилите се лица в страни, с които България е подписвала спогодби за размяна на население, за изселване или за установяване, или по общия ред въз основа на своя небългарски произход ще се лишат от българско гражданство.

Предложението на Четин Казак предизвиква разглеждането и на друго поставяно през годините предложение. Редица български организации искат въвеждане на огледална на именната система, която Турция прилага по отношение на новородените в Турция нейни граждани. Предлага се възстановяване на Именника на българските имена, който да бъде задължителен по отношение на новородените деца на български граждани с турски произход.¹ Има и предложение като възможност за получаване на компенсации за източнотракийските бежанци, Източна Тракия да бъде обявена за автономна двувластна територия, като всички наследници на българските тракийци да се върнат по родните места на техните прародители и по административен път да им се възстановят имотите.² Въпреки че това звучи нереално, инициаторите призовават българските власти да поставят официално проблема за компенсацията на източнотракийските бежанци пред всички международни организации и да сезират Европейския съюз за този открит въпрос в българо-турските отношения.

Инициаторите на това предложение разширяват и въз-

¹ www.vestnikataka.bg 2012 / 09/; www.Zora-news.com. бр. 40, 2012.

² В. „Зора“, бр.40 2012 г.; също в. „Атака“, 3 септември 2012 г.

можностите за компенсации. Те предлагат да се преустанови изплащането на пенсията на лицата, трайно пребиваващи в Турция по силата на Споразумението между правителствата на България и Турция за изплащане на български пенсии от 1998 г., и да се създаде фонд „Тракийски изгнаници“, стига някой да поеме политическата отговорност. Апелира се Ангорските споразумения да бъдат денонсирани и незабавно да се ликвидира двойното гражданство.

Тревогите на българската общественост по повод предложението на Ч. Казак се оправдават през 2016 г. Близо две години турска гражданка иска да ѝ бъде признат български произход и да си върне българското гражданство, независимо че тя доброволно се е изселила заедно със своите родители точно поради турския си произход по силата на Спогодбата между България и Турция от 1968 г. Очевидно в българския съд има тотално объркване или неразбиране на понятията „лице от български произход“, „български гражданин“, защото съдът постановява, че турската гражданка не е загубила българското си гражданство по собствено желание.

Третият аспект при преговорите – хуманитарните въпроси, първоначално се счита за изчерпан, тъй като се отнася до събиране на разделени семейства на изселили се в Турция български граждани от турски произход с акцент върху децата, чиито родители живеят в Турция. Съгласно чл. 2 на Конвенцията за установяване от 1925 г. Турция не може да отказва, нито да ограничава доброволното изселване, както не може да издава административни актове с такава цел, без да съгласува въпроса с България. На практика обаче турската страна нарушава посочените „забрани“, тъй като българската политика не е била достатъчно настойчива в различните исторически периоди, за да изисква спазване на тези догово-

рености. В подкрепа на позицията на България за решаване на въпроса за събиране на разделените семейства от първостепенно значение е Договорът за приятелство, добросъседство, сътрудничество и сигурност между Република България и Република Турция от 6 май 1992 г., както и Визовата спогодба между правителствата на двете страни от 10 март 1993г.,¹ което прави този въпрос двустранен. Становището на турската страна е, че проблемът за разделените семейства е изцяло вътрешен въпрос на Турция, който тя решава едностранно по силата на вътрешното си законодателство. Независимо, че през месец май 1998 г. турският парламент приема допълнения в Закона за пребиваването и пътуванията на чуждите граждани в Турция, хуманитарният въпрос за събирането на разделените семейства остава открит.

IV. Режимът на собственост и отношениято на турските власти към екзархийските имоти, макар формално да се определя от съществуващото законодателство през различните години, на практика са предопределени от интересите на Турция в конкретния исторически момент. Въпросът за собствеността се поставя или се забравя при конкретните политически българо-турски отношения, които имат малко общо с фактическата страна на въпроса и със справедливостта. Днес въпросът за екзархийските имоти формално се счита за частично разрешен, въпреки, че българската държава не получава собственост върху тези имоти, нито българското църковно настоятелство в Истанбул² има сега реална собственост върху тях. На практика, този въпрос с

¹ АМВНР, оп. 88, а.е. 109.

² Българската общност в Истанбул официално се представлява пред турските власти от Фондация на православната църква на Българската екзархия в Истанбул.

течение на годините е обвързан с културното и научно сътрудничество.

Подписването на културна спогодба между двете страни е поставено в зависимост от решаването на проблема с българските културно-исторически паметници в Турция. Турската страна приема да се преговаря по тези въпроси, но с известни допълнителни условия. Най-общо, турската позиция по въпроса за културно-историческите паметници може да се обобщи по следния начин:

В разговорите се визират културно-исторически паметници на двете държави, които се намират в съответната държава. Правният статут не подлежи на обсъждане – тези на територията на Турция са собственост на турската държава, а тези на територията на България – на българската. Тяхното поддържане ще се осъществява по линията на междудържавното сътрудничество на принципа на реципрочността. Турция изразява желание турски експерти да посетят България и да прегледат състоянието на някои паметници от османския период и разговорите да продължат по същество.

С подписаните културни спогодби е нарушен основният принцип, отстояван от българските правителства в преговорите – въпросът за екзархийските имоти да се разглежда самостоятелно. Независимо от многократно изказани благодарности на български държавни представители към турските власти за върнати екзархийски имоти, реално тяхната собствеността не е възстановена нито на българската държава, нито на Фондацията на православната църква на Българската екзархия в Истанбул.

През 1998 г., по време на преговори в Анкара, турските представители поставят въпроса за турските вакъфски имоти в България. За тях през 1992 г. от турска страна е

изготвен списък, който съдържа 407 вакъфски имота по данни от регистрите и 2356 джамии, за които съществуват документи. Позицията на българската страна се основава на подписаното на 19 април 1909 г. българо-турско съглашение по мюфтийския въпрос. С него се урежда положението на турските религиозни общини в България, като се предвижда вакъфските имоти на територията на страната да бъдат предадени на тези общини. С ратифицирането на Цариградския договор от 1913 г. и на Приложенията към него, българското правителство за първи път официално признава мюсюлманските общини в България за юридически лица и като такива – за собственици на принадлежащите им вакъфски имоти. На практика с този договор Турция се е съгласила вакъфските имоти да бъдат предадени на мюсюлманските вероизповедни общности. Според приетия през 1919 г. Устав за духовното устройство и управление на мюсюлманите в България, а също и според Устава за духовно устройство и управление на мюсюлманите в България от 1951 г., вакъфските имоти принадлежат на местните мюсюлмански общини, не представляват турски държавни имоти, нито върху тях имат права отделни турски граждани. По тази причина турската претенция за реципрочност относно подобни османски имоти в България не е приемлива, тъй като у нас не е имало централно ислямско ведомство, аналог на Българската екзархия, което да прави този въпрос обект на българо-турските дипломатически разговори. Имотите на различните верски общини, в това число и на мюсюлманските, принадлежат и се използват от членовете на тези общности. Следва да се има предвид също така, че за поддържането на тези от тях, които имат историческа и културна стойност, българската държава е отделяла ежегодно

средства от бюджета си. В периода 1955 – 1975 г. коректно е оценена културната стройност на 194 обекта на българска територия, свързани с мюсюлманската култура. За паметници на културата са обявени 99 такива обекта, 21 от които с категория „от национално значение“, а 95 са декларирани и са под правна защита по българското законодателство. В периода 1965 – 1991 г. българската държава влага около 20 милиона щатски долара за тяхното поддържане и опазване.

Ако може да се говори за някакви резултати от преговорите през 1998 г., то те са постигнати в културната сфера. В рамките на подписания Протокол за сътрудничество в опазването на недвижимото културно наследство между Министерството на културата на Република България и Министерството на културата на Република Турция една част от екзархийските имоти в Цариград и Одрин, които попадат в категорията културно-исторически паметници, са ремонтирани и възстановени от българска страна, което става с активното съдействие на турските власти.

Преговорите ясно открояват различията в принципите, следвани по отношение на проблема за насрещните имуществени претенции. България изгражда позициите си въз основа на европейските стандарти при тълкуването и прилагането на нормите на международното и на вътрешното право, включително и по отношение на защитата на правата на човека. Стреми се към установяване на взаимноприемлив баланс на интересите в контекста на приятелските отношения. Разбирането на турската страна обаче е, че приятелските отношения следва да бъдат интерпретирани за извличане на едностранни изгоди и за прехвърляне тежестта и отговорността за имуществените претенции на частните лица (както български, така и турски) върху българското

правителство като това бъде узаконено с международно споразумение. Турската страна трайно поддържа позицията, че българските претенции следва да се насочат към българското, а не към турското правителство.

През следващите години няма съществени резултати от проведените срещи на българските и турските представители. В началото на август 2002 г., по искане на Европейския съюз, турският Закон за вакъфите от 1936 г. е изменен. Същественото е, че се дава възможност общностните фондации в срок до 8 февруари 2003 г. да предприемат постъпки за регистриране на недвижимите имоти с религиозна, благотворителна, образователна, здравна, социална и културна цел, намиращи се в тяхно владение. Но това не означава придобиване на собственост, а само законно ползване. Във връзка с това на 7 февруари 2003 г. Църковното настоятелство на Фондацията на българските православни църкви в Истанбул подава декларация за недвижими имоти в съответствие с изменението в закона. Към декларацията са приложени 22 папки с документи относно 42 имота. Дирекцията по вакъфите признава правото на стопанисване върху 2 имота (1. Парцела, върху който е църквата „Св. св. Константин и Елена“ в Одрин; 2. Парцела и сградата на бившето българско основно училище в Цариград). Отхвърлена е молбата да бъде признато правото на стопанисване върху 10 имота, сред които са гробището, църквата „Св. Димитър“, част от парцела на Екзархийския дом и част от метоха в Цариград, парцелът и църквата „Св. Георги“ в Одрин и др. Тези имоти са регистрирани на турски физически и юридически лица. По отношение на останалите имоти, посочени в декларацията, Дирекцията по вакъфите изисква да бъдат предоставени допълнителни документи, без да уточнява конкретно за всеки имот какви точно.

През 2003 г. на името на фондацията са регистрирани следните 5 недвижими имота: парцелът и сградата на бившето българско основно училище; парцелът на църквата „Св. св. Константин и Елена“ в Одрин; църквата „Св. Стефан“; дървена къща; Екзархията в кв. „Шишли“ в Цариград. Остава открит въпросът за статута на болницата „Евлоги Георгиев“. През годините нейното управление преминава към различни български ведомства, като средствата за поддържане са превеждани чрез Българската легация – впоследствие Генералното консулство в Цариград.¹

На 9 ноември 2006 г. турският парламент приема нов Закон за фондациите на религиозните общности. Президентът на Републиката Ахмет Неджет Сезер налага вето и връща за преразглеждане девет „критични момента“ в него с мотива, че противоречат на Конституцията, на разпоредбите на Лозанския договор и на правната система в Турция. Тези членове се отнасят до придобиването и владенето на недвижими имоти от фондациите, оценката на тяхната недвижима собственост при запориране, прехвърлянето и регистрирането на имоти на организацията на дадена общност към други такива на същата общност, правото им да развиват международна дейност, да откриват клонове зад граница и да стават членове на други чуждестранни структури, получавайки финансиране от тях или на свой ред придобивайки право да ги финансират, както и правото да развиват търговско-икономическа дейност и да бъдат регистрирани като стопански дружества.²

Новият закон дава възможност на фондациите да придобиват собственост по административен или по съдебен път.

¹ АМВНР, оп. 63, а.е. 94.

² Пак там, оп. 63-МП, а.е. 194.

Предоставя и някои правни възможности, които при благоприятно развитие на обстоятелствата биха позволили да се върнат някои от останалите български имоти, включително възстановяване на собствеността на историческия метох. Той се води на турската хазна, но го управлява фондация. По този казус турското становище отново е, че екзархийските имоти следва да се разглеждат във връзка с турските вакъфи в България. Всъщност, този въпрос предизвиква и обществен дебат в Турция във връзка с приетия нов Закон за фондациите, в който е заложен принципът за реципрочност. По повод възможността турската страна да върне собствеността на мъжка гимназия в полза на гръцка фондация, в януарския брой на изданието „Балкански синтез“ на Дружеството за солидарност и култура на балканските турци – Цариград е публикувана статията „Наш ред е за Европейския съд по правата на човека“ с подзаглавие „В България има 451 вакъфски имота“¹

След влизането на България в ЕС се наблюдава все по-засилващ се обществен дебат по нерешените имуществени въпроси с Турция. Оказва се обществен натиск върху държавните структури – президент, министър-председател, правителство, за поставяне на този въпрос в двустранния диалог. Преговорите на Турция за членство в ЕС също засилват този дебат. Във връзка с нерешените имуществените въпроси между двете страни, през ноември 2007 г., в рамките на заседание на Работната група „Разширяване и страни, преговарящи за членство“, българските представители Маруся Любчева и Евгени Кирилов за първи път поставят въпроса за наличието на нерешени имуществени въпроси между България и Турция.

¹ Пак там, оп. 63, а.е. 94.

По време на официалните разговори между министър-председателите на България и Турция (27 март 2008 г. в София) по предложение на българската страна е постигнато принципно съгласие за възобновяване на преговорите по комплекса от нерешени въпроси. На 21 май 2008 г. Европейският парламент гласува решение в доклада за напредъка на Турция да се включи проблемът с имотите на тракийските бежанци. Турските власти са приканени „да засилят диалога с България... по въпроса за правото на собственост на българските тракийски бежанци“.¹

Във връзка с преговорите за присъединяване към ЕС на 20 февруари 2008 г. Великото национално събрание на Турция приема нов Закон за вакъфите (на фондациите), утвърден на 28 февруари 2008 г. от президента Абдуллах Гюл. С това се откриват възможности за възстановяване на правата върху екзархийските имоти (или на част от тях) по вътрешно-правен ред, без на този етап да се налага разглеждането им на междудържавна основа. Но недекларирането на исканите имоти би означавало отказ от тях и окончателното им загубване.

На фона на тези благоприятни условия за разрешаването на откритите въпроси между България и Турция, българската държава допуска действия, които затрудняват нейната позиция за справедливо разрешаване на спорните въпроси и обслужват турския интерес. Такъв е случая с приетата от Народното събрание декларация на 11 януари 2012 г., която обявява „възродителния процес“ и „прогонването на над 360 000 български граждани от турски произход през 1989 г. за форма на етническо прочистване, извършено от тота-

¹ Пак там, оп. 63, а.е. 94; оп. 66, а.е. 169; вж. също Любчева, М. Европейски ли е въпросът за имуществото на тракийските бежанци. – ИТНИ, кн. 9, 2009, 120 – 124.

литарния режим“. Този факт има своя предистория в миналото. При посещението на Ив. Костов в Турция 1997 г. при среща с изселници от България той от името на българската държава се извинява за „възродителния процес“. На турците се извинява и президентът П. Стоянов през 1998 г. Но и досега българската страна чака извинение за геноцида над тракийските българи, за което нито веднъж не е споменато в официална и неофициална турска позиция.

Декларацията на Народното събрание по същество загърбва националните интереси като България дава предостатъчно юридически основания, въз основа на които държавата може да бъде съдена. Впрочем, за това вече има прецедент – въпросът е поставен от изселнически организации и от председателя на Федерация „Справедливост – България“, в това число и пред европейски институции. Недалновидният и конюнктурен подход на тогавашните управляващи може да доведе до това, вместо ние да получим обезщетения за прогонването на тракийските бежанци, да бъдем принудени да плащаме репарации за изселниците.

През 2011 г. следва ново изменение на Закона за вакъфите, според който реално може да се възстанови собствеността на имоти, които отговарят на определени условия. Фондацията на православни църкви на Българската екзархия в Цариград, начело с Васил Лиязе и Управителният съвет на фондация „Български православен храм в Истанбул“ подават декларация с искане за възстановяването на 11 екзархийски имота. На 7 юни 2012 г. Генералната дирекция на вакъфите връща на тези организации 7 имота – църквата „Св. Стефан“ (Желязната църква), Метеха, който се намира в непосредствена близост до нея, българското гробище и няколко парцела в престижните квартали „Шишли“ и „Бешикташ“. Намеренията на Българското църковно на-

стоятелство са да продължат усилията за възстановяване и на други български имоти.¹ Едновременно с това Турция се опитва да придобие собственост върху редица османски имоти – образци на отоманската архитектура в България. Този въпрос е уреден с българо-турското споразумение от 1909 г., което определя неизползваемите сгради да останат във владение на българската държава. По времето на социализма много вакъфски обекти и имоти от османския период са одържавени. Позицията на българската държава е ясна – тя е готова да приеме помощта на турската държава за поддържане на обектите с културно-историческо значение, но категорично не приема изкупуване на вакъфски обекти от мюфтийството. Още повече, че една голяма част от тях, за които мюфтийството има претенции, са били християнски църкви, превърнати по-късно в джамии.

Всъщност, Турция се опитва по частен път, чрез съдебни дела срещу сегашните собственици, да изкупи земите и постройките, като използва като инструмент Главното мюфтийство и Турската агенция за сътрудничество и координация. През 2014 и 2015 г. има дела, които мюфтийството води за „османски“ имоти срещу Община Пловдив и Карлово, които предизвикват силни негативни реакции сред българското общество. Подобни действия и изказвания не са в интерес на добрите българо-турски отношения и се използват от различни националистически организации за политически цели, независимо че техните аргументи са основателни.²

При официалното си посещение в България (27 – 28

¹ В. „Труд“, 7 и 8 октомври 2013 г.

² Проданов, В. Нови моменти в българо-турските отношения. Концепциите за „неоосманизма“ и съвременните интерпретации на общото минало. Завръщането на историята на Балканите. – ИТНИ, т. 11 – 12, с. 518 – 530.

февруари 2014 г.) турският външен министър Ахмет Давутоглу обявява културното сътрудничество за приоритетно. За Турция обект на такова сътрудничество са вакъфските имоти и паметници на османската архитектура. Тези въпроси се обвързват с екзархийските имоти и се прави опит да бъдат решени на политическо ниво. Въпросът за обезщетяване на наследниците на тракийските бежанци изобщо не се споменава. По силата на международното право оцелелите тракийски български бежанци не са загубили правата си върху имотите и турската държава, която все по-упорито се рекламира като правоприемник на Османската империя, е отговорна и днес и трябва да възстанови по административен ред собствеността. Би следвало да ги възмезди, като заплати стойността на отнетото имущество, лихвите върху дължимата суми за един век, и да ги обезщети за причинените страдания, лишения и пропуснати възможности. Ако Турция не направи това, Конвенцията от 1925 г. изцяло ще бъде изпразнена от съдържание и неприложима.

Българската страна изостава и в настоячивото поставяне за решаване на откритите въпроси с оглед на възможното членство на Турция в Европейския съюз. Постигнатото от българските евродепутати през 2008 г. не е доразвито и засега, поне официално, не се поставят проблемите за източнотракийските бежанци и екзархийските имоти в преговорния процес. Независимо от решението на ЕС през 2008 г., днес тези въпроси не са поставени и като критерии за изпълнение от страна на Турция за влизане в ЕС.

Със днешна дата не би трябвало да сме оптимисти по отношение възможността Турция да се съгласи да обезщети източнотракийските бежанци. По този въпрос не можем да разчитаме и на механизмите на ЕС и завършване на преговорния процес за присъединяване на Турция към ЕС, който най-ве-

роятно няма да се състои. При това положение можем да се надяваме само на преки българо-турски преговори по откритите въпроси. Българската позиция трябва да се основава на консенсусни в политическо и национално отношение позиции. Тя, в рамките на този процес, трябва да бъде резултат на политически дебати и съгласуване между парламентарно представените партии и всички по-влиятелни политически сили. Необходимо е да се изработи национална доктрина за отношенията ни с Турция за период от 15 – 20 години. Изключително важно е подписването на евентуална социална спогодба да бъде обвързана с обезщетяване на източнотракийските бежанци. Но това означава точно премерени стойности на претенциите, защото по преценка на специалисти, нито знаем точната стойност на заграбеното от източнотракийците имущество, нито социалната система на България може да издържи турските искания. Подобно обвързване означава и ангажимент на българската държава към наследниците на източнотракийските бежанци. При успех в преговорите техните обезщетения трябва да се изплатят от българската държава по подобие на постигнатото споразумение с Гърция и начина за обезщетяване на бежанците от Западна Тракия. Наложителна е и промяната на Закона за българското гражданство, по който вече започна дебат. Особено важна е ролята на Съюза на тракийските дружества в България, който трябва да бъде непрестанен коректив на българската политика по въпроса за обезщетяване на източнотракийските бежанци и инициатор за изработване на национална доктрина за отношенията ни с Турция. Важно място в нея трябва да заема анализът на българо-турските отношения в миналото и предложения за решаването на откритите въпроси при пълен консенсус на всички политически сили.

Част II

НЕООСМАНИСТКАТА ПОЛИТИКА НА ТУРЦИЯ И РИСКОВЕТЕ ЗА БЪЛГАРИЯ

СКРИТИ И ЯВНИ ОПАСНОСТИ ЗА БЪЛГАРИЯ СЛЕД ПРОМЕНИТЕ В ТУРЦИЯ ПРЕЗ ПОСЛЕДНАТА ГОДИНА

ИСКРА БАЕВА

Когато говорим за съвременните отношения между България и Турската република (според темата на конференцията през последната година и половина – от 15 юли 2016 г. насам) няма как да не започна с предходната история, тъй като само по този начин може да се проследят тенденциите и процесите в двустранните отношения. Повечето българи, а най-вече ние, историците, много добре знаем, че тази история е много болезнена за България, особено за времето между XIV и XIX в. и същевременно много величествена за Турция в същия период. Това разминаване във възприемането на миналото няма как да не се отрази и върху настоящето. Започвам с тази констатация не само защото съм историчка, а и защото никога не бива да забравяме, че колкото добри и приятелски да са официалните отношения между съвременна Турция и България, отдолу, под повърхността на тържествения тон и приятелските жестове, в българското общество продължават да битуват съмнения и дълбоко вкоренени опасения от големия съсед – това е дълбинната роля

на историческото съзнание, което продължава да си казва думата, въпреки всички правителствени усилия от годините на прехода да бъде подобрен образът на Османската империя и нейната наследничка Турция, включително с новите учебни програми и учебници по история, да не говорим за пропагандната роля на многобройните турски сериали по българските телевизии.

Втората уговорка, с която искам да започна, е за асиметричността в географското, геополитическото, икономическото и цивилизационното присъствие на двете държави в съвременния свят. Асиметричността е ясно видима за всеки, който погледне картата на региона, а и глобуса, но все пак ще я очертая накратко. България е европейска държава със средноголяма територия и население, разположена в най-проблемния югоизточен край на континента, но заемаща централно положение на Балканите – както за добро, така и за лошо. Докато съвременна Турция е наследничка на могъщата някога Османска империя, която въпреки усилията на младите християнски балкански държави в началото на XX в. да я прогонят от полуострова, все пак е запазила не само мегаполиса Истанбул (Цариград или Константинопол според нашата историческа традиция), но и Източна Тракия, което ѝ позволява да се причисли и към европейските държави и дори да претендира за членство в Европейският съюз (казвам дори, тъй като огромната част от територията на страната все пак се намира в Азия). Различната географска тежест личи ясно в сравнението между териториите на двете страни – Турция се е простряла на 783 562 km², докато България има седем пъти по-малка площ, а именно 110 993 km². Асиметричността не спира тук, а може да бъде продължена и с данни за демографската тежест на двете държави

(колкото и несигурни да са те в отворения свят на свободно движение, все пак Турция наброява 79 815 000 души през 2016 г., докато България – 7 153 000 през с.г., повече от седем пъти по-малко), да не говорим за икономическата мощ и влиянието в международните отношения. Но не сравнението между двете държави е целта на конференцията, затова ще продължа с другите характеристики на отношенията.

Традиционната опасност за България, произтичаща от съседството с голямата междуконтинентална държава Турция през XX в., винаги е била свързана със значителната турска общност, живееща в България. Тези опасения са били видими за всички български правителства, независимо от бурните политически промени през българския XX в.¹ В годините на прехода, започнал в края на 1989 г. и насочен към връщането към капитализма (наречен срамежливо пазарна икономика) и установяване на плуралистична политическа система, бяха направени опити да се промени мястото на турската общност в политиката и в съзнанието на българите – от опасност за националната сигурност тя да стане в мост за приобщаване към развития западен (!) свят. Най-ярко тази опция беше формулирана през есента на 1991 г. от Ахмед Доган в емблематичната му реплика, че пътят на България към Европа трябва да мине през Босфора. Напомням тези много далечни от днешната ситуация факти, тъй

¹ Опитите на българските управляващи да предотвратят тази вътрешна опасност са подробно изследвани, но аз ще спомена само една по-обобщителна работа: *Калинова, Е., И. Баева*. „Възродителният процес“ – върхът на айсберга. Българската държава и турската етническа общност в страната (средата на 30-те – началото на 90-те години на XX век). – Във: „Възродителният процес“. Българската държава и българските турци (средата на 30-те – началото на 90-те години на XX век). Сб. док. Т. I. ДА „Архиви“, Т. 55, С., 2009, 5 – 40.

като те формират нагласите най-вече на т.нар. политическа класа. В светлината на споменатата по-горе асиметрия идеята България да върви към Турция, за да достигне до Европа означаваше ни повече, ни по-малко – подчиняване на България на турската външна политика и интереси. А средството това да бъде направено беше турската (и мюсюлманската) общност в България и най-вече нейната политическа формация Движение за права и свободи.

Тук е моментът да обърна внимание върху уникалния факт, че за пръв път в модерната българска история (през 1990 г.) е създадена партия на българските турци и мюсюлмани, сиреч една партия изградена не върху социално-политическа и идеологическа основа, а върху етническа и религиозна¹. Това противоречеше не само на българската политическа традиция, а и на приетата на 12 юли 1991 г. нова българска конституция², но, от друга страна, създаването на ДПС отговаряше на тогавашните нагласи на европейските наблюдатели на политическите трансформации, благодарение на чийто натиск Конституционният съд отхвърли предложенията ДПС да бъде обявена за антиконституционна. Впоследствие отношението на много европейски фактори към ДПС се промени, но междувременно ДПС успя да се превърне в свършен факт за българската политика, а за един немалък период – и в незаобиколим фактор. Това е оценката ми за ДПС през първите стъпки от неговото развитие – една формация, която обслужва чужди интереси – турски,

¹ Повече за този феномен може да се научи от книгата: Българи и турци. ТАНГРА ТанНакРа ИК, Център за изследвания по история на българите. С., 2016, 220 – 235.

² Ще припомня, че в чл. 11, ал. 4 на Конституцията на Република България е записано: „Не могат да се образуват политически партии на етническа, расова или верска основа“.

американски и западноевропейски, което пък на свой ред я циментира в българския политически ландшафт. Но не бива да забравяме и това, че историята е процес, че всичко еволюира и се променя съобразно променящата се обстановка – това важи с пълна сила и за спорната политическа формация, каквато несъмнено е ДПС.

Така или иначе, съществуването и дейността на ДПС в България засилват усещането на асиметричност в двустранните отношения, тъй като благодарение на движението Турция получава вътрешно-българско средство, с което да влияе върху развитието на относително малкия си съсед, средство, с което България не разполага – не защото не е имало българска общност в Турция, а защото нея вече почти я няма¹, да не говорим за отсъствието на българска политическа формация.

В изцяло новата ситуация за България от началото на прехода, когато страната трябва да преориентира външната си политика в условията на разпадане на структурите на Източния блок (саморазпускане на СИВ и Варшавския договор в средата на 1991 г.), новите български управляващи декларират изцяло новото си отношение към Турция. От основна опасност и противник на Балканите (включително и заради „възродителния процес“) Турция се превръща в основен български съюзник. Че става дума за насочване отвън личи от думите на генералният секретар на НАТО Манфред Вьорнер при първото посещение на български министър в щаб-квартирата на организацията в Брюксел Любен Гоцев. На изразените от Гоцев опасения, че България се чувства застрашена от дисбаланса във военните сили на Балканите

¹ Стоянова, В. Българите в Гърция и Турция. – В: История на България. Т. 9, С., 2012, 467 – 473.

(едно към седем в полза на Турция), Вьорнер го успокоява с думите, че проблемът ще се реши от само себе си след подобряването на отношенията между България и Турция. И такъв процес действително започва. В първия мандат от управлението на СДС – правителството на Филип Димитров (1991 – 1992) е осъществено първото приятелското посещение на военен министър в лицето на Димитър Луджев в Анкара, още преди това президентът Желю Желев отправя лично послание до Тургут Йозал, да не говорим за предаването на списъка с българските разузнавачи на турското посолство (скандалът „Оня списък“). По думите на следващия военен министър, вече в правителството на проф. Любен Беров, Валентин Александров: *„Турция е стратегически съюзник на България“*. Обяснението за този рязък завой може да се потърси както в субективния фактор – навлизането във властта и във външната политика на напълно неподготвени като предходен професионален опит дейци, често бивши дисиденти, така и на обективните условия – останала без съюзници, България е принудена да се съобразява с реалностите¹.

След като в края на XX в. в България надделява ориентацията към Северноатлантическия пакт (благодарение на наложената през 2000 г. от тогавашния лидер на БСП Георги Първанов преориентация), България ориентира стратегията си за национална сигурност именно към НАТО. Този процес е съпроводен с реструктуриране на армията, изразило се в нейното съкращаване, превръщането ѝ в професионална, но и изцяло зависима от общата стратегия за сигурност на Се-

¹ Повече за външнополитическата преориентация вж.: Външната политика на България след 10. XI. 1989 г. Съст. и ред. *Е. Александров*. С., 1997.

верноатлантическия пакт. А е добре известно, че втората по големина армия в НАТО (след американската) и първа в Европа е именно турската. Всичко това силно увеличава зависимостта на България от Турция и в сферата на сигурността.

През първото десетилетие на XXI в., когато България успява да стабилизира своето външнополитическо положение чрез присъединяването си към НАТО през пролетта на 2004 г. и към Европейския съюз в началото на 2007 г. за кратък период изглежда сякаш външните опасности за страната са преодолени. България е открила нова по-голяма общност, на която да се опре – в икономическо отношение това е ЕС, а в сферата на сигурността – Северноатлантическият пакт. И точно в тази стратегия за сигурността се оказват скрити новите опасности, които станаха видими след неуспешния опит за военен преврат, осъществен в Турция на 15 срещу 16 юли 2016 г.

Какво имам предвид? Това, че за разлика от Турция, която поради очертаните по-горе характеристики, може да си позволи да води самостоятелна политика, макар и ангажирана с НАТО, за България търсенето на по-голяма общност е императивна необходимост. Тази зависимост проличава много ясно при разпадането на Източния блок, след което България се оказва обречена на търсенето на нови съюзници, за да гарантира своята сигурност. Но остава открит въпросът какво става, когато стабилността на новопридобитата общност се разклати? Отговорът е болезнено преживян от нашата страна в началото на 90-те години. Макар и в много по-мека форма, кризисната ситуация се повтаря за България след опита за военен преврат в Турция, най-вече заради настъпилите в голямата ни югоизточната ни съседка промени.

Неуспешният опит за сваляне на президента Реджеп Тайип Ердоган от власт, осъществен на 15 срещу 16 юли 2016 г., неслучайно е фиксиран в заглавието на конференцията¹. Той наистина е повратна точка в развитието на Турската република, но трябва да се подчертае и фактът, че промените бяха започнали значително преди това, а превратът беше не предшестваш, а по-скоро предизвикан от пълзящата ислямизация на страната². Така или иначе независимо от кардинално противоположните оценки за опита за преврат – напоследък във връзка с планомерните действия на Ердоган за унищожаване на всички противници на режима му, все по-често се лансират тезите, че той е бил псевдопреврат, организиран от самия Ердоган. На мен тази теза ми изглежда прекалено политизирана и в сферата на нелюбимата ми „теория за заговора“, тъй като добре си спомням как изглеждаха нещата и коментарите в ранната утрин на 16 юли 2016 г. Това, което интересува нас, българите, е как промените в Турция след смазването на опита за военен преврат се отразяват на българската национална сигурност.

И за целта отново ми се налага да направя сравнение. В началото на XXI в., когато започна новият период в меж-

¹ Моментната картина веднага след опита за преврат може да се проследи в следната публикация: „След опита за преврат в Турция: Общо 265 загинали, 1440 ранени, 2800 арестувани военни“. 16.07.2016 <http://www.bgnes.com/sviat/balkani/4445210/>.

² За процесите на нарастване на консервативните нагласи и ислямизацията на страната след края на Студената война много интересно говори проф. Соли Озел, преподавател във факултета по Международни отношения и политически науки в истанбулския университет „Билги“, коментатор на в. „Сабах“, съветник в турската търговско-индустриална асоциация и редактор на турското издание на Foreign Policy. – „Соли Озел: Алтернативите пред Турция“, в. „Култура“, 12 ноември 2008 г., № 39.

дународните отношения с терористичните удари срещу знакови цели в Съединените щати на 11 септември 2001 г. и обявената от тогавашния президент на САЩ Джордж Буш младши т.нар. война с глобалния тероризъм, нещата и за България се промениха съществено. Новият глобален конфликт рязко влоши положението на България, която се оказа твърде близко до новия разлом или фронт на противопоставянето между развития Запад и войнстващия ислям. Все пак, защитата на християнска България от войнстващия ислям, олицетворяван тогава от Ал Кайда (с център Афганистан), беше мюсюлманска, но светска Турция. Точно тази защитна стена (източната граница на Турция) постепенно започва да се пропуква при дългогодишното управление на Реджеп Ердоган и неговата ислямистка Партия на справедливостта и развитието. След преврата, въпреки че формално Ердоган обвини за организирането му ислямиста-изгнаник в Съединените щати Фетхуллах Гюлен, масовите репресии бяха насочени не само срещу гюленистите, а и срещу кемалистите, светски настроената част от обществото, онази, която още през май 2013 г. се опита да се противопостави на управлението на Ердоган – тогава протестите в парка Гези не успяха, а три години по-късно голяма част от тях попаднаха под ударите на репресивната вълна. Числата на хилядите уволнени, отстранени, арестувани, осъдени в Турция след опита за преврат, са не само плашещи, а и напълно необикновени за една европейска страна. По данни на Амнести Интернешънъл, публикувани година по-късно, са били уволнени „над 100 000 държавни служители – близо 33 000 учители, 24 000 полицаи, 8 000 души от Въоръжените сили, 6 000 лекари и други медици, 5 000 академици, над 4 000 съдии и прокурори, повече от 3 000 служители от министерства-

та и свързаните с тях институции“¹. И този процес на репресии не спира, а продължава и в наши дни.

Особено тежки са последиците от неуспешния преврат за светския характер на турската държава. Една от мишените стават преподавателите в големите светски университети. Но най-тежък неслучайно е ударът срещу представителите на информационните средства. По думите на една от най-популярните по света турски писателки Елиф Шафак: *„Най-трудната професия в Турция е журналистиката. От времето на кървавия опит за преврат през 2016, повече от 160 медийни канали са били закрити и е въведена широкомащабна чистка... Много повече журналисти са поставени в черни списъци, стигматизирани или паспортите им са отнети. Случаите срещу хора от академичните среди са също толкова обезпокоителни. Академичните свободи се разрушават една по една. Повече от 4000 души от тези среди са уволнени от университети из цялата страна. Онези, които са подписали мирната декларация от 2016 г., са изгубили работа без шансове да намерят място в някой друг турски университет; мнозина са подложени на преследвания и лишени от право да пътуват в чужбина“*². При това лишаването на толкова много хора от паспорти ги оставя трайно под ударите на политическите репресии.

Явната заплаха за България от постепенната трансформация на Турция от светска, кемалистка, в ислямистка, ердоганистка, държава е преместването на виртуалната гра-

¹ „Турция отстрани над 7000 военни и полицаи“. – 15.07.2017 <http://bgnes.com/sviat/balkani/4523177/>.

² „Елиф Шафак: Народите не винаги се учат от историята си“. – 19 януари 2018, http://librev.com/index.php?option=com_content&view=article&id=3366&Itemid=1000.

ница между войнстващия ислям и светските европейски държави от източната граница на Турция по-близо до нашите граници, защото тя вече преминава вътре в Турция. Скрытата опасност от подобна еволюция е в зависимостта на нашата страна от Турция в рамките на НАТО, където съседката ни е най-голямата регионална военна сила. Доскоро Турция беше гаранция за нашата сигурност, но сега, с продължаващите промени в режима там, тя постепенно се превръща в опасност. Свидетелство за тази опасност дадоха събитията от 2015 г., когато Турция се възползва от бежанската вълна, за да реализира своите външнополитически, а и икономически цели със споразумението с ЕС, според което трябваше да получи 3 млрд. евро срещу ангажимента да не насочва мигрантите от Близкия изток към Европа. Независимо доколко това споразумение се спазва¹, то показва ясно силно усложнените отношения между ЕС и Турция, която формално продължава да бъде кандидатка за присъединяване към европейското обединение, но все повече се обръща към новия глобален център на сила – Азия и ислямския свят.

В аспекта на бежанската криза опасностите за България от новата роля на Турция са както видими, така и скрити. Видимите са свързани с опасността от насочване на бежанската вълна към българската граница. Турция показва достатъчно ясно своите възможности в това отношение като

¹ Меркел: Лимитът на бежанци в Австрия усложнява преговорите с Турция. – 20 януари 2016 г. <http://www.bgnes.com/sviat/evropa/4402384/>; Берлин притиска Анкара да приеме обратно мигрантите. – 24 февруари 2016 г. <http://www.bgnes.com/sviat/balkani/4410977/>; Европейски надежди се люлеят в мигрантски вълни край турския бряг. – 7 март 2016 г. <http://www.bgnes.com/sviat/evropa/4413638/>; Г. Констандарас. „ЕС, Гърция, Турция и бежанската криза“. – 22 март 2016 г., в. Катимерини, <http://e-vestnik.bg/24607/es-gartsiya-turtsiya-i-bezhanskata-kriza/>.

демонстрира спирането на бежанския поток, насочен към българската граница в Одрин. Този акт беше не нещо друго, а демонстрация, че бежанците могат да бъдат спрени, но могат да бъдат и пуснати да залееят страната ни. Това е ясно предупреждение, разбрано буквално от българския министър-председател Бойко Борисов, който се нагърби с посредническа мисия между Ердоган и европейските институции, независимо че България като пълноправна страна членка на ЕС няма как да заеме позиция между двете страни. Затова естествено мисията на българския премиер се сведе до пощенска – канал за предаване на съобщения от Турция към центъра на Европа. Българският премиер го показва и по време на посещението си в Анкара на 26 август 2016 г. Нещо повече, за да спечели благоразположението на Ердоган във време, в което от ЕС се чуваха и продължават да се чуват все по-остри осъдителни резолюции за погазването на човешките права в Турция, българското правителство тихомълком връщаше в Турция политически бежанци, без да им осигури каквото и да било право на защита. Тази по същество подчинена роля на България не предвещава нищо добро и за бъдещите българо-турски отношения.

Видима опасност за България, идваща от страна на Турция след опита за военен преврат от средата на 2016 г., е демонстративната турска подкрепа за български политически партии, които откровено изразяват интересите не само на българските турци и мюсюлмани, но и на Турската република. Турция подкрепи новите български политически субекти в спора им с превърналото се вече в традиционно ДПС. Става дума за Народната партия „Свобода и достойнство“ на Касим Дал и Корман Исмаилов², създадена на 1 декември 2012 г. и обгрижвана от Турция и от турския посланик в София Сюлейман Гьокче, както и за партията на бив-

шия лидер на ДПС Лютви Местан ДОСТ (Демократи за отговорност, свобода и толерантност)¹. Тези две политически формации, независимо че не успяха да влязат в народното събрание, дават възможност на турската държава за скрита намеса в българската политика. Засега спирачка пред възможността за това е съпротивата на ДПС. Според мен, независимо от твърде проблемното си начало и на практика неконституционния си характер, ДПС постепенно еволюира в десетилетията на прехода от оръдие на турската външна политика до българска партия. Основание за това ми дават позициите преди всичко на нейния дългогодишен председател, от пет години (19 януари 2013 г) почетен председател, Ахмед Доган, който на свой гръб се увери колко несигурна е външната подкрепа. Така че, въпреки всички съмнения, които с основание имаме към партия, която обединява членовете си не по социално-икономически и политически мотиви, а на етнически и религиозен принцип (и двата отречени в конституцията), в така създадената реалност ДПС се е превърнало в част от утвърдилата се политическа система и е заинтересовано от запазването на статуквото, а не от рязката му промяна².

Опасност за България носят и други промени в нашия регион – немалка икономическа цена имат влошените отношения на ЕС и съответно на България с Русия. Резултатът от критиките на европейските институции както към Русия, така и към Турция, е сближението между двете страни, което носи директни икономически загуби за България –

¹ Повече за тази партия може да се научи от нейния сайт. – <http://dost.bg/>

² *Баева, И.* Българските турци в годините на прехода. – В: Толерантният националист. Паметен сборник от приятелите на Стайко Трифонов. С., 2009, 393 – 416.

най-видимата последица е трансформирането на руския газопровод „български поток“ в „турски“.

Ако трябва накрая да обобщя: промените, настъпили не само в Турция след неуспешния опит за преврат в целия регион на Балканите, Близкия изток, Източна Европа и Европа, несъмнено крият множество явни и скрити опасности за близкото и по-далечното бъдеще на България – за нашата сигурност, за икономическата и етническата стабилност и т.н. А ако има нещо положително, то може да се потърси в последиците от оформилия се конфликт между Турция и Съединените щати, благодарение на който България получи по-широко поле за маневриране и в отношенията си с Турция. Дали обаче ще се възползва от тази възможност, предстои да видим.

ПО ВЪПРОСА ЗА ДВОЙНОТО ГРАЖДАНСТВО И ВЛИЯНИЕТО МУ ВЪРХУ ИЗБОРНИЯ ПРОЦЕС В БЪЛГАРИЯ

ГЕОРГИ ДИМИТРОВ

Основни тенденции, последици и потенциални проблеми, свързани с двойното гражданство

1. Статутът на двойното гражданство не е унифициран на законово и практическо равнище в отделните страни и региони, включително в рамките на ЕС. Някъде терминът гражданство дори не се ползва. Отношението на отделните страни зависи от редица специфични фактори, предимно от национално естество, и се определя от най-различни политически, икономически, социални, културни, етнически, демографски, исторически, от гледна точка на сигурността и множество други съображения.

2. Някои страни са по-отворени от други към двойното гражданство, тъй като смятат, че това облекчава международните бизнес контакти и движението на гражданите. В последните двадесетина години тенденцията е за **нарастване на броя на държавите, които облекчават условията за придобиване на двойно гражданство**. Безусловното разрешаване на двойното гражданство е по-рядко срещано явление.

3. Днес, **повечето страни с развити икономики разре-**

шават двойното гражданство като по-ярките изключения сред онези, които го ограничават или забраняват са: *Австрия, Германия, Япония, Холандия, Норвегия, Сингапур, Южна Корея и Испания.*

От т. нар. нови индустриални държави, *Бразилия, Мексико* (без да допуска отказ от мексиканско гражданство), *Филипините, Южна Африка* (с предварително разрешение), *Тайланд и Турция* (с предварително разрешение) допускат двойно гражданство. *Китай, Индия и Малайзия* го забраняват, но всички малайзийци и някои индийци са граждани и на Британската общност на народите и се ползват с някои допълнителни права. *Индонезия* разрешава двойно гражданство само до навършването на 18 г.

4. В предишни времена, почти всички американски държави безусловно прилагаха правото на гражданство по рождение с цел да привлекат повече имигранти. Сега, независимо от приемането на двойното гражданство, индустриалните държави се стремят да се **предпазят от „родилния туризъм“ и неконтролируемия приток на имигранти**, така че само *САЩ и Канада* продължават да се придържат стриктно към правото на гражданство по рождение дори спрямо децата на незаконни имигранти. И в двете страни са правени нееднократно опити за промяна на законите, но засега безуспешно. *Бразилия* провежда сходна политика, като единствено децата на чужди държавни служители (дипломати и др.), родени в Бразилия, не придобиват гражданство.

В *Австралия, Франция, Германия, Ирландия, Нова Зеландия, Южна Африка и Великобритания*, родените на тяхна територия деца придобиват гражданство само ако поне единият родител е техен гражданин или постоянно пребиваващ в страната в продължение на определен срок.

5. Най-често изтъкваният аргумент в полза на двойното гражданство е, че то **спомога за запазване и укрепване на връзките между мигрантите и техните страни на произход**. От икономическа гледна точка, двойното гражданство стимулира желанието за превеждане на средства, инвестиране, осъществяване на бизнес и обратна миграция в родната страна. От политическа гледна точка, лицата с двойно гражданство не само запазват ангажимента си към национални каузи и възможността да участват в процеса на вземане на решения в собствената си страна (чрез изборителното право), но и получават допълнителни възможности за участие в обществено-политическия живот и идентификация на съответната диаспора в страната на пребиваване .

6. Съществува и друго мнение, а именно, че **двойното гражданство затруднява културното приобщаване и социалната интеграция на имигрантите**, засилва откъсването им от политическия процес и подрива националната и гражданска идентичност и сплотеност на приемащата страна.

Последните развития особено в Европа, но не само там, засилиха напрежението между коренното население и мигрантските общности в редица страни и призивите за укрепване на националната идентичност и култура. Допълнително се изтъква фактът, че второ гражданство може да се придобие без да се жертват в замяна никакви придобивки в страната на произход (здравеопазване, образование социално и пенсионно осигуряване, право на труд, на недвижимост и наследяване и др.), а това **банализира смисъла на гражданството** и премахва стимула от полагане на усилия за приспособяване към новата среда. Новото гражданство се превръща по такъв начин единствено в удобен и лесен начин за получаване на по-добри икономически възможности

без никакъв риск и последици, като може също така лесно да бъде напуснато, ако спре да носи изгоди.

Загрижеността за това, **как двойното гражданство влияе върху сплотеността на нацията**, е обикновено най-силна в *САЩ*, която е „гражданска“, а не „етническа“ нация, а гражданството се базира върху политическата лоялност към американската демокрация и ценности. Това прави задължително изискването за асимилиране в приемащата голяма общност. Обществата, основани на принадлежност към определен етнос, като правило не са толкова загрижени за асимилирането на лицата, принадлежащи към други етноси, защото те никога не могат да ги приемат за техни верни до гроб граждани.

7. Степента на тревога от ефекта на двойното гражданство обикновено зависи от модела на регулиране на миграцията и етническото разнообразие, който съответната страна е възприела.

„Разграничителният“ („изключващ“) модел възприема имигрантите като временни гастарбайтери и е крайно рестриктивен към други форми на имиграция и натурализация. Такъв е подходът на много азиатски страни (*Япония, Китай, Тайван, Сингапур*) и *държавите от Близкия Изток*.

„Асимилационният“ модел допуска имигрантите да получат гражданство, но при условие, че се откажат от някои или всички културни, езикови или социални характеристики, които се различават от тези на мнозинството от населението. Типичен пример в това отношение е *Европа*, където имигрантите обикновено са заставяни да научат официалния език, да не демонстрират публично своите културни атрибути (напр. ислямско облекло) и пр.

„Мултикултуралният“ модел осигурява достъп на

имигрантите до гражданство и равни права без да изисква отказ от техните културни, езикови, битови и други специфики и без да им оказва натиск да се интегрират или смесват с основното население. Такъв подход е възприет от *Канада, Австралия, Нова Зеландия и САЩ*.

8. В сферата на **държавното управление и националната сигурност**, двойното гражданство може да създаде проблеми, тъй като някои страни го възприемат като наличие на двойна лоялност с потенциал за въздействие против интересите на държавата. *САЩ* имат предвид в този контекст две възможни опасности: от чуждо влияние и от предпочитание към друга държава. Така например, използването или притежаването на чуждестранен паспорт е достатъчно основание да не бъде даден достъп до секретна информация, необходим за заемане на държавна служба или кандидатстване за обществена поръчка в чувствителни сфери. В *Израел*, в подобни случаи се изисква отказ от чуждото гражданство или обявяването му.

Политика на държавите в областта на двойното гражданство

Мерки за ограничаване на двойното гражданство

Държавите, за които множественото гражданство е нежелателно, *лишават от гражданство* онези, които имат друго гражданство, по някой от следните начини:

– **Автоматична загуба на гражданство при придобиване на друго гражданство** – *Австрия, Азербайджан, Китай, Индия, Индонезия, Япония, Казахстан, Непал, Холандия* (ако не са изпълнени определени условия), *Норвегия, Саудитска Арабия, Черна гора* (с някои изключения).

В някои от изброените страни, този „автоматизъм“ настъпва в случай, че не са изпълнени определените условия за придобиване на друго гражданство.

– Възможна (но не автоматична) загуба на гражданство при доброволно придобиване на друго гражданство – *Южна Африка*.

– Възможна (но не автоматична) загуба на гражданство, ако лице с множество гражданства не се откаже от другите си гражданства при навършване на пълнолетие или в определен срок след придобиването на други гражданства – *Япония*.

– Отказ от автоматично даване на гражданство по рождение, ако детето може автоматично да получи друго гражданство по рождение.

– Изискване към кандидата за натурализация да поиска освобождаване от съществуващото гражданство и представи доказателство от съответната страна, че е бил освободен.

Действия при множествено гражданство не по собствено желание

Такова може да се получи по два начина: 1. Ако родителите имат различно гражданство или самите те са с множество гражданство, детето може да придобие повече от едно гражданство в зависимост от това дали и как *jus soli* и *jus sanguinis* се прилагат във всеки конкретен случай. 2. Някои страни (*САЩ, Канада и много други американски държави*) стриктно прилагат *jus soli* – **децата, родени на тяхна територия стават автоматично, с много малко изключения, техни граждани по рождение, независимо от гражданството на техните родители.**

За избягване на „родилния туризъм“, някои страни са премахнали или ограничили *jus soli*. Други забраняват на своите граждани да се отказват от гражданството си или се опитват да ги разубедят по различен начин да направят това.

Усложняване на правилата за двойно гражданство

Някои страни, вместо да разрешават или забраняват двойното гражданство, се опитват да решат проблема чрез въвеждането на по-усложнени правила, в т.ч. чрез **ограничаване на правата на лицата с двойно гражданство:**

– *Египет* – двойните граждани не могат да бъдат избирани в парламента;

– *Армения* – двойните граждани не могат да гласуват за парламент и да бъдат избирани за депутати;

– *Израел* – за да бъде заклет като член на парламента, лицето трябва да се откаже от другото си гражданство;

– *Австралия* – двойни граждани не могат да бъдат избирани във Федералния парламент;

– *Нова Зеландия* – двойни граждани могат да бъдат избирани в парламента, но, веднъж избран, депутатът няма право доброволно да придобива чуждо гражданство или да се ползва от чуждото си гражданство, например да кандидатства за чуждестранен паспорт;

– *САЩ* – само родените на тяхна територия могат да станат президент или вице-президент, но други служебни постове могат да се заемат и от натурализиране граждани;

– *Филипини* – лицата с двойно гражданство не могат да се кандидатира за избран пост;

– *Германия и Австрия* – по принцип не позволяват двойното гражданство, освен когато то се придобива в момента

на раждането. Техните граждани могат да кандидатстват за специално разрешение да запазят гражданството си преди да придобият друго (Германия не прилага това спрямо ЕС и Швейцария);

– *Испания* – с изключение на Андора, Португалия, Филипините, Екваториална Гвинея и латиноамериканските страни, с които има двустранни споразумения за двойно гражданство, където пребивавнето и придобиването на гражданство не е основание испанец да загуби родното си гражданство, по отношение на всички други страни то се губи три години след придобиването на чуждо гражданство, освен ако лицето не е заявило официално, че иска да го запази. Чужденците, които придобиват испанско гражданство губят предишното си, освен ако не са граждани по рождение на споменатите държави;

– *Южна Корея* – само ограничен кръг лица над 21 г. могат да имат двойно гражданство;

– *Южна Африка* – необходимо е изрично разрешение за запазване на гражданството при придобиване на гражданство на друга държава;

– *Турция* – кандидатстващите за друго гражданство информират турските власти и предоставят оригинала на удостоверението за натурализация, турското удостоверение за раждане, документ за отслужена военна повинност и др. Лицата с двойно гражданство не са длъжни да пътуват с турски паспорт, те могат да влизат в страната и да я напускат с валиден чуждестранен паспорт и турска лична карта.

– *Пакистан* – двойното гражданство е разрешено само със 16 държави.

„Частично гражданство“

Много страни позволяват на чужди граждани или свои бивши граждани да живеят и работят в страната, но налагат **ограничения по отношение на изборителното право и работата в публичния сектор и в сферата на националната сигурност**, напр.:

– *Полша* дава „Карта на поляка“ на етнически поляци, граждани на други държави, които могат да докажат произхода си, знание на езика и писмено декларираат полска етническа принадлежност. Те не са полски граждани, но се ползват с привилегии, каквито нямат други чужденци – входни визи, право на работа, образование и здравеопазване в Полша.

– *Турция* – отказалите се от турско гражданство поради натурализация в страни, които като правило не признават двойно гражданство (Германия, Австрия, Холандия) могат да получат „Синя карта“, която им връща някои граждански права – пребиваване и работа в Турция, притежаване на земя, право на наследство, но не и правото да гласуват.

– *Индия* като правило не допуска никакви атрибути на двойното гражданство, но през 2005 г. въвежда някаква форма на задгранично гражданство (overseas citizenship), което спира точно на прага на пълното двойно гражданство и представлява нещо като постоянното пребиваване. „Външните“ индийци не попадат под забраната на двойното гражданство, но нямат право да гласуват, да заемат правителствена или държавна служба, да служат в армията.

– Много страни – *САЩ, Канада, всички от ЕС, Швейцария, Южна Африка, Австралия, Нова Зеландия, Сингапур и др.* – предоставят статут на постоянно пребиваване на лицата, които покриват определените критерии. Този статут не дава изборителни права и консулска закрила. Постоянно

пребиваващите могат да кандидатстват за гражданство след изтичането на определен срок, ако собствената и приемащата страна допускат двойното гражданство.

„Непризнаване“ на множествено гражданство

Терминът понякога звучи объркващо, но това означава, че дадена държава третира лице с множествено гражданство, което е и неин гражданин, като притежаващо единствено това гражданство. С други думи, тя **не признава другите му гражданства от гледна точка на своите закони**, независимо че други държави го признават за свой гражданин по своите закони. В частност това означава например, че тази държава не разрешава на своя територия нейни граждани да ползват документи за гражданство на други държави.

„Спящо гражданство“ и „право на завръщане“

Това означава, че дадено лице може да има две гражданства, но докато живее постоянно в една от страните, неговият статут и права на гражданин в другата страна не са „активни“. Те ще бъдат „реактивирани“, когато лицето се върне да живее постоянно в тази страна. Така, независимо от двойното гражданство, само едно гражданство може да бъде упражнявано в един и същ отрязък от време. „Спящо гражданство“ се практикува от Испания. Испански граждани, които са се натурализирали в ибероамериканска страна и са запазили испанското си гражданство, технически са двойни граждани, но са загубили правата си като испански и ЕС граждани докато не се върнат да живеят постоянно в Испания.

Възможни решения и действия на България

1. Преди да се пристъпи към разработване и приемане на законодателни промени, отнасящи се до двойното гражданство, следва точно **да се идентифицират проблемите**, които стоят пред нас и искаме да решим, както и **да се предвидят евентуалните последици** от всяко решение в непосредствен и по-дългосрочен план.

Дискусията, разгърнала се около последните парламентарни избори у нас заостри вниманието върху проблема за **намесата отвън върху изборния процес чрез използване на избиратели с двойно гражданство** (в случая българско и турско) при гласуването както у нас („изборен туризъм“), така и в чужбина (принуждаване към гласуване, фалшификации на декларациите и други изборни документи, нередности и недостатъчен контрол в избирателните секции и пр.) – при това не само в Турция, но и в редица западноевропейски страни, където има голям брой българи от турски произход. Следва обаче да се подчертае, че тази категория избиратели бяха използвани по сходен начин и при предишни български избори, но от една определена политическа сила, като влиянието отвън беше по-прикрито. Наличието този път на две конкуриращи се партии с преобладаваща етническа компонента направи външната намеса не само по-видима, но и по-арогантна. Тоест, проблемът в случая е не толкова в гласуването на лица с двойно гражданство, постоянно пребиваващи в чужбина (и то предимно в една определена държава), а в **използването на етническия вот** за влияние върху изборния резултат в секциите извън страната, а в определена степен и у нас. Етническият вот е проблем в изборите и в самата България, но това е тема на друг анализ.

2. Проблеми с двойното гражданство възникват обаче и в други случаи извън провеждането на избори.

Така например, облекченото даване на българско гражданство и паспорт на членове на българските малцинства в чужбина и лица с доказана историческа или родствена връзка с България твърде често води до тяхното презаселване в трети страни, където българската държава не може да ги контролира, но носи отговорност за техните действия. Да не говорим, че самата процедура по установяване на български произход стимулира, както показва опитът, корупционни практики у нас. Това разбира се не означава, че трябва да бъде премахната тази законова възможност за придобиване на българско гражданство, но очевидно процедурата се нуждае от прецизиране.

Същото се отнася до облекченията за придобиване на гражданство от потенциални инвеститори, от спортисти и други лица със „заслуги“ към България, при което критериите са твърде обтекаеми и занижени, а ползите често съмнителни.

Не са редки и проблемите с данъчните и осигурителните отношения, признаването на образователни и квалификационни дипломи и удостоверения, ползването на здравни услуги, заемането на държавна служба и др., с които българските граждани, притежаващи и друго гражданство, се сблъскват в страната на произход и/или на постоянно пребиваване. Това изисква обаче един по-цялостен преглед на законодателството и нерядко – използването на двустранни или многостранни международни инструменти.

Не на последно място, във връзка със събитията през последните години, не трябва да се пренебрегват рисковете, произтичащи от пребиваването на българска територия и

евентуалното предоставяне на гражданство на бежанци, имигранти и други рискови контингенти.

3. От друга страна, съществуват сериозни **аргументи срещу рязкото ограничаване на възможността за притежаване или придобиване на двойно гражданство**, които изискват едно по-внимателно и балансирано отношение по въпроса.

Националният политически императив изисква приобщаване, а не отчуждаване и отблъскване на българите, на хората с българско самосъзнание и техните наследници в чужбина. Демографската криза и икономическият интерес изключва опцията за късане на „пъпната връзка“ с държавата-майка и затваряне на обратния път към нея. Интеграционните процеси и глобализацията на света не предполагат капсулирането и самоизолацията на такава малка и бедна на ресурси страна като България. И т.н., и т.н.

От чисто правна гледна точка, българската Конституция е категорична в разпоредбата, че български гражданин по произход не може да бъде лишен от гражданство. А и приемането на закони с ретроактивна сила в наши дни не е популярна практика в международен план. Така че **опцията за премахване на правото на двойно гражданство категорично отпада**. Остава да се адресират конкретните проблеми един по един и **да се въведат където е необходимо определени условия или изключения** от общия принцип. И сега, в българското законодателство е предвидено подобно ограничение – кандидатите за придобиване на българско гражданство по натурализация са длъжни да се откажат от предишното си гражданство.

4. Ако се приеме, че **лицата, които вече притежават двойно гражданство** не могат и не бива да бъдат лишени от

българско гражданство, на преден план излиза въпросът за **начина на упражняване на изборителното право** от лицата с българско и друго гражданство, постоянно пребиваващи в чужбина. В този случай трябва да се намерят **начини за предотвратяване на изборните нарушения** в чужбина, „стоварването“ на големи маси избиратели от чужбина в определени райони в България и гласуването на повече от едно място. Мерките, които биха могли да се предприемат в това отношение нямат обаче нищо общо с въпроса за двойното гражданство.

Що се отнася до **самото право на двойно гражданство**, разсъжденията могат да бъдат само в посока на негово **бъдещо „натоварване“** в контекста на отражението му върху изборния процес („завареното положение“ се запазва). Без да се прави опит за формулиране на конкретни нормативни текстове и като се отчита нашата и международна законодателна практика и политическа реалност, са възможни различни варианти:

– *Вариант, сходен на сегашното положение:* Български гражданин запазва своето гражданство при придобиване на второ гражданство в друга държава, освен ако доброволно се откаже от него.

Подвариант: Отказалите се от българско гражданство поради натурализация в страни, които като правило не признават двойно гражданство могат да получат специална карта, която им връща някои граждански права – пребиваване и работа в България, притежаване на земя, право на наследство, но не и правото да гласуват.

– *Мек вариант:* Български гражданин, който е придобил чуждо гражданство запазва своето българско гражданство, ако декларира желанието си да го задържи в рамките на една година от придобиването на гражданство на друга държава.

– *Твърд вариант*: Лицата, придобиващи гражданство на държава-съдоговорителка по Конвенцията за ограничаване на случаите на множествено гражданство от 1963 г., не могат да запазят българското си гражданство, придобивайки друго. Изключение от това правило се допуска за държави-членки на ЕС и други държави по силата на двустранно споразумение. По подобен начин стоят нещата и по отношение на лицата, които искат да придобият българско гражданство. Към изброените по-горе изключения следва да се добавят членовете на българските национални малцинства в чужбина и граждани на чужди държави с доказана родствена или наследствена връзка с България.

– *Смесен вариант*: Граждани, които се натурализират в други страни (освен ЕС или по двустранно споразумение) не губят гражданството си, но статутът и правата им на български граждани не са активни докато не се завърнат да живеят постоянно в България (т.нар. *спящо или отложено гражданство*). Така, независимо от двойното гражданство, само едно гражданство може да бъде упражнявано в един и същ отрязък от време.

(В този случай ще е валиден т. нар. принцип на ефективност на връзката – за съответните лица се прилага само законодателството на едната от държавите, а правата, присъщи за гражданството на другата държава се суспендират в полза на прилагането на закона по местоживееие. Това положение се закрепва в съответния двустранен договор. Може да се предвиди и едновременно приложение, доколкото е съвместимо, и на двата вътрешно-правни реда. Често обаче, на територията на страната на постъпно пребиваване не се признават правата на чужд гражданин на лице, което има и друго гражданство (например ползването на документи на чужда държава).

– *Вариант „частично гражданство“* – на чужди граждани, които могат да докажат произхода си, знание на езика и писмено декларират етническата си принадлежност към дадена държава, някъде се дават първоначално специални карти. Те не стават веднага граждани на съответната държава, но се ползват с привилегии, каквито нямат други чужденци – входни визи, право на работа, образование и здравеопазване.

– *Сред общите изисквания за придобиване на българско гражданство* биха могли да се включат: най-малко 8 (6, 5?) години легален и непрекъснат престой в България; наличие на осигурено покритие на разходите на живот чрез постоянни доходи (конкретно определени) от работа, законово право на издръжка или застрахователни плащания за последните три години преди момента на решението; владение на български език и основни знания за страната, проверени чрез изпит; гаранция, че лицето няма връзка с терористични организации и не представлява опасност за обществения ред и сигурност; отсъствие на действаща забрана за престой в някоя държава-членка на ЕС; придобиването на българско гражданство да не влияе негативно на международните отношения и на интересите на Република България.

ПРАВНА УРЕДБА НА ДВОЙНОТО (МНОЖЕСТВЕННОТО) ГРАЖДАНСТВО

Актове на Съвета на Европа, ООН и ЕС

Конвенция за намаляване на случаите на множествено гражданство и военните задължения при множествено гражданство от 1963 г., Допълнителен протокол към Конвенцията за намаляване на случаите на множествено гражданство от 1977 г., Протокол за изменение на Конвенцията за намаляване на случаите на множествено гражданство от 1977 г., Европейска Конвенция за гражданството от 1997 г. и др.

Предмет на регламентация в конвенциите е създаването на принципи и правила, свързани с правата на омъжената жена, децата и военните задължения на лица с две и повече гражданства. Целта е **предотвратяване на случаите на лица без гражданство и на лица с двойно гражданство**. Съгласно актовете на Съвета на Европа гражданството е правната връзка между лицето и държавата, която **не посочва неговия етнически произход**.

Обикновено всяко лице е гражданин на една държава. Обаче, макар и по-рядко, съществуват случаи на **множествено гражданство**. Съгласно Европейската конвенция за гражданството от 1997 г., това е едновременното притежаване на две или повече гражданства от едно лице. Това може да се случи и при четирите начина за придобиване на гражданство (по произход, по месторождение, по натурализация и при възстановяване на гражданство). Множественото гражданство е резултат на обективната несъгласуваност по

въпросите на гражданството в законодателствата на отделните страни.

В конвенциите и протоколите към тях се предвижда **придобиването на множество гражданства ex lege** като всяка държава съдоговорителка трябва сама да определи в своето законодателство дали нейните граждани, придобили или притежаващи гражданство и на друга държава да запазят гражданството си или да го загубят. Страните също са свободни да изберат дали придобиването и притежаването на тяхно гражданство трябва да зависи от запазването или загубването на другото гражданство.

Гражданите на държава-съдоговорителка, притежаващи различни гражданства трябва да имат на територията на страната, в която пребивават същите права и задължения като останалите граждани на тази държава. Постоянното местожителство и обичайното пребиваване са изведени като критерии и във връзка с изпълнение на военните задължения или друга алтернативна гражданска служба от лица с двойно гражданство.

Понятието „**гражданство на ЕС**“ е въведено за първи път с Договора за Европейски съюз (ДЕС), наричан *Договор от Маастрихт*. На този етап правната уредба на статута на гражданин на Съюза не е съвсем пълна, а представлява една поредица от отделни права, като е направен опит за тяхното систематично изложение. Гражданството на Европейския съюз не може да се придобие без предшестващо гражданство на държава-членка на Съюза.

Гражданството на ЕО е регламентирано в Консолидираната версия на ДЕС след измененията чрез *Договора от Амстердам* ДЕО. Наред с даването на дефиниция за понятието „гражданство на Съюза“, уредбата изброява специфични

права и задължения, образуващи съдържанието на понятието „европейско гражданство“. Всяко лице, което е гражданин на държава-членка, е гражданин на Съюза. Гражданството на Съюза допълва, а не измества националното гражданство. Можем да приемем, че гражданите на държавите-членки са със **своеобразно двойно гражданство – национално (на държавата-членка) и гражданство на ЕС**. Националното гражданство е абсолютно изискуема предпоставка за възникване на гражданство на ЕС, докато обратно – гражданството на ЕС не е основание за придобиване на съответното национално гражданство на държава-членка на ЕС. Правата, които са съдържанието на европейското гражданство, са предоставени на всеки гражданин на държава-членка, но не са гарантирани безусловно:

– **Правото на свободно придвижване и на свободно пребиваване на територията на държавите-членки** се изключва за: (1) нямащите средства и (2) по съображения за обществен ред, сигурност и здравеопазване.

– **Активното и пасивното избирателно право** са регламентирани в две основни хипотези: (1) всеки гражданин на Съюза, живеещ в държава-членка, на която не е гражданин, има право да гласува и да се кандидатира в местни избори в държавата-членка, на територията на която живее, при същите условия, както и гражданите на тази държава; (2) всеки гражданин на Съюза, който живее в държава-членка, чийто гражданин не е, има право да гласува и да се кандидатира в държавата-членка в изборите за Европейски парламент при същите условия, както и гражданите на тази държава.

– Гражданите на ЕС могат да разчитат на *дипломатическа и консулска закрила* от органите на държава-членка, различна от държавата на произход, когато националната им държава няма представителство в третата страна.

– Регламентирани са възможности за **извънсъдебна защита на правата на човека**. По-конкретно, това са правото на петиции до Европейския парламент и правото да се сезира Омбудсмана.

Въведена е правната фигура *на пълномощник към Европейския парламент по въпросите на гражданството*, което още веднъж сочи, че на тези въпроси се отделя голямо внимание. На всеки три години Европейският парламент, Комитетът на министрите на Съвета на Европа и Икономическият и социален съвет анализират приложението на разпоредбите от Част II на Договора, свързани с европейското гражданство. Голямо постижение след измененията на Договора за ЕС от Амстердам е преминаването на материята, регламентираща въпросите на свободното движение на хора, правото на убежище и имиграционната политика, от трети към първи стълб. Тези значими въпроси попадат под компетентността на Общността и под юрисдикцията на Съда на Европейската общност.

Българското законодателство

В законодателството на Република България до 1989 г. не се допуска двойно гражданство. Разпоредбите в тази насока са повече или по-малко рестриктивни. След това, особено в Конституцията от 1991 г. и в ЗБГ, се проявява търпимост към лицата с двойно гражданство. България „нито дава“, „нито разрешава“, „нито признава“ двойно гражданство. Тя просто допуска това правно състояние.

Българското гражданство се урежда от *Конституцията на Република България, от закона и от международните договори*, които са в сила при настъпване на фактите или събитията, свързани с гражданството.

Конституционна уредба

В Конституцията са установени **три способа за придобиване на българско гражданство** – по произход, по месторождение (ако не придобива друго гражданство по произход) и по натурализация.

Според първия способ, основан на **принципа на произхода (на кръвта)**, български гражданин е всеки, на когото поне единият родител е български гражданин, ако не придобива друго гражданство по произход.

По **принципа на месторождението** – български гражданин е всяко лице, родено на територията на Република България, ако не придобива друго гражданство по произход.

(Т.е., ако бащата на детето е испанец и детето придобива испанско гражданство по произход, не се счита за български гражданин. Ако бащата е българин, значи детето е придобило испанско гражданство по месторождение (т. нар. *jus soli*), но едновременно с това придобива и българско гражданство по произход.)

Третият способ предвижда придобиване на българско гражданство **по натурализация** от лице, което е чужд гражданин или е без гражданство.

В Конституцията се предвижда **облекчен ред за придобиване на българско гражданство за лицата от българска народност**. Най-често от тази правна възможност могат да се възползват потомци на българи, лица от българските общности, които не са български граждани по закон.

Въведен е и **принципа на невъзможността за лишаване от българско гражданство за българските граждани по рождение**.

Макар и в по-различен контекст, отношение към двойното гражданство има конституционната разпоредба, спо-

ред която защита от страна на Република България по отношение на българските граждани, пребиваващи в чужбина, не се дължи, ако те са едновременно граждани и на друга държава-членка по ЕКГ и в момента се намират на нейна територия.

Законова уредба

Основен вътрешноправен акт е *Законът за българското гражданство*. В него е уредена **допустимостта на двойното гражданство**.

Български гражданин, който е и гражданин на друга държава, се смята само за български гражданин при прилагането на българското законодателство, освен ако в закон не е предвидено друго. Принцип е лицата с множествено гражданство, едно от които е българско, на територията на Република България при влизане, пребиваване и напускане на страната да се ползват изключително от правния статут на български гражданин. По този начин нашето законодателство е в унисон с основните международноправни принципи, според който лице с няколко гражданства, намирайки се в една от държавите, чието гражданство притежава, не може в отношенията си с нея да се позовава на друго свое гражданство.

На следващо място е регламентирано, че **гражданство не може да се установява по съдебен ред**. Това обаче не означава, че не могат да се оспорват отделни етапи от административното производство.

Всеки има право на избор на гражданство. Тази разпоредба се отнася за лицата, които по рождение придобиват освен българско още едно или повече чужди гражданства.

Законът за българското гражданство урежда **загубване на българско гражданство**: по инициатива на лицето (освобождаване от българско гражданство), както и по инициатива на държавата (отмяна на натурализация). При *освобождаването* е възприет принципът на свобода на избор на лицето дали да се освободи от българско гражданство или да запази българското си гражданство. За да може едно лице да се освободи от българско гражданство, то трябва да отговаря на следните изисквания: постоянно местоживее-не в чужбина, придобиване на чуждо гражданство или данни за открита процедура за придобиване на чуждо гражданство. Условията за **отмяна на натурализация** са: лицето си е послужило с данни или факти, станали основание за придобиване на българско гражданство, за които по съдебен ред е установено, че са неверни; лицето е укрило данни или факти, които биха били основание за отказ за предоставяне на българско гражданство. Отмяната е допустима до 10 години от придобиването на гражданството.

Както беше споменато, **български гражданин по рождение не може да бъде лишен от българско гражданство**. Следователно едно лице може да бъде лишено от българско гражданство, ако: го е придобило по натурализация, осъдено е с влязла в сила присъда за тежко престъпление против Република България, намира се в чужбина и не остава без гражданство.

Тезата, че **българските граждани, притежаващи и чуждо гражданство, трябва да ползват на територията на Република България статут на български граждани и български документи за самоличност**, освен ако в закон не е изрично посочено друго, е последователно проведена в новия *Закон за българските документи за самоличност*

(ЗБДС). Българските граждани, притежаващи документи за самоличност, издадени от друга държава, са задължени в срок до 60 дни от придобиването им да уведомят писмено компетентните български органи. Също така, български граждани, притежаващи и чужди документи за самоличност, в отношенията си с българските държавни институции са задължени да удостоверяват самоличността си с българските документи за самоличност.

Отношение към правните проблеми на лицата с двойно гражданство имат и разпоредбите на *Закона за гражданската регистрация*. Въвеждат се понятията **„постоянен адрес“** и **„настоящ адрес“**. Постоянен адрес е адресът в населеното място, където лицето избира да бъде вписано в регистрите за населението. Този адрес на територията на Република България е само един. Съществува правна възможност постоянният адрес да бъде заявен и при подаване на заявление за снабдяване с български документ за самоличност в чужбина от постоянно живущ там български гражданин. Настоящият адрес е адресът, на който лицето пребивава. Той може да съвпада, но може и да бъде различен от постоянния адрес.

При сключване и прекратяване на брак се спазват условията на българския *Семеен кодекс*. Това лице ще дължи данъци в нашата страна, освен ако няма спогодба за избягване на двойното данъчно облагане. Тази категория лица могат да избират, но нямат право да бъдат избирани за президент, вицепрезидент, народни представители, кметове и общински съветници, нямат право да работят в съдебната система, нито да заемат държавни длъжности в Патентното ведомство, в Министерството на отбраната, в МВР, НСО, НРС и т. н.

Значително се усложняват взаимоотношенията, когато

лице с двойно или множествено гражданство се намира на територията на трета страна и според нейното законодателство трябва да бъде определен приложимият отечествен закон. В международното право е възприет **принципът на закона на реалното, ефективно гражданство**. Тоест, това е законът на държавата, с която лицето е по-тясно свързано.

Институтът на двойното гражданство по страни

Позволено:

ЕС: *Белгия, Кипър, Чехия* – от 1 януари 2014, *Дания* – от 1 септември 2015, *Финландия, Франция, Гърция, Италия, Люксембург, Малта, Португалия, Румъния, Швеция, Великобритания* – не е ясно какъв ще е ефектът от Брекзит

ЕФТА: *Исландия*

Други европейски държави: *Албания, Беларус, Молдова, Сърбия*

Възможно, но с условия/ограничения:

ЕС:

Австрия – със специално разрешение или придобито по рождение

България – разрешено за български граждани по произход, но чужденци, които кандидатстват по натурализация, трябва да се откажат от предишното си гражданство

Хърватия – като цяло разрешено за хърватски граждани по произход, но в определени случаи е забранено; за натурализация – отказ от предишно гражданство

Германия – разрешава двойно гражданство с държави-членки на ЕС и Швейцария; с други държави е възможно

със специално разрешение или когато е придобито по рождение; децата на законно пребиваващи чужденци, които не са граждани на ДЧ на ЕС или Швейцария, могат да имат двойно гражданство, ако са родени и расли в Германия (родителите, родени и расли в чужбина, трябва да са живели в Германия най-малко осем години и да са имали легален статут на постоянно пребиваващи в продължение на три години и като правило да нямат двойно гражданство самите те)

Унгария – позволява двойно гражданство и дава гражданство на хора, които живеят или имат предци на териториите, анексирани от Унгария в края на I-та Световна война

Ирландия – позволява и окуражава двойното гражданство, но натурализиран гражданин може да загуби ирландското си гражданство, ако се натурализира в друга държава; Ирландия е последната европейска страна, премахнала безусловното право на гражданство по рождение, за да спре „родилния туризъм“, като го заменя с модифициран вариант: най-малко един от родителите трябва да бъде неин гражданин или легален постоянно пребиваващ

Латвия – от 1 октомври 2013 е разрешено за граждани на ДЧ на ЕС, НАТО и ЕФТА; Австралия, Венецуела, Бразилия, Нова Зеландия; други държави, с които има взаимно признаване на двойното гражданство; хора, на които е предоставено двойно гражданство от правителството на Латвия; такива, които са кандидатствали за гражданство преди предишния закон за гражданството от 1995 г.; етнически латвийци, които са регистрирали латвийското си гражданство, могат да запазят предишно гражданското на която и да е страна

Литва – само в отделни случаи, посочени в закона

Холандия – само при определени условия: чуждото граж-

данство може да се запази, ако е придобито по рождение или по натурализация при брак

Полша – законодателството не се произнася по въпроса, но на практика се толерира, тъй като няма наказания за притежаването на двойно гражданство само по себе си. Има обаче наказания за упражняване на чуждо гражданство, като например легитимиране пред полските власти с чужд идентификационен документ или служба в чуждестранни въоръжени сили без разрешение от полските военни власти. Двойните граждани не се освобождават от задълженията си на полски граждани. При определени обстоятелства, етнически поляци могат да кандидатстват за полска карта за самоличност.

Словакия – разрешено за словашки граждани, които придобиват чуждо гражданство по рождение или при брак, както и за чужди граждани, които отговарят на условията на закона за гражданството (възможни са ограничения, произтичащи от унгаро-словашкия конфликт за гражданството от 2010 г.)

Словения – като правило е разрешено на основата на произход, но е забранено в някои случаи; чужденците, търсещи натурализация, трябва да се откажат от предишното си гражданство

Испания – испански граждани по произход могат да имат двойно гражданство; испанското законодателство въвежда и „спящо гражданство“ за граждани, които се натурализират в ибероамерикански страни: те не губят гражданството си, но статутът и правата им на испански граждани не действат докато не се завърнат в Испания. Чужденците, кандидатстващи за натурализация, в общия случай трябва да се откажат от предишното си гражданство, като за граждани на някои ибероамерикански страни, Пуерто Рико, Андора,

Филипините, Екваториална Гвинея и Португалия се правят изключения. От 2014 г. Испания дава гражданство на сефарадски евреи независимо от националността им.

ЕФТА:

Лихтенщайн – разрешава двойно гражданство по произход, но чужденците, кандидатстващи за натурализация, трябва да се откажат от предишното си гражданство

Швейцария – разрешава двойно гражданство, но условията за натурализация на чужденци се различават в отделните кантони. Гражданите от мъжки пол под 25 г., включително двойните граждани, са длъжни да преминат военна или гражданска служба и им е забранено да работят за чужди въоръжени сили.

Други европейски държави: *Русия* – за второто гражданство трябва да бъдат уведомени властите

Забранено:

ЕС:

Естония – двойното гражданство е забранено, но естонските граждани по произход не могат да бъдат лишени от гражданство и де факто могат да имат двойно гражданство

ЕФТА: *Норвегия* – двойното гражданство е разрешено само в изключителни случаи. Норвежки гражданин, който придобие доброволно друго гражданство автоматически губи норвежкото си гражданство без уведомление, а чужденците, които искат да се натурализират като правило трябва да се откажат от предишното си гражданство

Други европейски държави: *Босна и Херцеговина, Република Македония, Черна гора, Украйна*

Американски държави:

Повечето американски държави разрешават двойното гражданство (някои само за граждани по произход или с други американски държави, с които имат споразумения).

Някои страни (*Аржентина, Боливия, Коста Рика*) не разрешават на гражданите си да се откажат от гражданство и те го запазват дори ако се натурализират в страни, които забраняват двойното гражданство.

Други страни (*Доминиканска Република, Еквадор, Гватемала, Хондурас, Мексико*) разрешават отказа от гражданство само ако то е било придобито не по свое желание – по рождение от родители с друго гражданство.

Канада и САЩ разрешават двойното гражданство и предоставят безусловно гражданство по рождение.

Двойното гражданство е ограничено или забранено в *Куба, Хаити и Суринам*.

Азиатско-тихоокеански регион:

Повечето страни в Азия и Пасифика ограничават или забраняват двойното гражданство. В някои случаи (*Иран, Северна Корея, Тайланд*) е обаче много трудно или невъзможно да се откажеш от гражданство, дори при натурализация в друга страна.

Двойното гражданство е разрешено в *Австралия, Фиджи, Нова Зеландия, Филипините, Самоа, Тонга и Вануату*.

Камбоджа разрешава двойно гражданство и прилага *jus soli* за деца на законни постоянно пребиваващи в Камбоджа или деца с неизвестни родители.

Южна Корея разрешава двойно гражданство в строго ограничени случаи. *Тайван и Хонг Конг* разрешават двойно гражданство за граждани по рождение, но не разреша-

ват кандидати за натурализация да запазват предишното си гражданство.

Бирма забранява на гражданите си да имат двойно гражданство. Чужденци не могат да станат граждани по натурализация, ако не докажат близка родствена връзка със страната.

Пакистан ограничава двойното гражданство, но прилага *jus soli*.

Шри Ланка разрешава двойното гражданство, но такива граждани не могат да заемат публична длъжност.

Индия не разрешава доброволното двойно гражданство с някои изключения по страни.

Израел разрешава двойното гражданство.

Африка:

Двойното гражданство е разрешено в: *Ангола, Бурунди, Кот Д'Ивуар, Джибути, Габон, Гамбия, Гана, Кения, Мали, Мароко, Мозамбик, Нигер, Нигерия, Руанда, Сенегал, Сао Томе и Принсипи, Сиера Леоне, Судан, Тунис, Уганда, Замбия.*

Допуска се само със специално разрешение в: *Еритрея, Египет, Южна Африка.*

В Лесото – само по рождение.

МЕКАТА СИЛА НА ТУРЦИЯ НА БАЛКАНИТЕ И В БЪЛГАРИЯ

ВАСИЛ ПРОДАНОВ

1. Променящата се геополитическа роля и твърда сила на Турция

Понятието за твърда сила (hard power) е свързано с прилагането на военна и/или икономическа принуда за промени на поведението и прокаране на интересите на определена страна. Тя се използва активно от страните, които имат хегемонна роля в глобален план или искат да постигнат регионална власт над останалите.¹ Този тип сила демонстрира неведнъж Турция през последните години като се започне от нахлуването на турската армия в Кипър и се стигне до нейното навлизане и контрол върху част от сирийската територия през последните години. Турция не само има общо по-голяма армия от армията на всички балкански държави, но и в нея по официални данни са разположени 28 бази на НАТО, но неофициално се смята, че са много повече.

След премахването на Османския халифат на 3 март 1924 г. и обявяването на съвременна независима Турция нейното развитие е насочено по посока, в която вижда Западна

¹ Wilson, Ernest J. Hard Power, Soft Power, Smart Power, In: *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, March 2008, 616 (1), pp. 110 – 124.

Европа като политически и културен модел, който да бъде следван. Така беше в продължение на повече от осем десетилетия. Днес вече Турция не вижда в Западна Европа модел на своето бъдеще, обърнала се е назад да търси този модел отново в отхвърлената по-рано Османска империя на тази основа следва свой път на развитие, възпроизвеждайки в някои отношения схемата на Хънтингтън за различията и сблъсъка на цивилизациите. Носталгията към Османската империя засяга значителна част от консервативно настроените кръгове в Турция, така както носталгията по руската империя характеризира днес консервативно ориентираната част на руското общество. Публичното пространство е залято от огромно количество филми, възпроизвеждащи нейното величие. Джихадът в тях е представян като борба с чуждата окупация. Чуждите гости са посрещани в Истанбул от ислямска гвардия в облеклото от времето на Османската империя. Тържествено се чества битката при Галиполи. Това променя и нейната роля на Балканите. Създава се масовата нагласа за това, че Турция върви към връщането на някогашното величие на Османската империя, формира се несъзнателната нагласа, че военни и други интервенции в една или друга посока са път за връщане на някогашното величие. Така както Тръмп говори, че ще направи Америка отново велика, така и Ердоган играе на подобна струна, представяйки се за човека, който води страната си към някогашното величие на Османската империя. За да разберем причините за това следва да имаме предвид няколко основни тенденции.

Първата от тях е **променящата се демографска мощ на Турция**, свързана с това, че тя със закъснение преживя демографския бум и в момента тя е страната с много по-мла-

до население и най-бързо нарастваща в сравнение с почти всички европейски държави. През последните 28 години там се разгърнаха процеси, които доведоха до рязко нарастващи икономически, демографски, военни дисбаланси между нея и останалите балкански държави, влизащи някога в границите на Османската империя. От една страна, с разпада на Югославия на Балканите държавите се удвоиха, а от друга страна, в резултат на отварянето на границите всички балкански държави с изключение на Турция претърпяха по същество демографска катастрофа. През 1990 г. числеността на населението на Турция е 53 милиона, което е 75% от населението на останалите балкански държави. Днес тя е 80 милиона, което е повече от населението на всички останали балкански държави взети заедно (63 милиона), равняващо се на 125% от демографския потенциал на останалите балкански държави. В Европа тя е втората по-големина демографски страна след Германия и средната възраст на нейното население е една от най-ниските в Европа – през 2016 г. е 31.5 години.¹ При това, имайки предвид стратегическото значение на демографския фактор в условия на депопулация и застаряване на населението на останалите балкански държави, Ердоган е поставил за задача всяко турско семейство да има средно три деца.

Втората тенденция е **променящата се икономическа мощ на Турция**. Турция ускорено увеличи през последния четвърт век своята икономика, докато останалите балкански държави претърпяха в резултат на разпадните процеси на държавния социализъм разрушителна деиндустриализация. През 2000 година БВП на Турция се равнява на 107% от

¹ *Shaheen, Kareem*. Turkey's waning fertility threatens Erdogan's vision of strength, In: *The Guardian*, December 25, 2017

БВП на всички останали балкански държави, а през 2017 г. той е вече 123%, независимо от фондовете и преките инвестиции, които получават те от ЕС.¹ Турция в момента е 17-тата по големина икономика в света и има амбициите да влезе в първата десятка. Това стана в контекста на неолиберална ислямска политика, провеждана през последните десетилетия, което доведе до скок на икономиката на Турция, но и до огромно неравенство – през 2014 г. индексът на Джини в Турция, по данни на Световната банка, е 41,2,² което е повече отколкото във всяка страна в ЕС и е свързано с изострянето на противоречия от различен характер, довело до опитът за стабилизация чрез централизация на властта и отказът от така нар. европейски и евроатлантически ценности.

Трета е тенденцията на **все по-голяма доминанта във военно отношение на Турция** над околните държави и особено над балканските държави. Тя доминира най-напред като човешка сила – втората по-големина армия в НАТО. Турция притежава армия от над 400 000 души и това ѝ дава огромно самочувствие. Преди унищожаването на българските ракети страната ни имаше възможност да се защитава с ответни удари срещу нападения, сега не само няма тези възможности, но армията ни е тотално унищожена и доведена до състояние, което е по-зле отколкото след Ньойския договор. Общата военна сила на Турция е по-голяма от мощта на всички балкански държави, за разлика от времената на Балканската война, когато само няколко балкански стра-

¹ *Каракурт, Хакан*. Третья мировая война: Балканский фронт войны между Турцией и ЕС, В: *Katehon*, <http://katehon.com/ru/article/tretya-mirovaya-voyna-balkanskiy-front-voyny-mezhdu-turciy-i-es>, 15.11.2016

² GINI Index (World Bank Estimate) Turkey, In: <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI>, December 03, 2017

ни можаха да достигнат победа над Османската армия. Турция допълнително развива и усъвършенства своята армия, сключи сделка за ракети С-400 с Русия. Подобно на държавите, които са глобални и регионални лидери създава свои военни бази в чужбина – в момента в Сомалия и Катар. Турската армия воюваше през последните десетилетия, както вътре в страната в гражданска война срещу кюрдите, така и извън страната, окупирайки Кипър през 1974 г. и намесвайки се в сирийския конфликт. Става дума за страна, която не се колебае да използва военна сила навсякъде, където реши че това служи на интересите ѝ.

Четвърта е тенденцията на мултиполяризация и **превръщането на Турция в самостоятелен геополитически играч**, еманципирал се в значителна степен от подчинеността си на политиката на САЩ по време на студената война и маневриращ съобразно интересите си, на принципа на моркова и тоягата между различните сили – САЩ, ЕС, Русия, Иран, Китай. Всъщност тази еманципация започна още преди няколко десетилетия с окупацията на Северен Кипър, за която САЩ и Западна Европа си затвориха очите. През 1998 г. в „Голямата шахматна игра“ Збигнев Бжежински вече вижда като значимата сила на Балканите и в Близкия Изток само Турция и говори за нарастващата роля, която тя ще играе в световната политика. След това САЩ бяха принудени да си затворят очите и когато Турция им отказа подкрепа за нахлуването в Ирак. В още по-висока степен тази еманципация я има днес. В момента тя действа като самостоятелна сила, която в едно отношение може да сътрудничи с някоя от тези сили, но в друго да има своя политика. Влезе в серия от конфликтни ситуации със САЩ, които се опитаха да я поставят отново под контрола си, използвайки

ислямската версия на Сорос на турска територия, така както го използват в ислямските държави в Централна Азия и в много страни Европа. Всъщност при Ердоган даже повече отколкото при Путин антиамериканизмът му носи засилваща се подкрепа сред избирателите, тъй като цяло турското население е силно антиамерикански настроено. САЩ се опитват да компрометират и притиснат Ердоган, но не смеят да отидат до крайност, защото Турция заема ключова позиция в НАТО и не искат да я хвърлят в обятията на Русия и Китай. Затова в момента залагат на три основни механизма за компрометиране и сваляне на Ердоган. Първо. Създаване на икономически затруднения, които ще доведат до падане на подкрепата за него. Второ. Намиране на компромати срещу него за обогатяване и нарушаване на договорености по отношение на Иран. Като такъв през последните две години се разглежда турско-иранският бизнесмен Реза Зараб, арестуван в началото на 2016 г. при опит да влезе в САЩ и обвинен за участие с турски официални лица, включително и с Ердоган в схема от подкупи за десетки милиони долари за избягване санкциите срещу Иран. Трето. Задкулисно залагане на кюрдската карта. Това води до изключително сложна игра с множество разнородни и противоречащи си ходове, които вероятно тепърва ще се изострят и имат непредвидими следствия.

Същата игра имаме на Турция и Русия. Съчетават помежду си интереси в една област и се разминават в друга. Турците притежават стратегически геополитическото кръстопътно място, даващо им възможност за това. Притежават и една от най-мощните армии в света за тази цел. Сътрудничи например с Русия в Сирия, купува от нея ракети С-400, но следва европейската и американска линия не само на непри-

знаване на включването на Крим в Русия, но и на отказ от приемане на кораби идващи от там.

Опитва се да въздейства чрез турското малцинство върху германската политика, влиза в конфликти с германски политици, но се старее да поддържа икономическите отношения с ЕС като жизнено важни за нея. От своя страна Германия и западноевропейските политици критикуват Ердоган, но се страхуват от емигрантската вълна, която може да тръгне от него към Европа и се стараят да не изострят конфликт. Турция е загубила илюзии за влизане в ЕС, но играе сложна игра с него, защото е икономически заинтересована от това. От този тип сдружаване в една област и противопоставяне в друга, на политики на „разделяй и владей“ е и ще бъде и балканската стратегия на Турция през следващите десетилетия, независимо дали Ердоган остане или не на власт. Той е симптом, израз на тенденция, а не просто случайна фигура, отклонила Турция от предходните политики. Така обаче България се превръща в съсредоточие на сложните взаимоотношения на раздаване на моркови и заплахи с тояги между САЩ, Русия, ЕС и Турция. Макар и по друг начин, това е валидно и за другите балкански държави, особено за Сърбия.

Във всеки случай, превръщането на Турция в самостоятелен геополитически играч с нарастваща тежест и амбиции е важен фактор за промените в нейната политика по посока засилване на нейната икономическа, политическа, културна тежест на територията на бившата Османска империя и използването на неоосманизма като инструмент за включване на балканските страни отново под свой контрол. Това става в контекста на засилване на амбициите ѝ на голяма сила, която не се притеснява да махне с ръка и да каже, че няма

нужда от ЕС, нито пък да влезе в конфликт със САЩ, подкрепяли ги много активно в периода след Втората световна война. Тя вече отдавна демонстрира тези амбиции при нахлуването си и отделянето на Северен Кипър през 1974 г., когато Гърция демонстративно напусна за няколко години НАТО, но от това не последва нищо за Турция от страна на НАТО и неговите членове.

След като Ахмед Давутоглу официално формулира своята идея за стратегическата дълбочина на действие на Турция в рамките на териториите на бившата Османска империя, съответната политика се реализира **в две основни посоки – чрез използване на твърда и мека сила. Действията по посока на твърдата сила са свързани с исканията за промяна на договорите, които са били сключвани при създаването на съвременната турска държава по посока на връщането към някогашните османски реалности и съответно преначертаването на териториалните граници на Турция.** Сега самочувствието и силата и за директно нахлуване и промяна на границите не се крият от турския президент Ердоган. Той вече прави демонстрации в това отношение не само чрез активната си политика на формиране на свои пети колони във всяка от балканските държави, но и с открито декларирайки стратегията си на прекрояване на балканските граници, което се проявява в безпрецедентния факт, че при посещението си в Гърция през декември 2017 г. – първото на турски държавен глава от 65 години – той открито заяви претенциите си за прекрояване на границите на полуострова, отхвърляйки Лозанския договор от 1923 г., с който се уреждат границите на новосъздадената турска република с Гърция и България.

При това става дума не само за този договор, но и за Се-

върския договор между държавите победителки в Първата световна война и Османската империя. По-малко от два месеца преди това, на 15 октомври 2017 г. в наречения на него-во име университет в град Ризе той заяви: „Някои историци смятат, че границите, установени от Националното съглашение (прието на 28 януари 1920 г. от Великото народно събрание на Турция, очертаващо границите след Първата световна война – заб. моя) включват Кипър, Алепо, Мосул, Ербил, Киркук, Батуми, Солун, Кърджали, Варна и островите в Егейско море.“ Тези нови граници са сходни с изобразените на карта, публикувана на 23 март 2013 г. от турския вестник „Милиет“. Там в състава на Турция са включени българските Родопи с град Кърджали, Варна, част от Гърция със Солун, островите в Егейско море, целият Кипър, значителна част от Сирия, Ирак, Иран.¹ Така в Турция Ердоган, а и определени сили, чиито нагласи той изразява, под различни форми демонстрират претенции за прекрояване на границите по посока на връщане на реалности от времето на Османската империя. През декември 2017 г. Турският външен министър Мевлют Чавушоглу заяви пред турския парламент, че ще търси дипломатическо решение, Международния съд или ще изпрати турската армия, за да си върне някои острови Егейско море, които принадлежат сега на Гърция. Подобни заплахи с военна сила и война не са случайни, те изразяват определени тенденции на Балканите.

Това става все по-възможно в контекста на протичащи-

¹ Вж. *Лактюшин, Владимир*. Новая Османская империя: как далеко простирается аппетиты Эрдогана, В: *Геополитика. Аналитический портал*, http://gpolitika.com/blizhniy_vostok/vladimir-laktyushin-novaya-osmanskaya-imperiya-kak-daleko-prostirayutsya-appetity-erdogana.html, 09.12.2017

те ускорени демографски дисбаланси в различните части на Балканския полуостров и активната роля именно на мюсюлманските анклавни в обособяването и разпадните процеси в региона. Добре известно е, че два мюсюлмански анклава – Босна и Херцеговина и Косово бяха основният фактор за войните и най-голямото количество хора убити в Европа след Втората световна война. Факт е също, че именно мюсюлмански части на Балканите, които са под най-силното въздействие на Турция и където тя има най-голямо влияние, действат за обособяването и разделянето от една или друга страна. В началото на ноември 2017 г. председателят на Бошнячкия национален съвет Сулейман Углиянин в населената с мюсюлмани област на Сърбия Санджак поиска от официалните власти и ЕС да бъдат насрочени избори за формирането на териториална мюсюлманска автономия Санджак. Месец преди това при посещението на Ердоган в Сърбия Нови пазар, столицата на района Санджак, разделен между Сърбия и Черна гора, бе покрита с билбордове с лицето на турския президент и „hosgeldiniz“ („добре дошъл“ на турски) с големи букви.¹ Месец след това, почти по същото време, когато Ердоган при посещението си в Гърция поиска преразглеждането на Лозанския договор по посока на връщане към реалности на Османската империя, правителството на Косово прие документ, с който оспори демаркацията на границата с Черна гора, претендирайки за 17% от нейната територия.

Тези процеси не са случайни. Те са част от новата ситуация в един мултиполяризиращ се свят и нови позиции на

¹ Бечев, Димитър. Неоосманисткият порив на Ердоган към Балкани-те, Във: *Webcafe*, https://www.webcafe.bg/webcafe/svyat/id_1506964420_Neoosmanistkiyat_porivi_na_Erdogan_kam_Balkanite, 13.10.2017

Турция, при което тя се чувства и ще се чувства през следващите години голямата сила, която ще се опитва да налага своята воля, интереси, позиции на останалите балкански държави, играейки сложна игра на котка и мишка с другите големи сили, които имат интереси на Балканите – Русия, Германия, САЩ. Добре е известно от предходни периоди на промени на глобалните геополитически баланси, че една от тенденциите е преразпределението на зони на влияние, разпад на държави и отменяне или преразглеждане на договори, сключени в други геополитически условия при друго съотношение на силите. Така е например в края на Втората световна война, когато Германия губи войната, СССР и САЩ се готвят да преразпределят света и Чърчил подтиква Турция да нападне България. Това не се случва, защото Сталин праща съветските войски на наша територия. Сега имаме подобни тенденции.

Засилването на кризата в ЕС, процесите на дестабилизация там или военни действия с Русия ще имат и следствия за турската политика към нас и на Балканите. Тя ще изостри противопоставянията вътре у нас в условията на подкрепа и финансиране на политически сили, политици, НПО-та, медии от всяка от големите стратегически сили, които са се стремяли досега да играят съответната роля на Балканите. По същество вече върви студена война в нови форми на информационни битки и атаки в интернет, на увеличаване на напреженията, нарастване на въоръжаването, при което страни като България с разпаднали се и унищожени структури на сигурност, с морален разпад в обществото се намират по отношение на Турция в много отношения във времената десетилетията преди падането на Балканите под Османска власт. Тук ще се спра на водещата посока засега

на налагане на неоосманистката доктрина чрез мека сила, която обаче може да бъде предпоставка за един следващ етап на преначертаване на границите, както стана в Кипър през 1974 г. Ако тя си е позволила тогава в рамките на би-полярната геополитическа система да не се съобрази с мнението на съюзниците си и да не бъде санкционирана за това, то сега при засилващата се мултиполярност Турция все повече ще претендира за ревизиране на договореностите и ситуациите, които я породиха като държава след разпада на Османската империя. В момента тя ги ревизира вътрешно-политически и идеологически, отказвайки се постепенно от секуларизма, давайки път на ислямизма и идентификацията на Турция с миналото на Османската система, но активно тази политика се разгръща и в Близкия Изток, Централна Азия, Балканите.

2. Мека сила, отслабването на Запада и появата на нови геополитически играчи, налагащи модели и правила на развитие

Друга посока, по която действа Турция е пропагандно-идеологическата подготовка и легитимация на неоосманистката стратегия по промяна на границите на Балканите чрез използването на мюсюлманските общности там. Става дума за меката сила или идеологията и пропагандата, чрез които да се изчисти образът на Османската империя, на нейните някогашни територии, в които има днес десетки национални държави и да постигне идентификация в една или друга степен на значителни слоеве от населението – на първо място мюсюлманското, с Турция.

Джозеф Най пръв формулира през 1993 г. концепцията за меката сила, чрез която една страна формира доверие към себе си, създава, престиж, авторитет, символен капитал,

започва да служи като образец, готова е да приеме всичко, което ѝ предлагаш. Тя служи като инструмент за политически, икономически и военни прониквания.

Понятието за мека сила в много отношения подменя, придавайки идеологически неутрална форма на предходни понятия като идеологическа сила, пропагандна сила, приближавайки го до понятията като маркетингов ефект, пиар въздействие, които идват от сферата на бизнеса и пазарните отношения. По същество става дума за възможностите на една държава да налага своите интереси чрез доверието, което е изградила към себе си, създавайки не само традиционните идеологически апарати, но и огромно количество нови маркетингови механизми, свързани не само с цялата съвкупност от културните индустрии, но и с всекидневната символична среда, контрола върху медиите, начина на живот, неправителствените организации като инструмент за въздействие.

Равнището на меката сила е индикатор за глобалната или регионална хегемонна роля на една страна и от тук за това в каква степен нейните характеристики са привлекателни за останалите, които се превръщат в нейни последователи. За дълъг период от последните два века най-голяма мека сила имат две англосаксонски страни – Великобритания и САЩ, а като цяло страните от капиталистическия център, характеризирани като Запада. В по-изостаналите страни се появяват западници или либерали, които искат държавите им да станат като тях. Така е от XIX век насам с Османската империя, където се появява нарастващо по сила западническо крило, представяно от младотурците, стигащо своята крайна мощ при Ататюрк, който се отказва изцяло от османското минало и възприема западните модели и секуларни ценности на

развитието. В мощна империя като Русия имаме вътрешно разделение на западници, които искат Русия да стане като Запада и почвеници. След революцията, както и при Ата-тюрк съветските лидери се отказват от имперското минало на Руската империя, стават западници в социално-икономическо отношение и от гледна точка на секуларността, но същевременно развиват свои специфични политически институции, ценностна система, визия за бъдещето. Разпадът на източно-европейският социализъм се оказва победа на мека-тата сила на Запада с неговия консумативен капитализъм, по-високо икономическо развитие и либерална демокрация. Той доминираше тотално през 90-те години, но от началото на нашия век засилващата се мултиполярност на света доведе до упадък на привлекателността на модела на САЩ, ЕС, така нар. европейски и евроатлантически ценности. В момента Тръмп намалява състава и средствата за външна политика и за Американската агенция за международно развитие, с която влияеше върху политиката на различни страни, за сметка на увеличаване на средствата за въоръжаване. ЕС е в ступор, тъй като водещата сила в него не може да създаде правителство и политическият консенсус там се разпада. Кризата на хегемонната роля на капиталистическия център засилва и ще засилва конкуренцията за мека сила от нови сили, които формират мултиполярния свят.

Точно това наблюдаваме при Турция. След като преди век силата на Запада се оказва толкова голяма във военно, икономическо и идеологическо отношение, че тя се отказва изобщо от Османското си минало, то изглеждаше срамно и безполезно, сега превръщайки се в голяма регионална сила в един все по-мултиполярен свят, тя отказва да се съобразява и следва Запада – САЩ и Западна Европа, започва да

провежда своя политика и да създава свой консервативен в модел на развитие, който предлага на останалите. Османската империя вече не е срамното минало, от което Ататюрк се отказва, а славното минало на Давудоглу и Ердоган, което трябва да популяризираме и използваме.

За тази цел започва изобелване на миналото и разглеждане на териториите на бившата Османска империя, плюс териториите с турско и ислямско население в Централна Азия, Близкия Изток и Балканите като пространство на реализацията на стратегическата дълбочина, в което ще се променят образът на Османската империя и исляма. Става дума за консервативна стратегия, при която имаме използване на културата, цивилизацията, религията като инструмент за въздействие.

Турция има три мощни лоста, с които да принуждава българското правителство да не се съпротивлява на активната му политика по налагане на турската мека сила у нас. Това е, от една страна, шантажът с мигрантските потоци, от друга страна – активните икономически връзки, които я правят страната извън ЕС, в която реализираме най-голям износ, от трета страна, това са политическите структури на протурските партии и двойното гражданство. Това води до ситуация, при която у българските правителства съществува не просто страх, а открито нежелание да наричат нещата с истинските им имена, включително и открито нежелание да се ангажират по какъвто и да е начин с тракийския проблем. Когато Божидар Димитров, министърът без портфейл в първото правителство на Борисов, отговарящ за българите в чужбина, заяви, че подкрепата от България за приемането на Турция в ЕС ще зависи от изплащането на компенсации на тракийските българи, бе публично сплашен от премиера

Борисов, че при второ подобно заявление ще бъде уволнен и не след дълго бе освободен от длъжност.

3. Турски институции на меката сила

Основна институция на меката сила на Турция е „ТИКА“ – Турската агенция за сътрудничество и координация, създадена през 1992 г. – автономно звено в структурата на турското министерство на външните работи, подчинено директно на администрацията на министър-председателя. Това е турският аналог на американска USAid – Американска агенция за международно развитие. Разгръща дейност в 50 държави в света на основата на стотици международни съглашения. Сред целите на организацията е подпомагане на изграждане на свои социални структури сред страните с турско и ислямско население и „устойчиво конструиране на тяхната идентичност“ чрез инструментите преди всичко на образованието и културата.

Нейната активност рязко нарасна след идването на Ердоган и Давидоглу на власт през 2002 г. Когато дойдоха на власт нейните задгранични структури бяха 163, а в 2015 г. станаха 229 и по отношение на използването на такива структури за налагане на мека сила Турция е сред десетте водещи страни в света. В различните рейтинги на мека сила Турция се нарежда близко до Русия. Паралелно с това тя се нарежда високо и в рейтингите на военна сила, тъй като нейната армия е втора по численост в НАТО.¹

Балканите са стратегически приоритет в дейността на ТИКА. По официални данни тя е изразходвала досега 313 милиона долара за осигуряване нарастващо влияние на

¹ *Стародубцев, Иван.* Что общего у России и Турции во взаимоотношениях с соседями, В: <http://www.mk.ru/politics/2016/10/25/chto-obshhego-u-rossii-i-turcii-vo-vzaimootnosheniyakh-s-sosedyami.html>), 26 октябрия 2016

Турция в този регион. И това е само един от каналите за финансиране. Има и други правителствени агенции, занимаващи с това, като YTB, the Yunus Emre Institute и AFAD. Никой не знае колко пари са изхарчени от специалния фонд на Ердоган за тези, който в началото на 2017 г. е съдържал 876 млн. долара, няма ограничения във финансирането, както и достатъчно данни как се разпределят. Всички тези фондове са насочени на първо място към мобилизацията на турските и ислямски общности в различни страни в полза на турската политика и използването им като агентура на влияние.

През 2010 г. бе създаден *Отделът за публична дипломация* към турското външно министерство като в основата на неговата дейност се поставя информацията и използването на днешните информационни и комуникационни технологии. Отделът е под директния контрол на старши съветник на министър председателя и търси реализацията на дейностите по публична дипломация чрез координация и коопериране между публични институции и неправителствени организации, изследователски центрове, изследвания на общественото мнение, медии, лидери на мнението, целеви групи, университети, разменни програми, фондации и благотворителни организации. Целта е да се променят общественото мнение, нагласи, образи, идентификации, да се конструират и реконструират съответни възприятия. Активностите по публичната дипломация включва различни конференции, в които се канят известни интелектуалци, групови журналистически програми, срещи с представители на чуждестранната преса, кръгли маси по външната политика, гостувания на интелектуалци и журналисти в Турция за седмица или две и промяна. Този фонд се използва и за финансиране на български историци за посещения в Турци и благоприятни за Турция публикации от тяхна страна.

В своя реч на 16 октомври 2009 г. в Сараево турският външен министър **Давутоглу** заяви: „*Ние искаме едни нови Балкани, основани на политически ценности, икономическа взаимозависимост и културна хармония. Такива бяха Балканите при Османската империя. Ние ще възстановим тези Балкани. Хората наричат това „неоосманизъм“.* Аз не говоря за Османската империя като външнополитически проблем. Аз акцентирам на Османското наследство. Османската епоха на Балканите е история на успеха. Сега тя трябва да се върне отново.“¹

Акцентът върху ролята на исляма и реабилитацията на позитивния образ на Османската империя предопредели и трите елемента, използвани в политиката на Ердоган на Балканите. Първият е акцентът върху исляма и ислямската идентичност, свързана с версията на неолиберален политически ислям на партията на Ердоган. Турция заема позицията на защита на ислямските общности и наследство на Балканите, включително и в България като се опитва да използва интегриращата роля на исляма за увеличаване на своето влияние не само сред етническите турци, а върху всички ислямски общности. Вторият акцент е върху общото ислямско наследство, споделяно от всички държави на Балканите. Третият елемент се отнася до идеята за османската идентичност като свързана с религиозна толерантност и разнообразие, опиращо се на четири стъбла – ислямски, православно-християнски, арменски и еврейски.²

¹ Gray Falcon. 2009. <http://grayfalcon.blogspot.com/2009/11/what-turkey-wants.html>, accessed on April 2, 2013

² Вж. Akturk, Sener. The four pillars of Ottoman identity: religious toleration, diversity and the four millets under the ‘eternal state’, In: *Turkish Review*, 2013, Vol. 3, N 1, pp. 14 – 21

4. Инструменти на меката сила

По принцип като инструменти на мека сила се използват цялата съвкупност от културни индустрии, маркетинг, пиар, имиджи, форми на социализация, символи и знаци по потребяваната продукция. Типичен пример в това отношение са детските играчки, фанелки с надписи, моден външен вид. На българският пазар например в Търговище бе пусната през 2017 г. в продажба играчка, струваща 1 лев, внесена от Турция представляваща овца, която пее ориенталска песен, в която се повтарят думите „Аллах Акбар“.

4.1. Демографски инструменти на меката сила

Основна теза на неоосманистката стратегия в книгата на Давутоглу е ролята на мюсюлманските малцинства, останали в наследство от османската държава, които трябва да служат като фундамент на политиката на влияние на Турция на Балканите“. Двете страни, спрямо които се хвърлят най-много средства и усилия за въздействие, са България и Германия, тъй като това са двете страни с най-голямо турско и ислямско население в Европа, както и с най-голямо количество турци с двойно гражданство. Следва да се има предвид също, че в резултат на така нар. „възродителен процес“ по смяна на мюсюлманските с български имена на българските мюсюлмани в периода 1985 – 1989 г., както и като следствие от съвременните дигитални комуникации, телевизионни предавания, интернет, лесни телефонни комуникации през последния четвърт век имаме значително засилване на идентификацията на българските турци с турската държава. До 1989 г. българските турци не разбират съвременния турски език, малко познават проблемите на Турция, сега чрез радиото и телевизията има промени в силата на тяхната идентификация и в езика, който ползват.

Те са основният контингент от пътуващите през границата между двете страни. Турция махна визите за балканските държави и така безпроблемно милиони мюсюлмани от тези страни пресичат годишно границите ѝ. Неоосманистката стратегия предполага безпрепятствено движение на населението от бившите територии на Османската империя към Турция. Турция е място за трудова емиграция за немалка част от балканските турци. Почти всяко турско семейство в България има свои роднини в Турция, с които постоянно комуникира.

При това техниките за обвързване и лоялност на българските турци с Турция непрекъснато се усъвършенстват. Според досега действаща наредба български и турски граждани имат право на престой в Турция в продължение на шест месеца за една календарна година. През ноември 2017 г. турският вицепремиер Хакан Чавушоглу, който е и председател на специалната правителствена Агенция за турските и родствени общности зад граница заяви, че български и гръцки граждани от турски произход, които са влезли в Турция до 31 декември 2017 г., ще получат право за по-дълъг престой в Турция. Освен това посочи, че със специално решение на Министерството на труда и социалното осигуряване е дадена възможност на турците в България да получават лечение в Турция срещу месечна сума от 53 турски лири. Така задачата е максималната интеграция на българските турци към турската държава и идентифицирането им с турското, а не с българското общество.

Проучване на немското списание „Шпигел“ показва как турското правителство се опитва да увеличи влиянието си в различни държави като използва като инструмент живеещите там етнически турци и ги използва като представители

на турските интереси в чужбина. То разкрива как политици, бизнес и религиозни лидери, представители на неправителствени организации-етнически турци и изобщо етнически турци с добри позиции в държавите извън Турция, където са граждани, са ухажвани специално за тази цел. *„Турците, живеещи в чужбина трябва да бъдат граждани на съответната държава не за да се интегрират в обществото, а за да могат да бъдат политически активни“* и да оказват съответното влияние като *„удължена ръка на турското правителство“*.¹ Не може да се каже, че турското правителство не прави всичко възможно да реализира тази стратегия и на Балканите, и в частност и в България.

От своя страна Европейският парламент одобри на 6 юли 2017 г. доклад на Европейската комисия, призоваващ за замразяване на преговорите за членство на Турция в ЕС, като се имат предвид именно тези нейния действия. В доклада се казва, че *„турското правителство трябва да се въздържа от систематичните си усилия да мобилизира турската диаспора в държавите членки на ЕС за своите цели; отбелязваме със загриженост съобщенията за натиск върху членовете на турската диаспора в държавите членки на ЕС; и осъждаме методите на шпиониране и контрол от Турция на хора с двойно гражданство, живеещи в чужбина.“*²

Преди десетина години Бенедикт Андерсън написа една статия за дистанционния национализъм, в която показва, че най-големите полски националисти живеят не във Варшава,

¹ Вж. Reimann, Anna and Katrin Elger. Mouthpieces for Turkish Interests: Ankara Seeks Influence through Turks Living Abroad, In: *Spiegel online*, 03/17/2010

² Erdoğan-led Turkey has new plans for the Balkans, In: *Turkish Minute*, <https://www.turkishminute.com/2017/07/27/opinion-erdogan-led-turkey-has-new-plans-for-the-balkans/>, July 27, 2017

а в Чикаго. Обяснението е както в новите комуникации, с които те са непрекъснато в контакт със своите сънародници, така и фактът, че в реалния живот те са в чужда среда. Подобна ситуация наблюдаваме и при турците с двойно гражданство в Европа. Различни проучвания показват, че при гласувания по-голям процент от тях подкрепя ислямисткото и неоосманистко правителство на Ердоган, включително и референдума, който направи страната президентска република, в сравнение с турците в Турция. Наличието на двойно гражданство у редица у изселниците в Турция ги прави важен фактор в политиката на ДПС, защото те участват в изборите и подкрепят главно тази партия. В този смисъл наличието на български турци и в Турция, и в България като част от тях са само български, а друга част и турски граждани се превръща във важен фактор в парламентарните избори. Това от своя страна ги превръща в група от хора, които имат значение за прокарването на цели на турската политика.

Именно поради това след 1989 г. протурските партии в България превърнаха в основни елементи на своята стратегия мултикултурализма и налагане на тезата за наличието на турско малцинство в България, независимо от това, че българската конституция не признава това, както и турската също. Налагането на тезата за малцинствата и мултикултурализма, която да отдели не само българските турци, но и циганите и помаците в своеобразни алтернативни етнически затворени общности е инструмент за демографско раздробяване на страната и разделянето ѝ на различни групи от гледна точка на тяхната податливост на неоосманистката политика на турцизация и ислямизация.

Следва да се има предвид също, че демографската по-

литика на Ердоган спрямо Балканите и Западна Европа е свързана също и със страховете от демографските тенденции вътре в Турция. Кюрдите съставляват вече около 20% от населението в страната. Раждаемостта при тях обаче е два пъти по-висока отколкото при етническите турци. Ердоган има obsесия във връзка с тези данни от дълго време и непрекъснато предупреждава, че Турция е изправена пред демографска бомба. Затова и клейми турските жени, че използват контрацептиви. Според някои прогнози след едно поколение повече от половината от младите хора, годни за военна служба, ще идват от кюрдските региони.¹

Това е и едно от обясненията на нарастващата турска демографска агресия към Балканите и Европа, чрез която се прави опит да се приобщи в максимална степен не само турското, но и мюсюлманско население към Турция като това е едно от противодействията, които се търсят спрямо демографската бомба на кюрдите.

4.2. *Киното като инструмент на меката сила*

През последните десетина години Турция разгърна изключително мощна система от филмови сериали, по мащабите на външното въздействие на които тя засега е изпреварвана само от Холивуд. Добре известно е, че Холивуд е една от най-мощните пропагандни машини в света, в която редица филми се правят под контрола на разузнавателни агенции със съответни цели. Проучване от американски изследователи на разсекретени файлове на Пентагона, ЦРУ и други разузнавателни структури показва, че те са насочвали в определена посока и участвали в създаването на 1800 филма и телевизи-

¹ *Hannah, John*. How Do You Solve a Problem Like Erdogan?, In: *Foreign Policy*, <http://foreignpolicy.com/2016/06/15/how-do-you-solve-a-problem-like-erdogan/>, June 15, 2016

онни шоуа с оглед постигането на определени техни цели.¹ Турция има амбицията да развие подобен тип пропагандна машина – своеобразен Търкивуд, играещ едновременно функцията на инструмент за международен бизнес.

Тази огромна пропагандна и бизнес машина заработи по същество по време на управлението на Ердоган. През 2004 г. Турция е изнасяла филми годишно за около 10 000 долара, а през 2012 г. този износ е вече за 200 млн. долара, т.е. 200 пъти повече само за 8 години. Страната е на второ място по износ на такава продукция след САЩ, а известно е, че това е един от няколкото основни глобални механизма за идеологическо въздействие на Америка. Износът на тези сериали се превърна не само в източник на печалби, но по думите на турския министър на културата и туризма Омер Челик от юни т.г. те играят ключова роля в упражняването на „мека сила“. Турски телевизионни сериали се продават в над 130 държави и водят до бум в турската телевизионна индустрия. Най-популярният пример за успешна телевизионна драма е „Великолепният век“, посветен на няколко султани и харема им в Османската империя, който е бил показван в 43 държави и гледан от над 200 милиона души.²

Някои турски автори говорят дори за съвременния „колониализъм на сапунените опери“ като главни културни/

¹ *Secker, Tom and Matthew Alford*. EXCLUSIVE: Documents expose how Hollywood promotes war on behalf of the Pentagon, CIA and NSA, In: <https://medium.com/insurge-intelligence/exclusive-documents-expose-direct-us-military-intelligence-influence-on-1-800-movies-and-tv-shows-36433107c307>, July 4, 2017

² Turkish TV dramas play key role in ‘soft power’, says culture minister, In: *Hurriyet Daily News*, <http://www.hurriyettailynews.com/turkish-tv-dramas-play-key-role-in-soft-power-says-culture-minister.aspx?PageID=238&NID=67727&NewsCatID=381>, July 26 2017.

идеологически апарати на перспективната турска регионална хегемония“.¹ Турският вестник „Хюриет“ откровено дава следната оценка на турските филмови сериали: „Пропаганда и манипулация; тези две думи не съществуват само като характеристики на политиката, но играят също и огромна роля във всекидневния живот на хората и популярната култура.“² Нито една от европейските държави, включително и Русия в момента нямат този тип пропагандно и манипулативно влияние чрез телевизионния екран върху населението на балканските държави.

В най-висока степен турските сериали, свързани с Османската империя не са просто художествени произведения, а специално разработен инструмент за мека сила за налагане на позитивен имидж на Османската империя на Балканите. Неслучайно в различните сезони на „Великолепният век“ на преден план са изведени султанки с християнски произход и от православния свят. „Великолепният век“ всяка вечер мие от водещите телевизионни екрани образа на Османската империя пред милиони българи, а медиите скриха шествието на тракийци от цялата страна в подкрепа на тракийската кауза през 2016 година, партията се страхуват да приемат в парламента декларация във връзка с геноцида срещу тракийските българи. Това е най-добре направената и ефективна пропагандна кампания за изчистване на образа на Османската империя, въздействаща върху десетки милиони хора с помощта на специално подбран артистичен състав с великолепно

¹ Yoruk, Zafer and Vatikiotis, Pantelis. Soft Power or Illusion of Hegemony: The Case of the Turkish Soap Opera “Colonialism“, In: *International Journal of Communication*, N 7, 2013, p. 2363

² Karakartal, Merike. What TV shows say about culture, In: Hurriyet Daily News, <http://www.hurriyetdailynews.com/what-tv-shows-say-about-culture.aspx?PageID=238&NID=111279&NewsCatID=582>, March 27, 2017

но изпълнение. Никъде го няма Аллах, имаме „Боже мой“ и „Амин“ като дискурс. Всички основни герои са бивши християнки от Украйна, Гърция, Венеция и пр. Султаните са красиви и честни хора, а интригантки са бившите християнки. В продължение вече на десетина години у нас Турция прави една огромна добре премислена кампания за извисяване образа на Османската империя, докато срещу нея досега така и не сме успели да представим нещо аналогично – силен сериал, написан от добър автор, който да покаже истината за първия геноцид, извършен от Османската империя през XX век. Нямаме такова нещо досега, равнозначно на неоосманистката пропаганда с такъв тип сериали и от тук и огромен дисбаланс в представите на българина за реалностите. Докато подтиквани индиректно чрез посредници от външни сили сепаратисти се опитват да разрушат СТДБ като единственият граждански инструмент на страната ни срещу неоосманизма, то в публичното пространство и с помощта на политиците се реализира неоосманистка и неоислямистка инвазия. Турският изследовател Семиху Синаноглу описва как този род телевизионни сериали работят като своеобразна „политическа технология“, осигуряваща легитимност на политическия режим в Турция днес.¹

4.3. Турските културни центрове в Балканските страни, включително и в България, тяхната роля и центрирането на тяхната дейност върху възстановяването на османското културно наследство на Балканите

Културната дипломация, която на предходни етапи е

¹ *Sinanoglu, Semuhi*. Parti Ebed Müddet: Bir Siyaset Teknolojisi Olarak Yeni Osmanlıcı TRT Dizileri, *Birikim*, <http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/8236/parti-ebed-muddet-bir-siyaset-teknolojisi-olarak-yeni-osmanlici-trt-dizileri#Wbf8QchJbIV>, 30 mart 2017

пренебрегвана в турската политика за сметка на военните и политически проблеми, през последното десетилетие заема все по-важна роля, свързана с налагане на турския език, образователни институции, литература, архитектура, университетски ценности, неправителствени организации, туризъм, обща история и общи интерпретации на историята, култура, социален капитал репутация, образ, идентичност.

В реализирането на културната дипломация като инструмент на меката сила основна роля играят „Институтът за публична дипломация“, културните центрове на Турция в Балканските държави, „Офиса за публична дипломация“ към министър-председателя и т.н. Сред активностите на турската публична дипломация са конференции на „мъдреците“, т.е. с лидери на мнение от съответните страни, журналистически програми, срещи с представителите на чуждата преса, дейности по промоция, кръгли маси по различни проблеми с участието на политици, академични фигури, писатели, журналисти, артисти.

В този контекст изключително важно значение се дава на възстановяването на османското наследство на Балканите – различните сгради, места на паметта, вакъфски имоти от времето на Османската империя и тяхното символно включване в социалната среда като инструмент за промяна на образа на Турция. Дават се данни, че от времето на Османската империя на Балканите са останали 15 787 различни гробници, джамии, медресета, турски бани, мостове, фонтани и т.н., много от които са много увредени, но възстановяването им би бил много силен фактор за ново възприятие на османската история на Балканите.

При посещението си в България през 2014 г. турският външен министър тогава Ахмед Давутоглу постави специално

два въпроса. Първият бе за културното сътрудничество като приоритетно в нашите отношения. Вторият бе за връщането на екзархийските имоти от тяхна страна и вакъфските имоти от наша страна. Стратегията на Турция в това отношение демонстрира готовност за реципрочност чрез връщане на църковни имоти на българската църква в Одрин и Истанбул, а в Одрин се връща дори сградата на някогашната българска гимназия „Петър Берон“. Давутоглу настоява за реципрочни мерки за връщане и възстановяване на османските и ислямски паметници и обекти на българската територия. Тук възникват обаче поне няколко проблема. От една страна, връщането на екзархийските имоти е свързано и с гръцко влияние, тъй като българската екзархия в Истанбул е подчинена на Вселенската патриаршия, която е гръцка. От друга страна, връщането например на гимназията в Одрин се превръща в проблем, защото българската страна, поради сриването на институциите не знае какво да я прави, а и започват съдебни дела с дотогавашните собственици. От трета страна, проблемът е, че в Турция има няколкостотин българи, а в България – половин милион турци и че при асиметрията на мека сила между двете държави това работи с огромна сила за Турция. От четвърта страна, ако в Турция има няколко български църкви, които ще имат по-скоро характер на туристическа атракция, тъй като няма население, което да се идентифицира с тях, то в България и останалите балкански страни има и се строят допълнително хиляди джамии, превръщащи се в мощен инструмент за влияние на Турция, за пропаганда, ислямизация, идентификация на огромно количество хора, използвани по различни начини за нейната политика.

4.4. *Езикът и меката сила на Турция*

Езикът е една от основните характеристики в дефинициите на национална идентичност и неговото разпространение и използване е много важен инструмент и индикатор за мека сила. Разпространеността на английския език в резултат на двувековната хегемония на две англосаксонски страни – Великобритания и САЩ и досега е много силен инструмент за налагане на меката сила на САЩ. Промените в избора на чужди езици от децата и студентите в една страна е един от индикаторите за разпределението на глобалната мека сила.

С това можем да си обясним непрестанния натиск на свързаните с Турция партии у нас за разширяване на изучаването и използването на турски език в страната. При това нейните лидери наричат това право на „майчин език“, зад което стои определена манипулация. „Майчиният език“ е идентифициран с официалния турски език на съвременна Турция и така и идентификацията с една друга държава, която представлява „майка-родина“ според пантюркизма. Проблемът е, че под „майчин език“ се прокарва официалният турски език на съвременната турска държава, който не е майчиният език на етническите турци у нас, които са от най-различни групи с различен произход по време на Османската империя (сред тях има и татари, и черкези) като техният локален език е бил много далеч от официалния днешен турски език, създаден след младотурската революция и създаването на съвременната турска държава през 1923 г. По оценки на проф. Мюмюн Тахир около 85% от думите в съвременния турски език са различни от майчиния език на българските турци и в този смисъл дистанцията между езика на българските турци и съвременна Турция е много по-голяма отколкото не просто между български и македонски, а

между български и сръбски, български и чешки, български и руски. Бих сравнил разликата с тази между азербайджански и турски. В този смисъл те принадлежат езиково към тюркската, но не към турската група. Тук обаче се използва пантюркизмът като основен инструмент. Чрез манипулацията с „майчин език“ – една водеща теза в политиката на трите протурски партии в България – ДПС, Свобода и достойнство и ДОСТ – езикът се превръща в инструмент за налагане на чужда идентичност, различна от локалната идентичност на българските турци, а съответстваща на официалната национална идентичност на турската държава. Самото наименоване на партия ДОСТ, което в съкращение има значението на турска дума е инструмент за такава манипулация.

През 2014 г. бе изнесена информация, че представителите на втората турска партия в България „Свобода и достойнство“ Корман Исмаилов и Касим Дал са настоявали като условие за участието им в коалицията „Реформаторски блок“ приемането на искането им турският език да стане равнопоставен на българския в България.

Официалният отказ от натиска за разширяване на територията на турски език се компенсира по множество други начини. Сред тях е изискването от страна на турски компании, откриващи работни места у нас, приеманите от тях работници да знаят турски. Паралелно с това имаме непрекъснатите демонстрации по време на предизборни кампании от страна на протурски действащи политици от рода на Лютви Местан да водят пропаганда на турски език, демонстрирайки готовност да плащат глоба за това, представяйки се мъченици. Паралелно с това той прави пропагандни кампании за обявяване на турско малцинство у нас, което да засили изолацията на съответната общност. От своя стра-

на турското правителство прави всичко възможно турски телевизионни канали и турски радиостанции да покриват територията на нашата страна, за да се превърнат в публичната сфера, в която живеят българските турци и усвояват съвременния турски език. През ноември 2017 г. стана ясно, че в училищата в Шумен със съгласието на ръководствата им се раздават на децата от 1 до 8 клас нелегално издадени и разпространявани от офис на протурска партия учебни помагала на турски език.

4.5. Използването на исляма и контролиране на ислямските вероизповедания на Балканите като инструмент на меката сила

През 1923 г. Кемал Ататюрк създава една светска държава по подобие на Западна Европа, където религията е отделена от държавата. Забранява религиозни символи в държавните учреждения, в училищата и университетите и налага западния тип облекло. В десетилетията преди това се формира и значително количество интелигенция, учила в западни университети и в големите градове и центрове се формира слой от населението, който е светски ориентиран. Затова и дори през 2017 г. изследване на тема „Отношението на обществото към религията и религиозните ценности в Турция“ показва тенденции, създадени по времето, когато Турция се развива като светска държава. Според това социологическо изследване 14% от населението в Турция днес са атеисти и не вярват в Бог; 14% не вярват, че Коранът е Божие слово, а 10% се колебаят; 33% нямат Коран в домовете си; 74% не четат Корана, 37% не вярват в Пророка на исляма; 27% не вярват в задгробния живот; 54% не знаят да четат Корана на арабски, а 14% не отговарят на въпроса; 60% не са чели превода на Корана, а 23% не са дали отговор; 65% не са чели

житието на Пророка и не са посещавали курсове за Коран; 30% въобще не ходят на джамия; 25% говеят през месец Рамазан само частично, 20% не говеят, а 10% не дават отговор какво правят; 46% не искат Халифат; 51% отговарят, че по време на избори държат на религиозната принадлежност на кандидата.¹ Това обяснява разделението на половина на турското население. В същото време факт е, че ако 46% не искат Халифат, 54% искат или нямат мнение, ако 37% не вярват в Пророка на исляма, то 63% вярват. И религиозността нараства през последните две десетилетия като резултат както от влиянието от възхода на ислямизма в останалия свят, от отстъпленията от секуларните правила на Ататюрк още от времето на Тургут Йозал и особено от с идването на власт на партията на Ердоган, върнала ислямското забраждане в училищата, университетите и държавните институции, а също и поради това, че ислямът се превръща в основен инструмент на външната политика. Той е между базисните характеристики на концепцията за неоосманизма.

Неоосманизмът има като една от водещите и стратегии в процеса на завръщането на Турция на територията на бившата Османска империя използването на исляма като инструмент за идентификация с нея на всички общности, които нямат етнически турски характер, но така се отграничават от останалите и обръщайки се към миналото по същество подлежат не само на използване за нейните цели, но и са насочени към засилване на разграничението им със своите съграждани в останалите балкански държави и поставянето под нарастващо влияние отвън, а и под контрола

¹ Türkiye'de toplumun dine ve dini degerlere Bakisi, <http://www.makdanismanlik.org/turkiyede-toplumun-dine-ve-dini-degerlere-bakisi/>, 08.12.2017

на протурските партии във всяка от балканските държави. Известно е, че именно религиозното разделение между мюсюлмани и християни е било водеща характеристика в социалния, икономическия, политическия статус в Османската империя. Неоосманизмът в ердогановска Турция неслучайно се съчетава с все по-радикализиращ се ислямизъм. Той пронизва турското общество и типичен пример в това отношение е променящото се поведение на опозиционната Народно-републиканска партия, която от нейното основаване от Ататюрк през 1923 г. приема френския тип секуларизъм и се противопоставя на използването на религията за политически цели, против е религиозните символи в публичното пространство, включително и срещу ислямските забранки. През последните години, особено при сегашния си лидер Кемал Кълъчдароглу, тя обаче изостави тази своя позиция. Най-напред спря да се противопоставя на забраняването, приемайки хиджаба като право на жените, заемащи публични длъжности или учещи се в университетите. Нейният лидер започна да се позовава на ислямските ценности в подкрепа на своите аргументи и се отнася позитивно към политици с ислямистки нагласи.¹ Така виждаме, че ислямът и ислямизмът пронизват основните партии в турското общество, макар и в различна степен и по различен начин, което е индикатор за по-дълбоки и дългосрочни тенденции. Тези тенденции са съзнателно използвани от сегашното турско правителство за дългосрочни стратегически цели.

Това в момента е свързано с коренни промени в Турция

¹ *Akyol, Mustafa*. Why Turkey's secular opposition now references Prophet Muhammad, In: *Al-Monitor*, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/09/turkey-secular-opposition-uses-prophet-muhammed.html>, September 13, 2016

по посока на отказ от секуларизма и налагане на нарастващо количество правила, които връщат страната към един средновековен ислям, който именно ще налагат като идентичност и в останалите части на Балканския полуостров. След като бе отменена съществуващата в продължение на много десетилетия забрана за носене на забрадки в училищата, университетите и държавните институции, сега това се налага като масова практика. Изхвърля се от учебниците Дарвиновата теория за еволюцията, за сметка на исляма. Имаме забрана за публикуването на нарастващо количество книги, обявявани, че противоречат на исляма или че служат за „терористични цели“. След така нар. опит за преврат са закрити със специални заповеди 30 издателства, конфискувани са над 670 книги, обявени за служещи като „пропаганда на терористична организация“. Други 135 000 книги са забранени в библиотеките, като сред тях са работи на Луи Алтюсер, Барух Спиноза, Алебрт Камю, Назъм Хикмет, обвинени, че са били „членове на терористични организации“.¹

По подобие на Саудитска Арабия цялостният социален живот до детайли се обвързва с ислямски правила. Така например Дианетът издаде фетва за недопустимостта мъжете да използват черна боя за коса. Забранява се музика, която служи за „разпространение на греха“, а също и да се работи на места, където се продава алкохол. Дори такива неща като операциите с виртуалната валута биткойн са характеризирани като „неуместни“ от ислямска религиозна гледна точка. Според американското списание „Форин полиси“ йордан-

¹ *Akyol, Kürsat*. Books under suspicion in post-coup Turkey, In: http://www.dw.com/en/books-come-under-suspicion-in-post-coup-turkey/a-41361598?utm_content=bufferb0cd7&utm_medium=social&utm_source=facebook.com&utm_campaign=bufe, November 14, 2017

ският крал Абдулах II е заявил на закрыта среща с американски конгресмени, че Ердоган „вярва в радикално ислямистко решение на проблемите на региона“ и фактът, че „терористите отиват към Европа е част от турската политика“.¹

Този процес на ислямизация се пренася навсякъде на Балканите, тъй като Турция претендира да защитава и изразява интересите на мюсюлманите на Балканите и в Западна Европа. При това става дума не за исляма като традиция в едно секуларно общество, както бе при Ататюрк, а за исляма в едно нарастващо несекуларно и ислямизиращо се общество, в което ислямът е водещ инструмент за въздействие върху всякакви групи. Затова и след като стана министър-председател Ахмед Давудоглу взе Дианета директно на свое подчинение, имайки предвид очевидно стратегическата му роля в реализацията на неоосманистката политика на Балканиите.² Но и след като той излезе от властта, заложената от него стратегия продължи да се реализира. Турският Дианет разполага с огромен бюджет и дори той не му е достатъчен за огромните разходи, които има на Балканите и в други страни, включително и за издържане на българското мюфтийство и строеж на джамии в България. За седем месеца през 2017 г. той е изхарчил годишния си бюджет от 4.3 млрд. лири, по-висок от бюджета на 12 министерства в Турция. За това от началото на август 2017 г. спряха финансирането на редица проекти, включително и на българското мюфтий-

¹ *Hannah, John*. How Do You Solve a Problem Like Erdogan?, In: *Foreign Policy*, <http://foreignpolicy.com/2016/06/15/how-do-you-solve-a-problem-like-erdogan/>, June 15, 2016

² Вж. Turkey to build Balkans' largest mosque in Tirana, In: <http://www.hurriyetdailynews.com/turkey-to-build-balkans-largest-mosque-in-tirana.aspx?pageID=238&nID=73512&NewsCatID=351>, October 27, 2015

ство.¹ Главното мюфтийство е дължало над 5 милиона на държавата от данъци и неплатени осигуровки на имамите, сметките му са блокирани. Главният мюфтия е искал държавата да поеме издръжката на мюфтийството, но това би било нарушение на Конституцията, тъй като църквата е отделена от държавата.

При това Турция използва изключително умело идеята за симетрията в отношенията към религията и малцинствата след като си е осигурила обаче още в началото на XX век огромна асиметрия в това отношение. В началото на XX век на територията на Османската империя живеят стотици хиляди християни, като днешната Източна Тракия е доминиращо населена именно с такова население. В резултат на геноцида и етническото прочистване спрямо тракийските българи на турска територия почти няма етнически българи, за разлика от територията на България и останалите балкански страни, които не са извършили такъв геноцид и тотална етническа чистка. При това положение Турция демонстрира например грижа към православните храмове в Одрин или дава средства за реставрация на Желязната църква в Истанбул, където има няколко десетки българи, но иска реципрочно отношение от страна на България, където живеят стотици хиляди етнически турци и настоява България да се отнася по същия начин към стотиците турски джамии и исляма, създавайки така по същество един устойчив турски анклав на наша територия.

С идването на власт на Партията на справедливостта и развитието започва да се обръща много по-голямо влияние

¹ *Metkezi, Haber.* Diyanet'in kasasinda para kalmadi; 7 ayda yillik butche bitti!, <http://www.tr724.com/diyanetin-kasasinda-para-kalmadi-7-ayda-yillik-butce-bitti/>, 18 augustos 2017

на ислямската религия като инструмент за мека сила в турската външна политика като за тази цел се използват различни неправителствени организации и благотворителни фондации. Това е водеща цел на „Съюза на неправителствените организации на Ислямския свят“ (UNIW), чрез който се прави опит да се наложи Турция като водеща страна на умерения сунитски ислям, която обединява и се опитва да промени етническата идентичност мюсюлманите навсякъде на Балканите. Чрез нея се създават мрежи и ядра от фигури, влияещи върху останалите, център на междуличностни отношения на хора, включени в политиката, бизнеса, културата. Особено активно действат тези организации в Косово, Македония и Албания, където има големи мюсюлмански общности, и чието обединение върху чието поведение може да се влияе се разглежда като стратегически важно. Мрежата от културни центрове, създадени от „Фондация Емре“ в различни балкански държави, е директно свързана с турското министерство на външните работи. Първите структури на фондацията бяха създадени в Сараево и след това се разпростряха в много други балкански държави. Фондацията събира публични и частни средства в подкрепа на възстановяването на джамии и медресета (ислямски религиозни училища) на територията на различните балкански страни.

Провеждането на турската външна политика от тази гледна точка се базира на политическото влияние върху мюсюлманските групи и общности в региона, като важна обединяваща роля трябва да играят турски организации и идентичности. Засилването и устойчивото поддържане на културната, икономическа и социална инфраструктура на мюсюлманските общности на основата на турското историческо наследство в региона може да осигури присъстви-

ето и власт на Турция на Балканите устойчиво в бъдещето. Турски учени са основните фигури, които се опитват и в България да обясняват, че ислямизираният българи не били българи и те стояха и зад организацията „Европомак“, финансирана с голяма сума откън, за да налага тази идентичност на помаците като група етнически нямаща нищо общо с българите.

Турция се опитва под различни форми да поеме максимално контрола върху регионите с доминиращо ислямско население на Балканите. Провежда ежегодни форуми с организациите на мюсюлманите, демонстрирайки активно подкрепата си за тях. На един от тези форуми – Международен информационен съвет в Истанбул през 2017 г. Ердоган директно заяви във връзка с Босна и османското наследство там: *„Е, как ние днес да изоставим Мостар? Да се откажем от река Дрина? Как да се откажем от джамията на султан Фатих? Разбира се, че ние никога няма да направим това. Няма да се откажем от тях. Тези паметници са короната на нашата цивилизация. Тя ги е построила като доказателство за съществуването си. От 15-и век до днес.“* И продължава, че Изетбегович, първият президент на Босна е завещал Босна на Турция.¹

Ислямските емисари действат активно и в България, но правителството, което посмя да реагира по-активно на тяхната дейност бе това на Огнян Герджиков в предизборната ситуация през март 2017 г., когато новорегистрираната партия ДОСТ разчиташе и на този механизъм за своето влияние. Тогава официално от българските институции бяха

¹ Ердоган: Босна е завещана на Турция, В: *Гласове*, <http://glasove.com/categories/novini/news/erdogan-bosna-e-zaveshtana-na-turciya>, 23.10.2017

изгонени от България отделни имами и други лица, дошли от Турция, опитващи се активно да се месят в религиозните дела в един или друг регион, да участват в пропагандната кампания на ДОСТ, да създават антибългарски настроения като представители на чужда държава и разглеждани като опасни за националната сигурност.

Като цяло обаче Турция държи българското ислямско вероизповедание под свой контрол, за разлика от Гърция, която не позволява това. При това претендира да изразява интересите на всички етнически групи с това вероизповедание, определяйки ги като турци. Показателен за това поведение е фактът, че време на посещението си в Гърция и пресконференцията, дадена там на 8 декември 2017 г. Ердоган изрази недоволството си, че гръцката държава отказва да нарича българомохамеданите в Западна Тракия „турци“, а само „мюсюлмани“, че назначава избрани от правителството мюфтии да служат в джамиите, че отказва строителство на джамия в Атина, и даде за пример премиера Бойко Борисов, който давал възможност на Турция да прави всичко това в България. Факт е, че гръцката държава отказва да признае тази група за българомюсюлмани, факт е и че Турция се опитва именно благодарение на това, че Гърция отрича българския им произход да ги турцизира, но същественото тук е, че той хвали българския министър председател, че не поставял каквито и да е препятствия в това отношение.

4.6. Училища и университети като инструмент на меката сила.

Ключов инструмент на меката сила на Турция е даването на стипендии и привличане на хиляди младежи от мюсюлманските общности в турските университети, след което те се връщат в своите страни, носещи със себе си идентичност

и нагласи, получени в Турция. Хиляди български турци са завършили или специализирали в турски университети и някои от тях стават след това активисти на свързаните с етническите турци партии в България. През 2014 г. там са се обучавали 1236 български граждани и почти всички те са били български турци или мюсюлмани.¹ 65% от студентите от балканските държави са от България, Гърция и Албания. От България са 9% от студентите от Централна и Източна Европа. Освен от турското правителство, те са финансирани от фондации, създадени от българските изселници в Турция. Стратегическа роля за привличането и обучението на етнически турци от Балканските държави има Тракийският университет в Одрин, играещ ролята на регионален център за тази цел. В него има специален Балкански изследователски център. Там се учат най-големи количества студенти от България, Македония, Албания, Косово.² Най-много студенти от балканските държави в Турция са от Босна, която се възприема като втора турска държава на Балканите. От общо 54 000 чужди студенти през 2014 г. в Турция над 13 000 са финансирани от турски програми за стратегически важни за страната държави и амбицията е броят на студентите от други държави да стигне 200 000 до 2023 г. като парите, дадени за финансиране на студенти – граждани на други държави през 2014 г. са 96 млн. долара.³

Особено внимание се отделя на изучаването на турския

¹ *Калчев, Илия*. Според информацията те са над 16 хил., В: http://www.bulgaria.utre.bg/2014/10/20/269185-nsi_prebroyava_bulgarskite_students_v_chuzhbina, 20 октомври 2014

² Вж. International student migration to Turkey: focus of CII, In: *Turkish Review*, 01 September 2014

³ Вж. Turkey aims to boost popularity for international students, In: *Daily Sabah*, July 10, 2014

език или на организиране на курсове, специализации, стипендии на мюсюлмани и етнически турци от балканските държави с потенциал на лидери на мнение, които след това се връщат в страните си и играят ролята на инструменти за културната дипломация и меката сила на Турция. Във всички балкански държави има създадени турски училища и университети, които играят ключова роля на мека сила в тези страни. В това отношение Турция има водеща роля на Балканите, създавайки навсякъде устойчиви и нарастващи групи от хора, върху които влияе. Във всяка от балканските държави специално внимание се обръща на най-талантливите и водещи млади турски ученици и студенти, които получават стипендии и по различни програми се привличат в Турция, получават съответното образование и след това се връщат като нейни агенти на влияние в съответните държави. През 2014 г. Анадолският университет откри свое отделение в Пловдив и срещу символична семестриална такса от 60 евро се опитва да обере всеки български турчин от региона, който завършва средно образование.

През 2017 г. турският вицепремиер Чавушоглу обяви решение на Съвета за висше образование и Председателството на турските сродни общности в чужбина етническите турци в България и Гърция да бъдат освободени от такси за университетско обучение в Турция. Така целта е да се увеличат завършващите в Турция висше образование в максимална степен, да се идентифицират те максимално с турската държава и в контекста на неоосманизацията и ислямизацията на образованието да се превърнат в ударни отряди на неоосманизма в двете съседни страни, което се разглежда от Турция като имащо стратегическо значение.

На среща с български и гръцки граждани от турски про-

изход в Бурса през ноември 2017 г. Чавушоглу обяви, че ще бъдат давани стипендии на български турци, дори когато те се обучават в чужбина, евентуално в България или някъде другаде. Това ще предполага вероятно някаква форма на обвързване със съответни изисквания на турската държава, която така ще формира и контролира изцяло образованите турски елити в България и в останалите балкански държави.

4.7 НПО-тата като идеологически инструмент на меката сила

Когато говорим за НПО-та като инструмент на меката сила трябва да имаме предвид ролята на мрежата на Гюлен като турскоислямския Сорос по света, създал не по-малка по мащабите си мрежа. Такава мрежа бе започната да се създава и в България чрез няколко елитни училища от 1 до 12 клас с пансион, с излизация в тираж от няколко десетки хиляди в. „Заман“ на български и турски като поделение на „Заман“ в Турция. По принцип той реализираше същите цели, които и Турция чрез ислямизиране на турските елити на Балканите и хегемония в образователното и медийно пространство на българските турци. Същественото бе, че става дума за американизирана либерална версия на ислям, която бе и по различни начини обвързана с американското правителство. Тази мрежа, както и мрежата на Сорос, бе особено активна в бившите социалистически страни от Таджикистан и Азербайджан през Русия и България до Косово, Македония и Босна. Бе подкрепяна от американското правителство, което доведе до изгонването на тази мрежа от Русия, обвинена, че служи на ЦРУ. Нейният проблем възникна от факта, че турското правителство се отказа от предходните контакти и демонстрации на вяност към САЩ и реши да спре каналите на въздействие на САЩ в Турция. След обвиненията срещу него в превратаджийство, Турция създаде нова организация,

която да заеме мястото на мрежата на Гюлен. Това бе така нар. Maarif Foundation. (Фондация „Просвещение“) – тук думата е на Осmano-турски. Турското правителство оказва натиск над балканските страни да прехвърлят контрола над училищата и офисите на Гюлен на Maarif Foundation. Турски правителствени лица много активно се опитаха да прогонят учителите на Гюлен и да затворят училищата му в Косово и Босна и Херцеговина. В София се опитаха да създадат специално турско читалище, но не получиха разрешение от Софийска община. Стигна се до спиране на българската версия на вестник „Заман“, като неговите издатели почнаха да издават вестник, който да не сочи връзка със „Заман“, озаглавен „Седмичен обзор“. Турското посолство обаче строго следи всяка изява на неговите журналисти и всеки свързан с него. Стигна се до това, че главният редактор на този вестник участва в конференция на БАН и СУ, посветена на медийната сигурност, а от турското посолство се обадиха на ректора на СУ и председателя на БАН с искане неговият доклад, посветен на цензурата в Турция, да бъде спрян и да не се представя на конференцията.

Паралелно с това функционират редица други организации, които развиват дейност, налагаща едни или други идеи и интерпретации, свързани с турската култура и турските ценности. Сред тях у нас бих отбелязал специално няколко. На първо място у нас това е Турският културен център „Реджеб Кюпчо“ в Бургас, регистриран на 08.12. 1999 г. като сдружение с нестопанска цел, поставило си за цел да работи за запазване и развитие на езиковите и културни ценности и традиции на турското население в България.¹

На второ място бих отбелязал локализираният в София „Турски културен център XXI“, създаден на 18 ноември 2009

¹ Вж. сайта на организацията: <http://www.tcc-bg.org/>

г., чийто учредител е Ибрахим Карахасан-Чънар, автор на множество изследвания за българските турци, Османската империя, Турция, алтернативни на доминиращите в българската историография.¹ Той е създател преди това също и на Сдружение „Обществен съвет на етническите малцинства“ със седалище в София, поставил си за цел всяка година да представя доклад пред международните институции за това как се спазва в България Рамковата конвенция за защита на националните малцинства. По българската конституция България е унитарна държава и в нейната конституционна организация липсва понятието за „малцинство“. Въпросният „Обществен съвет на етническите малцинства“ поиска още при преброяването на населението през 2001 г. да бъде включена графата „малцинства“, независимо от това, че никъде в Европа няма дефиниция на понятието за малцинство.

Следва да се отбележи още дейността на турските фондации „Свобода и достойнство“, „От любов към доброто“ и „Бултюрк“ в България.

Фондациите и НПО-та започнаха да играят особено важна роля и във финансирането на подкрепените от Турция партии в България за прокарване на нейната неоосманистка стратегия. През 2017 г. стана ясно, че такава роля е играло сдружението с нестопанска цел „Асоциация Бату платформ“. То е получило на 14 март 2017 г. паричен превод от 100 000 евро от турската банка TURKKIYE VAKIFLAR BANKASI, без данни за субекта на преведената сума. Тези средства са използвани за закупуване безвъзмездно на хранителни продукти за членове, симпатизанти и гласоподаватели на партия ДОСТ в цялата страна, за да бъдат мотивирани те да гласуват за нея.

¹ Вж. сайта на организацията: <http://www.ngobg.info/bg/organizations/1724-turkish-cultural-center-in-bulgaria-21st-century.html>

4.8. *Пренаписването на историята като инструмент на меката сила*

В неоосманисткия дискурс на турската историография на Балканите се гледа като на част от турското отечество, от което турците са изгонени насила и с етническо прочистване. Според тях мюсюлманите са дошли на Балканите не да ги завладеят, а да ги преустроят, а сега това се изкривява и изопачава от балканските народи.

Използване на учени и сериали за избелването на образа на Османската империя. От една страна е каноничната, официалната, изучаваната в училищата и университетите история и литература, а от друга страна са либерални историци или хуманитари и издания, хора, свързани с неправителствени организации или тинк танкове, които се опитват да ревизират историята на Османския период. Напр. съществени различия има в оценките на академичното списание „Исторически преглед“, което се опира на доминиращата досега оценка на историята, сравнено с интернет-базираното и разпространявано списание „Либерален преглед“, което има ревизионистичен характер и атакува съществуващите оценки. При това една немалка част от тези, които ревизират Османския период в позитивен неоосманистки тон, не са професионални историци или част от академичната наука. Така например Стоян Динков е представян като „геополитик, писател и художник“. Друг автор на публикации от тези, които обявяват себе си за „борци срещу митове“ е Александър Везенков,¹ редовен автор на интернет изданието „Либерален преглед“, чийто издател е локализиран в Гер-

¹ Вж. *Везенков, Александър*. Очевидно само на пръв поглед: „Българското възраждане като отделна епоха“, В: *Балканският XIX век. Други прочити*, Ред. Д. Мишкова, С., Рива, 2006

мания, представя себе си като „историк на свободна практика“. Още по-крайни възгледи на тотално пренаписване на българската история преди Освобождението, превръщащи в мит цялото българско Възраждане развива в своя студия, качена на блога му и препечатена на много места известният десен журналист и антикомунист Иво Беров.¹

Сред работите, които предизвикаха значим скандал през 2012 г. бяха два тома изследвания, представени в присъствието на посланика на Турция в България Исмаил Арамаз, дал по този повод коктейл, на който присъстваха посланици и дипломатически представители и от други страни, но не и български официални лица – съответно „Пътеводител в Османска България“² и „Турците в България. История, традиции, култура“.³ И двете книги са написани от колектив от автори, главно от хуманитарните институти от БАН, а някои и от Софийския университет. Критиката в публичното пространство към тях обаче беше за фалшификация, неточности и обслужване на чужди интереси.⁴

4.9. Създаване, подкрепа, използване на протурски и проослямски партии в различните европейски страни

Във всяка от балканските и в нарастващо количество

¹ Беров, Иво. Левски, Ботев, присъствието, робството и „млъкни сърце“!, В: <http://ivoberov.blog.bg/politika/2012/09/16/levski-botev-prisystvieto-robstvoto-i-quot-mlykni-syrce-quot.1000464>, 16.09.2012

² Трънкова, Д. и Антони Георгиев, Христо Матанов. Пътеводител за Османска България, С., Vagabond Media, 2011

³ Турците в България. История, традиции, култура, С., Vagabond Media, 2012

⁴ Вж. Книга за турците разбуну духовете, В: <http://offnews.bg/index.php/128990/knigata-turtsite-v-balgariya-razbuni-duhovete>, 27.11.2012; Скандал с книгата „Турците в България“, В: <http://novjivot.info/12/22/38666>, 22.12.2012; Турското робство било езиков спор, В: <http://www.duma.bg/node/43789>, 29.11.2012

европейски страни подкрепят създаването на протурски и проислямски партии. В Холандия на последните избори се появи партия „Денк“, представяна от турски емигранти, която влезе в парламента и зад нея застанаха турската и мюсюлманска общност, които преди това бяха гласували за системните леви социалдемократи и зелени, които обаче се маргинализираха. „Денк“ е формално лявоцентристка, но по същество застана зад Ердоган за референдума и остро разкритикува холандското правителство, което не позволи на Турция да прави предизборни митинги там. Освен това има неопределено отношение към темата за арменския геноцид. В Германия турските гастарбайтери създадоха две партии, тясно свързани с партията на Ердоган с цел участие в парламентарните избори на 24 септември 2017 г. – BIG и „Алианс на германските демократи“, а при предизборната кампания през септември те си правеха пропаганда с плакати с образа на Ердоган, на които пишеше „Бъдете заедно с приятелите на Турция. Гласувайте за тях! Нека ги умножим“. За тази цел Ердоган по време на партийно събрание в Истанбул призова хората с турско потекло в Германия да не гласуват за „враговете“ на страната, а да се придържат към „приятелите“ на Турция, дори и да са малки партии. Изказването на Ердоган бе преведено и подготвено като предизборен видео материал. Предизборните материали с лика на Ердоган бяха монтирани в градовете и кварталите, където живеят компактни турски гастарбайтери.¹

Турция финансира своя пета колона в България – няколко партии и исляма, превръщайки стотици джамии в свои

¹ Ердоган се появи на предизборен плакат в Германия, В: *Седмичен обзор*, <http://www.obzornews.bg/erdogan-se-poyavi-na-predizboren-plakat-v-germaniya/>, 09.09.2017

пропагандни инструменти. Турция осъществява мощна пропагандна и културна инвазия чрез раздаваните безплатно сериали, излъчвани по водещите български телевизии. Политически осъществява настъпление чрез партии от рода на ДОСТ и създаване на своя пета колона в страната. Икономически Турция овладява основни региони – чрез закупуване на стратегически обекти и земя, чрез създаване на предприятия в смесените райони, наемащи на работа почти главно български турци и способстващи за етническо прочистване на тези райони от българи.

У нас на различни етапи Турция стоеше зад ДПС, Свобода и достойнство на Корман Исмайлов, ДОСТ като ударен инструмент на меката сила сред българските турци. По всякакъв начин се стремеше да осигури гласовете на българските изселници.

4.10. Дигиталните мрежи и меката сила на Турция.

Как Турция присъства в глобалното дигитално пространство и доколко чрез него тя успява да обедини турците по света, да създаде дистанционен протурски национализъм, да води хибридни войни? Как в социалните мрежи тя реализира своята позиция сред младите хора у нас? Колко и какви пропагандни сайтове има в българското дигитално пространство?

Множество сайтове в българското интернет пространство водят пропаганда в полза на турското правителство и предлагат интерпретации на общите периоди в историята, които съответстват в една или друга степен на неоосманистките амбиции. Сред тях бих отбелязал най-напред <http://webportalturkey.blogspot.com/> – сайт на български, който пропагандира тезата, че българите са тюрки и води интензивна протурска пропаганда. В същото време поддър-

жа официалната линия на Ердоган и води много агресивна пропаганда както срещу протестиращите в Турция, наричайки ги „бандити“, така и срещу българската националистическа телевизия Скат, принадлежаща на партия Фронт за национално спасение на България. Същата роля играят и <http://turkofil.tumblr.com/>, и <http://turkofil.blogspot.com/>, <https://sites.google.com/site/turkofil/theturksinbulgaria>, а също и <http://republicofturkey.tumblr.com/>, както и <http://bulgaria-turkofil.blogspot.com/>, <http://thebigexcursion.blogspot.com/>, <https://sites.google.com/site/turkofil2/>.

Специално бих отбелязал http://ajansbbg.blogspot.com/2012/09/blog-post_6.html, който акумулира всякакви новини от българския печат, които се отнасят за турците в България и за Турция като общата идея е позитивна промяна на образа на турците и Турция в България. Тук активен е Ибрахим Карахасан-Чънар, който е написал огромна статия „Митът за ислямизацията и проблема за достоверността на българските исторически извори“, в която се занимава с „митовете за българската идентичност“ оспорва достоверността на българските исторически извори за османската епоха. Отхвърля тезата за насилственото ислямизиране на българомохамеданите. Критикува романа на Антон Дончев „Време разделно“ като поръчков и неверен, издаден в няколко страни само в чужбина и то със средства на българската държава.

5. Резултати от неоосманистката политика на Турция на Балканите и в България

Две са основните таргет групи – първата са български турци и мюсюлмани, при които основната задача е изцяло идентифицирането им с Турция, превръщането на нейните ценности в основа на ценностната система и използването на целите на турската политика; втората е цялото българско

общество, при което трябва да се размият съществуващите представи за Османската империя и осигури позитивно възприятие на съвременна Турция.

Ежегодно се правят различни типове класации и индекси на меката сила, градиращи различните страни в това отношение. Според Доклад за глобалното присъствие през 2015 г. Турция заема 14 място в света от гледна точка на своята мека сила.

5.1. Промени в самовъзприятията на българските турци

Известно е, че турската нация се формира и консолидира след буржоазната революция на Кемал Ататюрк през 1919 – 1923 г., т.е. 4 – 5 десетилетия след Освобождението на България, където остава да живее значително население, говорещо различни версии на тюркски езици. Тези езици се различават от официалния турски език, какъвто ще се утвърди през 30-те години на XX век. Това предполага и различни идентичности на българското мюсюлманско население и тази на турската национална държава. Включеността в силни системи на социализация и силна национална държава до 80-те години на XX век бе създала феномена **български турци**, т.е. локална етническа общност, интегрирана в национална държава, възприела редица от ценностите и характеристиките на тази държава, запазила същевременно свои вековни характеристики като език, обичаи, традиции. В огромното си мнозинство те са такива и неслучайно и до днес носталгията към социализма в България, а и сред изселниците е най-голяма сред българските турци. След това обаче те бяха включени в активния комуникационен процес чрез интернет, телевизия, радио, пътувания с Република Турция и това започна да ги променя. През последните 25 години се откри ясна тенденция на промяна в поведението

на българските турци и засилване на тяхната идентичност и самовъзприятие като представители на съвременна Турция. Символично това може да се види от промените в символните идентификации. В началото на 90-те години като лидер на ДПС Ахмед Доган беше сложил в кабинета над главата си портрета на Васил Левски – човекът, с който в най-висока степен се идентифицират българите като българи, свързан с борбата за национално освобождение. Четвърт век по-късно главния идентификационен символ на редица български турци вече е Кемал Ататюрк, създателят на турската държава, турския национализъм и пантюркизъм. В предаване през 2014 г. по българската телевизия с голямо интервю с охранителя на Доган от началото на 90-те години Ерол над главата му като символ, с който се идентифицира той стои портретът на Кемал Ататюрк, символът на една чужда държава. По подобен начин снимки на Ататюрк можем да открием качени на Фейсбук в профилите на млади български турци, представители на интелегентския елит. Ататюрк играе ролята на идентификационен символ за тях, така както Левски за българите. В коментарите на български турци в регионалните издания на различни сайтове и вестници ще видим типичните прояви на турски национализъм. Преди около две десетилетия Бенедикт Андерсън, един от най-големите изследователи на национализма въведе понятието „дистанционен национализъм“, отбелязвайки че в момента най-големите полски националисти не са във Варшава, а в Чикаго и че социалните мрежи и големите имигрантски общности благоприятстват това. Може да се каже, че интернет, а и турските радио и телевизия създават пораждането на такъв дистанционен турски национализъм у определени слоеве от турското население в България и разгръщането на

една тенденция, при която все повече от „български турци“, които в продължение на столетия са съжителствували, променяли са и се самовъзприемали като част от общността в България, започват да се самоидентифицират като „турци“ със символите и самовъзприятията на една съседна държава. Българските турци, които отиват да работят като емигранти в Западна Европа се завръщат от там ислямизирани, тъй като влизат в мрежи от турски емигранти, в западноевропейските гета, които поради самозатварянето си са много по-ислямотурски ориентирани и подкрепящи при гласуване Ердоган в Турция и ДОСТ в България.

5.2. Нарастваща ислямизация

Тенденция на нарастваща ислямизация като инструмент за идентификация с Турция, въздействие на Турция върху тях, използването им за свои цели. Това може да се види от изследването на Алфа Рисърч, заедно с хора от Нов български университет, и то такива, които демонстрират либерални крайности в така нар. мултикултурализъм като Евгения Иванова, която е ръководител на екипа. Какви са тенденциите, установени от тях в двете изследвания през 2011 и 2016?

✓ **Ясно изразена и засилваща се религиозна идентичност, с тенденция за по-голямо придържане към правилата – пост по време на Рамазан, въздържане от алкохол и свинско месо и пр.**

✓ **Висока религиозност сред най-бедните в гетата, достигаща практически до 100%. Ръст на религиозността сред най-младите. Качественото проучване показва, че един от съществениите фактори за него е пребиваването в чужбина.**

✓ **Засилващо се междуобщностно обособяване – особено по отношение изучаването на религия в училище.**

✓ Ако през 2011 г. доверие към Турция са имали 60% от мюсюлманите, сега то е нараснало с 9 пункта. Достига 69%, докато недоверие изразяват едва 13%. Част от анкетираните са критични към управлението на Ердоган, но въпреки това одобрението към него е най-високо в сравнение с доверието към всички останали политически лидери в света – 49% (при 19% неодобрение).

✓ **Най-високо е нивото на религиозност между тези, при които бедността е най-дълбока – мюсюлманите в гетата – 99% от тях са заявили, че религията е важна в техния живот. 100% са религиозни (от които дълбоко религиозни 46%).**

✓ Равнището на ислямизация и радикализация е по-високо сред българомохамеданите, отколкото сред българските турци. Ислямът е единствената **вярна религия** за 39% от българомохамеданите и само за 6% от турците сунити и 2% от алевитите.

Има съществен спад в разбирането, че децата трябва да се възпитават в уважение към страната, в която живеят.

5.3. Промени във възприятията на Турция сред цялото общество

Социологическите изследвания на *Gallup Balkan Monitor Survey* показват, че Турция се възприема като приятелска нация в регионите със значително мюсюлманско население. Така през 2010 г. 75,1% от населението на Албания, 60,2% – на Босна и Херцеговина, 71,5% – на Косово и 76,6% – на Македония са възприемали Турция като приятелска държава. Сред немюсюлманските страни на Западните Балкани обаче картината е била различна. В Хърватско само 26,7% от населението е разглеждало Турция като приятелска страна, в Черна гора – 33,5%, в Сърбия – само 18,2%. Благодарение

на политиката на Турция обаче тези проценти се променят в нейна ползва. Така например при изследването през 2011 г. процентът на населението, възприемащо Турция като приятелска нация в Хърватско нарасна на 33,5%, а в Сърбия само 19% от населението разглежда Турция като враждебна страна. Враждебността към Турция в други балкански държави е пренебрежимо малка: 9,6% – в Черна гора, 3,4% – в Хърватско, 1% – в Косово, 8,6% – в Босна и Херцеговина. Като мека сила Турция се разглежда като шампион на Балканите, което рязко улеснява провеждането на съответната ѝ външна политика.¹

¹ Вж. *Gallup Balkan Monitor Survey* (2010 and 2011).<http://www.balkan-monitor.eu/index.php/dashboard>, accessed on March 11, 2013.

ИЗМЕРЕНИЯ НА МЕКАТА СИЛА НА РЕПУБЛИКА ТУРЦИЯ

ДИМИТЪР ПАНАЙОТОВ ДИМИТРОВ

Меката сила е концепция, разработена от Джоузеф Най от Харвардския университет, за да опише способността за привличане и сътрудничество като средство за убеждаване, а не чрез принуда (твърда сила), използване на сила или заплащане. Меката сила е способността да се формират предпочитанията на другите чрез привличане и атрактивност. Определящата характеристика на меката сила е, че при нея няма принуда; тя влияе чрез култура, политически ценности и външна политика. Напоследък терминът се използва и за промяна и влияние върху обществото и общественото мнение чрез относително по-малко прозрачни канали и лобиране чрез мощни политически и неполитически организации.

Меката сила може да бъде в контраст с „твърдата сила“, при която имаме принуда и/или заплащане. Меката сила може да се използва не само от държавите, но и от всички участници в международната политика, като НПО или международни институции. Тя също се счита за „второто лице на властта“, което индиректно ви позволява да постигнете желаните резултати. Според Най, меката сила на дадена страна се основава на три източника: нейната култура (на места, където тя е привлекателна за другите), нейните поли-

тически ценности (съществуващи в страната и в чужбина) и външната политика (когато други ги виждат като легитимни и имат морална власт).

По този начин меката сила представлява третият поведенчески начин за постигане на желаните резултати. Меката сила е в контраст с твърдата сила, която в миналото е била преобладаващата реалистична мярка на националната мощ, измервана чрез количествени показатели като размера на населението, конкретните военни активи или брутния вътрешен продукт на страната. Но разполагането с такива ресурси не винаги води до желаните резултати, както показва опитът на Съединените щати по време на войната във Виетнам.

Дадена страна може да получи желаните от нея резултати в световната политика, защото други страни, които се възхищават на нейните ценности, подражават на примера ѝ и се стремят към нивото на просперитет и откритост, искат да я следват. В този смисъл е важно също така да се определи дневния ред и да се привличат другите в световната политика, а не само да ги принуждават да се променят, чрез заплаха с военна сила или икономически санкции. По този начин меката сила кара другите също да искат желаните от вас резултати, тя ги приобщава, а не ги принуждава. Степента на привличане може да бъде измерена чрез проучвания на общественото мнение, чрез интервюта и казуси.

Ресурсите на меката сила са тези активи, които предизвикват привличане, което често води до съгласие. Най-твърди, че съблазняването винаги е по-ефективно от принудата и много ценности като демокрацията, човешките права и индивидуалните възможности са силно съблазнителни. Хората често са привлечени или отблъснати от различни не-

ща, идеи, образи или перспективи. Меката сила е по-труден инструмент от твърдата сила поради две причини: много от критичните ѝ ресурси са извън контрола на правителствата, а и меката сила обикновено работи непряко чрез оформяне на средата за политика и понякога отнема години, за да се постигнат желаните резултати.

В международните отношения меката сила се генерира само отчасти от това, което правителството прави чрез своите политики и публична дипломация. Генерирането на мека сила също е повлияно положително (или отрицателно) от редица недържавни участници в и извън страната. Тези участници засягат както широката общественост, така и управляващите елити в други страни и създават благоприятна или затрудняваща среда за правителствените политики.

Властта в международните отношения традиционно се определя и оценява в количествено измерими „твърди“ термини, често разбирани в контекста на военната и икономическата мощ, при които често имаме форма на принуда: използване на сила, заплаха от сила, икономически санкции или стимули за плащане. За разлика от принудителния характер на твърдата власт, меката сила използва положително привличане и убеждаване за постигане на целите на външната политика. Меката сила премахва традиционните инструменти за външна политика на моркова и тоягата, като вместо това се стреми да постигне влияние чрез изграждане на мрежи, общуване със завладяващи разкази, установяване на международни правила и използване на такива ресурси, които правят страната естествено привлекателна за света.

Успехът на меката сила зависи до голяма степен от репутацията на съответния актьор в международната общност, както и от потока от информация между актьорите. По този

начин, меката сила често се свързва с възхода на глобализацията и неолибералната теория на международните отношения. Популярната култура и средствата за масово осведомяване често се определят като източник на мека сила, както и разпространението на национален език или на определен набор от нормативни структури; една нация с голямо количество мека сила и добра воля, която я поражда, вдъхновява другите да ѝ се възхищават, избягвайки нуждата от скъпи разходи за твърда мощ. По-конкретно международните новини се оказват решаващи за формирането на имиджа и репутацията на чуждестранните държави.

Естеството на мощта никога не е било по-сложно. Отдавна се счита, че традиционната твърда сила, включваща армии и икономическа мощ определя дневния ред. Това води до пряко премерване на силите – и който е по-силен, той доминира. Сега обаче, в сложния многоизмерен и взаимозависим свят силата става по-дифузна, с участието на недържавни актьори, които балансират международното влияние. Това в голяма степен се дължи на дигиталната революция, която премахва националните граници, създавайки предизвикателства и възможности в еднаква степен. Тя също така позволи на гражданите да се мобилизират по нов начин и да изграждат нови канали за комуникация.

Има необходимост от ясно и точно измерване на националните ресурси за мека сила.

Първият опит за измерване на меката сила чрез съставен индекс е създаден и публикуван от Института за управление и медийната компания Монокъл през 2010 г. Индексът за мека сила на Монокъл комбинира набор от статистически показатели и субективни панелни оценки за измерване на ресурсите на мека сила в 26 държави. Метриката е орга-

низирана в рамките на пет подиндекса, включително култура, дипломация, образование, бизнес / иновации и правителство. Индексът измерва ресурсите за мека сила и не отразява директно как тази сила оказва влияние. Монокъл публикува ежегодно проучване за меката сила. Към 2016/17 г. списъкът се изчислява, като се използват около 50 фактора, които показват употребата на мека сила, включително броя на културните мисии (главно езикови училища), олимпийските медали, качеството на архитектурата на страната и търговските марки. В тази класация Република Турция не присъства сред изследваните 26 държави.

Друг инструмент за измерване е докладът „Глобално присъствие“ на Елcano (The Elcano Global Presence Report). Индекса за глобално присъствие на Елcano за 2015 г. подрежда 80 държави според степента, в която те в момента са на сцената, участващи и оформящи процеса на глобализация. Като се има предвид, че този индекс отразява главно структурни тенденции, а не краткосрочни събития, не е изненадващо, че няма почти никакви промени в първите 10 позиции от класацията за 2015 г. спрямо предходната година. Единствената значима промяна е, че Великобритания изкачва една позиция, за да претендира за 2-ро място, оставяйки Германия на трето място. В резултат на това новият Топ 5 започва със САЩ (водеща от 1990 г.), следвана от Великобритания, Германия, Китай и Франция. Индексът на Елcano е в точки и е интересна пропорцията между отделните страни. Например САЩ имат 1100 точки, над два пъти повече от втората страна Великобритания, която е с 404 точки. Република Турция е на 24 място с близо 75 точки, а България е на 63 място с 16 точки.

По другият точков измерител на Елcano за топ 20 на дър-

жавите по военно присъствие, България не присъства, САЩ отново са на първо място с 770 точки, а Турция е на 17 място с 13 точки.

Следващият измерител на Елкано за мека сила отново включва топ 20 на страните. Водещи отново са САЩ с 1122 точки, втори са Великобритания с 470 точки, България не присъства, а Турция заема престижното 14 място със 100 точки. След Турция са държави като Швеция, Бразилия, Швейцария, Саудитска Арабия, Индия и Белгия.

В публикацията на Елкано има класиране, като ЕС се разглежда като един актьор и неговите членове се изключват от класацията. Тогава тя се оглавява от ЕС, а САЩ са втори.

При следващия показател икономическо присъствие, Турция заема устойчиво място в класирането между 38 и 47 позиция.

По информационно присъствие Турция заема 20 място, като трябва да се отбележи, че в почти всички индикатори първите 5 държави са едни и същи.

Друг измерител на меката сила е публикацията Soft Power 30, която включва и специален предговор от Джоузеф Най. Това е класиране на страните по мека сила, продукт на медийната компания „Портланд“. Класирането се основава на качеството на политическите институции в дадена страна, степента на тяхната културна привлекателност, силата на тяхната дипломатическа мрежа, световната репутация на тяхната система за висше образование, привлекателността на техния икономически модел и дигиталния ангажимент на страната към света.

Индексът Soft Power 30 прави сравнителна оценка на глобалната мека сила. Той съчетава обективни данни и международни анкети за измерване на глобалната мека сила към дадения момент.

Изграждането на мека сила може да отнеме много време, затова не е изненадващо, че няма резки промени в класацията.

Методологията на Soft Power 30 се отличава с три иновативни елемента, които я правят най-ясната картина до момента на глобална мека сила до момента:

Индексът съдържа цифров компонент, разработен съвместно с Facebook, който работи с екипа за научни изследвания на данни, за да създава и събира нови показатели за цифровата дипломация на страните. Индексът съдържа международни проучвания от 25 различни страни, които осигуряват покритие за всеки основен регион на света.

Повече от 75 показателя се нормализират в съпоставими данни, като се изчислява единична оценка за всяка държава, което позволява цялостно класиране на световните меки енергийни ресурси по няколко направления:

- **ДИГИТАЛИЗАЦИЯ** Цифрова инфраструктура на страната и нейните възможности в цифровата дипломация;

- **КУЛТУРА** Глобалният обхват и привлекателността на културните продукции на една страна, както поп-култура, така и култура;

- **ПРЕДПРИЯТИЯ** Привлекателността на икономическия модел на дадена страна, бизнеса и способността за иновации;

- **ОБРАЗОВАНИЕ** Нивото на човешкия капитал в дадена страна и привлекателността за чуждестранните студенти;

- **АНГАЖИРАНОСТ** Силата на дипломатическата мрежа на страната и нейния принос към глобалната ангажираност и развитие;

- **ПРАВИТЕЛСТВО** Ангажираност към свободата, човешките права и демокрацията и качеството на политическите институции.

За третото издание на индекса за 2017 г. са анкетирани 11 000 души в 25 страни, обхващащи всеки регион на земното кълбо. Индексът сравнява относителната сила на ресурсите на страните по отношение на меката сила; оценка на качеството на политическите институции в дадена страна, степента на тяхната културна привлекателност, силата на тяхната дипломатическа мрежа, световната репутация на системата за висше образование, привлекателността на техния икономически модел и цифровия ангажимент на страната към света.

Резултатите от индекса Soft Power 30 за 2017 са в общи линии в съответствие с наблюдаваните през 2015 г. и 2016 г. Едни и същи страни заемат първите пет места – Великобритания, САЩ, Германия, Франция и Канада, като в техните позиции в класацията настъпват леки промени. Класирането показва че, европейската мека сила се възстановява. Северна Америка е в спад, докато Азия е във възход. Франция се очертава като световен лидер, когато става дума за мека сила. В класирането за 2015, 2016 и 2017 година Турция заема последователно 28 място, не присъства в класацията и отново заема 30 място. България не се появява изобщо между първите 30 държави, за разлика например от Гърция (около 25 – 24 място), Чешката република (27 – 28 място) и други сравними с нас или съседни държави.

Турция не е нова за Soft Power 30, като тя се класира на 29-то място през 2015 година. Силните ѝ страни се намират в раздела за ангажираност, където тя се справя особено добре в помощта за развитие, готовност за пренастаняване на милиони бежанци и постоянни мисии и участие в многостранни организации. Освен това, Турция контролира критическия геополитически мост между Европа и Азия.

Страната използва интелигентно някои ресурси на меката сила, като например използването на турските авиолинии като силен посланик на марката. Лекото отстъпление за 2016 година се дължи на неуспешния военен преврат и неговото потушаване, референдум, който да осигури по-голямо правомощия на президента Ердоган, както и ограничаването на свободата за медиите, гражданското общество и академичните среди.

Освен тези глобални класации съществуват и много други регионални и местни инициативи, които показват измеренията на меката сила на Република Турция..

По този въпрос включването на Турция в платформи като Инициативата „Широк Близък изток и Северна Африка) (Broader Middle East and North Africa, BMENA), създадена през 2008 г. от страните от Г-8, е от значение за дискусиите за ролята на Турция в региона.

Тази инициатива стартира като многостранен план за развитие и реформа, чиято цел е насърчаване на икономическа и политическа либерализация в широка географска област на арабски и неарабски мюсюлмански страни. Представяйки се не като модел, а като възможно „вдъхновение“ за региона, Турция първоначално предложи четири етапа, които определят нейния дискурс относно БМЕНА, както следва: „активно участие в осигуряването на БМЕНА като мека сила“, „Турция като“ партньор с нулеви проблеми със съседите“, „Турция като“ регионален защитник“ на БМЕНА“и „Турция като [...] „интегративна власт“.

Акцентът на Турция върху подобряване на регионалното сътрудничество и диалог в Средиземноморието също така продължи и в периода след арабската пролет.

Освен това, отношенията на Турция с евро-средизем-

номорските инициативи като Европейската политиката на съседство (ENP), Съюза за Средиземноморието (the Union for the Mediterranean, UfM) и Евро-средиземноморското партньорство (Euro-Mediterranean Partnership, EMP) въвежда друго измерение за това защо вижданията на Турция не съвпадат непременно с ЕС. Сред тези инициативи е Евро-средиземноморския процес (EUROMED или Барселонския процес), създаден през 1995 г., за да се създаде рамка за устойчиво и институционално сътрудничество между ЕС и средиземноморските страни, които не са членки. Този процес е заменен с Съюза за Средиземноморието на срещата на високо равнище на държавните и правителствените ръководители в Париж през 2008 г. Съюзът за Средиземноморието има за цел да укрепи процеса от Барселона и предвижда сътрудничество в широк кръг от области, включително отстраняване на замърсяването на Средиземно море, сътрудничество в областта на морския и сухопътния транспорт, гражданската защита, алтернативните енергийни източници и укрепване на възможностите за заетост.

След срещата на върха в Хелзинки през 1999 г., в която Турция прие статут на страна кандидатка, тя подкрепи ЕПД и ЕМП, като прилагат инструментите на ЕПС за вътрешното си политическо и икономическо реформи. Въпреки това, Турция има предпазлив подход към Съюза за Средиземноморието. От създаването на Европейската икономическа общност, Турция се насочи към пълна интеграция в Европа и по този начин имаше резерви към алтернативни политически съюзи, които биха могли да навредят на пълното ѝ присъединяване.

Въпреки ниския интерес на Турция към EUROMED и подобни инициативи, има силно сътрудничество и възмож-

ностите между Турция и ЕС по отношение на средиземноморските въпроси.

Що се отнася до другите точки на разминаване между възприемането на Турция от средиземноморския регион и на ЕС, мобилността и икономическите интереси изглежда имат определена роля. Както Европейската инициатива за стабилност (ESI) посочва, преговорите за безвизово пътуване между ЕС и Турция започнаха в края на 2013 г., когато Турция прие пътната карта на ЕС за безвизов режим за пътуване и бе подписано споразумение за реадмисия с ЕС.

Турция има и национални активности, които следва да бъдат отбелязани. В това отношение, турската Агенция за сътрудничество и координация (ТИКА) може да бъде даден като подходящ пример. Основана през 1992 г., ТИКА осъществява проекти в много области като образование, здравеопазване, инфраструктура и др овластяване на жените, насочени към общностите в неравностойно положение с широк географски обхват включително в Близкия изток и Африка. Според годишния доклад на ТИКА за 2014 г. Йемен е бил сред най-добрите бенефициенти на ТИКА с около 6 милиона долара, насочени предимно към здравеопазването и образованието. В Тунис, от друга страна, ТИКА до голяма степен е инвестирала в административна и гражданска инфраструктура, последвана от социални и икономически инфраструктурни услуги.

Разгръщането на „меката сила“ от Турция е последователна част от нейния дискурс за външната политика, често споменавани от самата правителство. „В това разбиране Турция, в която живеят над 3 години милиони сирийски и иракски бежанци понастоящем изпълняват хуманитарна помощ и помощ за развитие дейности и предприемане на хиля-

ди проекти в повече от 140 страни „, заяви президентът Ердоган в речта си пред делегатите на Хуманитарната световна среща на високо равнище през 2016 г. в Истанбул.

Ескалиращата миграционна криза от 2015 г. и притокът на бежанци към съседните както и Европа, продължават да причиняват напрежение, тъй като светът е изправен пред един от най-големите сериозни хуманитарни трагедии от близкото минало. Огромният брой бежанци представлява големи предизвикателства, които не могат да бъдат подценявани.

Само през 2015 година повече от един милион души преминаха Средиземноморието в Европа като мигранти или бежанци в търсене на безопасен и по-добър живот. В допълнение към хиляди смъртни случаи по пътя, този масивен приток на хора предизвика криза в Европа, като създаде сериозни разделения в ЕС.

Турция, която е страна-кандидатка, е действала като пазител на границите на ЕС границите и представлява естествена буферна зона между мигрантите и съюза. В типологията на Европа, Турция притежава много специално място като съседна страна на ЕС с най-много бежанци. Към февруари 2017 г. в Турция се намират 2 910 281 регистрирани сирийски бежанци. В допълнение към регистрираните бежанци, в Турция има и повече от един милион нерегистрирани бежанците идват предимно от Сирия, Ирак и Афганистан. В момента Турция е домакин на най-голямото бежанско население в света, изпреварвайки Ливан и Пакистан. В някои гранични градове бежанското население дори превишава местното население.

Без всякаква сянка на съмнение Арабската пролет доведе до големи промени в позицията на Турция към региона, както и ЕС. В това отношение един от най-поразителните

примери за това бяха отношенията със Сирия. Макар че първоначално Турция се опита да насърчи сирийското правителство да се реформира чрез дипломатически средства, упоритостта на президента Башар ал-Асад и съпътстващият приток на бежанци в Турция доведе до това правителството да намали отношенията си със Сирия и по-късно да подкрепи сирийската опозиция срещу режима. По отношение на сирийската криза, Турция също е похарчила около 25 милиарда долари за подпомагане и приютяване на бежанци от началото на гражданската война.

Що се отнася до Либия, Турция първо прие предпазлив подход, като се въздържа от вземане на официална позиция поради силните си икономически връзки със страната. Въпреки че показва несъгласие с операцията на НАТО в Либия, по-късно Турция промени позицията си и призова бившия либийски лидер Муамар Кадафи да се оттегли. На този етап също е важно е да се спомене позицията на Турция за насърчаване на демокрацията в Близкия изток, подчертана в речта на Ердоган за избирателната победа през юли 2011 г., по време на която той „поздрави“ демократичните стремежи на народите в Близкия изток „

Турция не е нова за Soft Power 30, като тя се класира на 29-то място през 2015 година. Силните ѝ страни се намират в раздела за ангажираност, където тя се справя особено добре в помощта за развитие, готовност за пренастаняване на милиони бежанци и постоянни мисии и участие в многостранни организации. Освен това, Турция контролира критическия геополитически мост между Европа и Азия. Страната използва интелигентно някои ресурси на меката сила, като например използването на турските авиолинии като силен посланик на марката. Лекото отстъпление за 2016

година се дължи на неуспешния военен преврат и неговото потушаване, референдум, който да осигури по-голямо правомощия на президента Ердоган, както и ограничаването на свободата за медиите, гражданското общество и академичните среди.

В заключение може да се каже, че по отношение на меката сила Република Турция има стабилни и устойчиви позиции в световен мащаб и в това отношение има водеща регионална роля.

Използвана литература

1. Turkey, the EU and the Mediterranean: Perceptions, Policies and Prospects, MedReset № 7, June 2017, <http://www.medreset.eu/turkey-eu-mediterranean-perceptions-policies-prospects/>

2. Elcano Global Presence Index, <http://www.globalpresence.realinstitutoelcano.org/en/document/150>

3. The soft power 30, A Global Ranking of Soft Power 2017, USC Center of Public Diplomacy, Portland, <https://softpower30.com/wp-content/uploads/2017/07/The-Soft-Power-30-Report-2017-Web-1.pdf>

4. Soft Power Survey 2017/18, <https://monocle.com/film/affairs/soft-power-survey-2017-18/>

5. Propaganda Isn't the Way: Soft Power by Joseph S. Nye Jr., January 10, 2003, The International Herald Tribune, http://www.ksg.harvard.edu/news/opeds/2003/nye_soft_power_iht_011003.htm

6. *Nye, Jr., Joseph*, Soft power: the means to success in world politics, Published in the United States by PublicAffairs, 2004

7. *Joseph S. Nye Jr.*, Get Smart, Combining Hard and Soft Power, Foreign Affairs, July/August 2009

РОЛЯТА НА ТУРЦИЯ ВЪВ ФУНКЦИОНИРАНЕТО НА ИСЛЯМСКОТО ВЕРОИЗПОВЕДАНИЕ В БЪЛГАРИЯ КАТО ЕЛЕМЕНТ НА НЕЙНАТА НЕООСМАНИСТКА СТРАТЕГИЯ

БОГДАНА ТОДОРОВА

Опасностите по отношение на българо-турските отношения са далеч повече от териториалните претенции с поставените под въпрос от Ердоган граници на страната и ревизия на Лозанския договор от 1923, слагащ край на Османската империя.

Изграждането на значима турска геополитическа позиция е свързана с амбициозното управление на един забележителен политик и реформатор – президента Тургут Йозал (1989 – 1993) и неговата външнополитическа стратегия, която получава легитимност с понятието „нео-османизъм“. Тя визираща османско-ислямско наследство и модерно възстановяване на Османската империя. Неговата цел е Турция да напредне в научно, технологическо и икономическо отношение. Това може да се постигне само чрез силна външнополитическа и икономическа активност в съседните райони – Балкани, Близък Изток, Централна Азия. Неговата стратегия трябва да покаже на западно-ориентираните кемалисти, както и на Съединените щати и Европа, че Турция може да

бъде и ще бъде самостоятелен фактор в Близкия Изток и Централна Азия, както и медиатор за решаване на конфликтите там. Т. Йозал е автор на регионалната инициатива за Черноморско икономическо сътрудничество, стартирала през 1992 г.

Подходът му спрямо Балканите показва ясна и устойчива позиция в подкрепа на мюсюлманите в Албания, Македония, Босна и Херцеговина, а по-късно и в Косово. Тази политика се базира на толерантност към малцинствените групи, които споделят една и съща историческа и културна идентичност, като поданици на Османската империя. Това също е различно от кемалистката практика на игнориране на малцинствения статут и провеждането на твърда политика спрямо стремежа на кюрдите за обособяване. Новото отношение към малцинствата освен проекции във външно-политически план и траен ангажимент към мюсюлманските етнически и религиозни малцинства в съседните държави, се използва като превенция други външни актьори да не предлагат собствени решения и модели на регионални проблеми. Тази неоосманистка политика завършва със смъртта на Т. Йозал през 1993.¹

В контекста на информационната пропаганда, доктрината на Ахмед Давутоглу известна като „Стратегическа дълбочина“, продължава да залага на понятието „неоосманизъм“, с цел да се поддържа новия имидж на Турция за нулеви проблеми със съседите в бившите османски предели, визирайки едно по-добро „разбиране реалностите на новия век“.

Политиката на Ердоган е ислямистка и по същество не се отличава от другите проислямистки партии, кои-

¹ Хинкова, Соня. Сп. Дипломация, изд. Дипломатически институт, 12/ 2014, с.22

то са забранени една след друга. Да не забравяме, че той подмени около 100 000 служители в армия, полиция и сектор образование с ислямисти от партията си или по-точно с такива от „Мюсюлмански братя“. Партията му обединява млади и силни личности от проислямистките среди, които показаха че не са склонни да гласуват за светска партия и светска ориентация на държавата. Не трябва да забравяме, че проявите на фундаментализма в световен мащаб се дължат на безсилието, което демонстрира арабския свят в намиране на решение за собственото си демократизиране. То позволява на екстремистите да действат и властват във време, когато държавите от ислямския свят са предизвикани да променят традиционните представи за своите морални и духовни ценности.

Политиката на Ердоган е част от една дългосрочна стратегия на САЩ, която протича по 2 вектора:

Първият от тях е икономическата дипломация.

Балканите са традиционен пазар за Турция, в който тя се конкурира с икономиките на ЕС, преди всичко на Германия и Италия, както и с тази на Русия. Ердоган вижда себе си като значим регионален инвеститор, преди всичко в инфраструктура, строителство, земеделие, търговия и туризъм.

Той насочи вниманието си към Босна и Херцеговина, Косово, Санджак, Македония, Албания, но същевременно и към България и Гърция. Основната цел на външната му политика е разширяването на икономическата дипломация в целия регион на Западните Балкани. Данните за 2016 г. показват увеличен износ от Сърбия и Босна към Турция. В тази посока Босна е изнесла стоки за 650 млн. марки (такава е валутата в тази страна – бел.ред.), докато през 2015 г. обемът на износа е бил 500 милиона. Миналата година сръб-

ският износ към Турция е за 900 млн. долара, а през 2015 г. – за между 700 и 800 милиона. В същото време Турция участва в свързването на пазарите на Сърбия и Албания. През последните 20 г. турската Агенция за сътрудничество и координация е реализирала над 800 проекта в Босна, голяма част от които са в Република Сръбска. Американско-турската компания „Enka-Behtel“ изгражда пътищата на Балканите, преди всичко в Албания, Косово и по коридорите Е-10 и Е-8. Стремежът на Турция е да експлоатира не само балканските, но и европейските пазари. Преди края на 2019 г. трябва да бъде готова за експлоатация морската част на „Турски поток“. До тогава трябва да бъдат направени промени в договорите за доставка на газ от Русия за Турция през територията на България.¹

Вторият вектор на дългосрочната стратегия на Турция е религиозната дипломация (пряко свързана с ролята на Саудитска Арабия и с подготовката на „Западните Балкани за бойно поле между Русия и САЩ“)².

Дългосрочната цел на Америка е да владее целите Балкани, като част от стратегията ѝ срещу Русия (свидетелство за това е взетия контрол над Адриатика, с присъединяването на Черна гора към НАТО и декларациите на Македония, за присъединяване към пакта). За да формират нова зона за влияние на Балканите те използват Саудитска Арабия, която е с повишен „апетит“ за водене на джихад извън своите територии (ключова е новата религиозна дипломация на

¹ <https://www.vesti.bg/sviat/evropa/rusiia-i-turciia-si-podeliat-balkanite-es-mylchi-6067747>

² Майк Пенс на среща в Подгорица заяви: Русия иска да дестабилизира Западните Балкани и да ги отдели от Запада. Виж по-подробно: <https://www.vesti.bg/sviat/evropa/rusiia-i-turciia-si-podeliat-balkanite-es-mylchi-6067747>, 16.08.2017

кралството, за което прозелетизмът е закодиран в ДНК-то на Саудитския режим).¹ Кралството има две лица – политическо ръководство, натоварено с финансови въпроси, контрол на елитите и отбрана, и религиозни фундаменталистки групи, които отговарят за образованието и религиозните въпроси. Те финансират акции за разпространение на обучение базирано изключително върху Корана.

Подготовката за Западните Балкани започва от времето на първите войни (1992 – 1995) в Югославия, когато Саудитска Арабия формира устойчив контингент терористи от наетите като бойци араби, афганистанци, турци. В последствие, за благодарност за религиозните и етнически чистки, те получават от правителството на Босна и Херцеговина европейски паспорти и се заселват в опразнените сръбски села, към които днес се присъединяват завръщат се бойци от Сирия и Ирак, воювали на страната на ДАЕШ. Особено силно е влиянието на два афганистански центъра – „Алия“ и „Газия“, на които симпатизира босненската „Активна ислямска младина“ (Активна ислямска младеж). По линия на тази организация става финансиране на лагерите за подготовка на активисти-ислямисти, от т.нар. хуманитарни фондове на Саудитска Арабия и се прехвърлят в Бишкек (Киргизстан) или в други балкански държави, а оттам заминават за Сирия и Ирак.

След падането на Мосул (Ирак) и голяма част от Ракка (Сирия), според списание „Румия“ (издава се на няколко езика, включително арабски, английски, турски, немски и френски от медийния екип на ИД Ал-Хайат. Името означава „Рим“, защото е посветено на падането на Римската импе-

¹ Чуков, Б. Религиозната дипломация на Саудитска Арабия, а-Specto, бр.39, 2017.

рия) на Балканите ще се лее кръв по отношение на всички предатели на ислямската вяра в Босна, сръбския район Санджак, Албания, Косово и Македония. Те ще бъдат „унищожени“ със „саби и кинжали“, освен ако не се обърнат отново към Исляма. „Кръвта ви е по-скъпа и по-сладка за нас, от тази на сърби и хървати“, пише в статията.¹

На територията на Западните Балкани, част от медресетата, спонсорирани от Саудитска Арабия бяха дадени на гюленистите с посредничеството на Катар. Има директен трансфер от саудитските салафитски мрежи към турските фондации. Много удобно бяха използвани турските Нурджурпар и Сюлейманджиите, действащи под логото в „В името на Бога и човека“ и обслужващи един и същ морален проект на хизмет (услуга), създадени от турски радикално настроени ислямисти, които имат за цел заздравяване на ислямисткия ред в Турция и подготовката ѝ за завръщане на Балканите и създаване на общности основани на вярата.

Следователно може да се прогнозира дългосрочно нарастващо влияние на Турция върху мюсюлманите в България.

Амбициите на Ердоган, базирани на един прагматичен, утилитарен подход към страните от региона, който да формира усещане за регионален собственик, базиращо се на споделени интереси и общи идеали (всяко обвързване с демократичен вариант на политика на практика влиза в противоречие с турските интереси за икономическа сигурност и стабилност), са:

1. Създаване на зони на влияние чрез турските малцинства на Балканите и на територията на ЕС – увеличаване на броя на евродепутатите от турски произход (България

¹ <https://www.vesti.bg/sviat/balkani/id-ne-sme-zabravili-balkanite-prosto-biahme-zaeti-6070134>, 16.08.2017

също има принос в това отношение чрез своите евродепутати); увеличаване на представителите от турски произход в местната и централна власт (в европейските държави имаме политически субекти, формирани на ислямистка основа) и чрез изграждане на механизми за въздействие във вътрешнополитическия живот на страните.

В България това става по три направления – чрез бизнеса, чрез мюфтийството и религиозните фондации (религиозен чадър) и чрез ДОСТ, като проект на турските служби за вътрешно влияние (политически чадър).

2. Засилване позициите на сунитските религиозни сили, за сметка на алаутите и на светските сили, което води вече до религиозни различия между хората и създава условия за завишаване на религиозността на мюсюлманското население. Има непрекъснати опити за турцизиране на българските мюсюлмани на територията на Родопите и Пиринско и капсулиране на помаците в отделен етнос. Допускането на ислямски фундаментализъм и пантюркизъм¹ доведе до подкопаване на националното ни единство и до минимизиране ролята на ДПС, която като светска партия всъщност пречеше на влиянието на действащите от страна на официалната власт в Турция, Дианет и ТИКА, в България и до нарушаване целостта на българската мюсюлманска общност. Фалшификация на исторически събития и културно-исторически паметници (в България този процес стартира още през 2005 г. с подмяна на архитектурата на

¹ Пантюркизмът е идея за създаване единна държава на тюркските народи в Централна Азия (казахи, туркмени, узбеки, киргизи), в Закавказието (азери), но визира и турскоговорящите малцинства на Балканите. В Османската империя е свързан с дейността на големия турски реформатор Мидхат паша, два пъти велик везир и трето поколение ислямизиран българин – бел.авт.

алианските култови места). И до момента липсва стратегия за опазване на традиционните културни и религиозни паметници на алианското население в България.

3. Използване на човешкия капитал за **изграждане на турска нация** (залагайки на втората алтернатива в стратегическата визия на Т. Йозал от 90-те години на миналия век – туранизъм¹), създаване на менталитет за национално (турско) величие на български граждани особено от ромски и помашки произход. В стратегията си за национална сигурност Турция определя човешкия капитал като основен фактор за стратегическа мощ – залага се на влиянието на **тюркоезичните мюсюлмански** народи, от пределите на бившата Османска империя (от Сибир до Адриатика). Така ще се реализира и идеята на Дианета според разбиранията му за доктрина и практика, близки до местните традиции, да бъде легитимирана турската Дирекция по вероизповеданията, като най-голямата и централизирана служба в света по религиозните въпроси. На територията на България, Дианетът участва в реставрация на джамии, помощ за училища и медресета, Коран курсовете, помощи по време на Рамадан, стипендии и заплати за мюсюлманското вероизповедание.

4. **Създаване на султанат и обединяване на тюркоезичното население от бившите османски предели.** Поради кюрдския проблем Турция не може да играе ролята на транснационален лидер в мюсюлманския свят, а турската роля в Сирия и Ирак води до нестабилност вътре в страната (Турция беше изключена от офанзивата на Ирак срещу ДА-

¹ Туран на Йозал е щял да притежава най-големите енергийни ресурси на планетата (Централна Азия), а в геополитически план ще господства над ядрото на Евразия, дефинирано в концепцията на Маккиндър, като Хартленд.

ЕШ в Мосул и придобивките за кюрдите в Сирия). Поправките в конституцията създават свръхмощно президентство в остър контраст със сегашната парламентарна система. Поправките по същество премахнаха поста на министър-председателя, досега най-влиятелната политическа позиция в турската система. Демократично избираният президент, който имаше предимно церемониални функции преди промяната в конституцията, застана начело и на правителството, и на държавата. Президентът може да издава от името на парламента президентски декрети със същата законодателна сила и власт като законите, приети от парламента. Конституцията от 1924 г., с която Ататюрк основа републиката, е по-демократична от тази, предложена от Партията на справедливостта и развитието. За разлика от предложената от Ердоган конституция, конституцията от 1924 г. не дава на президента власт да разпуска парламента и не го обявява за върховен главнокомандващ. Тя също така не дава на президента толкова силни права на вето, тъй като парламентът може да ги отхвърли с просто мнозинство. Освен това парламентът запазва правото си да упражнява контролни правомощия над кабинета на президента чрез вот на доверие, което в предложената от Ердоган конституция отсъства.

Ердоган шантажира Европа с бежанците, както и провокира за Тракия и Солун, подчертавайки че бленува за неоосмански халифат от Солун и Балканите до Източна Европа, Близкия изток и Либия. В. „Катимерини“ представя изявленията като „неоосманските мечти на Ердоган“, но като прагматик той добре различава блянове от реалност. Илюзия обаче е и твърдението на гръцкото външно министерство, че Тракия е гръцка, европейска и демократична.¹

¹ <https://www.vesti.bg/sviat/evropa/erdogan-poseгна-kym-zapadna-trakia-gyrciia-reagira-6060224> [16.08.2017]

По повод съдържанието на „Националния договор“ от 1920 г. приет от кемалистите и османските турци, в частта за Западна Тракия, в. „Сабах“ посочва: „И юридическият статут на Западна Тракия за мира, който ще се установи с Турция ще трябва да бъде определен по подходящ начин, в резултат на свободно проведен референдум“. Това е част от югославския сценарий – обявяване на референдуми, като демократично средство, които в последствие не се провеждат (Хърватия и Черна гора).

В България се подценяват амбициите на Ердоган и до момента сме свидетели на една унизителна политика с пагубни последици. Българската политическа реакция говори за индиферентното отношение на властта към публичното демонстриране на мюсюлманско себеизразяване. В България доскоро нямаше проблеми с езика в общуването. Но отскоро, както в редица европейски страни (Холандия, Италия, Дания, Германия, Австрия), така и у нас започва да се развива езикова бариера. Количеството мюсюлмани, както и нивото им на концентрация в определени райони и градове на страната позволява да не се излиза от рамките на вътреобщностното общуване. В Европа арабите, турците или кюрдите не изпитват потребност да изучават езика на съответната страна, а у нас в определени райони на страната, турският се е превърнал в основен език за общуване, работа и споделяне. Това доведе до поява на етническите магазини, будки и арабско-турски телевизионни канали. Пътищата водещи, до някои градове в България, ни посрещат не с европейското „Wellcome“, а с турското „Hoş geldiniz“. Ограниченият достъп до свободно езиково общуване води до засилване на ролята на джамиите не само като център за социализация на имигранти, но и като място, около кое-

то се формират автономни етноконфесионални общности. Създава се един паралелно съществуващ свят на група хора (мюсюлмани), с несвойствени както за европейската, така и за българската действителност език, поведение и начин на общуване, които често пъти водят не само до неразбиране, но и до неприязън.

Доскоро броят на мюсюлманите в България на фона на спад при християнското население не будеше тревога. След събитията в Сирия и масовия бежански поток, пропускан през Турция за България, ситуацията се промени динамично. Трябва да се отчете броят на имигрантите и на преживяващите на територията граждани на други държави. Не е ясно към коя религия да отнесем децата от наличните и бъдещите смесени бракове, ако се има предвид ислямската традиция, според която децата от подобни бракове по презумпция се определят като мюсюлмани. Важно е тяхното разпределение във вътрешността на страната, след границата, с оглед на невъзможността за създаване на широки мюсюлмански анклави, които в условията на безработица, социално напрежение, ще доведат до негативни последици както за самите мюсюлмани, така и за местното автохтонно население. Самите имигранти държат да съхранят етническите си и религиозни интереси, културни традиции и норми на поведение. Те могат да засилят негативните социално-икономически условия, да предизвикат междуетническо и междурелигиозно напрежение, което ще засили конфликтния потенциал в страната.

България трябва да работи по линия на дипломация и да предприеме политически мерки:

✓ Да не се дава превъзходство на турците от гл.т. на националния интерес.

✓ Да не се допуска задълбочаване на вътрешното разцепление в мюсюлманското вероизповедание, чрез толериране на ДОСТ, който открито обслужва турските интереси.

✓ Да се направи проучване на българските инвестиции в Турция и по-специално на бизнеса на българските политици, които биха могли да бъдат използвани като инструмент на въздействие.

✓ Да не се допуска саудитски фондации да влизат в страната под турски имена.

✓ Да се подкрепят новите радикални промени в Закона за Вероизповеданията.

✓ Да се акредитира Висшия ислямски Институт и да се контролират учебните програми и преподаватели в ислямските духовни училища.

✓ Да се защитят интересите на българското малцинство в районите със смесено население с оглед на предстоящата подялба на балканското население на славяни и тюркоезично население и направеното още от Йозал изказване: „Един ден Булгаристан ще бъде наш, само че този път ще го купим!“

НЕООСМАНИСТКАТА ПОЛИТИКА НА ТУРЦИЯ КЪМ БЪЛГАРИЯ

ИВАЙЛО ХРИСТОВ

Като политическа практика неоосманизмът има почва в съществуването на мюсюлманското поле в България. След 1878 г. свободна България е тази балканска държава, в която остават да живеят най-голям процент мюсюлманско население. За съжаление отношението към ислямизираниите българи и техните потомци – българските турци и българите мохамедани е доминирано от партийни интереси. Те доминират над националния, а оттук следват непоследователност, безпринципност и груби грешки по етническите проблеми у нас. Тази тенденция продължава и след 1944 г.

Българската власт, начело с БКП в продължение на четири десетилетия води изключително противоречива и непоследователна политика по отношение на ислямизираниите българи. Непосредствено след 1944 г. Комунистическата партия споделя тезата, че това население е турска малцинствена група, която принадлежи към турската нация. Оттук и дадените му права на национално малцинство. Едва през 1958 г., когато етнополитическата опасност става очевидна, позицията се променя в посока на това, че турците не могат да имат малцинствен статут, защото са част от българската нация. Въвежда се единна образователна система в цялата

страна само на български език, а през 60-те и 70-те години част от турско-арабските имена са заменени с български, за да се спре тенденцията към потурчване. В това отношение за пример се вземат Гърция, САЩ, Франция и др., където се създават условия за натурализиране имената на гражданите с чужд произход. (Така например Иван Атанасов става Джон Атанасов.)

Сложен казус са и масовите изселвания към Турция: през 1950 – 1951 напускат страната 156 410 души, през 1969 – 1979 – 114 420.¹ Факт, който допълнително засилва туркофилските и ислямистки тенденции сред оставащата част от населението в страната. Предизвиква се също така и отчуждаване от българската държава и засилване процеса на турцизиране: „Съгласието на партийното и държавното ръководство да се правят масови изселвания в Турция се оказва вредно във възпитателно отношение. То е доказателство, че българското правителство, съответно ръководството на БКП гледа на турцизираните българи като хора, чужди на България. Изселванията са съпътствани от изселническа психоза, която периодично се възбуждала. Това поддържало съзнанието раздвоено – несигурността, че ще останат зави-
наги в България, карала хората да се съобразяват с турските изисквания, начин на живот, позиции – иначе може да им се случи нещо неприятно, като се озоват в Турция.“² Поради фалшивото разбиране за доброжелателни междудържавни отношения до началото на 60-те години, в медиите въобще не се говори за историята на ислямизираните българи, за

¹ Виж. От Девети до десети. Съставител *Димитър Иванов*, С., 2004, с. 499.

² *Михайлов, Стоян*. Възрожденският процес в България. С., 1992, с 218.

етническата ситуация в Турция, за политиката на турската държава по етническите въпроси.

Кулминационна точка на тази недалновидна стратегия е решението за преименуването на всички (дори и най-възрастните!) ислямизирани българи през 1984 – 1985 година. То започва от бившия Кърджалийски окръг, разпространяват се и в останалите райони на страната и завършва в края на януари 1985 г. Сменени са турските имена с български на около 850 000 души. Обяснението на този процес не може да бъде еднозначно и елементарно. Недопустима е неговата история и същност да се четат през призмата на понятия като геноцид, ксенофобия и т.н. Подобна тенденция води до поставянето на българския народ в положение на „постоянно виновен“, натоварвайки го с несъществуващи комплекси. Тук действат различни фактори, някои от тях с историческа обремененост. През 80-те години на XX век възниква реална опасност от създаването на турски анклавни територии на България, които биха могли да нанесат тежък удар на българската общност и нейната държава. Агресивната турска националистическа пропаганда работи неуморно в тази посока с всички средства: радио и телевизия; устно говорене; превеждане на парични потоци. Създадени са и действат турски националистически (нелегални) организации. Поради това една от важните цели, замислени с възродителния процес е да се гарантира единството на българската нация и противостое на амбициите на агресивния пантюркизъм. Една правилна в основата си концепция, но с неудачни, порочни механизми на приложение.¹

Доста пресилен е и представата, налагана от някои ав-

¹ *Филипов, Димитър*. Българската нация. Възходи и драми. С., 2000, с. 121 – 123.

тори, за „бруталната агресия“ на властта. Вярно е наистина, че има сблъсъци (при тях загиват 7 души) и недоволство, но също така на много места смяната на имената на етническите турци протича доброволно. С основание Илчо Димитров изтъква: „Невярна и тенденциозна е представата, че смяната на имената е ставала с насилие“.¹ Потребно е също така да се взема предвид и следното съображение: „От началото на 80-те години страната навлиза в икономическа криза. Започналото от края на 60-те години спадане на темповете на икономически растеж довежда до появата на отрицателен прираст в някои отрасли – най-напред в селското стопанство. Моралното остаряване и техническата износеност на голяма част от материалното-производствената база придобиват заплашителни размери. От 1983/84 започва бързо да нараства дългът на страната към западни банки. В такива ситуации, както показва световният опит, социалното управление често прибегва до социални отдушници. Дали Тодор Живков не е съзрял в едно евентуално масово преименуване, което му било внушено, и функцията на социален отдушник.“² Има и още нещо. В средата на 80-те години Михаил Горбачов започна прословутата „перестройка“, без да знае какво иска и как да го постигне. Тодор Живков заявява, че БКП се е преустроила веднага след 1956 г.!? И за да отклони вниманието на българския народ от необходимостта да се извършат нови промени в икономическата и политическата система, Политбюро взема решение за насочване на общественото мнение към възродителния процес.

Крайният резултат от преименуването на ислямизирани-

¹ Димитров, Илчо. За да ни има. С., 1992, с. 159.

² Михайлов, Стоян. Възрожденският процес в България. С., 1992, с. 96 – 97.

те българи през 1984 – 1985 г. е: „голямата екскурзия“ до Турция през 1989 г., от която България загуби над 300 000 души в работоспособна възраст. Нейната същност е двойствена. От една страна, тя е противодействие на част от турцизираните българи срещу извършената смяна на имената им, направена и с принудителни мерки от властта. От друга страна, тя е провокирана от турските пропагандни и разузнавателни централи. Изселническата кампания от края на 80-те години на миналия век, както и тези от 1949 – 1951, 1963 – 1964, 1968 се оказват лост в ръцете на пантюркизма за въздействие върху съзнанието на ислямизираните българи, за поддържането у тях на протурски настроения. Като цяло обаче преименуването от 1984/1985 засилва отчуждението между ислямизираните българи от останалите българи християни, активизира турската националистична пропаганда в нови измерения, които изолират България и в международно отношение.

Конкретните проявления (и провокации) на неоосманизма върху българската действителност са в четири основни направления: (1) в икономически план; (2) чрез култивиране и поощряване на ислямското образование; (3) чрез проведената „тиха война“ срещу идентичността на българите и (4) посредством опитите за промяна на националното самосъзнание на българите-мохамедани.

Овластяването на икономическата сфера на страната е особено важна част от доктрината на неоосманизма. В скоби, нека да припомним думите на покойния президент Тургут Йозал: „Този път ще купим България!“. Най-напред това са хилядите декари обработваема земя, която е собственост на турски физически и юридически лица. Турските фирми изкупуват активи най-вече в смесените ра-

йони, маркирайки по тази начин територия. Интересно, че част от тези земи не се обработват, което означава, че не са закупени с цел производство и печалба, каквато е нормалната практика. Схемата на изкупуването на земята в общини е следната. По еврофондовете идват пари за финансиране проекти на земеделските стопани. Проверката на „Европейската служба за борба с измамите“, известна у нас с абревиатурата ОЛАФ, спира 80 до 90% от тези проекти, защото не отговарят на критериите. Усвоените пари обаче трябва да се върнат, но хората (а това са в повечето случаи обикновени български турци), нямат възможност, защото са изразходвали средствата. И тогава започва чрез подставени фирми откупуването на дълговете, или на част от тях, срещу предоставяне на обработваемите площи. По този начин е откупена огромна част от земята в Лудогорието например.

След това са турските предприятия – както приватизираните, така и новооткритите. Например Алюминиевият завод в Шумен, Оловно-Цинковият завод край Кърджали и заводът на турската фирма „Шише-Джам“ в Търговище. В тях 90% от работещите са турци или хора, ползващи единствено турски език. Като по-добре платените работни места за обикновено за местните турци, останалите – за българите. Всичко това води до обезбългаряване на тези райони, тъй като липсва поминък и перспективи.

В момента броят на турците в България нахвърля 600 000 хиляди, и то при висока степен на раждаемост. Знае се по принцип, че това население е единно в действията си и при една политическа конфронтация то би могло да се използва за цели, които са в разрез с традиционната поносимост между турци и българи. Струва ни се, че това може да се превърне в едни от най-обезпокоителните проблеми на българска-

та национална идентичност и на българската държава през ХХІ век. Защото: на мюсюлманската среда непрекъснато се внушава да възприема България като част от Турция. Къде явно, къде тайно се подтиква мюсюлманска общност да се държи като „турска сила“ и да се разграничава от българи. Има общини, магазини, канцеларии, в които нерядко звучи само турско слово. Там българите се посрещат като напълно нежелани посетители. Налага се представата, че мюсюлманите не са част от нашето отечество, а едва ли не жители на самостоятелна държава в държавата. В подкрепа на тази тенденция е фактът, че Българската национална телевизия въведе специално в програмната си схема новини на турски език. Резонен е въпросът, защото тогава няма излъчвания на арменски или на ромски. При положение, че ромите в страната са видимо повече от турците. Масло в огъня на неоосманизма налива и нашата избирателна система, която позволява на бившите ни съграждани от Турция да идват у нас и да определят кой да ни управлява. При положение, че не плащат никакви данъци.¹

Важно значение за доктрината на неоосманизма е дейността на турското Управление по религиозни дела (Дианет). Основната му дейност е укрепване и развитие на ислямското вероизповедание и организация на поклонничеството. По данни на ръководството на самия Дианет през 2009 г. за страните от Югоизточна Европа са отпуснати общо 1176 стипендии. У нас функционират три средни общообразователни духовни училища – в Русе, Момчилград и Шумен, както и Висш ислямски институт, който се намира в столичния кв. „Враждебна“. Общо четирите училища са финансирани с приблизително три млн. ле-

¹ Вучков, Юлиан. Мемоари. С., 2010, с. 345.

ва от Турция посредством Дианета, получават и символични суми от българското Главно мюфтийство и никакви средства от българската държава. В тези училища мюсюлманите от съвсем млада възраст изучават главно турски език, а българската реч почти се изключва. Коранът в тях се усвоява в най-пълни подробности и изобщо не става дума за християнска книжнина. Оттук и въпросът: какви религиозни и образователни дейности финансира турската държава в България, кой ги контролира и крият ли те опасност за националната сигурност? Основният риск идва от безотговорността на държавната ни политика. От години българската държава не финансира мюсюлманските духовни училища. Те се финансират от Турция съгласно споразумение от 1999 година между Комитета по религиозните въпроси на Турция и българската Дирекция по вероизповеданията към Министерския съвет. Илюзия е да се смята, че Турция след като финансира религиозните училища, няма да прокарва линия на упражняване на свое влияние. Според бившия премиер и настоящ ръководител на „Лаборатория за управление на риска“ към „Нов български университет“ Иван Костов има опасност мирният български ислям да бъде превърнат в турски политически ислям или в политически ислям на радикални ислямисти. Според него пътят това да не се допусне минава през поемане на контрол от страна на държавата и финансиране на мюсюлманското вероизповедание. В предаването „Панорама“ от 7 февруари 2016 г. по БНТ Иван Костов представи анкета, проведена с участието на НБУ, в която 5% от мюсюлманите отговарят, че са готови заради исляма да пренебрегнат абсолютно всичко. Подобна цифра показва, че е налице е радикализиране на големи мнозинства от хора, които са в състояние да извършат про-

вокации „Когато е опряна на собствената си традиция, когато е близо до хората, когато е сред хората, самата мюсюлманска религия, сунитският ислям, който е характерен за България, е мирен. Той е обърнат към човека, към бита му, към семейството му и няма никаква агресивност. Но между този спокоен, коректен и толерантен български ислям и политическия ислям на Турция, както се вижда, има само една малка стъпка“, коментира Костов.¹ Голям риск за България е под каквото и да е форма да се допусне радикализация. Тя би могла да увлече във водовъртежа си както българските мюсюлмани (не са само български турци), но и българо-мохамеданите, за които се правят опити да бъдат турцизирани, така и много роми, които много лесно отиват към крайни форми на исляма, както показаха съдебните процеси в Пазарджик.

Турският политически ислям, който е съществена част от неосманизма и негов инструмент, е агресивен и е недопустим за светска Европа. След 2002 г., когато бе направен пробив в Закона за вероизповеданията, българската мюсюлманска институция е постоянно употребявана за сметка на интересите на чужда държава. Безпрецедентен е фактът, че Главното мюфтийство и всичките му позразделения са зависими от волята на турския Дианет. На практика Турция наложи Мустафа Хаджи за свой мюфтия в България. *Абсурдно е една суверенна държава да оставя друга държава да води второто ѝ по големина вероизповедание.* Такъв случай в новата история на страната няма, дори когато тя е била

¹ Костов, Иван. Крайно време е държавата на поеме финансирантео и контрола върху ислямското вероизповедание. Достъпно на – <http://www.mediapool.bg/kraino-vreme-e-darzhavata-da-poeme-finansiraneto-i-kontrola-varhu-islamskoto-obrazovanie-news245325.html>

васална до 1908 г. Във всяко едно от единадесетте районни мюфтийства у нас има по един представител на Дианета – институция с бюджет, по-голям от този на българската държава.¹ Не по-малко тенденциозна е и практиката в доста райони на страната, но особено в Разградския, Търговишкия край, в Родопите усилено се строят джамии, които са много повече от църквите. Турските храмове се градят с такава пищност, че пред тях християнските светилища изглеждат жалки, тъмни и самотни. Във всяко село в района на Перперикон – Кърджали – Ардино има новопостроена джамия, а в някои и по две. Въобще като цяло в Родопите турците имат пълна религиозна, политическа, икономическа и културна власт. И всичко това съпроводено от пълното отстъпление решения на управляващия елит и Българската православна църква.

Един от водещите инструменти на неоосманизма е войната срещу идентичността, в случая срещу идентичността на българите. Тя се реализира главно чрез демитологизация и дегероизация на историята. Най-вече в манипулативното тълкуване на икономическия, социалния и културен статут на българите в пределите на Османската империя. Генезисът на подобна теза тръгва от аксиомата, че нацията и национализмът са нещо вредно и архаично, което европейският хуманизъм трябва да разобличи и дискредитира. Публичната сфера е пълна със съчинителни и произволни тълкувания, които не държат сметка за кървавите саморазправи с народността ни.

¹ *Каракачанов, Красимир.* За да постигаме националните си идеали в модерно време, първо трябва да ги форумулираме. В – България – заплашена от неосманизъм или нов мост между Изтока и Запада в новите геополитически реалности. С., 2016, с. 39.

Такъв пример е книгата на холандския историк Майкъл Кил „Изкуство и общество в България през турския период“. Там е развита тезата за „уникалната религиозна търпимост на турската теократична власт към покорените християнски народи, и най-вече към българския.“¹ Налице е и видимо подценяване на стойностите на българската култура през Второто царство. Под привидността на обективизма авторът прави ловка интерпретация на българската история, но в границите на неоосманизма. Написана професионално, монографията на практика оправдава безчовечната структура на турското общество, дележащо поданиците на империята на хора и безправна рая.

Друг подобен „жалон“ е прословутият проект на Свободния университет в Берлин, озаглавен „митът Батак“, на докторантката Мартина Балева, ръководен от проф. Улф Брунбрауер. Целта на „проекта“ е да докаже, че клането в Батак е национален мит, който уронва авторитета на мюсюлманите. Накратко тезата на Мартина Балева, изложена в статията „Кой (по)каза истината за Батак“ във в. „Култура“ през 2007 г., е следната.² Като взема за мотив картината на полския художник Антони Пиотровски „Баташкото клане“, рисувана след Априлското въстание по автентични документи, Балева оспорва истинността на картината, а оттук и автентичността на документацията. Заключение е, че историческата правда за Баташкото клане е силно преувеличена, както и за Априлското въстание.

Вън от съмнение е, че Мартина Балева фалшифицира историческата истинна. Документалните свидетелства са

¹ Кил, Майкъл. Изкуството и обществото в България през турския период. С., 2002, с 45.

² В. Култура, бр. 17, 03. 05. 2006.

пределно известни и красноречиви. Целта на подобни проекти е по-дълбинна. Мартина Балева и нейните поръчители се опитват да подменят истината за българина като жертва на геноцид в Османската империя. Въпросът за автентиката в картината на полския художник изобщо не стои. Както е известно, подобни картини са винаги, повече или по-малко алегория и никога не претендират за буквалност. Това обаче малко интересува авторите на тезата за „мита“ за Баташкото клане. Отрицанието на автентичността на Априлското въстание и в частност на Баташкото клане има за следствие единствено да оневини Османската империя за нейните многобройни исторически престъпления. „Отричането на Баташкото клане, отбелязва Илия Тодев, в отговор на което цивилизования свят през 1876 г. решително подкрепи българската народно-освободителна кауза, е удар и по основите на третата българска държава. Да се съгласим, или просто да си замълчим, ще означава да приемем, че Юго¹ е лъжец, че Достоевски е измамник, че Гладстон е мошеник. Така, не само ще се лишим от легитимност и ще сторим грях към истината, но и вместо да благодарим на наши велики благодетели, ние ще ги опозорим“.² Както е известно, „сагата“ на Мартина Балева намери своя печален край в напускането ѝ на България, и в подозрението, че проектът е финансиран от турското правителство чрез западноевропейските фондации „Роберт Бош“ и „Памет, отговорност и бъдеще“.³

Лансира се нещо много смущаващо: като че ли България

¹ В действителност той пише за въстанието в Босна и Херцеговина, а не за България. Този факт е документално доказан от Зина Маркова.

² Тодев, Илия. Човекът е историческо животно. С., 2015, с. 190.

³ Виж. *Гранитски, Иван*. Апотеоз на ибрикчийството. в. „Стандарт“, 26.04.2007.

500 години не е била в състава на Османската империя, а в днешния Европейски съюз. Всеки знае – страната ни е завладяна, и то не доброволно, а с насилие, потоци от кръв и разруха. Тя е била под турско робство. Подобни евфемистични изрази като „присъствие“ и т.н. не са приемливи за българската публика и са исторически неверни. Основанието на някои историци да не употребяват понятията „роби“ и „робство“ е несъществуването по това време на робовладелски строй. Обаче освен социално значение, тези понятия имат и политически и морален смисъл. В „Българския тълковен речник“ думата „робство“ е обяснена така: „живот под чужда политическа власт“. Авторите, отричащи геноцида над българския народ по време на османското владичество, така и не дават отговори на два основни въпроса:

1. Защо при тези добри, едва ли не много добри условия за развитие на християнските, и най-вече на българския народи в империята, те изостават в развитието си от своите европейски събратя с векове – факт, който оставя изключително тежък отпечатък на техния обществен живот и до днес.

2. Защо при много добрите условия на развитие всички споменати народи неистово се стремят към освобождение, разбират организиране на собствени национални държави, добиване на независимост и развитие на националната култура?¹

Още по-неоснователни са твърденията за разцвета на „османската школа по българските земи“. Истината изисква да признаем, че по това време, Османската империя далеч не

¹ Това е показано категорично от Христо Гандев, Николай Генчев, Константин Косев, Иван Стоянов и други класически изследователи на национално-освободителното движение.

е блестяла с някаква особена култура. Опитите тя да бъде разглеждана като продължение на арабския халифат и неговия наистина огромен културен разцвет (сравним с византийския) през X век са абсурдни: „Постиженията на империята на Османидите са предимно в сферата на икономиката и военните победи, докато качеството на културните факти далеч не отговаря на уникалните човешки ресурси. В съкровищницата на световната култура приносят на османските турци е повече от скромно, предвид броя на населението, качеството на културите, които османците завладяват, а и продължителността на периода на съществуването на империята.“¹ Паметниците на турското културно наследство в християнските държави на Европейския Югоизток не са много. Днес в София например е запазена само една джамия в центъра на града.

Тук опираме и до тезата за „османското присъствие“ в България, което бе опит за фалшифициране на миналото ни. Резюмирана, тя звучи така. В Османската империя всички етноси са равнопоставени и живеят в мир и съгласие с османските турци. Бунтовете са предизвикани от пропагандата на руския империализъм. Следователно освобождението на българския и на останалите християнски народи е излишно, както е лишено от основание и Българското възраждане. По този начин изчезва мотивацията за възстановяване на българската национално държава през 1878 г. и последвалите войни за национално обединение. Затова и концепцията за „османското присъствие“ рухна още в зародиш.

Дегеронизацията на българската история е видима и в образователните програми. От важно значение е започналата след 1989 г. в родното ни училище „самора-

¹ Станилов, Цит. съч. с. 6.

зправа“ с патриотизма, туширан за сметка на идеите за „глобализма“, „либерализма“, „мултикултурността“. Макар и дискретно, в съвременните учебни програми по история и литература наблюдаваме туширането на героичните периоди в българската история, както и опити за ревизия на националното Възраждане и свързаните с него идеали. Животът, идеите и революционната дейност на Георги Раковски, Любен Каравелов, Васил Левски, Христо Ботев са предадени обикновено сбито, без живец и без изтъкване на тяхната саможертва. Защото смисълът на историческото и литературното обучение само ако то бъде превърнато в градивна духовна сила и започне да създава национално самочувствие у подрастващите, в способността му да ги възпитава в любов към отечеството и готовност да поставят обществените интереси над личните. Нарушението на тяхното равновесие, насаждането на безродничеството води до духовен вакуум и до изпадане на обществото в болестно състояние.

Драстично онагледяване на тази опасност е докладът от месец юли 2012 г. на „Комисията за защита от дискриминацията“ на тема „Стереотипи и предразсъдъци в учебници, учебни помагала и образователни програми и планове за подготвителното и основното образование“.¹ Както е известно, проектът е осъществен през периода 2010 – 2011 г. и се финансира от програма на Европейската общност за заетост и социална отговорност – ПРОГРЕС (2007 – 20013). Същността на доклада е следната. Зад фасадата на свободата и плурализма, неговите автори се насочват към христоматийни текстове на Петко Р. Славейков, Христо Ботев, Иван Вазов, Йордан Йовков, Елин Пелин и др., чрез които се онагледяват т.нар. дискриминиращи стереотипи и пред-

¹ Достъпен на: <http://www.bghelsinki.org/en/>

разсъдъци в образователната ни система!? Акцентираща се и върху факта, че Васил Левски е „закононарушител“ в границите на Османската империя, а стиховете на Ботев насаждат „етническа омраза“? Спекулативна е и теорията за т. нар. „майчин език“. Такова понятие може да има до седем годишна възраст, след това обаче трябва да приемаш и изучаваш езика на държавата, където живееш и работиш. Чиста проба етническо заиграване е възможността в българско държавно училище да бъде задължителен „майчиният език“. Тоест, пред нас е опит за ново тълкуване на исторически и литературни факти от националното ни Възраждане. В това отношение: „Докладът представлява звено от дългосрочна стратегия за осъществяване на модела на многоетническа държава у нас, което се придружава със своеобразно „изравняване“ на основополагащата българска култура с културите на различните етнически групи. В по-далечен план замисълът води до дълбоки промени в националното самосъзнание на младото поколение.“¹

Друг „жалон“, използван ловко от неоосманистите, е драмата на българското отродяване, на опитите за разрушаване на българщината като опора на националната държава на българите. Неслучайно водещото противопоставяне днес е между глобализма, мултикултурността и държавно-патриотичната струя, която акцентира на статуса на националната държава. Усилията за вграждането на различна ценностна система в България от началото на 90-те години по посока на неолиберализма започват именно с игнорирането на патриотизма, на любовта към родината като добродетел. Още първите

¹ Добрева, Ваня. Опасни заигравания с културната памет, в. Слово-то днес, бр. 17, с. 3.

години след „голямата промяна“ бе подложена на сериозна ерозия отечествената идея или по-скоро идеята за единството на отечеството. Вместо да завладее ума и сърцата на българите, тя бе обект на тържествуваш и всевластен нихилизъм. Странно звучи, но е факт: през прехода след 10 ноември 1989 г. се разби и разми националната идея. Този път от нови „герои“ и с по-други замисли. А нейното съдържание може да бъде само активното съзнание за етническа принадлежност, отстояване на националната независимост и свързаност с това степенуване на ценностите в живота. В резултат големи маси от хора все по-рядко осъзнават единството си като нация, все по-трудно мислят, че не сме само заселници на определена територия, а потомци на хора, които са имали идеали и са пожертвани живота си за отечеството.

Патриотизмът е най-вече обич към родно място, готовност да пожертваш нещо от себе си за отечеството. Нещата не са чак толкова сложни, ако хората, живеещи в една държава, не обичат своя дом, език, семейство, традиции и обичаи, ако те не искат да се жертват за родината си, то тя би се разпаднала рано или късно. Най-просто речено – в усещането за родолюбие е закодирано понятието дълг. Това, заради което Васил Левски, Христо Ботев, Георги Бенковски, Васил Петлешков и стотици български патриоти са отдали живота си. За разлика от днес, когато да говориш за българското не е на мода. Все пак – национално самочувствие е първото условие за оцеляване и особено за оцеляване в мир, когато действат тихите, но коварни асимилационни механизми и съблазни. Като фундаментална част от националната идеология и националната идентичност, патриотизмът гарантира икономическия и политически суверинитет на една държава. Именно по тази причина инвазията на нео-

либерализма (който е идеология на корпорациите) в страните от бившия „източен блок“ бе свързана с обявяването на националната държава и националната идея за основни опасности на либералната демокрация. Като алтернатива се предлага глобализъм, индивидуализъм и космополитизъм.

Следваща „хранителна среда“ за неоосманистите у нас е разиграването на т.нар. „помашка карта“. Съдбата на родопските българи мохамедани в контекста на съвременните геополитически промени и сътресения безспорно е един от фундаменталните проблеми на българската национална държава и идентичност от края на XX и началото на XXI век. Ключов въпрос в предстоящата „битка за помаците“ са спекулациите относно националното им самосъзнание (как да се пишат и назовават) в неговото определяне като „българско“ или като „турско“.

Независимо че още Митхад паша посочва пред френския вестник „Ла ревю сиантифик дьо ла Франс е дьо летранже“, че „помаците са българи мохамедани, наследници на потурчените българи“, манипулациите в това отношение продължават и до днес, свързани преди всичко с опитите за преобразуване на тяхната религиозна общност в малцинствена, за обособяването им като „небългари“, говорещи някакво специфично родопско наречие. Известно е, че след ноември 1989 г. потурчването на българите мохамедани отново се възстанови: връщат се арабско-турските имена, организира се обучението на турски език за деца и възрастни, но които той не е матерен и пр.

Началото на тези отродителни операции започва с опитите на някои съвременни езиковеди и етнологзи да докажат версията за небългарския произход на помаците (оттук разстоянието до етническия сепаратизъм е една крачка), опира-

ща се на различни псевдонаучни аргументи, включително и на твърдението, че българският език, на който говорят помаците, не е достатъчен да ги определим като „българи“. Конкретен израз на тази претопителна езикова и историческа доктрина са поредицата от научни семинари, проведени в началото на 90-те години, продължаващи с различен интензитет и днес. Така например фондация „Фридрих Науман“ и Центърът за изследване на демокрацията организират от 8 до 10 ноември 1991 г. семинар на тема „Аспекти на етнокултурната ситуация в България“. Той е последван от две международни научни конференции. Първата (състояла се в родопското село Ковачевица от 6 до 9 август 1992 г.) е организирана от „Българско общество за регионални културни изследвания“ под наслов „Проблеми на помашкото малцинство“, а втората е проведена в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, обявена като „Проект за етнически взаимоотношения“.¹ Те завършват с отпечатването на докладите в луксозна книга, със заглавие „Етническата карта на България“. Изводите са, че помаците се усещат като „етнически междинна група, граничеща с турците и българите“ и представляват „етнически обособено малцинство“ – всички те изхождащи от презумпцията, че религията е основен народностен признак. Още на пръв прочит личи, че това е манипулация, имаща за цел да изгради сред международната общност невярната теза, че българите мохамедани се смятат за турци и нямат българско национално самосъзнание.²

Произволно е и т. нар. сондажно етноложко проучване от

¹ Вж. *Райчевски, Стоян*. Приложната етнология и българомохамеданите, сп. Родопи, № 5, 1993.

² *Хайтов, Николай*. Българите мохамедани не се предадоха. в. „Нова зора“, бр. 37, 14.09. 1993.

1992 г. То е правено в района на Чеч (Западните Родопи), в селата Брезница, Лъжница и Корница, където през 1973 г. възниква сблъсък между жителите на тези села и властта поради натиска за сменянето на имената, а резултатите от него са обявени валидни за целите Родопи. Още повече, че помаците в Чеч са около 50 000, а общият брой на българите мохамедани в Родопите е 200 000. При това не може да не е известно на изследователите и на техните организатори, че българите мохамедани от Среднородопието в Смолянския край по светоусещане, битови навици, традиции и възгледи коренно се различават от българите мохамедани в Неврокопския район. Различават се те и по облеклото, и по традициите си, по грамотност и по отношението си към българщината. Доказателство за манипулативния характер на тези данни е и преброяването в Средните Родопите през същата 1992 г., в което над 140 000 души се определят като българи мохамедани (това са 2/3 от общия брой), а не турци, т.е. не се отричат от своя народностен произход и не се предават предопитите да бъдат турцизирани.

Абсолютно доказан факт от историческата наука е, че българите мохамедани са една значителна част сред мюсюлманите в България, в която влизат етнически българи, приели по една или друга причина исляма по време на османското владичество, но по-голяма част – принудително! Основната им отличителна характеристика е мюсюлманското им вероизповедание, което оказва решаващо влияние върху културата им. Без в същото време да изтрива спомена за общия им произход с българите, изповядващи християнството. Що се отнася до твърденията, че българите мохамедани представляват хомогенна общност, съвременните изследователи са на мнение, че те дори не могат да бъдат обединени в една

етнографска група, още по-малко да бъдат третиран като етнос. Но всички попадат в българското етническо и езиково землище, за което свидетелстват безброй исторически документи от чуждестранни учени, наблюдатели и дипломати още от началото на XVIII в. насам. Легитимирането на повечето от родопските помаци като българи проличава и в новонамерените християнски базилики и надгробни камъни – с форма на чалма, но в основата им седи поставен християнски кръст. Те са доказателство за запазената национална самобитност у българите мохамедани и силата на традициите им, превърнали се в пазители на старите нрави, облекло и ред, останали почти непроменени и след потурчането през XVII век. Същото е и с езика: най-категоричното доказателство за съхранената българщина в повечето от родопските мохамедани независимо от прибързаните опити да се обяви турският като майчин език на помаците.

Друга нагла спекулация бе поставянето под въпрос честванията по повод 100 години от Балканската война. Конкретно: в средата на октомври 2012 г. от новоучредената неправителствена организация с любопитното име Европейски институт „Помак“ поискаха нов прочит на Балканската война. Създателите на това, по собствените им думи, „научно звено“ се обърнаха с открито писмо към основните институции в България от името на „едномилонната помашка общност“ с искането да се отменят честванията на войната. Като мотив те изтъкнаха, че тогава срещу прадедите им били извършени „нечувани зверства“. Както и че с честванията „се толерира разединение и се всява страх у помаците“.¹ Обикновено зад подобни инициативи стоят ед-

¹ Вж. *Реджепов, Исмеин*. Балканските войни в Родопите (1912 – 1913), С., 2012, с. 76.

ни и същи хора, които вече две десетилетия усърдно пропагандират тезата, че българите мохамедани не са част от българската нация, а отделен помашки етнос.

Вън от съмнение е религиозната търпимост между християнството и исляма в страната ни. И всеки опит за сблъсък между мохамедани и християни е преднамерен, а „отглеждането“ на изкуствено създадени малцинства е „мръсна политическа игра“, проведена от „проповедници-шпиони“ и „шпиони-проповедници“, целяща дестабилизирането на българската държава. Ето защо, ако у нас се проявят етнически напрежения, те ще бъдат предизвикани не от турците или от помаците, а от изразителите на отделни политически интереси. И днес в районите със смесено население конфликтите са рядкост. Българи, турци и помаци заедно празнуват Великден и Гергьовден, заедно си гостуват на Рамазана. И това не го направи Европейският съюз или самозваните ни глобалисти, а най-вече моралът на българите, както и моралът на българите мохамедани, турците, евреите, ромите, арменците. Защото етническото спокойствие, етническият разум и мир трябва да бъдат задължително запазени като едно от най-ценните завоевания на нашата народопсихология. И като една от най-ценните ни атестации за достойнство на входа и изхода на обединена Европа.

Анализът на българските отражения на неоосманизма ни дават правото да направим следните заключения.

Първо, неоосманизмът е държавна доктрина, държавна политика на Турция резултат от пораснала ѝ значимост, която тя се стреми да осребри политически. Стремешът на днешните управляващи в Анкара е да създадат Велика Турция, използвайки малцинствата в района.

Второ, великотурските амбиции, съпътствани от неоосманистката идеология са опасни за България. Въпросът е – ще съумее ли нашата страна от една страна да развива позитиви и добри двустранни отношения с Турция, а от друга да не допуска директна намеса и влияние на държавата Турция върху етническите общности, процеси и реалности в България. Оттук и нуждата от стратегия, която може да бъде единствено в посока на целенасочени усилия за създаване на единна нация, живееща в силна държава, интегрирана в ООН, в Съвета на Европа и ЕС.

Трето, жизнена необходимост е да се спре процесът на турцизиране на българското мюсюлманско население в Родопите и Пиринския край. Обществена необходимост е наличието на постоянна и непоклатима позиция в отношенията ни с Турция. Нейната основна цел трябва да бъде приобщаване на българските турци към българската нация, а не използването им за антибългарски стремежи.

ЩЕ УСПЕЕ ЛИ ДНЕС ТУРЦИЯ ПОД СЯНКТА НА НЕООСМАНИЗМА?

ЗОРНИЦА ИЛИЕВА

Живеем във времена различни, сложни и толкова турбулентни, че смяната на системи за управление, преначертаване на граници, „цветни революции“ или „пролети“, както и миграционни потоци, така объркват картите в геополитиката, че отстояването на собствен суверенитет и интереси се оказва задача не само с повишена трудност, но и въпрос на оцеляване. Наистина нарастващата конфликтност в световен мащаб, наслабващите се кризи и неспособността на този етап на ЕС да играе съществена роля в процеси, които се развиват например в Близкия изток, Балканите, в самата Турция т.е. там, където рисковете могат да взривят т.н. статукво в международните отношения са не само повод за тревога, за опасения от разпад, но и за появата на настроения, които радикализират цели общества, народи и допринасят за развитие на идеи в посока „всяка коза за собствен крак“. Едва ли някой може да твърди с убеденост, че „Брекзит“-ът е единичен случай, но ние заложихме на ЕС като единствен начин да оцелеем в размирния днешен свят.

Направихме всичко възможно да станем член и на НАТО с надеждата, че каквото и да става, гърбът ни е осигурен и че мускетарското правило „един за всички, всички за един“

важи и днес. Да, ама нещо в НАТО взе да става ветровито, а „най-силният ѝ югоизточен фланг“ т.е. милионната турска армия (по думите на премиера ни) реши да действа самостоятелно и да взима суверенни решения като закупуване на несъвместимите с натовските стандарти руски С-400, а военни от Норвегия (вече уволнени) поставиха ликове на Ататюрк и турския президент Ердоган при „учение на маса“ сред противниците на натовска операция. Както каза говорителят на турското правителство, Бекир Боздаг, „това е най-големият скандал в историята на НАТО“ и съответно остава „извън рамките на позволеното“. Турция ще продължи да внася вноските си в НАТО, но няма да забрави инцидента и още дълго ще се говори за сложни отношения в рамките на тази военна организация. В същото време Турция създава впечатление, че се позиционира по оста „Москва – Техеран – Анкара“. Отстоява свои интереси, особено по линия на кюрдите, но предпочита да остави стратегическата водеща роля в Сирия например на Русия. Добре преценени възможности и позиции, които нямат нищо общо с предвижданията на Джордж Фридман и Збигнев Бжежински, направени преди време, за „рязко увеличаване на геополитическата роля на Турция в глобален план“. Различно е и в самата Турция. И точно това трябва да се има предвид, когато се дискутира политиката на Турция и рисковете от нейния неоосманизъм за нас и Балканите като цяло. Самият Фридман наскоро заяви, че „поддържането на икономически растеж е от решаващо значение за осигуряване на постоянна подкрепа от твърдите избиратели на Ердоган“, но ако не успее, например в стабилизирането курса на турската лира, на финансовата система на Турция и възстановяването на обема на инвестициите, неговата „възможност да проекти-

ра власт ще бъде отслабена“. Данните показват, че в това отношение Анкара има проблем и очакваният ръст на БВП няма да има много общо с този, който се наблюдаваше през последното десетилетие т.е. времето на управление на Ердоган. А е доказано, че Ердоган е политик, който играе винаги, за да спечели. Както се казва – „политическо животно“. Ще успее ли да овладее ситуацията и днес, когато Вашингтон заплашва да спре финансирането на турските банки, които работят с долари, когато външният дълг е 172 млрд, от които през следващата година трябва да се връщат 96 млрд, когато инфлацията е 11,9%, а инвеститорите се страхуват от санкции върху банките? Разбира се, че турските банки все още взимат пари от международните пазари за вътрешните си клиенти, но разходите за тези заеми растат, което акумулира доларовия дълг до 1/3 от общия дълг на Турция. Още през август акциите на банките паднаха с 20%, а лирата а паднала спрямо долара с 50% след 2012 г. Според повечето анализатори в Турция 3 фактора са в основата на причините за тези проблеми: спадане кредитния рейтинг на страната, съпротивата на управляващите да вдигнат лихвения процент, въпреки двуцифрената инфлация и напрежението в отношенията в НАТО и САЩ. А може би последният фактор влияе на другите причини? Не случайно и Фридман говори за финансовите проблеми на Анкара. Затова се струва и да се поговори отново за ситуацията вътре в самата Турция.

След проведения референдум на 16 април Ердоган успя да промени системата на управление на Турция и страната вече е президентска република. Ситуацията е нова, особено след въвеждането и продължаващото действие на извънредното положение след т.н. опит за преврат от 15 юли, което позволява да се управлява чрез преки разпореждания на

президент или правителство. Впоследствие се заговори, че управляващата Ердоганова ПСР е започнала опити за „някакво разместване на витрината“. Целта несъмнено е намаляване на рисковете при следващи избори, както и за подновяване на имиджа на самата партия и водещите ѝ представители. Защото резултат на референдум, който беше „на кантар“ т.е. разлика само около 1 – 2% между „да“ в подкрепа на Ердоган и „не“ на желанието му да наложи президентска система не са благодатна почва за впечатляващ успех на президентските и парламентарни избори през 2019г. Още повече, че растат слухове за повсеместна корупционна практика сред висшите ешелони на властта. Опасенията, че светски ориентираните партии ще се консолидират и ще се разберат за сътрудничество и съдействие, както на местните, така и за президентски избори след 2 години допълнително напругат атмосферата сред ПСР. На хоризонта се появи и нова партия – „Добрата партия“ на Мерал Акшенер, напуснала крайната националистическа ПНД с лидер Бахчели заради неговата безусловна подкрепа на политиката на Ердоган. Счита се, че тя ще играе с основната опозиционна кемалистка НРП на Калъчдароолу за местните избори, където няма да издига свои представители, а ще подкрепи представителите на НРП. Това за сметка на подкрепа за евентуална нейна кандидатура за президент на страната. Колкото и имажинерни да изглеждат подобни сметки, някои процеси в Турция навеждат на мисълта, че мерки се взимат навреме. През последните 2 – 3 години например управляващата ПСР бе „обхваната от силен националистически говор“, твърдят сериозни наблюдатели в Анкара. Считат, че причината е в нарасналите сблъсъци в отношенията между Турция със САЩ и ЕС, включително Германия. Основания за подобни

националистически настроения има и във връзка с традиционно съществуващите шовинистични чувства по отношение на PKK, а след събитията в Сирия и към организациите на сирийските кюрди като PYD. Без значение, че тези шовинистични чувства сред турските граждани грижливо са внушавани от поредицата управляващи и преди ерата Ердоган. Явно Ердоган смята, че след като в партията му все по-често се казва „аз съм националист“ или „аз съм юлкюджу“ (идея на крайно десни), това може да бъде почва за консолидация сред самата партия и то преди подобни националистически идеи да са въведени като лозунги сред опозиционните НРП и новата „Добра партия“. Пък и „модата“ в Европа за растеж на присъствието в политическите процеси на националистически партии няма как да не оказва влияние. На практика в Турция е започнала предизборна кампания. ПСР прави стъпка по стъпка няколко неща. Включително с тънки сметки по отношение на избирателната система и съответните закони, както са забелязали следящите случващото се анализатори. Но всъщност никой не знае каква „пътна карта“ ще избере Ердоган. Известен е със своята емоционалност и гневни изблици, с навика да хвърля вината за провали върху други, независимо дали са вътрешни или външни врагове, но винаги той да излиза в бяло. Майсторлък, няма спор. Дава си сметка, че съпротивата расте, независимо от угрозата всеки да бъде арестуван в Турция. Тогава се внушава, че докато той се бори за величието на страната, постигането на успехи в името на Ане Ватан, други рушат единството на народа и създават пречки. Посредством определени медии се сондира мнението на турските граждани и се реагира подобаващо, ако има критики към представители на управляващата ПСР, когато обществото реагира гневно на случаи на

корупция или се търсят пътища за изход като при случая с арестувания в Ню Йорк турско-ирански бизнесмен Реза Зараф, който в признания пред следствието е заявил, че корупционните схеми ги е правил по лично нареждане на Ердоган, срещу смекчена присъда естествено. За целта Ердоган води разговори по телефона с Тръмп и то с неподозирано мек тон. Не рискува с ескалиране на напрежението. Дава си сметка и че в самата ПСР има „значително стопяване“ и критичните гласове се увеличават.

Едва ли недоволните ще се насочат към опозиционната НРП или към новата „Добра партия“, но не е без значение, че преди управляващата ПСР и подкрепящата я ПНД на Бахчели са взимали 60 – 61% от гласовете на избирателите, а сега се отчитат около 51% т.е. подкрепата намалява. Именно затова се правят и стъпки като „присвояването на Ататюрк“. Факт е, че управляващата ПСР през 2002 година е една, през 2007 г. – друга, през 2011 г. - нова, а през настоящата 2017 г. е съвсем различна. Днес, казват в Анкара, ПСР е крайно централизирана, крайно националистическа, връщаща се към Ататюрк. Времето на масовото сваляне на фотографиите на Ататюрк от институции, магазини, ресто-ранти, училища явно е загърбено. Идеята Ердоган да заеме мястото му в сърцата на всички турци като „баща на нацията“ е отложена за по-добри времена. Всъщност в самата ПСР винаги е имало дълбоко вярващи в делото на Ататюрк и сега с цел укрепване на редиците се налага да им се покаже, че не би трябвало да се страхуват от тези скривани пристрастия. Поднасянето на венец от Ердоган в мавзолея на Ататюрк в Анкара във връзка с 79 годишнината от кончината на „бащата на нацията“ е именно сигнал, който трябва да успокои свои и чужди, да им внуши, че „Ататюрк е на всички турци,

включително и на ПСР, а не само на кемалистите от опозиционната НРП на Калъчдароолу“. Това заявява напоследък президентът. Няма съмнение, че стяга редици чрез проверени практики и въз основа на добро познаване на турската консервативна душа. Което не пречи всички детайли от живота, като се почне от имената на стадионите, уточняването на деня за изпити, назначенията дори на най-ниските нива да се извършват по нареждане на правителството и решения на ПСР. Използва се извънредното положение.

За т.н „кюрдски въпрос“ се казва, че „няма такъв, но кюрдските ни съграждани имат някои проблеми“. Това се твърди през последните 5 години и се забравя за идеите на Ердоган от началото на управлението му, когато се твърдеше, че т.н. „кюрдски въпрос ще се реши по мирен начин“. Промените в идеите се правят в крачка и са следствие от внимателно следени настроения след мислещите турци. Някои от които вече имат смелостта да твърдят, че „държавата трябва отново да се изгради, а правосъдната, здравната и образователната система да се създадат наново“. Такива твърдения идват разбира се от опозицията, но често се „крадат“ от управляващите с цел обединение около по-различна политика на Ердоган. Още повече, че по този начин НРП се вкарва в отбранителна позиция, а разгарящите се спорове отдалечават обществото от истината, от случващото се в действителност, зад кулисите, както се казва. Пусканите съзнателно слухове в стил „Инъоню ли е отровил Ататюрк?“ са само дрънкане сред инструментариума в битката за привърженици и печелене на избори. Явно такава ще е ситуацията до 2019 г., когато са законово определените избори. Но все по-често в Анкара могат да се чуят мнения (като на известния журналист Таят Атила), че Ердоган ще

предизвика извънредни избори, 99% било сигурно, защото това е начин да поднови властта си и да използва момента да спечели, преди да се е получило „стопяване на електорат“, което да го лиши от успех. Нормално е Ердоган да отрича с думи като „в дневния ни ред няма предсрочни избори“, но ако ситуацията се промени дали ще се промени дневния ред, питат наблюдатели като Рахми Туран? Например, ако новата „Добра партия“ на Акшенер наистина започне да увеличава броя на привърженици или симпатизанти, които няма как да не са от общността на светски настроените турци, тогава извънредните избори могат ли да станат неизбежни, пита Атила. А той е известен с това, че има силно разузнаване сред управляващата ПСР. Още повече, че редица социологически проучвания в Турция (като на агенция „Конда“) показват, че „отслабва вярата и надеждата на турците, че сегашните партии могат да решат с политическите си действия проблемите им“. За периода 2007 – 2017 г. $\frac{1}{4}$ от турците смятат, че страната има нужда от нови партии и че те са останали без надежда. Друг извод от такива проучвания е, че 60% от запитаните считат, че през следващите 3 – 5 месеца ще има нови политически и икономически кризи. В сложни периоди всякакви внушения и прогнози се правят, че самият факт, че се публикуват е красноречив. Примери, че расте броя на турците, които споделят, че „всяка работа ще върша, стига да не плащам данък“ са свидетелство за „лумпенизация“ на обществото, казват сред опозицията. И приписват „заслугата“ на управляващите. „Идете на който и да е пазар и вижте цените“ е другата характеристика от страна на опозицията за властта. Чрез такива изявления се търси запазване на позиции, които се постигнаха по време на референдума и провеждането на т.нар. „поход на справедливостта“, иницииран

от опозиционната НРП. Мненията са, че блокът „не“ все още се запазва, въпреки мерките от страна на управляващата ПСР. Но ако тази опозиция не намери подходящ кандидат за изборите, ако няма „ключ за решаването на настоящите проблеми на населението“, казват сериозни анализатори в Анкара, статуквото ще се запази и Ердоган отново ще е печелившия. Припомня се, че на практика опозицията през 2014 г. не е направила нищо съществено, допуснала е грешки и гафове при определяне на кандидатите си за депутати, не е отчитала новия икономически динамизъм в страната и е загърбила въпросите на хората по места, което ѝ е коствало сериозната загуба на гласове. Защото предпочитанията на хората се определят от начина на живот и едни са проблемите в Истанбул (където НРП има успех) и съвсем други в Къркшехир например. Това, че има констатации, че младите се отдръпват от ПСР поради забрани на социални мрежи, ислямизиране на образователната система, въвеждане на забрадките повсеместно в държавни институции, училища и светски събития, че има призови да се обявяват за нарушаване на традиционни норми прегръдки по улиците, че се препоръчва „жените да се женят и размножават, защото така повелява мюсюлманската религия““ или да се отглеждат повече деца са примери, че ПСР има проблеми във вътрешен план. Когато се стига до замяна на думи като „любихме се“ в известни народни песни с „радвахме се“ няма как да не се получава съпротива, дори и да е мълчалива на този етап. Обясняването на ежедневиите преживявания на хората чрез религиозни постулати не е по вкуса на модерно ориентиранияте млади турци, на светски настроените граждани. Ако опозицията има възможност и лансира идеи, които да ѝ позволят да се възползва от такива настроения, тя би имала

по-отчетлив успех на следващи избори, когато и да са те. Редно е да се припомни, че НРП отчете, че резултатът от референдума е „успех“ за опозицията като цяло, защото разликата от 1 – 2% в полза на ПСР е малка преднина, но точно тази разлика осигури на Ердоган промяна на системата на управление в Турция. А това бе негова цел.

Няма как да не се направи извод, че дори и да „кара в аварийната лента“, както казват в Анкара, Ердоган контролира ситуацията във вътрешен план, което му осигурява опора и за съответни амбициозни изяви на международната сцена. А те от своя страна отвличат вниманието от вътрешните проблеми. Няма съмнение, че Ердоган е наясно, че „политиката е не само изкуство на възможното, но и изкуство да се ориентираш в обстановката“. Доказвал е, че се ориентира сполучливо и използва небезизвестните методи като „мека сила“, балансиране чрез „обръщане на палачинката“ и най-вече налагане на религията като средство за обединение и „изграждане на мостове“ там, където са останали мюсюлмани след рухването на Османската империя. Това са начините за правене на неговата външна политика. Независимо, че повечето наблюдатели не споменават за успехи, а за провал на теорията за „нулеви проблеми със съседите“, залегнала като червена нишка в труда на експремиера Давутоглу „Стратегическата дълбочина“. Доказателствата за такова твърдение са широко известни. Всъщност „нулевите проблеми със съседите“ замениха известните принципи на Ататюрк за „мир у дома, мир по света“, които способстваха Турция да направи успешен завой от руините на Османската империя към модерния западен свят. Тогава външната политика на Турция е разчитала предимно на принципа на двустранната дипломация и е загърбвала идеите за влияние

в бившите османски провинции. Ердогановото управление е неразривно свързано с възкресяването на възгледи за величие и роля на страната като регионална сила, дори за място сред първите 10 в света. За целта се действа за възстановяване влиянието в бившите османски провинции и се ползва религията като средство за въздействие. Конкретиката е активна външна политика, „ислямски дъги“, религиозна и икономическа изолация на християнски държави и народи, използване на исляма за въздействие върху населението в други страни, включително и ислямизация на социално угнетени граждани, създаване на „лица за влияние“ и дори регистрация на протурски политически партии, етническо прочистване на определени райони, грижи за османско наследство, финансиране на ремонти и построяване на нови джамии, културни прояви, включващи сериали, заливане на пазарите с книги на турски автори, спектакли на дервиши, предоставяне безплатно на филми и все в този дух. В това отношение Балканите се оказаха най-потърпевши. В региона веригите от територии населявани от мюсюлмани се оказаха подходяща почва за реализация на политиката определена като „неосманизъм“. Ердоган заложи на неоосманизма и мюсюлманските устои в период, когато на Запад за водеща бе определена тезата, че печалбата движи хората и обществата. Идентичността, културата, религията бяха поставени на заден план, докато турският президент ги прегърна като ключови за реализация на целите си. Вашингтон и Брюксел изобщо не отчетоха навреме, особено с тази глобализирана бюрокрация, че освен финикийски знаци, има и други критерии за постигане на влияние и общаване на общества. Резултатът бе откъсване от масите, от традиционната религия и културните общности. Елитите

вече се считаха за световни граждани, обогатяваха се несъразмерно, докато в Ердоганова Турция управляващите също се обогатяват, но си остават турци. Едните считат, че историята, географията, религията, културата са загубили традиционното си значение, защото вярват в силата на еднополюсния глобализъм, докато Ердоган заложи на историята, географията, османското наследство и религията. Идентичността и националното за него не са сенки от миналото, защото навреме е проумял, че хората всъщност си остават на национално и регионално равнище на чувства и мислене, държат на корени и предци. Затова и го приложи на практика в политиката си, включително и чрез неосманизма. Така вместо да отдалечава турците, както и мюсюлманите зад граница, той се стреми да ги интегрира зад консервативни религиозни правила. Още повече, че като цяло турското общество си остана консервативно, независимо от наличието на сериозен брой светски ориентирани турци. Но както често се случва при едноличната власт, забравя се за правилото на древните елини – „всичко с мярка“ и Турция при Ердоган толкова се ислямизира, че обществото се раздели необратимо, противниците му вътре и извън страната растат с годините и се множат сигналите, че се руши вярата в силата и възможностите на държавата. Разбира се, че е трудно да се гадае дали ще успее Турция под сянката на неосманизма и при пълзящата ѝ ислямизация. Но прогнозите, че умората надделява стават все повече като брой. Не винаги и принцип като „ние сме били тук, ние сме тук, ние ще бъдем тук“ се посреща с въодушевление зад граница.

Редица наблюдатели решиха, че на този етап Балканите са единствения регион, където Турция има успех. Особено при поставянето на Балканите в „задния двор“ от страна на

ЕС и различните визии за региона на геополитическите играчи Русия и САЩ. На принципа „двама се карат, третият печели“. Подкрепата за мюсюлманите води до изолация на християнското население, а това от своя страна изостря етно-религиозните противоречия на Балканите. Размахването на „миграционната карта“ има своето значение. За региона и за Европа като цяло. Турция инвестира на Балканите, но не винаги обещани инвестиции достигат размера на обещаното. Ердоган говори за „балканско сътрудничество“, нарича Вучич „скъпи приятелю“, поддържа лично приятелство с българския премиер (поне такова впечатление остава след слова на г-н Борисов в полза на Турция в отношенията ѝ с ЕС), обяви, че ще посети Гърция, което не се е случвало на турски президент през отминалите 65 години. Турция наистина е мощен съсед, много по-развит от балканските страни. Западът е дал достатъчно в тази насока. Ако ЕС продължава да отлага сроковете за присъединяване на Западните Балкани към себе си, ако търпението на балканските народи се изчерпи до степен на евроскептицизъм, тогава Анкара няма да има проблем за исканото влияние и политики. Както се казва, празно няма. Видно е, стратегиите на САЩ за региона се опират върху привързаността, по обясними причини, на мюсюлманското население и са насочени към изолация на Русия и на Балканите.

Как да реагира България в такава ситуация? Да се сниши, да се изолира, да пасува, да ласкае Анкара поради натиск на миграционните потоци, да не крие прояви като чувство на малоценност или малодушие или да се опита да отстоява собствени интереси, чрез ЕС, естествено? Подредила ли е България проблемите в отношенията с 80-милионна Турция, ако счита, че има такива? Защото и на проведената на

21 ноември в Истанбул международна научна конференция по ислям, където са участвали и наши учени, е имало изказвания в стил „Османската империя се е разпаднала на 63 държави, но те са откърмени от една история, имат еднакви исторически основи, свързани са помежду си и целта ни е да съживим османската култура и история, защото това е история и на арабите, и на българите“. А това, че се е предлагала помощ и подкрепа за нашите учени османисти не е ново за турската политика, когато става въпрос за Балканите, в частност България. Каквото и да се казва в такива случаи и на такива научни форуми, едно трябва да ни е ясно – ако се допусне други да ни пишат историята, тогава няма на кого да се сърдим, освен на себе си.

Ако в Турция тенденцията е неосманизъм с „Ане Ватан“, ние имаме ли отговор? Няма съмнение, че първата работа е да наблюдаваме, да следим внимателно случващото се там. Но де факто стъпките ни са по-скоро в посока „политика на реакцията“. Сигналите, които се подават от управляващите не се разчитат от обществото като защита на национален интерес. Организиран се дебати преди всичко сред хора, които са били или в момента проявяват професионален интерес към политиките ни по отношение на Турция. А като цяло обществото ни остава в плен на догадки и слухове. Да, известно е, че турците си имат своето имперско съзнание, имат си кемализма, който отново вадят на дневен ред с цел обединяване на народа и не се отказват от неосмански амбиции във външната си политика. Нашата стратегия каква е? Какво можем да противопоставим? Декларации за добросъседство, доброжелателство, протягане на ръка и т.н.? Но остава привкус за поведения известни като „пионка в играта на чужди интереси“. Множат се мнения, че при сложните

отношения между Анкара, Брюксел и Вашингтон, София се използва като „адвокат“, „пощенски гълъб“ или посредник в играта на натиск в определена посока. Само въпроси. Отговорите не са еднозначни. Ако не успеем да си укрепим държавата и системите за сигурност, включително специалните, ако не направим необходимото по отношение на менталитета в тази насока, ако не се съобразим с традиционните ценности на нашето общество, проверени през столетията, ако не възродим контролните и възпиращи функции на системата за управление, България няма да има шанс да излезе от сянката на неосманизма и ислямските попъгълнования. Докато не подкрепим църквата си в укрепване устоите на вярата ни, докато не си изградим наш модел, стратегически и без увличане по западни образци, ако не ценим нашите традиции и исторически ценности, няма как да съхраним държавата си за бъдещите поколения. Защото за нас не е важно дали Турция ще оцелее под сянката на неосманизма, а дали нас ще ни пребъде. Конкретни стъпки в образованието, особено по отношение на опитите за пренаписване на историята или акцентиране върху постановки, които не са наши, изграждането на наша образователна система за обучение на мюсюлмански духовници, прекратяване недопустимите връзки, между турския Дианет и нашето Главно мюфтийство, закриване на всички незаконни мюсюлмански училища, изградени на принципа на медресетата, незабавно осведомяване на обществото за всеки опит за вмешателство във вътрешните ни дела и политически живот, последователна работа на компетентните институции за укрепване на родолюбиви чувства сред младите и т.н. са все начини да се преодолява действието на т.н. „мека сила“. Всъщност комплекси за малоценност, включително и по отношение на

Турция, се пораждат най-вече поради незадоволителните икономически показатели, ниски доходи, липса на модерни технологии и собствено производство на продукти с добавена стойност, упадък на образование, здравеопазване, системи за сигурност и отбрана и т.н. У нас БВП на глава от населението е 7050 дол, а в Турция – 11 хил. У нас не става и дума за занимания с очертаващата се нова технологична вълна. В тази връзка демографският срив е онзи фактор, който срива допълнително енергията на обществото и го обрича на летален изход. Обезлюдените ни села и цели райони, както и концентрацията на населението в София и още 2 – 3 по-големи градове не са нищо друго, освен покана за външни сили да се възползват от ситуацията. Както се казва, при такива показатели и обстановка, Турция просто ще ни глътне. Не се казва нищо ново, известни са фактите. Въпросът е откъде да се започне и кой да го направи. Има ли знаещи и можещи, които да последват моделите на развитие на страни като Чехия или Словакия например? Имаме ли съюзници, които да ни дадат рамо в стремежи за промяна? Ако нещо може да респектира Турция, това са успехи, които те нямат. Тогава и попълзновенията, които свикнахме да наричаме неосманизъм, няма как да се реализират. Не че ще спрат опитите.

Част III

ИСЛЯМИЗАЦИЯТА В ТУРЦИЯ И ИСЛЯМЪТ КАТО ИНСТРУМЕНТ ЗА ВЪЗДЕЙСТВИЕ ВЪРХУ БЪЛГАРСКИТЕ МЮСЮЛМАНИ

ПРЕСЕЧНИ ТОЧКИ НА СТРАТЕГИЧЕСКИТЕ КОМУНИКАЦИИ НА ТУРСКАТА ДЪРЖАВА И НА ДВИЖЕНИЕТО ГЮЛЕН В БЪЛГАРИЯ

ПЛАМЕН РАЛЧЕВ

В настоящата работа ще се опитам да обясня доколко и докъде стратегическите комуникации на Анкара, на официална Турция и стратегическите комуникации на движението „Гюлен“ имаха някаква синергия помежду си до определен момент в България – става въпрос като проекция на тези комуникации, и как след 2013 г. всъщност настъпи един остър разрыв и в момента тези два фактора, или два агента, се борят за комуникационно въздействие върху различни сегменти от българското общество. И накрая, ще обобща с няколко думи кой какво и на кого казва в България.

Чисто методологически какво са разбираме под стратегически комуникации? Това са целенасочени процеси и усилия за разбиране и ангажиране на ключови аудитории за създаване, засилване или запазване на благоприятни условия за реализиране на интереси и цели чрез използване на координирана информация, теми, планове, програми и действия, синхронизирани и съчетани с други елементи на силата.

В политиката на Турция имаме комбинация от твърда и от мека сила и това, което през последните 15 години Турция се опитва да развива като мека сила, съчетано с традиционната твърда сила, която има, всъщност е един от факторите, който засилва стратегическото комуникационно въздействие в България.

Стратегическите комуникации всъщност са битка за възприятия, за създаване на мнение и за подкрепа на това мнение. Те представляват взаимодействие и ангажиране с обществеността – местна и външна, и с медиите в съответните целеви общности.

Какво е връзката между пропаганда стратегически комуникации? Стратегическите комуникации са нещо по-значимо, включват и психологически операции, и публична дипломация. Психологическите операции, които са си изначално военно дело и са разработени най-добре от военните, всъщност са една от най-добре развитите области на стратегическите комуникации. Разбира се, това е свързано и с разпознавателни способности. Аз обаче искам да се спра малко повече върху публичната дипломация, тъй като това е меката форма на стратегически комуникации. При тази форма на комуникационно въздействие, за разлика от традиционната дипломация, която се стреми да комуникира директно с правителството, се търсят различни канали за убеждаване на целевите аудитории, не само на правителствата на съответните държави, а да се промотират идеали, ценности и цели на инициращата страна чрез ангажиране с обществото и с неправителствени структури в друга страна.

Правя тази диференциация на публичната дипломация като една от подобластите на стратегическите комуникации, защото на мен лично ми се струва, че в началото на управле-

нието на Партията на справедливостта и развитието в Турция и с нейния лидер Реджеб Таип Ердоган имаше симбиоза или синергия в комуникационното въздействие навън. И до 2013 г. публичната дипломация на Турция в значителна своя част беше аутсорсната на движението „Гюлен“. Дадено бе на движението „Гюлен“ да я реализира в близката чужбина на Турция, в близките региони на Турция – не само Балканите, не само в България, а също така и в централноазиатските бивши съветски републики. Така че до 2013 г. движението „Гюлен“ беше един от комуникаторите на официалната власт в Анкара.

Другата част от стратегическите комуникации, това са т.нар. психологически операции, които са планирани операции за предаване на определена информация на чуждестранна аудитория, с цел повлияване на емоции, мотиви, мислене и в крайна сметка на поведението на чуждите правителства, организации, групи и индивиди. Целта на психологическите операции е да предизвика или подсили чуждите нагласи и поведение, благоприятстващи намеренията на инициатора.

Ердоган и Гюлен изминаха пътя от съюзници до 2013 г. до конкуренти и противници след това. До 2013 г. и протестите в парка Гези, движението „Гюлен“ представяше в България облика на демократизираща се Турция, облика на Турция, която се стреми да извършва много важни реформи, да се променя. За движението „Гюлен“ беше много важно да покаже, че демократизирайки се, Турция ограничава ролята на военните в политиката. Това беше изгодно и за Ердоган тогава, тъй като той търсеше начин да се разправи с военните или да постави военните под свой контрол. Аферите „Ергенекон“ и „Чук“ са двете големи афери, в които имаше известно, поне за мен, съвпадане на интересите между Ер-

доган и Гюлен, най-вече с ограничаване възможностите на военните за намеса.

След 2013 г. и протестите в парка Гези, новите настроения, особено в урбанизираните, светските и прозападните центрове на Турция започнаха да оформят разделителни линии в турското общество, които съчетани с разкритията за корупция около Ердоган, широко тиражирани и коментирани от медиите на Гюлен, отвориха една голяма пропаст помежду им, която и до ден днешен стои. Тотално се различават вече интересите и намеренията, настъпи противопоставяне, сблъсък в комуникациите и естествено като част от проекциите на тези комуникации, в България също официална Анкара и движението „Гюлен“ започнаха да говорят по различен начин, започнаха да въздействат върху различни фигури и започнаха, разбира се, да имат напълно противоположни послания. Официална Анкара твърди, че движението „Гюлен“ е терористична организация. Европейският съюз официално твърди, че не е.

Така че всички тези послания в България намират своята проекция върху едни или други институции. Анкара също така обвинява хора на Гюлен в опит за влияние върху Главното мюфтийство и мюсюлманите в България, съответно официална Турция чрез Дианета се опитва да осъществи същото. Ние сме терен на сблъсък.

Ключовите аудитории в България са две. Посолството на Турция в София, официалните турски институции търсят контакти и влияние сред високите етажи на властта в България и сред турската и мюсюлманската общност. Тук не са само етническите турци, таргетът е въобще мюсюлманите. Търси се директно въздействие.

Движението „Гюлен“ поддържа по-широки обществени

контакти с български институции, медии, организации, образователни среди, както и сред мюсюлманската общност. Това, което движението „Гюлен“ търси, по-скоро е обвързване. При официалната комуникация на Анкара, официална Анкара, се търси директно въздействие, докато при движението „Гюлен“ се търси обвързване.

Движението „Гюлен“ също така организира множество инициативи, които обвързват както гражданското общество, така и различни платформи. Имат платформа за еманципация и включване на жените в обществения процес, т.нар. Женска платформа на движението „Гюлен“.

Друг важен фактор – това е медийната империя на Гюлен, небезизвестният в. „Заман“ в Турция. Също така и двуезичните издания на в. „Заман“ в различни страни по света, в България включително двуезичният вестник „Заман Булгаристан“ или „Заман България“, който се издаваше от 1992 г. в България като двуезично издание – на български и на турски, и излизаше веднъж седмично. Заедно със залеза на вестника в Турция спря да излиза и българската му версия. Това е част въобще от кампанията, която официална Анкара поде срещу движението „Гюлен“ и срещу комуникационните възможности, които движението „Гюлен“ има.

Друга важна част от комуникационната политика на движението „Гюлен“ – това са т.нар. училища „Дружба“ в България – в Пловдив и в София, от 1999 г. Училищата „Дружба“ са две частни училища, които работят по международна програма, преподаването е на английски. Естествено, че се учи и турски. Като цяло програмата е светска, но има подозрения, че в тези училища всъщност учениците се обвързват с движението „Гюлен“ – било то чрез стипендии, било то чрез преподаватели. По-нататък продължават в университети на движението „Гюлен“ и т. н.

Като цяло училищата и университетите, поне по моите впечатления, имат светски характер, тоест това не са религиозни училища и по принцип движението „Гюлен“ акцентира на светския характер на образованието като един от начините за модернизация на Исляма. Поне такъв е аргументът.

Ако сравним посланията на Ердоган и Гюлен ще видим, че като цяло посланията на Ердоган са за силата на възрожденска ислямска Турция, която дава възможности, включително и чрез кооптиране на елити на други страни. Друга важна част от посланието на Ердоган – това е безалтернативността: тези, които не ме харесват, не ме интересуват. Репресивност, власт и подчинение – това са ключовите послания на Ердоган.

При посланията на Гюлен виждаме Исляма в диалог и диалогът между религиите изведен на преден план. Ислямът и модерността, образование, толерантност, идеи, мрежа, свързаност и обвързаност. Ако при Ердоган посланието е за следване, за абсолютно безпрекословно подчинение, то при движението „Гюлен“ самата идея за мрежа е за свързаност. Тук говорим и за училища, и за медии, и за фирми, за бизнеси, тоест за свързаност на различни равнища.

Какви намерения или какви опасности биха могли да крият тези послания?

При намеренията на Ердоган това е внушението за величието на ислямска Турция. И естествено тези намерения за въздействие имат и своите резултати, своите опасности. Като цяло най-голямата опасност, която аз виждам, е компрометиране на лоялността на мюсюлманските общности в България към българската държава.

Намеренията на Гюлен са да представи това, което той смята, че е истината за Исляма. Това, което за Исляма не се

знае, той да го представи пред ислямска и пред неислямска публика като абсолютната истина. Тоест, неговото намерение е за позициониране като модулатор и модератор на Исляма чрез разгръщане на мрежови структури, обвързващи мюсюлманските общности.

Всъщност, Гюлен оставя вратата отворена за диалог с немюсюлманските общности, с различните. Докато при Ердоган опцията за диалог и опцията за приемане на различното е много ограничена, да не кажа, че изобщо липсва.

Турската фондация на журналистите и писателите бе една от основните логистични инфраструктури, която организираше основните събития на движението „Гюлен“ в Турция, но тя бе репресирана и забранена.

Кои са гласовете на Ердоган и Гюлен в България? Има един информационен сайт „Родопи 24“. Основно действащо лице в този сайт е журналистът Илхан Андай, който работи в различни български медии, коментира и интерпретира посланията на Турция. Затова аз смятам, че той е един от примерите за това как всъщност официална Турция има говорители в България. И „Говори Гюлен“ – това е „Гласът на Гюлен“, седмичен обзор, новото издание или наследникът на вестник „Заман България“.

Ако трябва да обобща, българската общественост, в най-широк смисъл, е подложена на две различни комуникационни въздействия, които буквално се борят помежду си. В зависимост от това кой какви силови позиции ще завладее, от това може би ще зависи и влиянието им в България по-нататък.

РАДИКАЛИЗАЦИЯ И УЧИЛИЩЕ В БЪЛГАРИЯ: ИМПЛИКАЦИИ ЗА ОБРАЗОВАТЕЛНАТА ПОЛИТИКА

ТАТЯНА ДРОНЗИНА

Тази статия разглежда проявите на радикализация в българските училища. Тя започва с преглед на европейския опит, а в последствие представя резултатите от теренно изследване, проведено с директори и заместник директори на училища от двадесет и три области на България. Основният метод за набиране на информация бяха фокус групите, но също така като методи за събиране на информация бяха използвани наблюдения на екипа, разговори с учители и други дейци от образованието.

1. Методологически проблеми на изследване на радикализацията у нас

Изследването на радикализацията е голямо предизвикателство не само поради обстоятелството, че терминът не е еднозначно определен, но и защото самите модели на радикализация са множествени и са дълбоко културно детерминирани. В литературата съществуват поне четири модела на радикализация, които на кратко ще си позволя да споделя: най-известният е моделът на полицейското управление на Ню Йорк, моделът на Марк Сейджман, моделът на рацио-

наления избор във всичките му разновидности и моделът на Даниела Писоу, учен от университета във Франкфурт, която поставя на сериозно съмнение връзката между интеграция и радикализация – връзка, която стои в основата на европейското разбиране на радикализацията, де-радикализацията и реинтеграцията в местните общности. Боя се, че институциите, изследващи радикализацията ни представят данни без да ни информират на кой от посочените тук – или някой други – модели се основават. Това е важно както поради дълбоките различия между моделите, така и поради влиянието, което изборът на един или друг модел може да окаже върху резултатите.

От друга страна, дълбоки съмнения у мен будят целевите групи на тези изследвания, които най-често се свеждат до полицейски служители, експерти по сигурността и общински служители. Те, разбира се, трябва да присъстват. В същото време са изключени групи като учители, социални работници, здравни медиатори, педиатри, образователни медиатори. В чуждестранните изследвания те са широко представени. Кой, ако не те, ще наблюдава ранните признаци на радикализация?

На следващо място ми се ще да посоча трудностите при достигането на респондентите. Скоро обърнатите в исляма ромски общности са доста затворени и осъществяването на дълбочинни интервюта с техни представители не е лесна работа, особено като се има предвид, че, поне според мен, общините и полицейските служители също не са наясно с някои от процесите, които притичат в тях.

И най-сетне, ще подчертая един факт, който виждам навсякъде – не мога да преценя до каква степен институциите на централната и местната власт са убедени, че радикализа-

ция няма. Но със сигурност, каквото и да е убеждението им, предпочитат да не говорят за нея било поради страх, че бъдат упрекнати за несвършена работа, било поради опасения, че ще бъдат санкционирани заради подобно мнение.

2. Европейският опит

Радикализацията е процес, който не протича задължително в училище, но има възможност ясно да се прояви там. Оценявайки опасността, произтичаща от нея, на 17 март 2015 година министрите на образованието на ЕС и учители се събраха в Париж, за да напишат манифест против радикализацията в училищата. Основното искане на учителите беше да бъдат обучени така, че да разпознават нейните белези; да бъдат снабдени с правилните инструменти за намеса и умения да водят трудни разговори с ученици по този проблем; да се запознаят с платформите, които използват вербовчиците; да се открият горещи линии за учители, където те могат да позовънят за съвет и съдействие; рекламните материали на терористичните организации да се обсъждат в училище; в процеса на превенция да бъдат привлечени бивши екстремисти, които успешно са се реинтегрирали в обществото. Освен на европейско, страните от ЕС предприемат мерки и на национално равнище. В края на миналата година правителството на Великобритания изработи документ „Ръководство за задълженията по превенцията“, а Дейвид Камерън нарече училището „първа фронтова линия в борбата против радикализацията“. От училищата и всички други доставчици на услуги за деца, се изисква превенцията на радикализацията да бъде основана на следните три принципа:

✓ Лидерство – училищните лидери трябва да са сигурни, че техният персонал разбира радикализацията, има способ-

ности да се справи с нея, и са наясно с важността на тази задача.

✓ Партньорство – връзка на училищата с полицията, персонала по превенцията и други отговорни институции

✓ Способности – обучение, така че персоналят да е наясно с въпроса защо учениците могат да прекратят линията от радикализация към тероризъм. Те трябва да знаят с какви средства разполага училището за да предотврати тази крачка

На свой ред, Норвегия изработи План за действие, в който посочи белезите на радикализацията в различни области:

Позиции / послания:

- Нетърпимост към гледните точки на другите
- Враждебност към възприетите врагове – „те“ и „ние“
- Привързаност към теориите на конспирацията
- Език на омразата
- Предпочитания към абсолютни решения, например, унищожаване на демокрацията
- Легитимиране на насилието
- Заплаха от прилагане на насилие за постигане на политически цели

Интереси / външност / използване на символи:

- Качване и сваляне на екстремистки материали от интернет
- Промени във външния вид, стила на обличане и т.н.
- Използване на символи, свързани с екстремистки идеи и организации
- Отказ да посещават училище или самоизключване от всякакви развлекателни мероприятия.

Дейности:

- Интерес към екстремизма и търсене на материали в интернет и социалните медии

- Участие в демонстрации или насилствени сблъсъци с други групи

- Използване на заплахи като резултат на екстремизма.

- Престъпления от омраза

- Пътуване, което може да доведе до радикализация

Приятелите и социални мрежи:

- Промяна на мрежите и кръговете от приятели

- Асоцииране с групи и хора, които са известни с насилствения си радикализъм

- Свързване с групи, където заплахите, насилието и другите криминални дейности са практика

- Членство в екстремистки групи, мрежи и организации

3. България: къде сме ние?

Участниците във фокус-групите, при изследването, което проведохме посочиха следните белези на радикализация, които според тях, се наблюдават в поведението на учениците, принадлежащи към съответните общности в България:

1. По време на намаза (съвпадащ с провеждането на учебните часове) се включват мобилните телефони на учениците, които те „не желаят или не могат да изключат“. Обясняват, че това е приложение, което работи независимо от тях. Твърдят, че всеки мюсюлманин е длъжен да изслуша докрай и изцяло всичко, което се пуска и че те са длъжни да спазват намаза независимо дали са на училище или не. Директорите подозират, че заедно с мелодиите и речитатива, те получават и някаква информация, която непрекъснато ги индоктринира, но поради незнание на арабски език, не могат да потвърдят със сигурност тази информация.

2. След 6-ти клас учениците, за които се подозира че принадлежат към семейства, изповядващи радикален ислям,

стават неуправляеми, нагли и непреклонни. Те умишлено саботират работата на учителите така, че да не могат да предадат материала си. Реагират крайно негативно на забележките. При по-доверителни разговори с учителите споделят, че им е казано да правят всичко възможно за да ядосват учителите си, защото като ги ядосвали постоянно, те щели да се разболеят, да умрат и тогава да ги заменят с други учители от арабските страни.

3. След 7 – 8 клас външният вид на учениците рязко се променя. Момчетата идват небръснати, с брада, по тертипа на радикалните ислямисти.

4. Майките също показват признаци на радикализация. Те посещават училището облечени в бурки, като по същия начин идват и на училищни празненства. Не уважават нито училищния правилник, нито училищната дисциплина, като събирайки се на големи маси, нахлуват в училището въпреки забраната на охраната. Възприятието е, че се интересуват не само от условията, в които учат техните деца, но също така и оглеждат разположението на помещенията, запаметявайки някаква специфична информация.

5. Бащите на тази група ученици отказват да разговарят с директорите на училищата, когато тези директори са жени. Тази практика е доста травмираща за училищния персонал, като се има предвид феминизацията на професията. От друга страна, момчета първокласници, оспорват правото на учителките да ги учат със съображението, че това не се разрешава от исляма.

6. За първи път тази година на коледното празненство на училището деца на семейства, приели радикалния ислям са чупили елхи, обосновавайки се, че този празник няма нищо общо с исляма и следователно трябва да се прави всичко

възможно, за да му се пречи. Учениците използват изрази като: „не уважаваме вашите празници, гяури!“ . Подобно отношение се набелязва и към други традиционни празници, като например първи март. Директорка от Пловдив разказа за случай в нейното училище, където добре интегрирана жена ромка с мюсюлманско вероизповедание вече 16 години работи в училището като чистачка. Нейната дъщеря е завършила същото училище, а учителският колектив е уважил нейното завършване чрез посещение на семейството. Според източника, колективът на училището винаги е празнувал заедно всички празници – както традиционните за българския етнос, така и традиционните за турския етнос или мюсюлманското вероизповедание. Но тази година въпросната ромка отказва да закачи мартеничката, която ѝ подаряват колегите, с аргумента, че това не е част от нейната вяра. Тази постъпка предизвиква ответна реакция у персонала с християнско вероизповедание и български етнически произход, които, по думите на източника, се готвят да откажат на своята колежка баклавата, която тя ще донесе за байрама.

7. Тази година много ученици, принадлежащи към съответните общности, са бойкотирали националния празник 3 март, като са използвали груби и обидни названия за българското население.

8. През коледите ваканции учениците заминават на лагер в Турция за изучаване на исляма. Всъщност, никой не знае къде се намират тези лагери и с какво точно се занимават учениците.

9. Когато учители, и особено учителки се налага да посещават махалата, те са посрещани много враждебно. Директорка разказа случай, когато, при повреда на училищен автобус, учителите посещават махалата за да помогнат на

децата безпрепятствено да пресекат трите светофара до училище. Въпреки добрите си намерения, те са били замеряни с твърди предмети и наранени.

10. Училищата са обезпокоени не толкова от факта, че те лично са цел на нападките и лошото отношение, колкото от това, че става въпрос за липса на уважение към българските институции. Според тях е налице пълно незачитане на законите и неуважение към правата на другите.

11. Според мнението на участниците във фокус групите, за разлика от своите баби и дядовци, учениците нямат българско национално самосъзнание. Те не само че отказват да общуват на български език, но си запущват демонстративно ушите, когато става въпрос за изучаване на българска история. На всяка забележка на учителите отговарят: „ти не можеш да ми нареждаш какво да правя“! Според участниците, тенденцията е към влошаване на положението. Те възприемат това като издигане на стена, която им пречи да стигнат до децата, да общуват ефективно с тях и да подобрят процеса на преподаване и усвояване на материала

12. Ученици периодично участват в състезания за най-добро познаване на исляма, които не са организирани от образователното ведомство, не са контролирани от него, и следователно, не е известно за каква версия на исляма точно става дума.

13. В разговори със семействата става ясно, че мечтата на всяко от тях е детето им, като завърши училище, да замине за някоя арабска страна, където да получи религиозно възпитание и като се върне тук, да стане имам.

14. Повечето от домовете в махалите притежават огромна сателитна чиния, където се гледат само арабски програми, слуша се арабска музика и се пускат арабски филми. При това, предпочитани са телевизии, известни със своите ра-

дикални нагласи и разпространение на информация, която може да стане подтик за радикализация.

15. Родителите са готови да прашат на училище децата си до момента, в който могат да получат нещо от училището. Когато обаче се стигне до конфликт, като например, ранните женитби, ромите мюсюлмани са непреклонни. Възприятието на директорите е, че в тези конфликти полицията повече подкрепя нарушилите закона, отколкото директорите на училища, които са длъжни да подадат информация за осъществяването на ранния брак. Тяхното възприятие е, че в случая няма върховенство на закона или законът не се прилага еднакво към всички. Една директорка от Нова Загора сподели: „всеки български гражданин, който влезе в сексуални отношения с 12-годишно момиче би бил съден за педофилия, но когато става дума за ромските общности, там властите се измъкват с приказки за културно своеобразие“.

16. Беше споделена информация, че в определени райони от страната персоналът на детските градини, състоящ се предимно от жени, ходи забулен. Също така в детските градини се забулват и 4 – 5-годишни момиченца, а Нова телевизия ни показва, че в ромската махала в Пазарджик това става и на едногодишна възраст. Подобни практики са в пълно противоречие с класическия ислям, където забулването на жената става след 12 годишна възраст, тоест, след достигане на полова зрелост.

17. Беше идентифициран случай в област Велико Търново, където сред ромските мюсюлмански общности се разпространява виждането, че българите християни са се населили около старопрестолния град преди стотина години, и всеки момент могат да бъдат изгонени от тези земи, които според така разпространяваната информация, не са техни.

18. В час по английски език, където учителката преподава урок, свързан с физически упражнения и спорт, петокласник внезапно скача, претъркулва се, застава в бойна позиция с коляно опряно на земята и започва да имитира стрелба с автомат към своите съученици. На въпрос на учителката какво прави отговаря „изстребвам неверници“. На другия въпрос – къде се е научил на тази упражнения, детето се усмихва и казва: „в махалата ни учат“.

19. В Плевен признаци на радикализация са идентифицирани в ромските общности, населяващи квартала Бала Баир, където според учители, радикализацията се проявява в чупене и физическо унищожаване на всякакви материални подобрения в училище – мебели, стени, училищен автобус, компютърна техника. Според учители от намиращото се там училище, ромите не са определили идентичността си, тъй като празнуват и християнски, и мюсюлмански празници. Подобни признаци са идентифицирани и в град Левски.

4. Какво да се прави?

Първата безспорна констатация е, че българското училище има нужда не просто от програми за превенция на радикализацията, но и от програми за дерадикализация. Както е известно, последните са нова задача за европейците, не само за нас, и тяхната ефективност продължава да бъде под въпрос. Въпреки това, смятаме, че могат да бъдат предприети мерки, които да ограничат влиянието на радикалните идеи и течения в българското училище. Някои от тях са следните:

1. Върховенство на закона и еднаквото му прилагане при всички случаи, които са свързани с училище;

2. Регламентиране в правилника на всяко училище на допустимия външен вид на учениците с подробно обяснение какво е позволено и какво не е;

3. Установяване на червен телефон или безплатна телефонна линия, където учителите могат да потърсят помощ и компетентен съвет;

4. Обучение на специалистите от образованието за разпознаване на признаците на радикализация и противодействие на този процес;

5. Подготовка на специалисти в областта на исляма, които биха опровергали радикалните идеи и тенденции при интерпретацията на тази религия;

6. Поемане на отговорност от лидерите на двете най-големи вероизповедания у нас – християнското и мюсюлманското – за възпитанието за мир и съжителство на различни култури и религии в училище;

7. По-добро познаване от страна на учителите на културата и езика на групите, които се намират под заплаха от радикализация;

8. Привличане на ромски и мюсюлмански традиционни лидери в осъществяването на превенцията на радикализацията;

9. Изработване и разпространение на видеоматериали, които да подкрепят училищата в превенцията на радикализацията и процеса на дерадикализация.

ДЕСЕКУЛАРИЗАЦИЯТА НА ТУРЦИЯ КАТО ЗАПЛАХА ЗА СИГУРНОСТТА НА БАЛКАНИТЕ

ИСКРЕН ИВАНОВ

Стабилността на Балканския полуостров винаги е била ключов аспект от системата на международната сигурност. Ето защо всеки потенциален конфликт в региона е обект на особен интерес както от страна на международната общност, така и от страна на главните актьори в този регион – балканските държави. А предпоставки за такива конфликти съществува много, при това от най-различен характер – политически, исторически, географски, икономически. Най-сериозен заряд за възникването на някакво противопоставяне обаче носят предпоставките от културно – религиозен характер. Това се дължи не само на културно – религиозните специфики на региона, но и на факта, че Балканите са кръстопътят, който разделя Европа от Азия. Това ключово геополитическо положение няма как да не остави траен отпечатък върху външната политика на страните в региона, между които е и България. Основната цел на този доклад е да анализира един изключително опасен процес, който към днешна дата тлее на Балканите – процеса по десекуларизация на исляма в Турция. Въпреки, че той се подценява от международната общност, неговото значение

за стабилността в региона продължава да нараства. Хипотезата на статията е, че десекуларизацията на исляма в Турция катализира появата на фундаментализма и антикемализма. Последиците от тези две явления са познати както от историческа гледна точка – като се започне от глобалните терористични атаки от началото на ХХІ век и като се стигне до неуспешния опит за преврат в Република Турция през 2016 година. Обосноваването на тази теза ще бъде направена на няколко етапа по-нататък. На първо място, ще бъде изяснен терминът десекуларизация и неговата значимост за конкретния казус. На второ място, на няколко етапа, ще бъдат разгледани важни емпирични изследвания, които доказват, че съществува тенденция към десекуларизация на исляма в Турция. Накрая ще бъдат изведени няколко сценария за евентуалните последици, които евентуалното ескалиране на този процес би имало България.

1. Десекуларизация и секуларизация

Концепцията за десекуларизация винаги е ставала причина за лансирането на противоречиви позиции в рамките на академичния дебат. Причината за това е, че религията, която има пряко отношение към така зададената проблематика, съдържа не само материални, но и нематериални стимули за формирането на една или друга политическа доктрина. От политическия елит зависи обаче дали и в каква степен ще приеме тези стимули тъй като те могат да имат както градивен, така и деструктивен ефект върху политическата система.

Отправна точка за осмисляне на десекуларизацията винаги е била религията. В научната литература съществува множество определения за това какво представлява тя.

Настоящата статия ще използва дефиницията, която обяснява религията като всяка една символична система, която влияе върху човешките действия и формира нагласите на личността относно връзката между светското и трансцендентното¹. Как би изглеждала една такава дефиниция, приложена на практика? Например ако един мюсюлманин редовно извършва намаза и посещава джамията в Петък, той практикува своята вяра в духа на нейните закони и норми. Съгласно тези закони и норми той възприема и света около него, както и останалите хора. В действията му също сочат за това, че той активно изповядва религията си – начинът, по който се държи и работи в обществото. Важно е да се отбележи, че практикуването на неговата религия е немислимо без присъствието му в религиозната общност. Именно в джамията той научава какво трябва да прави и как да практикува исляма. Следователно мюсюлманинът няма право сам да решава как да вярва и по какъв начин да изразява вярата си. Това е регламентирано в свещените книги, които се изучават в храмовете. Цялата тази съвкупност от практики обаче няма как да не бъде повлияна от процеса на секуларизация. В ядрото на този процес стои идеята за разделянето на духовната от светската власт. Тази идея е заложена в християнството и доказателство за това е самата Библия, където ясно е посочено, че всяка власт е от Бога и че Божието принадлежи Богу, а кесаревото – на кесаря. Това е и причината, поради която християнската цивилизация отдавна е успяла да изгради политически модели, в които светската и духовната власт са разделени. Такъв тип разделение обаче липсва в исляма – границата между религия и политика е много размита, до степен, че религията играе огромна роля в политическото мислене на елитите, домини-

рани от ислямската традиция². Секуларизацията формира у индивида нагласи и представи от рационален характер – идеята, че всеки човек има свое самостоятелно съзнание, с което решава как да възприема света около себе си. Този акцент върху човешкия разум става причина за възникването на модерните политически институции във Франция и Великобритания. Религията продължава да има значителна роля в обществото, но тя вече не е доминираща. С края на религиозните войни възниква и разбирането, че в една политическа система Църквата и държавата трябва да бъдат отделени една от друга. Легитимността на тази система трябва да идва от народа, а монархията да бъде заменена от народна република.

Десекуларизацията представлява отрицание на всички тези принципи. Тя връща обратно възприятията и нагласите на индивида към теоцентричния модел. Светогледът на отделния човек започва да се контролира изцяло от свещените книги и от хората, които ги интерпретират. Човешкият разум отстъпва място на подобни интерпретации, което става причина за нерационално мислене и създава предпоставки за появата на фанатизъм. Модерните политически институции се заклеиява като несъвместими с религиозните концепции за държавата. Това води до преплитане на духовна и светска власт. Резултатите могат да се търсят в две посоки – или възраждането на абсолютните монархии или формирането на парадържавни образувания от типа на Ислямска държава (ДАЕШ). Видимо е естественото противопоставяне, което се оформя между културно – политическите измерения на секуларизация и тези на десекуларизацията. Въз основа на този кливидж може да се заключи, че културно – политическото противопоставяне може да обясни

отношенията между глобалните актьори в международната система³. Дълго време тази теза беше подценявана, но след избухването на войната срещу глобалния тероризъм и възхода на ислямизма тя започва да става все по-актуална.

По какъв начин секуларизация и десекуларизацията се отнасят към исляма? Два са основните фактора, които провокират секуларизирането на християнския свят. Първият е философията на Просвещението. Това е период на възраждане, на преосмисляне на религиозния модел, за който вече стана въпрос. Вторият фактор е появата на принципна на народния суверенитет – идеята, че цялата власт произтича от хората, а не от монарха. В ислямския свят тези фактори така и не се формират. В исторически план има отделни опити за модернизиране на една или друга част от политическата система, но всички тези реформи се провалят, поради липсата на подкрепа от страна на политическия и религиозен елит, който се страхува да не би да загуби своите привилегии. Нещо повече, секуларизмът се възприема като проводник на колониалното влияние, което се стреми да подрони авторитета на тези елити като постави под въпрос легитимността им. Затова и днес все повече мюсюлмани заклемяват секуларизма като чужд на исляма и настояват за десекуларизация на политическите системи, в които живеят. Техният аргумент е, че модернизацията не включва задължително процес на секуларизация⁴. Това означава, че политическата доктрина на елита, който те избират продължава да носи ислямски заряд. Пример в това отношение е, че ислямското право – Шариатът доминира всички сфери на живота в държавите, доминирани от исляма – работа, личен живот, право на глас и т.н. Тук възниква един много важен въпрос – а при това положение, възможно ли е да има секу-

ларизация на исляма? Съгласно теорията на Казанова, това е възможно единствено и само с помощта на т.нар. десакрализация⁵. Тя има следните няколко етапа. Първият от тях се отнася до разделянето на светските от религиозните институции, което дава възможност за възникването и развитието на светско и модерно образование. На второ място идва гарантирането на правото на свободата на убежденията на хората. Така се гарантират техните основни права и свободи. Накрая всичко, свързано с религиозните убеждения трябва да бъде обособено в частната сфера. И точно тук възниква въпросът – какви биха били последиците от прилагането на десакрализацията върху политическа система, която векове наред е била доминирана от исляма? Следвайки историческите прецеденти се оформят два сценария: възникване на светска държава или възход на фундаментализма и радикализма. И в двата случая обаче стремежът към секуларизация и десакрализация провокира и обратния ефект – стремежът към десекуларизация и сакрализация. В конкретния случай с исляма резултатът се изразява във възхода на т.нар. ислямски фундаментализъм. Разликата е посочена във Фигура 1.

**Фигура № 1. Ислям и ислямски фундаментализъм:
сравнителна перспектива.**

Секуляризацията на исляма	Десекуляризация на исляма
Ислям	Ислямски фундаментализъм
„Голям“ и „малък“ джихад Пет стълба (шахат, намаз, зак- ат, саум, хадж) Условия за обявяване на ма- лък джихад	Малкият джихад като глоба- лен джихад Джихадът е шестият стълб на исляма Малкият джихад е безусловен дълг
Конституцията от Медина Праведния халифат: една дър- жава, един Бог, мирно съжи- телство с немюсюлманите Липса на единен враг	Декларацията за създаването на ДАЕШ Ислямска държава (ДАЕШ): тоталитаризъм под маската на исляма Западът като универсалното зло
Шариатът: правни, полити- чески и религиозни норми за „правоверните“	Шариатът: правни, полити- чески и религиозни норми за всички
Мюсюлманите могат да жи- веят в условията на различни политически режими	Всички мюсюлмани трябва да дойдат и да живеят в халифата

Следователно ислямският фундаментализъм се състои от четири основни елемента: **джихад, политически ислям, шариат и ислямски етатизъм**. Логиката, която следват ислямските фундаменталисти е следната: чрез глобален джихад и политизиране на исляма да се наложи шариата в глобален план, възразждайки халифата. Изпълниха ли ис-

лямистите своята цел? Едва ли можем да го твърдим със сигурност, най-малкото защото в международната система има сериозна съпротива срещу Ислямска държава. Дори и те да не са постигнали целта си обаче възходът на ислямския фундаментализъм изправя Балканите пред заплахите, произтичащи от десекуларизацията на исляма.

2. Ислямът в Турция: секуларизация или десекуларизация?

Турция винаги е била особен казус, що се отнася до ролята на религията в политическата система. Години наред тя беше сочена като образец на светска държава, която играе ролята на щит срещу радикалния ислям. Факт е обаче, че именно Западна Европа позволи този щит да се пропука, поради несъгласието на Европейския съюз армията да продължи да бъде гарант за светския характер на политическата система. Тук е мястото да се анализира и секуларната политическа система на Кемалистка Турция.

Разпадането на Османската империя слага край на цяла една епоха в съзнанието на турското общество. След Лозанския договор от 1923 година пред Мустафа Кемал стои тежката задача да възроди и укрепи турската държавност. И за да направи това той избира единственият сигурен сценарий – създаването на светска република, в която да се развива едно модернизиращо се и секуларно общество. Секуларизацията на исляма е осъществена на конституционно ниво чрез интегрирането на лаицизма в основния закон на Републиката. Съгласно конституционните промени в Турция от 1937 година „лаицизмът е цивилизационен модел, който формира основните разбирания за свободата, демокрацията, независимостта, хуманизма, националния суверенитет,

които са се появили след преодоляването на средновековните догми... религията не подлежи на каквато и да е било политизация, тя не е инструмент на властта, а е част от личните убеждения на гражданите“⁶⁶. С тези промени е направена първата крачка към секуларизацията на Турция. Тя е подкрепена както от доминиращото сунитско население, така и от малцинствата в лицето на кюрдите и алавитите. Следващите стъпки на Ататюрк са насочени към създаването на секуларна образователна система. Всички училище за изучаване на Корана, както и всякакви религиозни институции, изградени за образователни цели са затворени. Шариатът спира да се изучава и прилага и се заменя с гражданско, търговско и криминално право. Сменена е азбуката – тя става латинска. Ислямският календар и празници са премахнати. Забранено е традиционното ислямско облекло, въведено е универсално избиращо право. Тази съвкупност от мерки води до десакрализация на исляма. На мястото на ислямския идеал, ръководил Османската империя векове наред, са положени основите на религиозно – политическа концепция, която може да бъде характеризирана като „народно – държавен ислям“ – модерен ислям, ориентиран към укрепване на държавните структури и създаването на светска турска нация. След премахването на халифата е учредена и специална институция, отговаряща за религиозните реформи, която монополизира правомощията по интерпретацията на този народно – държавен ислям. Първите мерки на звеното са показателни – Коранът е преведен от арабски на турски, а часовете за намаз (петкратната дневна молитва, която всеки мюсюлманин трябва да извършва) се разместват в съответствие с работното време на гражданите. В крайна сметка всички въпроси, засягащите догмите и каноните на исля-

ма попадат под компетенциите на новосъздадения Дианет по религиозните въпроси. Единствено въпросите, касаещи нормативната уредба на религията и мястото на исляма в политическата система остават в правомощията на Парламента. Ислямската улема – духовенството придобива декоративни функции и е лишено от политическо влияние. Нещо повече, политическата дейност на улемата е ограничена със закон.

В резултат на кемалистките реформи, политическата система на Турция в края на 30-те години на XX век придобива светски и секуларен характер. Въпреки това, във външно-политически план страната търпи редица критики. Така например и до днес тя отказва да признае арменския геноцид, извършен от Османската империя. Сходно е и положението с изследването на гърците и гръцките погроми, в резултат на които изчезва хилядолетното гръцко присъствие по западния бряг на Мала Азия. Тук не може да бъде отминат и тракийския геноцид, при който над 200 000 тракийски българи са изгонени от родните си места и са принудени да извървят над 150 км пеш. Други 60 000 са избити, а имотите им – разграбени или конфискувани в полза на държавата. Жалко е и че до днес турският политически елит все още отрича тези факти.

Първите сериозни тенденции за десекуларизация на исляма в Турция започват да се наблюдават в края на миналия век. С идването си на власт през 1998 година Реджеб Тайип Ердоган започва все по-често да споменава в речите си понятието „реформиран ислямизъм“, който в много отношения граничи с национализъм. Първите линии на тази политика са съвсем незабележими. Те се изразяват в постепенно дистанциране от САЩ и по-близки отношения с Ев-

ропейския съюз. Желанието на Турция да стане пълноправен член на ЕС е умело използвано по време на конституционните поправки, които целят да синхронизират турското и европейските законодателства. Анкара умело използва тези реформи за да минимизира водещата роля на армията като гарант за светския характер на държавата. Втората поредица от реформи имат религиозен „привкус“ и се отнасят до официалните забрани за употреба на алкохол на обществени места. Същевременно започва да се въвежда деление на парковете и редица плажове на полов принцип – места за мъже и за жени. Официалните аргументи на правителството са, че това са политически реформи, а не религиозни. Но резултатите сочат друго. Последните тенденции в политиката на Ердоган сочат реформи, които засягат политическата система на строго институционално равнище. Те се характеризират с опасна степен на централизация, която започва да се превръща в отрицание на кемализма. Свидетелство за това са все по-отчетливите понятия като „ислямска политика“, „ислямска икономика“, „ислямска демокрация“ и т.н. В този дух е и понятието ислямски човешки права – това са права, които имат концепцията на западния тип права и свободи, но са приложими единствено за ислямските общества⁷.

По какъв начин стоят нещата в съвременна Турция? Настоящата статия ще представи кратко изследване, в рамките на което са измерени извади от турското обществено мнение относно редица въпроси⁸. Основният показател е един – ролята на Корана в политическата система и по-конкретно в нормативната уредба на държавата. В рамките на изследването са посочени и други държави.

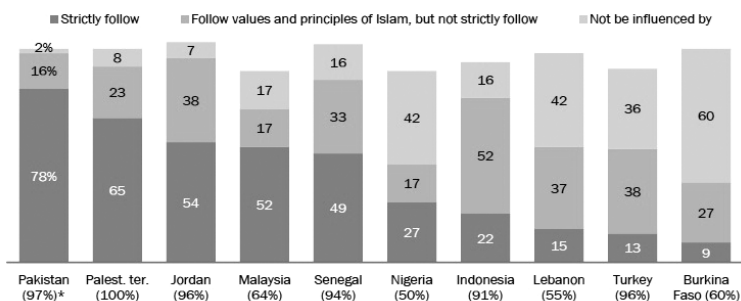
Интервюираните в Турция са 96% от общата извадка. 13% смятат, че принципите на Корана трябва стриктно да

са залегнали в нормативната уредба на Турция, а 38% ги определят като основополагащи или още препоръчителни за следване. Останалите 36% смятат, че законите в страна не бива да се влияят от исляма⁹. Както е видно голяма част от гражданите подкрепят присъствието на част от ислямските норми в законовата уредба на Турция. Към това допълнително се добавя факта, че изследването е проведено през 2015 година т.е. не се знае какво е положението година по-късно. Достатъчно показателен е обаче фактът, че направените извади отразяват общественото мнение в Турция година преди неуспешния опит за военен преврат срещу Ердоган. Последвалите протести в негова полза и референдумът, завършил отново с победа за управляващата партия потвърждават фактите и свидетелстват за сериозно пропускане в кемалисткия секуларен модел. С други думи, налице е десекуларизация.

Фигура № 2. До каква степен законите в страната трябва да са повлияни от Шариата?

How much should the Quran influence our country's laws?

Which of the following comes closer to your view? Laws in our country should ___ the teachings of the Quran

Източник: Spring 2015 Global Attitude Survey. Q24.

По отношение на десекуларизацията на исляма Турция значително се доближава до Ливан и Индонезия като все още е значително по-далеч от държави като Пакистан и Йордания. Важно е да се отбележи, че интервюираните се делят в две групи. Първата включва тези, които са по-необразовани и бедни – според тях нормативната уредба е добре да следва или поне да бъде повлияна от Корана. Втората група включва образованите турци, които смятат, че Коранът няма място в законите на страната.

Фигура № 3. Възрастова разбивка на интервюираните.

Educational differences on whether laws should not be influenced by Quran

Laws in our country should not be influenced by the teachings of the Quran

	Less than secondary education	Secondary education or more	Diff
	%	%	
Nigeria	29	48	+19
Turkey	28	45	+17
Burkina Faso	58	72	+14
Indonesia	12	23	+11
Lebanon	37	46	+9
Senegal	15	22	+7

Източник: Spring 2015 Global Attitude Survey, Q24.

3. Десекуларизацията: три сценария за Турция и България

От представеното изследване могат да бъдат направени следните заключения.

Първо, по-голямата част от интервюираните смятат, че Коранът трябва да присъства или поне да влияе върху нормативната база на Турция. Това свидетелства за нарастваща десекуларизация на исляма в южната ни съседка. Това явление може да доведе до корено отрицание на кемалисткия политически модел и ръст на радикализма.

Второ, мнозинството от привържениците на Корана в законовата база са представители на по-необразованите слоеве в турското общество. Това свидетелства, че е необходимо повишаване на качеството на образованието в Турция. Проблем, върху който Анкара трябва сериозно да се замисля. За жалост, последните тенденции сочат, че националистическите тенденции в турската образователна система се засилват.

Трето, по-образованите представители на обществото остават привърженици на кемализма и го възприемат като единствената приемлива алтернатива пред Турция през XXI век. Както обаче показаха резултатите от референдума след опита за преврат от 2016 година, тези гражданите все повече се превръщат в малцинство.

След като стана ясно, че в Турция е налице трайна тенденция на десекуларизация на исляма трябва да се изясни какви биха били възможните сценарии за развитие при евентуалното задълбочаване на тези процеси.

Първият сценарий е т.нар. сценарий за светска Турция. Той е най-благоприятен и включва възвръщането към принципите на кемализма и секуларизма. За жалост той е най-малко вероятен. Неговото осъществяване преминава

през подмяната на сегашния политически елит в Турция и замяната му със светски ориентирани лидери. Превратът през миналата година целеше точно това, но той се провали.

Вторият сценарий е сценарият за изолирана Турция. Той е по-малко благоприятен, но е най-вероятен. В случай, че Анкара усили натиска си върху Европа и САЩ и приеме редица мерки като връщане на смъртното наказание и продължаване на показните арести Турция ще попада във все по-дълбока изолация. За жалост този сценарий би имал много негативни последици тъй като в тези условия политическият елит в Анкара може да реши да освободи бежанската вълна в посока Европа.

Третият сценарий е най-лош и включва една ислямизирана Турция. Той обаче е по-малко вероятен поради две причини. Първо, в ислямския свят има сериозни разногласия кой да поеме лидерството. Доказателство за това е своеобразното съперничество, което съществува между саудитския крал и турския президент. Второ, в Турция има компактно кюрдско малцинство, което ще поеме категоричен курс на отцепване, а това може да доведе до гражданска война и сепаратизъм. Нещо, което Турция не желае.

България трябва да поддържа добросъседски отношения с Турция. У нас няма радикализация на турските малцинства, такава се наблюдава само на новообърнатите в исляма ромски общности¹⁰. Но София трябва да бъде и много по-решителна в отстояване на своите външнополитически приоритети. Един от тези приоритети трябва да бъде формирането на „тракийска доктрина“, която трябва да залегне трайно в българската външна политика с цел пазенето на спомена за участието на тракийските българи.

Цитирана литература:

¹ *Hanegraaf, W. J.* New Age Religion and Secularization. Leiden, Netherlands Organization for Advancement and Research, 2000, p. 295.

² *Mandaville, P.* How do religious beliefs affect politics? Global Politics. Abington, Taylor and Francis, 2008, p. 111.

³ *Said, E.* Orientalism. New York, Pantheon books, 1978, p. 100.

⁴ *Al-Bishri, T.* Al-Hiwar al-islami al-‘ilmani. Cairo, Dar al-Shuruq, 1996, p. 12.

⁵ *Casanova, J.* Chancen und Gefahren öffentlicher Religion. Ost- und Westeuropa im Vergleich, in: Otto Kallscheuer (ed.), Das Europa der Religionen. Ein Kontinent zwischen Säkularisierung und Fundamentalismus, Frankfurt a.M. (Fischer), 1996, p. 181.

⁶ *Rumpf, C.* Fundamentalismus und Religionsfreiheit in der Türkei in Verfassung, Recht und Praxis, in: Verfassung und Recht in Übersee (VRÜ), Vol. 32, 1999, p. 164.

⁷ *Mayer, A.* Islam and Human Rights: Tradition and Politics. Boulder Co, Westview, 1991, p. 198.

⁸ *Poushter, J.* The divide over Islam and National Laws in the Muslim World. Pew Research Center, 2016, p. 1.

⁹ Ibid, p. 2.

¹⁰ *Дронзина, Т., Иванов. И.* Радикализация и училище в България. Радикализъмът и младите. София, Елестра ЕООД, 2016, стр. 31.

МАНИПУЛАТИВНИ ТЕОРИИ НА СЪВРЕМЕННИ ТУРСКИ АВТОРИ ЗА ПРОИЗХОДА И ЕТНИЧЕСКАТА ПРИНАДЛЕЖНОСТ НА БЪЛГАРИТЕ МОХАМЕДАНИ – ПОМАЦИ

СТОЯН РАЙЧЕВСКИ

Темата на моя доклад има за цел да представи някои манипулативни теории за произхода на българите мохамедани, лансирани в ново време, които без научни аргументи в драстично противоречие с историческите извори, твърдят, че помаците (българите мохамедани, както е възприетият в българската историческа литература термин) са отделен етнос, различен от българите. Подобни твърдения подхранват деструктивни тенденции и изкуствено разделение на българската нация по верски признак, който се прикрива зад несъстоятелни и несъществуващи етнически аргументи. Подобни внушения не би трябвало да бъдат предмет на научен форум, но безкритичното им подминаване вече доста време отвориха пространство за някои не съвсем безобидни явления, по-скоро проявления, като продукт на т.н. „етноинженерство“ или „приложна етнология“. В подкрепа ще посоча и тревогата на акад. Георги Марков, изразена в интервю във връзка с разпространяваните от доста години у нас и в чужбина фалшификации за произхода на българите

мохамедани: „Има фалшификации, които са поносими за науката, но има и такива, които са опасни – като фалшификациите за произхода на нашите братя мохамедани. Не случайно се пуска литература, която няма нищо общо с науката. Това са опити за противопоставяне на българския народ чрез религиозната принадлежност.“¹

В доклада съм се спрял на няколко съвременни турски автори, чиито позиции станаха известни на българската общественост, но преди да изложа несъстоятелността на техните теории по отношение на произхода и етническата принадлежност на българите мохамедани – помаци, ще припомня становището на двама турски авторитета, които за разлика от тези, за които ще стане дума, изрично и категорично подчертават българска етническа принадлежност и произход на помациите в България.

Отговор на въпроса за произхода на помациите дава, много преди появата на тези манипулативните теории, за които ще изложим по-долу, още през 1878 г. високообразованият турски държавник Ахмед Шефик Мидхад паша, управител на Дунавския вилает, велик везир и председател на Държавния съвет на Турция. „Трябва да се отбележи – казва той – че сред българите има повече от един милион мохамедани... Тези мохамедани не са дошли от Азия, за да се установят в България, както обикновено се мисли. Това са потомци на същите тези българи преобърнати в исляма през епохата на завоеванието и през следващите години. Това са чедата на същата тази страна, на същата тази раса, произлезли от същото това коляно. А между тях има една част, която говорят само български.“² Няма никакво съмнение, че

¹ Родопи ВЕСТ, Смолян, 29 – 30.10.2009, 1 – 5.

² *Midhat-pacha*. La Turquie. Son passe, son present, son avenir. La Revue scientifique de la France et de l'étranger, N 49, 8 juin, 1878, p. 1152.

тази последната фраза „една част, която говори само български“ се отнася тъкмо за ислямизираните българи, които са запазили своя майчин български език – българите мохамедани. Както виждаме и самият висок и образован османски сановник не използва названието „помаци“, което днес налагаме и там, дето е го е нямало. т.е. и където за българите с мюсюлманско вероизповедание са били използвали други названия като ахряни, торбеши и др.

Ето как обективно определя произхода и етническата принадлежност на помациите и един съвременен турски изследовател проф. Кемал Карпат в издадения му през 1976 г. в Истанбул труд „Доган авагла тюрклери тартарих биринджи китап“ (стр. 160). „Помак“, казва той е „човек от славянски произход, който не говори турски“ и още „българин, но с мюсюлманска вяра“.

Какво твърди обаче неговият колега – съвременник от Тракийски университет – Център за балкански изследвания в Одрин Ахмед Гюншен, изнесъл тук в България в центъра на Родопите град Смолян през 2012 г., на организирана от Нов български университет конференция на тема „Помациите – версии за произхода и съвременна идентичност“? На тази конференция Ахмед Гюншен дава своя отговор на така поставения от организаторите въпрос за произхода и етническата принадлежност на помациите още в заглавието на доклада си, озаглавен „Помациите като балканска общност и доказателства за турска принадлежност в разбиранията им за идентичност.“¹

¹ Гюншен, А. Помациите като балканска общност и доказателство за турска принадлежност в разбиранията им за идентичност. – В: Помациите – версия за произход и съвременна идентичност (Съставител Евгения Иванова). С. 2013, 46 – 60.

Преди да изложи своите аргументи за „турския произход“ на помаците авторът отхвърля въобще насилственото помохамеданчване като причина за ислямизирането на помаците, защото тя оклеветявала и не третирила справедливо османците, които били „символ на мира на Балканите“¹. Изхождайки от презумпцията, че тази мюсюлманска общност приемала себе си за „турска“, то, според него, „от хуманна и научна гледна точка е необходимо да се потърсят елементите на турската принадлежност в културните кодове и историята на тази общност, която никога не е позволявала да бъде откъсната от своята мюсюлманско-турска идентичност... и тези елементи да бъдат подкрепени с научни аргумент.“

И Ахмед Гюншен се впуска много целенасочено да търси елементите, които да извади като аргументи за „турската идентичност“ на помаците. Броди из дебрите на етнографията, фолклора, преданията, топонимията, народната памет и османските регистри. Но нищо от това, на което се е спрял, не може да му послужи за научен аргумент. С основание автори оценяват като „несериозни и за студенти“ доводите на проф. Гюншен за принадлежността на помаците, гораните и торбешите към турския етнос, изложени в раздела на същата книга „Доказателства за турска култура в общностите на помаците, торбешите и гораните: културно наследство: обичаи, традиции и вявания“.² Напротив, тъкмо в традиционната народна култура, материална и духов-

¹ Пак там, с. 51.

² Митринов, Г. Бележки за една проведена научна конференция. – В: Българите мохамедани – лъжи и спекулации. Първа част, С., 2016, 367 – 376; Фалшификации, свързани с езика на българите мохамедани. С., 2010, 110 – 113.

на, мироглед, език и др. са съдържат неоспоримите научни аргументи за българския произход и принадлежност на българите мохамедани.

В края на доклада си той цитира думите на Мустафа Кемал Ататюрк, основателя на Република Турция: *„Колко щастлив е онзи, който казва: „Аз съм турчин!“* и добавя: *„Помашките турци, както торбешките и горанските, се възприемат като турци мюсюлмани и нямат никаква етническа връзка с християнските балкански общности.“*¹ В това си заключение той се позовава и на сънародника си Ташделен². Ползваните източни и цитираните автори в този труд са изключително турски. Пренебрегната е огромната по обем литература на български език, създадена от освобождението на България до наши дни³. Единственият аргумент като оправдание за това може да послужи само обстоятелството, че тази български трудове с малки изклю-

¹ Митринов, Г. Бележки..., с.57.

² Tasdelen, M. Gorahlarin Adetleri Uzerine. Istanbul, 2008, 23.

³ Шишков, Ст. Българо-мохамеданите (Помаци).Пловдив, 1936; Помациите в трите български области. Тракия, Македония и Мизия, Част 1, Историко-географски преглед. Пловдив, 1914; Милетич, Л. Ловчанските помаци. – Български преглед. 1899, 67 – 68; Миков, В. Българските мохамедани в Тетевенско, Луководско и Белослатинско – Родина, С. 1941, кн. 3, с. 51 – 68; Кирил Патриарх Български, Българомохамедански селища в Южните Родопи (Ксантийско и Гюмюрджинско). С. 1960; Василев, К. Родопските българи мохамедани.Пловдив, 1961; Георгиева, Цв. Помациите – Българите мюсюлмани – В: Общности и идентичности в България. С., 1998; Арнаудов, М. Родопските помаци. С., 2010; Маринов, П. Българите мохамедани в своето народностно съзнание и възродителното им движение.. С., 1994; Груев, М. Българите мюсюлмани и кемалисткото движение в Родопите. (1919 – 1923). – В: Модерният историк. С. 1999; Троева, М. Религия, памет, идентичност. Българите мюсюлмани. С., 2011; Райчевски, С. Българите мохамедани. С., 1998; 2004.

чения¹ не са преведени на по-разпространените европейски езици, което правят всички останали наши съседи, за да налагат и в европейската историография своите тези в ущърб на българските.

Един от авторите, цитиран от Гюншен като авторитет и познавач на помашкия въпрос, е проф. Хюсеин Мимишоглу от Анкарския университет, автор на „Страници от историческото минало на помаците“ (Анкара, 1991). Издадена е и на английски език и в английското издание заглавието ѝ тенденциозно е променено – „Страници от историята на турските помаци“². В Анкарския университет той преподава история на балканските народи. Научната му кариера започва като асистент в СУ „Св. Климент Охридски“ и доцент във ВМЕИ „В. И. Ленин“ – София, където преподава История на БКП, преподавал е и в университета „Сюлейман Демирел“ – гр. Бурдур. Кандидатската му дисертация и първа книга в България е на тема за участието на турското население в борбата против фашизма, а втората му книга – за участието на турското население в България за изграждането на социализма – заглавия, доста далеч от темата за произхода и народностната принадлежност на българите мохамедани (помаци). Предговорът на книгата е написан от проф. д-р Джемил Къванч, в който същият твърди, че колелата му Мемишоглу доказал с документи и фотографии, че *„помациите са чисти турци“*. Ето и „доказателството“, т.е. голословното твърдение на проф. Мемишоглу: *„Помациите са потомци на куманските турци, които през XI век са се заселили в Пиринска Македония и Родопите“*. Всеизвест-

¹ Raichevsky, S. The Mohammedan Bulgarians (Pomaks). Sofia, 2004; Islamized Bulgarians Pomaks. Sofia, 2014.

² Memişoğlu, H. Pages of the History of Pomaks Turks. Ankara, 1991.

на била, неизвестно кому друг, освен нему „историческата истина за куманските турци, които през XI век са дошли на Балканите, и отричайки се от шаманизма, са приели исляма, след което са се втели в редиците на османските турци.“

Последният цитира още редица периодични издания, списания и вестници, издавани от изселнически организации в Република Турция, като „Турска култура“¹, „Турски свят“², и книга с показателно заглавие „Българските издевателства в документи и снимки 1878 – 1989“³.

Споменатите по-горе прояви в ново време на отделни представители на българите мюсюлмани (помаци) за търсене на друга идентичност освен религиозната им принадлежност, която да ги отличава от българите християни, имат и своята политическа мотивировка. Тя следва примера на създадената в началото на прехода (1989 г.) партия на етническите турци в България „Движение за права и свободи“, която успешно участва в политическия живот и в управлението на демократична България вече в продължение на повече от двадесет години, като през половината от тези години е коалиционен партньор на управляващи партии със свои министри и представители във всички нива на властта. При такава силна позиция на партия „Движение за права и свободи“ сред мюсюлманското население в България трудно може да се обособи нов политически субект, предимно на верска основа.

Това кара представители на българите мюсюлмани – помаци с политически амбиции извън ДПС – да потърсят

¹ Turk kulturu, 1986.

² Turk Dunnyasi“, 1972.

³ Alp, Iker. „Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi 1878 – 1989“.

етнически аргумент за един нов политически субект, напр. една „помашка партия“. Подобен опит направи през 90-те години на XX век кметът на родопското село Жълтуша, Ардинско, Камен Буров, който оповести по медиите създаването на локална „Демократическа партия на труда“ и през 1993 г. за първи път използва понятието „помашки етнос“.

Тази тенденция стигна в своята манипулация до там, че тя бе изнесена и на международен терен. Свидетели станахме как неотдавна в „постмониторинговия диалог с България“ в доклада на Парламентарната асамблея на Съвета на Европа се появи предложение (от Лука Волонте – Италия) за проекторешение за признаване на „помашко малцинство“ в България.

Аргумент за обособяване, чрез което да се търси и политическо представителство, тези среди, насърчавани и от сили извън България, виждат в остарялото локално прозвище „помак“, представяйки го за етноним. Но помак (помаци мн. ч.), не е етническа категория. Не е дори етнографска, а само белег за верска принадлежност към исляма, и то от период много по-късен от времето на османските завоевания на Балканите.

До Освобождението на България помаците се самоопределят като мюсюлмани и не търсят друга идентичност извън мюсюлманската общност в рамките на Османската империя. След Освобождението на България, когато мюсюлманите в границата на българското царство са малцинство, част от помаците тук започват да се заявяват като „турци“, в смисъла на „мюсюлмани“. В търсенето на своя идентичност вътре в мюсюлманската общност в най-ново време определени кръгове сред помаците започват да търсят своите ислямски корени в абсурдни от гледна точка на историческата

и етнокултурната реалности обяснения, в „наличието“ по българските земи на ранни мюсюлмани отпреди османските завоевания или в ранни преселвания на араби от Близкия изток и др. Очевидната несъстоятелност на такива хипотези насочва усилията в тази насока към доказване съществуването на някаква помашка идентичност като етническа, а не само като верска категория.

От началото на 90-те години на XX век в публичното пространство чрез политическото говорене се въвеждат за първи път в обръщение термини като „помашка етническа общност“ и „помашки етнос“. Помаците, ако приемем, че този термин се е наложил като название за всички българи мюсюлмани по цялата българска етническа територия, въпреки че от мнозина той продължава да не се приема и категорично се отхвърля като самоназвание, не могат да бъдат определени като друга, различна от българите, етническа общност, на същото основание, на което в съвременното българско общество не могат да бъдат отделени етнически от българите нито българите католици, нито българите протестанти.

Помаците не могат да бъдат определени и като отделна етнографска група, каквито са например „шопите“, „капанците“, „рупщите“, „загорците“ и др. в българското традиционно общество, защото техният (на помаците) народен говор и съхранените елементи на народната им култура са еднакви с тази на съседите им българи-християни. Помаците в Ловешко и Тетевенско, например, говорят диалекта на българите от Мизия, а тези в Родопите – на рупщите в Тракия.

До съвременността в традиционната си народна култура помаците запазват най-старинни диалектни форми на българския език, еднакви с говорите на българите-християни в съ-

щите места. Едновременно с това сред тях има някои локални и регионални форми на облеклото, къщата, тъканите, религиозните вярвания и начина на живот в семейството, които са повлияни от исляма. Откриват се и предислямски и християнски по тип брачни норми на поведение, обичаи и празници, общи с местното българско християнско население.

СЪВРЕМЕННИ ОПИТИ ЗА ОТРОДЯВАНЕ НА БЪЛГАРИТЕ МЮСЮЛМАНИ

ХРИСТО ГИНЕВСКИ

Проблемът с българите мохамедани (мюсюлмани) в Родопите е отколешен – по него има огромен документален материал, научни проучвания, спомени. Сякаш историческата истина за това българско население е доказана и безспорна. И въпреки тези постижения на науката, щом нашата държава изпадне в криза, съчетана и с промени в международната ситуация – този въпрос отново излиза на повърхността. Така е около освобождението и възкръсването на Третата българска държава, по време на Балканските войни (1912 – 1913), така е и в годините след Първата световна война. Той се появява и след 1944 г. с ликвидирането на дружба „Родина“ и връщането на турските имена на българите мюсюлмани, както и с последвалите опити за решаване на този въпрос чрез така наречения „Възродителен процес“ и неговото тотално отричане след 1990 година.

Сега този въпрос е отново на повърхността. Обстановката е такава, че се създават условия за фалшификации и заиграване с българите мюсюлмани, както от страна на Турция, така и от Гърция. От дълбоката криза в България се възползват определени кръгове в Турция, които се опират и на турското малцинство, както и на част от българите

мюсюлмани, които тежнеят към югоизточната ни съседка. Своего влияние те прокарват чрез изселническите организации (където обединяват и турците, и българите мюсюлмани). Намериха чрез парите свои поддръжници и сред българите. Сега Турция и протурските среди у нас имат възможности за много по-широка инвазия – религиозна, стопанска и друга сред населението в Родопите. Толкова чужди пари се изсипват в планината за първи път – никой не може да каже колко са – но те личат в многото нови и ремонтирани джамии в Кърджалийско, Смолянско, Благоевградско, Пазарджишко... Има специален подход към българо-мюсюлманско население – там където то живее, джамиите са много по-представителни, с огромни мащаби за числеността на селата и градовете – примерно Мадан, Рудозем, Чепинци... Те са сред най-големите и представителни сгради в тези населени места. Не бива да се заблуждаваме – те носят не само религиозно влияние, но и влиянието на Турция. Постулатът е: щом си мюсюлманин – ти си турчин. Това особено е забележимо в някои селища в Западните Родопи.

В Родопите започнаха да се появяват и продължават да се разпространяват издания, които пренаписват историята на планината, фалшифицират по безобразен начин истината за произхода на българите мюсюлмани. В същото време има нескопосани опити да се омаловажи борбата на българите за Освобождението на България от турско робство, а на новата държава са приписват тежки грехове към това българско население. Колкото и да е ненаучна тази политическа литература (не се знае кой я издава, няма редактори, няма и държава, която да допуска такава антидържавна и противобългарска литература да се издава и разпространява), тя нанася сериозни вреди на националните ни интереси.

В Родопите зачестяват посещенията на официални турски представители като турският посланик Гьокче, консултът в Пловдив. Води се една политика на побратимяване на българските общини с такива от Турция. Няма нищо лошо в това, но не бива да се подценяват каналите за въздействие – имаше опити български деца да отиват на екскурзии в Турция, да се настаняват да живеят в турски семейства и да учат турски език, направиха се опити такива курсове да се открият и в Родопите. В средните Родопи те се провалиха, но нямам точна информация за районите на Западните Родопи. Явно е, че по този начин се правят усилия да се подмени етническият състав на населението. В крайна сметка, това е път за осъществяване на прокламираната от Давутоглу неоосманистка теза за т.н. ислямска дъга от Турция през Родопите, Македония и Косово. Става дума за т.н. малка ислямска дъга. Иначе голямата започва от Мароко и Северна Африка, минава през Близкия изток и стига до Пакистан, Индонезия и Филипините.

Всички тези действия носят политически характер и имат за цел постепенно да се промени етническата картина предимно в Средните и Западни Родопи, и то на базата на силен ислямизъм – щом си мюсюлманин, ти си турчин. С какви средства се постигат целите на протурската пропаганда?

Правят се опити да се създадат политически организации сред българо-мюсюлманското население, които да апелират за отделна помашка нация, внушения за отделен фолклор, даже език. С такива задачи се нагърбва Камен Буров със създаването на Демократична партия на труда, за да защитава дискриминираната етническа група на помаците. Нещо повече, той иска помашкото малцинство да се отдели в Родопски анклав. Иска при преброяването да има отделна гра-

фа за народност „помак“. Острата реакция на тези действия, слабата подкрепа от самите българи мюсюлмани доведе до разпад на тази партия.

Втори опит да създаде такава партия направи и Адем Кенан, като я нарече Турска демократична партия с искане за автономия на Родопите и Лудогорието. Към турското население той причислява и българите мюсюлмани. Но и тя скоротечно изчезна от политическата сцена.

През 2004 година трети опит за създаване на политическа партия се прави в Смолян – учредява се Обединение за ислямско развитие и култура (ОИРК) с председател Ариф Абдуллах (Алов). Известно е, че той е възпитаник на Държавния университет в Аман (Йордания), бивш член на Районния мюсюлмански съвет в Смолян. Наред с него, сред учредителите са Кадри Уланов и Мехмед Дурсунски (автор на книгата „История на ахряните-помациите“, в която се опитва съвсем нескоропосано да докаже арабския произход на българите с ислямско вероизповедание). Но тази партия е забранена с решение на Смолянския окръжен съд през 2009 година, а и не получи подкрепа от страна на населението.

Друг опит да се създаде организация с подобни цели е създаването в Смолян на т.н. Европейски институт „Помак“ – 13 души са неговите основатели начело с небезизвестния Ефрем Моллов и Васил Войнов. Моллов прави опит да учреди политическа партия „Помак“ в Пловдив като пледира, че помациите са траки, перси, прабългари и т.н. Но тя не може да се регистрира, тъй като не изпълни законовите изисквания и получи слаба подкрепа. Цялата тази дейност е дирижирана явно или дискретно от Турция чрез фондации, организации на български изселници в Турция, чрез посолството и консулството в Пловдив. Без щедрата финансова

помощ от тях тези действия щяха да са откъслечни и без резултат. В някаква степен те успяха да наложат термина „Помак“, за това помогнаха и някои български автори с професорско звание като Евгения Иванова и др.

На следващо място – появи се значителна литература, която целенасочено изопачава историческата истина за българските корени на това население. Повечето са български автори, добре платени и подпомогнати от разни външни историци – Петър Япов, Мехмед Дурсунски, Салих Бозов, Ефрем Моллов... Почти всички те са лишени от научна аргументация, по страниците им шестват измислици и небивалици. Тезите взаимно си противоречат – според едни българите мюсюлмани са араби, според други – перси, според трети – траки... Книгите нямат редактори, липсват сведения кой ги издава. Но не бива да се подценява тяхното, макар и незначително, влияние. Небивалици се разпространяват и в социалните мрежи, по Интернет. Има опити този въпрос да се постави и на международна сцена – в Европейския съд в Страсбург, на сесия на ПАСЕ Лука Волонте, председател на групата на ЕНП препоръчва на България да признае „помашко“ и „македонско“ малцинство. В Смолян от няколко години се издава сп. „ИСКРА“, месечно списание за духовна и нравствена култура. Главното в него е да се величае исляма като най-висша религия в света.

Цялата тази антидържавна дейност е насочена към едно – налагане на измислено помашко малцинство, в услуга на Турция, промяна на етническата картина в Родопите. За сега тези опити не намират широка подкрепа от самите българи мохамедани. Най-сериозната пречка е езикът, на който говорят, битът и общата култура с българите християни. Според мене, нашата историческа наука на национално ниво

дава достоен отпор на ненаучните тези и пропаганда. Нужна е обаче по адекватна реакция на държавните институции в защита на националната идентичност на това българско население. На регионално ниво – музеите, архивите не се противопоставят открито на ненаучните тези, не реагират на псевдо изданията. У хората има страх, че могат да бъдат уволнени и т.н. Историята показва, че такива опити, макар и не с такива мащаби, са правени и в миналото. Мнозинството от българите мюсюлмани стъпват на здраво и не се поддават на лъжите и спекулациите.

Литература:

Бозов, С. В името на името. С., 2005.

Герджиков, С. Богатствата на Беден. История и култура на родопското село Беден. С., 2005.

Гиневски, Хр. Няма последователна политика към хората в Родопите. – В: Българите мохамедани – лъжи и спекулации. Ч. I. С., 2010, 360 – 363.

Дорсунски, М. История на ахряните (помациите), 2005.

Дърева В. Полетът на пчеларя. – Родопи, бр.1 – 2, 2014.

Иванова, Е. Помациите: версии за произход и съвременна идентичност (предговор). С., 2013.

Петров П. Историческата съдба на помохамеданчените българи. Смолян, 2008.

Петров, П. Българите мохамедани нямат своя самостоятелна история. – Родопи, бр. 5 – 6, 2008.

Райчевски, Ст. Българите мохамедани. С., 2004.

Сахатчиев, Ж. Съвременното турцизиране на българите мохамедани в района на Якоруда и Родопите въобще. – В: Заблуди и фалшификации за произхода на българите мохамедани. Научна конференция, Смолян 2009. С., 2010.

Шишков, Ст. Българо-мохамеданите (помаци). Историко-земеписен и народоучен преглед с образи. Пд., 1936.

Янов, П. Помациите. С., 2006.

ДЕМОГРАФСКИ ИЗМЕНЕНИЯ И ТЕНДЕНЦИИ КЪМ ИСЛЯМИЗАЦИЯ В СВИЛЕНГРАДСКИЯ РЕГИОН

КОСТА ЛЬОНДЕВ

Краткотрайна беше радостта на населението от Свиленградския регион от подписването на Санстефанския мирен договор на 3 март 1878 г., донесъл освобождението от османско робство. Берлинският конгрес от лятото на 1878 г. отново остави в пределите на Османската империя Мустафа паша (Свиленград) и 23-те села от неговия регион. Това продължи до 5 октомври 1912 г., когато още в първия ден на Балканската война войските на Втора българска армия с командир ген.-лейтенант Н. Иванов отново освободиха града и района и вече повече от век той стои като верен страж на нашата южна граница.

Свиленград и неговият регион обхваща площ то 705 км², разположен на изток до р. Тунджа, на запад до Източните Родопи, на север до Сакар планина и на юг до границата ни с Република Турция и Гърция.

В демографско отношение в региона за почти цяло столетие промените са уникални. Още в 1878 г., според френския вестник „Курие д’ Ориан“ в Мустафа паша (Свиленград) има 1500 къщи и 5240 жители, от които 4700 българи хрис-

тияни и 540 мюсюлмани. В края на XIX в., според един от най-добрите изследователи на Тракия Стою Шишков, Мустафа паша (Свиленград) наброява 10 400 християни.

След Илинденско-Преображенското въстание от 1903 г., жестоко потушено от османските поробители, населението на Свиленград намалява до 7000 жители, което се запазва до освобождението му на 5 октомври 1912 г.

Свиленград е може би единственият български град, напълно разрушен по време на османското настъпление през лятото на 1913 г. Къщите са опожарени и ограбени и дори вратите и прозорците са отнесени към Одрин. Завърналите се след подписването на Цариградския договор от 29 септември 1913 г. не могат да познаят къде са били домовете им и отново се отправят към Харманли, Пловдив, Стара Загора и други селища на свободна България. Но любовта и привързаността към родния град в следващите години отново ги връщат в него, за да вложат къртовски усилия за неговото възстановяване и разцвет.

За по-пълната и точна илюстрация на демографската картина на Свиленградския регион, прилагам таблица, която най-добре отразява промените в течение на почти цяло столетие (Вж Табл. 1).

**Табл. 1. Рязко намаляване на населението
в Свиленградския регион**

СЕЛИЩА	ГОДИНИ							
	1920	1934	1946	1956	1965	1985	II.2011	IX.2017
Свиленград	6985	9368	9686	10966	12456	12179	17461	20580
с. Варник	188	272	500	306	209	173	4	3
с. Генералово	541	930	1056	861	700	511	122	108
с. Дерв. Могила	340	1170	1191	921	415	274	15	14
с. Димитровче	636	827	870	813	694	515	193	188
с. Кап. Андреево	1793	1355	1670	1572	1471	1217	826	752
с. Левка	1125	1484	1681	1761	1617	949	405	443
с. Лисово	226	661	607	548	157	50	1	4
с. Маточина	385	735	780	830	464	195	21	16
с. Мезек	725	918	988	899	721	433	200	185
с. Михалич	458	612	717	630	464	195	78	55
с. Момково	-	1295	1491	1628	1522	1149	638	564
с. Мустрак	411	568	727	815	778	417	186	228
с. Сладун	371	730	835	821	717	368	169	138
с. Равна гора	300	451	486	483	333	47	14	22
с. Чернодъб	265	525	604	579	456	200	125	120
с. Щит	1254	726	789	727	584	277	99	9 2
с. Сива река	-	650	793	800	688	440	158	144
с. Райк. могила	-	602	760	762	868	470	258	252
с. Пашово	280	297	344	173	102	32	10	8
с. Пъстрогор	454	574	640	712	627	271	147	133
с. Студена	-	1716	1891	1934	1722	1274	627	538
с. Младиново	1264	-	-	1018	-	-	262	255
с. Костур	-	-	-	-	-	-	32	18
ВСИЧКО	14001	25780	27136	28425	22510	19145	21641	24858

Или, към септември 2017 г. в Свиленград живеят 20 580 души, а в селата – 4278 души, т.е. съотношението е приблизително 5:1 в полза на града!

Анализът на данните показва, че първото преброяване на населението от региона след Балканската война от 1912 г. при правителството на БЗНС (1920 г.), отбелязва паритет между населението на града и прилежащите му села по 7000 души. При следващото преброяване през 1934 г. при правителството на „Звено“ с министър-председател Кимон Георгиев се забелязва рязко увеличаване на населението на града – то вече е 9400 души, а това на селата – 15 500 души. Това се дължи на огромната маса бежанци, прокудени от родните селища в Източна и Беломорска Тракия – 1360 семейства с население от над 4000 души.

Следващият пиков момент в миграционния процес в Свиленградския регион е периодът 1956 – 1965 г., когато се извършва пълната колективизация на селското стопанство. Тогава, както се вижда от таблицата, към Свиленград и вътрешността на страната се насочва голяма част от населението на селата. Свиленград увеличава жителите си от 10 900 на 12 500 души с ръст от 1600 души. Броят на населението от селата намалява със 7350 души. Те се насочват към индустриалните центрове Казанлък, Марица – Изток, Димитровград и общинския център Свиленград. Отчитайки стремглавото обезлюдяване на граничния свиленградски регион през 1976 г. Министерският съвет на НРБ издава постановление за развитието на Странджа – Сакар. То стимулира живеещите в граничните селища, както и онези граждани от вътрешността на страната, които решават да се заселят и работят в граничните селища. За местните жители стимулите са 80 лв. допълнително месечно възнаграж-

дение за специалисти с висше образование и 40 лв. за тези със средно образование. Не местните жители, родени след 1943 г., се дават еднократно по 2500 лв., а на тези, дошли от вътрешността – по 4000 лв. В селата са изградени жилища, които се предоставят за живее на дошлите от вътрешността. От това в Свиленградския регион се възползват над 300 души.

Заслужава да се проследи и икономическото развитие на региона за този период, защото то е важен фактор за демографския му срив.

В навечерието на Втората световна война през 1939 г. само в Свиленград годишният добив на пашкули е 210 тона, на памук – 2000 тона, на тютюн – 800 тона, на слънчоглед – 200 тона, на сусам – 2 тона, на овче сирене – 110 тона.

Тази тенденция продължава и след 1944 г. През 60-те и 70-те години на миналия век в града са пуснати в експлоатация: Завод за промишлена арматура „Сакар“ с изцяло италианско оборудване, Завод за перално оборудване, Завод за нестандартно оборудване и резервни части. Разширено е с нови автоматични безсовалкови станове едно от най-големите предприятия за копринен текстил в България – фабрика „Коприна“, чиято продукция достига над 12 млн. метра платове за година.

Селското стопанство в региона е на едно от челните места в страната по добив на пшеница, тютюн, грозде. Създадена е 4000 дка ябълкова градина с капково напояване от Израел, която дава добив по 3 тона ябълки от декар.

До края на 80-те години на миналия век и селата в региона се развиват успешно. Пример в това отношение са двете гранични села Студена и Сладун. Първото достига около 400 къщи с близо 1700 жители, а в него се отглеждат над

12 000 овце и 6000 говеда. В училището класовете са с по две пълни паралелки – напр., през учебната 1949/50 г. в първи клас има по 36 деца в паралелка.

В подобно състояние е и с. Сладун, създадено след Българо-турската конвенция от август 1915 г., когато България става съюзник с Турция в Тройния съюз по време на Първата световна война. От демографските данни се вижда, че през 1956 г. селото има 835 жители и 172 къщи. По полето се отглеждат 4500 овце, 600 говеда, добиват се 4500 тона жито, 190 тона тютюн, 800 тона грозде. От неговото училище, макар и със смесени класове, излизат трима професори: проф. д-р Васил Пехливанов – икономист, проф. д-р Желязко Стоянов – философ и най-младият – проф. Анастас Г. Лъондев – икономист (мой племенник). Към училището има общежитие за 40 ученици от селата Маточина, Варник, Михалич, със стол с безплатна храна, детска градина, здравен дом с лекар, зъболекар, гинеколог. Така е и в останалите села на този граничен район.

Тези здравни услуги вече ги няма. Сега селянинът от с. Маточина – най-отдалеченото село от Свиленград – трябва да пътува 40 км с автобус, за да потърси медицинска помощ от личния си лекар! Можем да си представим за какво медицинско обслужване става въпрос.

Не по-добро е състоянието и на училищното дело. В общинския център Свиленград има две средни училища: Професионална гимназия по селско стопанство и икономика „Христо Ботев“ и Средно общообразователно училище „Д-р П. Берон“. Преди четвърт век в почти всяко село има основно училище, а сега само в с. Левка има прогимназия (до VIII клас), в която се обучават около 100 деца, половината от които са от ромски произход. То е обявено от Ми-

нистерството на образованието и науката за защитено, защото обслужва няколко погранични села. Всеки учебен ден училищният автобус трябва да тръгва от Свиленград и да извозва деца от селата: Михалич (1), Сладун (5), Варник (1), Маточина (1), Студена (16), Костур (1), Лисово (1), Пъстрогор (2), Младиново (20), Дервишка могила (2), Райкова могила (6). Можем да си представим състоянието на тези деца от 7 до 14-годишна възраст, които всяка сутрин трябва да стават в шест часа и почти час да пътуват по едни разбит път до училището в с. Левка, а след обяд – обратно до домовете си като на някои от тях се събират над 100 км дневен преход.

И тук трябва да си поставим въпроса как този демографски срив в региона се отразява на засилващите се тенденции на икономическо и религиозно въздействие на Република Турция върху вече почти изчезващото му население.

В този граничен район преди четвърт век имаше специален граничен режим. В него живееха само две семейства с турски произход, от които едното беше със смесен брак на жената – българка, а сега на всяка крачка в града се оси турска реч.

В Свиленград работят 7 казина и 14 игрални зали, собственост на турци. В селата от тях са изкупени десетки къщи, стотици декари земеделска земя, а в града – апартаменти, ресторанти, хотели. Хубаво е, че все още няма изградена джамия.

Засилват се опитите за ислямизиране на циганското население в Свиленград, а то вече е над 1700 души, които по време на местни и парламентарни избор гласуват с бюлетината на ДПС. Въпреки засиленото присъствие на турци в града, никой не може да каже колко е точният им брой и с какво се занимават.

Разбира се, в днешния глобален свят никой не е в със-

тояние да спре движението на хората, но все пак държавните институции трябва да осъществяват контрол върху този процес. Демографската криза е реален факт в граничния Свиленградски регион. Какво би могло да се направи, за да се ограничи този процес? Да се разработи от правителството, и то в най-близко време, а защо не и сега, в рамките на нашето председателство на Европейския съюз, комплексна програма за региона.

– На първо място, от държавния и общински поземлен фонд да се даде земеделска земя от 15 – 20 дка на хора от вътрешността на страната, които желаят да я обработват, да отглеждат тютюн, овце, кози, говеда.

– Да им се предоставят за изкупуване стотиците необитаеми къщи в селата.

– Да се подобри здравното обслужване на жителите на селата. Поне веднъж седмично, с линейка на общинската болница личните лекари да ги посещават по местоживеенето им.

– От особено важно значение е незабавното ремонтиране на 40-километровия шосеен път Свиленград – с. Маточина, който вече повече от 50 години не се поддържа и създава големи проблеми на пътуващите с транспортни средства по него. Това ще спомогне и за развитието на туризма в райони, в които има какво да се види – средновековната крепост „Букелон“ от XI в. при с. Маточина, скалните църкви в с. Михалич и с. Маточина, лобното място на четниците от четата на Слави Мерджанов, загинали през лятото на 1901 г. край с. Сладун.

Граничният район на Свиленградската община е в тежка демографска криза. Данните в таблицата, приложена към статията, не се нуждаят от коментар. Цифрите говорят не-

двусмислено, че са необходими екстрени мерки за нейното решаване, защото последствията ще бъдат непреодолими, дори пагубни в недалечно бъдеще!

Източници:

1. История на България. София, 1981.
2. *Разбойников, Ан.* Миналото на Свиленград. История на града до 1013 г. София, 1990.
3. В. „Курие д’Ориан“, 1878 г.
4. *Милетич, Л.* Разорението на тракийските българи през 1913 г. София, 1918.
5. Статистически годишници от 1920, 1934, 1946, 1956, 1965, 1985, 2011, 2017.
6. Постановление на Министерския съвет от 1976 г. за социално-икономическото развитие на Странджа – Сакар.

Част IV

ИСТОРИЧЕСКИ ДАННИ ЗА ТРАКИЙСКИТЕ БЪЛГАРИ И ИЗСЛЕДВАНИЯТА ВЪРХУ ТЯХ

СПИСЪК НА НАСЕЛЕНИЕТО НА С. СЪЧАНЛИ, ГЮМЮРДЖИНСКО ПО ДАННИ ОТ 1906 – 1907 Г.

ГЕОРГИ МИТРИНОВ

1. Бележки върху антропонимичната система на с. Съчанли, Гюмюрджинско.

В архивния фонд на Българската екзархия, съхраняван в Централния държавен архив, се откриват важни документи за историята на българското население в Западна и Източна Тракия, както и в Македония, от периода на Възраждането. Голяма част от тях все още не са основно проучени. Интерес представляват многобройните документи, свързани с борбата за църковна независимост на местното изконно българско население, подложено на силно гръцко влияние. В отделни писма и молби се открива антропонимия от българските села в споменатите райони, която показва несъмнения български характер на тяхното население. Намират се сведения за българското население в градовете на Западна и Източна Тракия и на Егейска Македония, където гърцизмът има много силни позиции. Предмет на настоящото проучване е един списък на населението на голямото българско християнско с. Съчанли, Гюмюрджинско от 1906 – 1907 г., изготвен като

справка до Българската екзархия. Озаглавен е *Вянчила въ енорията на свещеникъ... с. Съчанлъ, кааза Гюмюрджинска, епархия Одринска, вилаетъ Одрински* (ЦДА 246К 240). Описанието на населението на селото е в два формуляра, в които са попълнени данните за всяко семейство в селото и за неговите членове. Не случайно името на местния свещеник не е изписано в посочения заглавен текст. Към името на тогавашния местен свещеник Илия Ангелов, поставено най-отгоре в списъка, е допълнено, че излежава 10-годишна присъда в турски затвор. От краткото определение „*затворенъ за 10 години*“ не става ясно за какво е бил осъден, но данни се откриват в селищната монография за с. Съчанли. Според тях, за участие в революционното движение свещеникът бил осъден и излежавал присъдата си в Одринския затвор от 1905 до 1908 г., когато бил освободен. През това време бил заместван от свещеника Яне Тенекеджиев от с. Калайджидере, който обаче злоупотребявал с алкохола и селяните не го обичали (Славков 1989: 67).

Във формулярите има графи за имената на членовете на семейството, за възрастта им, за упражняваната от тях професия, за това дали са грамотни. В графа Забележки се отбелязват данни за останали сираци или за заминали на гурбет жители и т.н. Отделните семейства не са подредени по азбучен ред. Обикновено е отбелязано личното и бащиното име на главата на семейството и под него са изброени членовете на семейството, най-често по възрастов критерий. Като второ име е отбелязвано бащиното име на главата на семейството. Това не дава възможност да се възстанови картината на родовете (фамилните) имена в селото, които са твърде интересни по своя произход. Вероятно за употребата на двукомпонентна система на изписване на имената в списъците, включваща

лично име + лично име или презиме, е повлияла тогавашната официална традиция в Османската империя да се използва такава система. Употребата на бащини имена вместо фамилни е предпочетена, може би, за да се покаже връзката между отделните семейства, живеещи като цяло заедно, на патриархални начала (Славков 1989: 17), нещо обичайно за българското селско население в онази епоха. Данните за отделните семейства са взети от изготвените списъци. С това се изпълнява една от целите на това издание, да могат потомците на съчанлийци, пръснати днес из различни краища на България, главно в югоизточните ѝ райони, да открият своето потекло. Затруднение ще бъде липсата на фамилно име, но пък данните за личните и бащините имена ще дадат възможност всеки интересуваш се да открие своите предци.

Важно е да се отбележи, че не малко мъже, глави на семейства, са включени в списъците само с лично име, без презиме. Така задачата по откриването на предци, включени в списъците, съвсем се затруднява. При семействата на вдовиците, които не са малко, също е изписано само личното име на майката, като глава на семейство. Но този начин на попълване на формулярите е наложен с приложения в края на формулярите примерни текстове и указания. Там под линия е споменато, че ако бащата е починал, за глава на семейството се счита майката, като се попълва само личното ѝ име. Изписан е дори пример: *1. Рада, майка, вдовица*. Подобно е изписването и при семействата на кръглите сираци, като най-големият брат, който е глава на семейството, също е представен само с лично име. Такова отбелязване в списъците, само на лично име на главите на отделни семейства, може да се приеме за несъвършенство на предложената за попълване анкетна карта.

Понякога се открива липса на данни за трудовата заетост на главите на семействата, за възрастта им, което също е пропуск на анкетьорите. В списъците се откриват няколко почерка, което показва, че писачите са били няколко. Всеки е внесъл в текстовете характерните особености на своя почерк. Срещат се и имена, включени в списъците, които трудно се разчитат. На такива места са поставени от нормализатора на текста знаци (!) и (?).

В началото се прави преглед на графичните и граматичните особености на включените в списъка мъжки и женски лични имена и на презимената (бащините имена). Това ще даде възможност на използващите антропонимичния справочник да добият по-пълна представа за спецификата на личноименната система на българското християнско население на едно от най-големите и стари български села в Гюмюрджинско – с. Съчанли.

Графични особености

Интерес представлява успоредната употреба на начални графеми N и H при някои мъжки лични имена: Насташъ – Насташъ, Недю – Недю, Недялко – Недялко, Нико – Нико, Никола – Никола. При женските лични имена опозицията се открива само в един случай: Недѣлка 2 – Недялка 8 – Недѣлка¹. От изписаните бащини имена употреба, и то непоследователна, на графема N се открива в графичното оформление на презиме Недев: Никола Недевъ, Недевъ Иванъ, Недевъ Петко, Митрю Недевъ но Недевъ Стоянъ, Дялку Недевъ, Добрю Недевъ, Иванъ Недевъ, Митрю Недевъ.

Налице е изписване на графема ъ в някои мъжки лични

¹ Тук и по-нататък цифровите индекси след имената показват честотата на употреба на съответния антропоним или на негов вариант.

имена, на етимологично място (Недѣлко, Недѣлко, Недѣлку < от стб. неДѣла) и на неетимологично: Пѣю < от лично име Петър или Петко + йо (Займов 1988); < от Петьо, Петър (Ковачев 1987а).

Открива се и успоредна употреба на фонетични варианти на лични имена със и без графема ъ: Бѣлю – Бялю < от стб. бѣлъ; Дялку – Дѣлко < Недѣлко; Пѣтку – Петку. Налице е непоследователност при изписване на графема ъ в женски лични имена: Недялка (Недѣлка 2 – Недялка 8 – Недѣлка 14 – Недѣлке – Неделка 1); Дѣка – Дяка; Невѣнка.

От бащините имена само при име Дялков се открива непоследователна употреба на графемата: Стоянъ Дѣлковъ, Тоичо Дѣлковъ, Дѣлковъ Радю но Ангелъ Дялкувъ, Георги Дялкувъ, Дялкувъ Бялю. Презимена Недялков и Бялев са изписани с графема я: Недю Недялковъ, Грозю Бялевъ, Иванъ Бялевъ.

По правилата на тогавашния български правопис, мъжките лични имена, завършващи на съгласна, се изписват с краесловен буквен знак ъ: Атанасъ, Иванъ, Петъръ, Стефанъ, Тодоръ и др. Това важи и за бащините имена, завършващи на съгласен звук: Василь Вълкувъ, Тодоръ Стамовъ, Иванъ Вълковъ и др. Но не липсват и изключения. Лично име Анасташъ е изписано в 3 примера с краесловен буквен знак ь, а в 4 случая изписването на антропонима е с общоприетия краесловен буквен знак ъ. Налице е успоредна употреба на графични варианти Стамать и Стаматъ.

Като приумица на писачите, попълвали данните, може да се приеме отбелязването на графема ѝ вместо и (Мйтрю вм. Митрю, Георгй вм. Георги, Ставрй вм. Ставри, Нйкола вм. Никола; Велйка вм. Велика, Гюргйна вм. Гюргина, Мйлка вм. Милка и др.). Такова графично оформление на отделни

лични имена може да обърка ползвателите на списъците с антропонимичния материал (напр. облик на женско лично име Майна, наред с Маина). Дори често така се изписва съществителното сйн вм. син. От друга страна е налице изписване на мъжки лични имена с графема и вместо й в началословие (Иордан).

Фонетични особености

Няма данни за говора на с. Съчанли, както и за останалите говори в Гюмюрджинско, да е характерен ятов преглас (Бояджиев 1972: 48; 1991: 110), какъвто се открива в графичния облик на женско лично име Неделка (Недялка 8 – Неделка 1). Може в случая да става въпрос за приумица на писача, тъй като екавската форма Неделка е разпространена в западните, екавски райони на българското езиково землище.

Преглас *a > e* в женско лично име Мержена също не е характерен за говора на с. Съчанли, като част от тракийските говори в Гюмюрджинско. Под ударение, пред сричка със задна гласна, в местния говор се изговаря гласна *a*: *жа̀бъ*, *йак*, *йа̀гудъ*, *куша̀ръ*, *ча̀шъ* и др. (Бояджиев 1972: 49; 1991: 110 – 111). Освен това в списъка с антропоними са засвидетелствани фонетични варианти със и без преглас: Мерджана – Мержена, поради което облик Мержена може да се приеме като приумица на писача, т.е. като графичен вариант на името. В случая това са и фонетични варианти на име със и без наличие на звучен африкат *ʧ*. За говорите в Гюмюрджинско е характерна употребата на звук *ж* (*бъ-жъ̀на̀ци*, *жам*, *ма̀н'жъ*, *ужа̀к*), но в говори на отделни села (Манастир и Дерекъой) се открива по-широка употреба на звучни африкати *s* и *ʧ*: *мъ̀рsи*, *съ̀лsи*, *уsа̀т'*; *ма̀нцъ*, *нъ̀цъ̀к*, *семерцъ̀ийъ* (Бояджиев 1991: 113 – 114).

Широко застъпено в списъците е изписването на женски лични имена с краесловна гласна *–e*, като част от имената имат графичен вариант с окончание *–a*: Ванке – Иванка, Василке 1 – Василка 2, Милке 5 – Милка 14; Недялке – Недялка 15, Райке – Райка 2, Стойке 5. В случая не става ясно това звателни форми ли са или форми с преглас *a > e* в краесловие. В говора на с. Съчанли, Гюмюрджинско е налице непосредствателна замяна на гласна *a* в *e* (*ê*) след мека съгласна в родовото окончание на имена от ж.р.: *бъл'ке*, *д'ушê*, *л'ул'ке*, *уд'ийê*, *чêте* (Бояджиев 1972: 49), с което може да се обясни изписването на окончание *–e* като преглас. В български антропонимични речници е включен единствено облик Стойка, като производно от мъжко лично име Стойкьо (Ковачев 1987а).

В графичен вариант Юванъ на мъжко лично име Иванъ се открива характерната за говора на с. Съчанли, като част от тракийските говори в Гюмюрджинско, лабиализация на гласна *и* в *у* (Бояджиев 1972: 31). Лабиализация на гласни *и* и *е* в *у* (Бояджиев 1972: 30, 31, 50; 1991: 112) е засвидетелствана и при включените в списъка женски лични имена. В три фонетични варианта на едно женско лично име са отбелязани различни етапи на фонетичната промяна: Гюргина 3 – Гюргюна – Георгина 3.

За отбелязани в списъците графичен вариант Перванъ на общобългарско мъжко лично име Първан не става ясно приумица на писача ли е или така се е изговаряло името, тъй като фонетична замяна *ъ > e* не е характерна за тракийските говори в Гюмюрджинско, в частност за говора на с. Съчанли. Трудно е да се приеме руско влияние в местния говор, както предполага Н. Ковачев: Перван м. 15, под руско влияние от Първан, умал. Перванчо 3; ж. Первана (Ковачев 1987а).

Графичното оформление на женско лично име Янгела показва наличие на йотувана гласна в началословие – особеност на говора на с. Съчанли, като част от южнотракийските български говори (Бояджиев 1972: 32 – 33). Факт е преимуществената употреба на фонетичния вариант (Янгела 3 – Ангела 1).

При изписването на личните имена широко е застъпена редукцията на гласна *o* в *y*, характерна за тракийските говори (Бояджиев 1991: 46), като част от източните български говори (Стойков 1993: 97). Налице е и успоредно изписване на фонетични варианти на имената със и без редукция. Непоследователността може да се приеме за приумица на писача или писачите, попълвали списъците. При мъжките лични имена преобладават примери със задударна краесловна редукция: Валко – Вълко – Вълку; Дялко – Дялку; Марко – Марку; Милко – Милку; Недялко – Недялку; Петко – Петку; Славко – Славку; Станко – Станку; Стамо – Стаму; Янко – Янку. Изписването на графема *y* в *u* предполага наличие на мекост на предходната съгласна пред краесловната гласна: Бялю, Добрю, Кирю, Недю, Петрю, Яню. Но и тук се открива непоследователност, като е налице успоредна употреба на облици със и без редукция: Вълчо – Вълчю, Мило – Милю, Митро – Митрю – Митре, Радо – Радю, Христо – Христю.

Доста по-малко са имената с предударна редукция *o* > *y*: Момчилъ – Мумчилъ, Рофайлъ – Руфайлъ, Стоянъ – Стуянъ. Редукцията е налице, макар в по-малко примери, и при женските лични имена, в които е изключително предударна: Бужана, Стуяна, Тудора – Тодора 12.

Непоследователност се открива в отбелязването на редукцията и при бащините имена. Голяма е групата на име-

ната със засвидетелствана редукция: Батуръ Станкувъ, Василъ Вълкувъ, Георги Станкувъ, Динка Стуянувъ, Иванъ Дялкувъ, Илия Стуяновъ и др. Но също много презимена са оформени без редукция: Георги Костовъ, Георги Станковъ, Георги Славковъ, Андонъ Тодоровъ, Атанасъ Димитровъ, Иванъ Вълковъ, Станковъ Георги, Станковъ Димитри, Ангелъ Динковъ и др. Видна е тенденцията последователно да се отбелязва наличието или липсата на редукция, съответно в личното и в бащиното име (Стайко Вълковъ, Станко Стояновъ, Стоянъ Дялковъ, Тодоръ Стайковъ, Станко Славковъ; Дялку Стуяновъ, Петку Вълкувъ, Станку Вълкувъ, Дялку Станкувъ, Митрю Дялкувъ, Петрю Дялкувъ; Дялку Славкувъ, Петрю Славкувъ, Стуянъ Дялкувъ), макар да са налице и изключения (Тодоръ Стуяновъ, Митрю Стояновъ, Стою Ивановъ, Стою Славковъ).

По-редки са примерите с редукция *e > u*, характерна за говора на с. Съчанли (Бояджиев 1972: 50) като част от източните български говори (Стойков 1993: 97): Митаксанъ, Митакса. Ако се приеме, че включеното в списъците мъжко лично име Димиянъ, Димянъ е фонетичен вариант на лично име Демян, засвидетелствано в писмени източници от XV в. (Заимов 1988), може да се обясни появата му в антропонимичната система на с. Съчанли, Гюмюрджинско с редукция *e > u*, характерна за местните тракийски говори.

При редуването Стефанъ – Стифанъ, поради липса на поставено ударение, не става ясно за преглас или за редукция става въпрос. Но е факт, че преглас *e > u* не е характерен за говора на Съчанли, като част от западнотракийските български говори в Гюмюрджинско (Бояджиев 1991: 45, 110 – 114).

При женските лични имена е налице успоредна употреба на фонетични варианти на едно име със и без редукция:

Кирияна – Керана; Ерина 6 – Ирина 4; Велика 13 – Вилика 2. Интересно е да се отбележи, че фонетични варианти Ерина – Ирина са засвидетелствани в писмени източници съответно от XVI и от X – XI в. Фонетични варианти Керана и Кирана са отбелязани в писмени източници от XVI в. (Займов 1988).

Мъжко лично име Михалъ се явява вариант на общобългарски облик Михаил с изпаднала гласна *и* в средисловие. Облик *Михал* е народноразговорен, като честотата на употребата му в съвременната българска антропонимична система е 1879, докато лично име *Михаил* е с честотност 10431 (Ковачев 1987а).

Във фонетичен вариант Катарина на женско лично име Катерина 6 е засвидетелствана фонетична промяна *е > а*, нетипична за тракийските говори в Гюмюрджинско. Все пак лично име Катарина се открива в българската антропонимична система (Займов 1988).

Характерната за рупските говори, в частност за говора на с. Съчанли, Гюмюрджинско, средисловна мекоост на съгласните (Бояджиев 1972: 37; 1991: 49, 112), се открива освен в посочените по-горе мъжки лични имена (Вълчю, Грозю, Митрю, Кирю, Личю, Милю, Недю, Радю, Христю, Яню), и в женски лични имена (Гюргюна, Гюргина, Чюнка – 9). Общо засвидетелстваните меки съгласни в средисловие са: *г', д', з', л', н', р', т', ч'.*

Отделни мъжки лични имена са оформени с краесловна графема *ъ*, като може да се предположи, че с нея е отбелязана краесловна мека съгласна (*т', и'*) – характерна особеност на местния тракийски говор (Бояджиев 1972: 22, 52). Но се открива непоследователност в изписването, като са налице и графични варианти с краесловна графема *ъ*, както бе посочено по-горе: Анасташъ но Анасташъ, Стаматъ но Стаматъ.

В графичния облик на мъжко лично име Сратю и на женско Срата е засвидетелствана характерната за говора на с. Съчанли, като част от тракийските говори в Гюмюрджинско, фонетична промяна *стр* > *ср* (Бояджиев 1972: 54; 1991: 56, 114, 235).

Фонетична промяна *с* > *ш* от типа *дъшки*, *пръштен*, *шйчку*, *шлйви*, характерна за тракийските говори в Гюмюрджинско (Бояджиев 1991: 57), е засвидетелствана в мъжко лично име Анасташъ, Насташъ и в женско Анасташия, което се редува с графичен вариант Анастасия.

Фонетичен вариант Буйданъ на мъжко лично име Богдан представя засвидетелстваното в говора на с. Съчанли противопоставяне (*е*) ~ (*и*) в позиция пред отделни съгласни от типа *л'агъм* – *л'ейнъ*, *стйгъм* – *стййнъ* (Бояджиев 1972: 41).

Фонетична замяна *ф* > *в*, характерна за говора на с. Съчанли, като част от тракийските говори в Гюмюрджинско (Бояджиев 1972: 23; 1991: 113), се открива в мъжко лично име Трандавилъ. При женските лични имена е засвидетелствана успоредна употреба на името и на негов вариант с прокарана фонетична замяна: Ставина – Стафина; Трандавла – Трандафила. Важно е да се отбележи, че замяната се среща във възприети чужди думи в местния говор: *авидерсън*, *вилжън*, *витйл'*, *вормъ*, *въсул'*, *ковъ*, *мънавин*, *къръвил'*, *суврâ* и др. (Бояджиев 1972: 53).

В облика на мъжко лично име Карафилъ се открива епентеза на съгласна *м*. Употребата на фонетичен вариант *къръвил'* 'карамфил' е засвидетелствана в говора на с. Съчанли (Бояджиев 1972: 53).

Налице е успоредна употреба на графични варианти на лично име с озвучена и с обеззвучена съгласна *т* пред гласна *у* в средисловие: Батуръ 7 – Бадуръ 1. В случая може да става въпрос за графична приумица на писача.

Особености при словообразуването на личните имена Мъжки лични имена

Интерес представлява успоредната употреба на мъжки лични имена, образувани с различни наставки: Димитър – Димитри; Митакса – Митаксанъ. Прави впечатление наличието на успоредни форми на лични имена, от които едната, ако не е звателна, не е характерна за местния говор: Петрю – Петре; Митрю – Митро – Митре.

Съкратени мъжки лични имена

Налице е успоредна употреба на цели и на съкратени лични имена в антропонимичната картина на селото: Димитър – Димо – Митрю; Анасташъ – Насташ; Недялку – Недю; Стамать – Стамо и др. Съкратените мъжки лични имена са предимно с морфемни съкращения, получени вследствие на апокопа (изпускане на крайна част): Димо < от Димитъръ, Димитри; Илю < от Илиа; Кирю < от Кирил; Коста < от Костадин; Краю < от Краймир или Краислав?; Михо, Миху < от Михалъ; Нико, Нику < от Никола; Пантели < от Пантелей, Сратю, Страти < от Стратомир (Заимов 1988), < от Евстрати; от Стратилат, грц. στρατεύω 'боря се'; съкр. от стар. слав. Стратимир (Ковачев 1987а) и др.

Откриват се и примери, получени чрез афереза (изпадане на начална част), като фонетични и морфологични съкращения: Дялко, Дялку < от Недялко; Личю – от Илийчо; Мирчо < от Добромирчо; Митрю, Митро < от Димитъръ, Димитри; Насташъ < от Анасташъ; Тоичо – от Стойчо.

Облик Динка е образуван чрез афереза от лично име Костадин, но и с добавяне на умалителна наставка –ка. При лично име Ризю е налице изпадане в началословие (афереза) и в краесловие (апокопа): Ризю < от Харизан. В облик Митяди < от грц. Μιλτιάδης – атински пълководец

от VI в. пр. Хр.) се открива изпадане в краесловие (апокопа) и изпускане на съгласна в средисловие (епентеза).

Не става ясно изписването на лично име Страти, наред със Сратю; Грози, наред с Грозю; Павли дали е приумица на писача или е налице успоредна употреба на вариантите. Ако се приеме второто, ще се окаже, че в местната антропонимична система са били в употреба съкратени варианти Страти, Грози, Павли, характерни като цяло за антропонимичната система на българското население от други източни райони на българското езиково землище (Ковачев 1987: 150). Предвид консервативния бит на населението на с. Съчанли, а и на околните стари български села в Гюмюрджинско, по-вероятно е изписването да е приумица на писача.

Суфиксално образувани мъжки ЛИ

С наставки:

-ак: Нувакъ

-аки от грц. –аки: Ангелаки (някога много разпространена наставка сред българското градско население – Илчев 1969: 22).

-ал: Михалъ

-ан (-'ан): Митаксанъ, Диванъ, Перван; Димянъ, Димиянъ, Стоянъ

-аш: Анасташъ, Насташъ

-ел: Вангел

-ил: Мумчилъ, Пандил, Стоилъ

-ин: Настинаъ

-ия: Андрия

-о: Велико

-'о (-'у): Бялю, Вълчю, Грозю, Добрю, Илю, Личю, Милю, Недю, Петрю; Краю, Пяю, Стою;

-ур: Батуръ, Бадуръ

-шия, -ши: Ракшия, Ракши

Двусъставни имена
Буйданъ < от бог + дан

Умалителни мъжки лични имена

Образувани са с наставки –ко (-ку), -ка, -чо (-чю). Най-многобройна е групата на образуваните с наставка –ко (-ку): Величко, Вълко, Вълку, Дялко, Дялку Кирко, Марко – Марку, Милко, Милку, Муску < от Мойсей, Недялко, Недялку, Петко, Петку, Райко, Славко, Славку, Стайко, Станко, Станку, Шенко < от лично име Шено < от Поликсен (!), Янко, Янку.

Засвидетелствани са мъжки лични имена, образувани с умалителна наставка –ка: Динка и Дапка.

С наставка –чо –чю (-ч'у) са образувани лични имена: Вълчо, Вълчю, Калинчо, Маринчо, Мирчо, Тоичо. Прави впечатление, че характерната за местния говор краесловна редукция *o* > *y* се открива само при едно име Вълчю – Вълчо.

Според съвременните изследователи на българската антропонимична система повечето от наставките с умалително-гальовен характер днес са изгубили първичното си значение и са се превърнали в неутрални структурни елементи на личните имена (Ковачев 1987a). Но в българското патриархално общество от началото на XX в. картината е била по-различна. В антропонимичната система на с. Съчанли е налице успоредна употреба на производна деминутивна и на обикновена форма на мъжко лично име: Величко < Велико; Милко, Милку < Милю; Станко, Станку < Станьо; Янко, Янку < Яню; Маринчо < Маринъ.

Женски лични имена

Голямо е количеството на съкратените женски лични имена. Съкращенията биват фонетични и морфологични,

като по-редки са личните имена с фонетични съкращения, т.е. с изпадането на отделни звукове в началословие и средисловие: Ванке < от Иванка, Катерина, Катарина < от Ека-терина; Дяка < от Дялка < от Недялка (в случая освен фонетичното съкращение в средисловие, е налице и морфологично съкращение в началословие). Примерите с морфологични съкращения, т.е. с изпадане на срички, главно суфикси и префикси, са по-многобройни. Откриват се съкратени лични имена, получени вследствие на афреза (изпадане на начална част на името): Вида < от Давида; Гира < от Аргира (Сребра); Дала < от Недяла?; Дена < от Младена, Радена и др.; Динка < от Костадинка или Господинка; Митра < от Димитра; Мара 33 < от Тамара (ако се приеме, че е производно от това име), а ако е от Мария 30, е налице съкращение чрез апокопа (изпадане на част от името в краесловие); Чана < от Вълчана или Стояна.

По-редки са съкратените женски лични имена чрез апокопа (изпускане на крайна част): Анаста < от Анастасия, Кера < от Керана, Керада; Найда < от Найдена.

При съкратено женско лично име Наста е налице комбинация от фонетично съкращение в началословие и морфологично в краесловие: Наста < от А+ наста + сия. Както бе посочено по-горе, комбинация от фонетично и морфологично съкращение се открива и при лично име Дяка < от Дялка < от Недялка.

Спорадична е употребата на съкратени женски лични имена, получени вследствие на синкопа (изпускане на средна част на думата): Нелка < от Неделка?

Женски умалителни имена

Образувани са с умалителна наставка –ка, -ке: Василка, Иванка, Милка, Невянка, Недялка, Нелка, Райка, Станилка,

Станка – Стана, Янка – Яна; Чонка, Чюнка; Ванке, Василке, Милке, Недялке, Райке, Стойке.

Според образуването си, женските лични имена могат да се разделят на образувани със суфикси (наставки) и с префикси (представки). По-интересни примери на образувани с наставки са:

-а: Ангела, Велика, Вилика, Вида, Груда, Дена, Димитра, Добра, Злата, Згура, Киряка, Марина, Петра, Рада, Тодора Хриса и др.

-ана: Бужана, Петкана

-ена: Матена – от Мата + -ена

-ина: Гергина, Калина, Русина, Ставина

-ия: Анасташия, Анастасия, София

-ка: Василка, Иванка, Милка, Недялка, Станилка и др.

-ке: Ванке, Милке, Недялке, Стойке

-ла: Трандавла

-яна: Лиляна

-уда: Калуда, Трандафилуда

Част от женските лични имена са възникнали от мъжки, с наставки –а, -ана, -ина, -ка, -ке, -ия и др.

Налице са и женски лични имена, възникнали от други женски лични имена: Руса – Русина, Петка – Петкана, Мата – Матена.

Личните имена по произход

Лични имена от чужд произход

Не малка е групата на мъжките лични имена от гръцки произход. Това важи като цяло за общобългарската антропонимична система. Много лични имена са навлезли от гръцката или чрез посредничеството на гръцката антропонимична система, при налагането на християнската религия

по нашите земи. Това са главно библейските имена: Аврамъ, Авраамъ, Анасташъ, Андрия, Атанасъ, Василь, Гавраиль, Георги, Димитри, Димитъръ, Илия, Иорданъ, Никола, Петъръ, Стефанъ, Стифанъ, Тодоръ, Тома, Христо, Христю. Интерес представлява изписването на библейско име Аврам и в облик Авраамъ, което вероятно е свързано с факта, че писачът е бил свещеник. В тая група могат да се включат и имена от гръцки произход, които означават понятие, свързано с християнската религия: Ангел < от грц. ἄγγελος 'пратеник, вестител', Вангел < от Евангел < грц. εὐάγγελος 'носещ добра вест'; Ставри < грц. σταυρός 'кръст'.

Друга група лични имена, повечето от гръцки произход, които не са свързани непосредствено с християнската религия, навлизат в българската антропонимична система като гръцко езиково влияние, свързано с вековното съжителство на българи и гърци: Александър, Андонъ, Дамиянъ, Димянъ, Калоян, Кирякъ, Костанди, Маринъ, Митакса, Митяди, Панайотъ, Пандилъ, Пантели, Паскаль, Рофаиль, Руфаиль, Сотиръ, Стаматъ, Страти, Трандавилъ, Хараламби.

Женски лични имена от гръцки произход са: Митакса, Пагона, Зуна, Ирина – Ерина, Сирма, Ставина – Стафина, Сгура, Хриса. Голяма група женски лични имена от гръцки произход са производни от мъжки лични имена: Ангела, Василка, Димитра, Ермена – Ермен, Ерменко, Ерменка < от грц. ἐπιαριμένη 'съдба' (Илчев 1969); < от грц. ἐρμος опора, закрила (Ковачев 1987а); Калуда, Киряка, Петра, Тодора. Интерес представляват фонетичните и морфологичните варианти на женско лично име Трандафила 6 – Трандафилуда 2 – Трандавла 6. Облик Трандавла е със засвидетелствано изпадане на гласна *и* и с характерната за говора на с. Съчанли фонетична замяна *ѳ* > *в*. Облик Трандафилуда е с характерната за гръцките женски лични имена наставка –уда.

Свързани с християнската религия са лични имена Анастасия < от грц. Αναστασία 'възкръснала', Елена, Катарина, Катерина, Марина, Мария, София.

Въпреки силното гръцко езиково влияние, а и влиянието, упражнявано от Гръцката патриаршия над българското население в южните краища на българското езиково землище, в антропонимичната система на с. Съчанли, Гюмюрджинско не се откриват повече имена от гръцки произход, отколкото обичайно са характерни за българите от други краища на българското езиково землище. Консервативният бит на местното българско селско население е способствал то да се опази от пълно погръчване, каквито примери все пак има. Например жителите на българското с. Кърка, Дедеагачко се погръчват, но въпреки това продължават да поддържат роднински и добросъседски връзки с отдалеченото на 15 км българско екзархийско с. Еникьой. Провеждат общи религиозни чествания на празници от християнския календар с еднородното българско население и от други съседни български села в Дедеагачко (Караманджуков 1934: 240 – 241). Съчанли е първото българско християнско село в Западна Тракия, което отхвърля официално зависимостта си от Гръцката патриаршия и през 1890 г. подава молба чрез одринския архимандрит Софроний до Българската екзархия, за присъединяването му към нея (Славков 1989: 65).

Спорадична е употребата на лични имена от турски произход в антропонимичната система на с. Съчанли. Засвидетелствано е в единичен случай мъжко лично име от турски произход Караджа < от тур. karasa 1. сърна, 2. черен, мургав. (ТБР 1962). Може да се предположи, че личното име е възникнало от турското прилагателно със значение 'черен, мургав'.

Женските лични имена от турски произход са две. Лично

име Султана е било с широко разпространение в българските земи през Възраждането, по титлата на владетеля на Османската империя – султан. Лично име Мерджана – Мержена произхожда от тур. *mercan* 'корал' (ТБР 1962).

Личните имена от български произход са най-многобройни. Към групата на мъжките лични имена от български произход се включват: Бялю < от Бело бял, здрав, XV в.; Батуръ < от бат(о), Бат(ьо) + ур; Борисъ, Буйданъ, Велико, Валко – Вълку, Вълчо – Вълчю, Грозю < от Гроздъо, с изпадане на -д-, съкратено от Гроздан, XIV-XV в.; Димо, Добрю, Карафилъ, Краю < съкрат. от Краймир или Крайслав, XV в.; Милко, Милю, Мирчо, Момчилъ – Мумчилъ, Нувакъ < от новак 'новороден' = 'който да поднови рода', XIV в. (Заимов 1988); Перванъ < от Първо, Първе + ан, XVI в.; Петко – Петку – роден в петък, XV в., Пяю < от Пе-тко или Пе-тър + йо, XV в.; Радю – Радю; Райко < от Райо, XVI в.; Славко < от Слав, XV в.; Стайко – Стайку < от Стайо XIII – XIV в.; Станко – Станку < от Стан, Стано, XI-XII в., Станьо < от Стан, Стано по меки основи, XVI в.; Стоилъ < от Стое, Стойю + ил, XIV-XV в.; Стою – съкратено от Стои-мир, Стоислав, XV в.; Стоянъ – Стуянъ < от Стойо + ан, XV в.

Интерес представлява произходът на някои лични имена: Диванъ – от старинно значение на *див* 'хубав, чуден, прелестен' (Заимов 1988) < стб. *дивъ* 'чудо, нещо учудващо, смайващо' + на, *дивънъ* прил. 'чуден, дивен', *дивъи* прил. 'дивъ, неопитомен' (СР 1999); лично име Дапка < от Дабко < от Дабо, съкратено от Дабибил или Дабижив – XV в. (Заимов 1988).

Макар да е от гръцки произход, лично име Калоянъ, по името на българския цар Калоян 1197 – 1207 (грц. Добрият Иван), се възприема като българско.

Тук трябва да се прибавят и имената от чужд произход, основно гръцки, които на българска почва са претърпели промени и са били „побългарени“: Илю < от Илия; Кирю < от Кирил; Коста < от Костадин, Михо < от Михаил, Нико, Нику < от Никола, Петрю < от Петър, Стамо < от Стамат; Ризю < от Харизан < от харизан 'подарен, получен в дар', с –ан по Драган, Иван и др. XVI в. (Заимов 1988); Муску < от Мосо, съкратено от Мойсей, XVIII в.; Ракши, Ракшия < от Рако, XVII в. + ши, шия; Настина < от Настас, съкратено от Анастас, XVI в. + дин.

Групата на женските лични имена от български произход включва: Бужана, Велика, Вида, Груда, Добра, Злата, Калина, Лиляна, Мата, Милка, Найда, Недялка Рада, Райка, Руса, Русина, Стана, Станилка, Стойке, Стуяна, Яна. Интересни откъм произход са лични имена Чонка, Чюнка, Маина – Майна. Според данни от речниците на българските лични имена, Чонка произлиза от Цонка < Цойка < Цойо < Стойо (Заимов 1988); Чюнка < от Чуна < от Чуно < Кра-чун, Рай-чун или от Чу-до + но (Заимов 1988); Дала вероятно е графичен вариант на съкратено женско ЛИ Дяла < от Недяла – Недяля. Засега не се откриват данни за произхода на женско лично име Маина – Майна.

Личните имена според значението им

Личноименната система на с. Съчанли, Гюмюрджинско споделя особеностите на общобългарската личноименна система, включваща две големи групи лични имена: пожелателни и защитни (Илчев 1969: 12 – 15). В пожелателните лични имена се разкрива желанието на родителите детето им да има добро бъдеще, да е съпътствано от здраве, щастие и дълголетие. Свързани с рода и семейството са мъжки

лични имена Батур 'да порасне и стане по-голям брат' и Ну-
вак 'да поднови рода'. Към тематичната група за благопо-
лучие и успехи в живота се включват лични имена Велико,
Величко, Велика 'да бъде голям, велик', Перванъ 'да бъде
пръв, първенец в живота', Славко, Славку 'да се прослави'.
Към тематична група Сила и храброст се включва женско
лично име Груда 'да бъде здрава като грудка'. Лични имена,
включващи качества на характера, са: Добрю 'да е добър',
Радю, Рада 'да е радостен, да радва хората', Милю, Милко,
Милка, Милке 'да е мил'. Тематичната група Телесна хубост
включва лични имена Руса, Русина 'да има руса коса', Бялю
'да е бял, хубав', Диванъ 'който е дивен, чуден, прелестен'.
Тематична група Названия на цветя включва лични имена,
пожелаващи красота на носителя им: Карафилъ, Трандави-
лъ, Трандафила, Трандафилуда, Калина, Лиляна, Невян-
ка. Към тематичната подгрупа Небесни светила, природни
явления се включва женско лично име Зуна 'небесна дъга;
да е хубава, красива като небесната дъга'. Тематична група
Названия, свързани с благородни метали и скъпоценности
включва лични имена Злата 'пожелателно от златна – злато'
и Сирма 'сърма, позлатени или посребрени жички за шев и
бродерия; сърма, украшение'.

Друга голяма тематична група са защитните имена. Те са
свързани с митологията и вярванията на хората в „магиче-
ската сила на словото“ (Илчев 1969: 14). Тематичната група
на имената за здраве и дълголетие включва голяма група
лични имена: Стою, Стоянъ, Стуянъ, Станко, Станку, Ста-
ньо, Стоилъ, Стана, Стойке, Станилка 'да устоява на труд-
ности и болести'. Към защитните или т.нар. „отблъскващи“
имена, които предпазват от злини, се включва лично име
Грозю. Защитни лични имена по имена на диви животни, от

които трябва да се пазят хората и добитъкът им, са названия, свързани с хищника вълк: Вълко, Вълку, Вълчо, Вълчю. Към тематичната група на личните имена, свързани с подхвърляне на дете, се включва женско лично име Найда.

Честота на употреба на личните имена

Честотата на употреба на отделните лични имена в антропонимичната система на с. Съчанли, Гюмюрджинско, по данни от 1906 – 1907 г., показва тенденциите в употребата на отделните имена.

Мъжки лични имена

Иванъ – 82, Дялку – 47, Тодоръ – 44, Георги – 43, Митрю – 37, Петко – 28; Ангелъ – 25, Стуянъ – 24, Петку – 22, Петрю – 21, Станку – 20, Станко – 19, Недю – 19, Дялко – 18, Илия – 18, Митро – 16, Никола – 14, Димитъръ – 13, Стою – 13, Стоянъ – 12, Марку – 11, Василь – 11, Вълку – 10, Батуръ – 10, Вълчю – 9, Недялко – 9, Динка – 9, Атанасъ – 8, Радю – 8, Краю – 8, Анасташъ – 7, Вълчо – 7, Грозю – 7, Ставри – 7, Славко – 7, Костанди – 6, Стаму – 6, Димитри – 5, Коста – 5, Милю – 5, Марко – 5, Милко – 5, Христо – 5, Яню – 5, Бялю – 4, Вълко – 4, Стамо – 4, Добрю – 3, Митре – 3, Недялко – 3, Славку – 3, Христю – 2, Яни – 2, Нико – 2, Нико – 2, Янку – 2, Недялку, Валко, Бадуръ, Нику, Мило, Насташъ, Янко.

От представената картина най-широко разпространение имат мъжки лични имена Иван, Дялку, Тодор, Георги, Митрю, Ангел, Стоян, Станко. Оказва се, че някои имена, с графичните, фонетичните и морфологичните си варианти, имат доста по-широка употреба:

Недялко – 9, Недялко – 3, Недялку – 1, Недю – 12, Недю – 7; Дялку – 47, Дялко – 18 = общо 97

Димитъръ – 13, Димитри – 5; Митрю – 37, Митро – 16,
Митре 3; Димо = 75

Петку – 22, Петко – 28 = 50

Стою – 13, Стоянъ – 12, Стуюнъ – 24 = 47

Станку – 20, Станко – 19, Станьо = 40

Петрю – 21, Петъръ, Петре = 23

Никола – 14, Нико – 2, Нику – 1, Нико – 2 = 19

Женски лични имена

Според честотата на употреба, отбелязана в списъците, картината при женските лични имена е следната: Кера – 83, Злата – 63, Елена – 59, Чонка – 56, Мария – 55, Мара – 33, Стана – 32, Руса – 31, Дяка – 24, Милка – 22, Недялка – 21, Пагона – 16, Тодора – 15, Ерина – 14, Велика – 11, Мари-на – 11, Мата – 10, Наста – 10, Чюнка – 9, Чана – 9, Яна – 9, Чана – 9, Ирина – 7, Милке – 7, Станилка – 7, Динка – 6, Ка-терина – 6, Рада – 6, Трандавла – 6, Трандафила – 6, Сгура – 5, Митра – 5, София – 5, Стойке – 5, Дена – 4, Петкана – 4, Анаста – 3, Султана – 3, Бужана – 3, Лиляна – 3, Киряка – 3, Василка – 3, Янгела – 3, Георгина – 3, Гюргина – 3, Недел-ка – 2, Вилика – 2, Гюргюна, Катарина, Василке.

С най-широка употреба са лични имена Кера, Злата, Еле-на, Чонка, Мария, Мара, Стана, Руса, Дяка, Милка, Недялка.

Някои лични имена с фонетичните и морфологичните си варианти показват по-широка употреба:

Мария – 55, Мара – 33 = 88

Кера – 83, Керана 2, Керада = 86

Недялка – 21, Неделка – 2, Нелка, Дяка – 24 = 48

Руса – 31, Русина = 32

Анаста – 3, Наста – 10, Анастасия, Анасташия = 15

Презимена (бащини или фамилни имена)

Както бе отбелязано по-горе, антропонимичният материал е оформен като главата на семейството е с изписани лично и бащино име, без фамилно име. Двукомпонентната система на назоваване е характерна за българското общество през Средновековието и през периода на османското владичество (Ковачев 1987: 154). Вероятно този общоприет в Османската империя модел е бил използван от тогавашния местен свещеник, изготвил списъка на населението на с. Съчанли през 1906 – 1907 г. Така, без отбелязването на фамилни имена е пропусната възможността да се оформи пълен подробен списък на населението на селото. Най-често в писмения документ е изписването на комбинация от лично име и име с наставка –ов (-’ув), -ев, което в повечето случаи се явява бащино: Иванъ Митревъ, Георги Костовъ, Тодоръ Стояновъ, Славко Кирковъ, Иванъ Вълковъ, Никола Марковъ и др. Открива се и изписване в обратен ред, при което първо е бащиното име: Недевъ Иванъ, Петковъ Ангелъ, Радевъ Георги, Краевъ Христо, Райковъ Митро, Тодоровъ Ставри, Ивановъ Тодоръ, Дялкувъ Милю, Дялкувъ Бялю и др.

Малко са случаите, в които има съчетание от лично име + лично име, т.е. бащиното име е оформено като личното, без наставки –ов, -ев: Стаматъ Стуянъ, Трандавле Иванъ, Вълчю Андрия, Андрия Петку, Панаютъ Краю. Съчетанието от лично име + лично име е характерно за българската антропонимична система освен през Средновековието и през Възраждането (Ковачев 1987: 154).

Личните имена, завършващи на твърд съгласен звук или на –а, –о след твърда, но не шушкава съгласна, приемат наставка –ов (Тодор – Тодоров, Вълко – Вълков, Коста – Костов): Стуянъ Тодоровъ, Георги Славковъ, Ангелъ Ивановъ,

Петку Костовъ, Петрю Петковъ, Райковъ Милко, Стоилъ Димитровъ, Станковъ Нико, Ангелъ Стайковъ, Славко Кировъ и др.

Личните имена, завършващи на мека съгласна или на *ж, ц, ч, ш, ѝ* + *-о (-у)*, както и такива с окончание *-е, -и*, оформят бащини имена с наставка *-ев*: Янчевъ Никола, Иванъ Вълчевъ, Иванъ Тойчевъ, Михалъ Стоевъ, Илия Краевъ, Георги Ставревъ, Стамо Вълчевъ, Георги Тойчевъ, Ракшиевъ Петко, Георгиевъ Димитри, Дялко Георгиевъ и др. Отбелязаните в списъците мъжки лични имена с предходна мека съгласна и окончание *-у*, от които се образуват бащини имена, са Бялю, Грозю, Митрю, Недю, Петрю, Радю, Христю (Митревъ Славко, Митревъ Марко, Дялку Недевъ, Тодоръ Радевъ, Недевъ Стоянъ, Грозю Бялевъ, Иванъ Петревъ, Митрю Грозевъ, Славку Петревъ, Киревъ Стоянъ). Както бе споменато по-горе, краесловна мекост на съгласните при мъжките лични имена не се отбелязва, с редки изключения (Анасташъ но Анасташъ), което е по-скоро непоследователност от страна на писача. Но наличието на наставка *-ев* в бащини имена Василев, Михалев, Панайотев, Стаматев предполага употребата на краесловна мека съгласна при лични имена Василь, Михаль, Панайоть, Стамать (Димянъ Христовъ, Митрю Стаматевъ, Петко Панайотевъ, Недю Михалевъ, Димянъ Христовъ, Иванъ Христовъ, Димо Василевъ). Вероятно краесловна мека съгласна *р'* е била характерна и за мъжко лично име Батур (Батуръ), според изписваната наставка на бащиното име: Петку Батуревъ, Станко Батуревъ, Георги Батуревъ.

Непоследователност се открива при изписването на бащино име, производно от лично име Георги, като са засвидетелствани морфологични варианти на презимето Георгиев

и Георгеv (Нувакъ Георгеvъ, Христю Георгеvъ, Илия Георгеvъ, Дялку Георгеvъ, Георгеvъ Славко, Никола Георгеvъ, Стуянъ Георгеvъ, но Георгиевъ Петко, Димитръ Георгиевъ, Радю Георгиевъ, Иванъ Георгиевъ). Видно е, че облик Георгеv е с по-широка употреба в местната антропонимична система, при условие, че включването на двете форми в списъците не е приумица на писача.

Интерес представлява изписването на бащино име с наставка *–явъ*, прибавена към лично име: Илия – Илиявъ (Иванъ Илиявъ, Стуянъ Илиявъ но Сотиръ Илиевъ, Илиевъ Петко, Ангелъ п. Илиевъ); Стою – Стоявъ (Сратю Стоявъ но Михалъ Стоевъ, Милю Стоевъ, Краю Стоевъ, Илия Стоевъ). В първия случай вероятно е запазен облик на личното име с преглас *a > ê* в краесловие, характерен за говора на с. Съчанли, Гюмюрджинско (*tǝrdê, utvǝdê, nǝgǝrê*) (Бояджиев 1972: 48). Прегласеният изговор се е запазил и в наставката на производното бащино име. Вероятно наставка *–яв* е била с широка употреба при бащините имена в местния говор, поради което е отбелязан и облик Стоявъ, наред с преобладаващия морфологичен вариант Стоевъ.

Може да се предположи, че рефлекс *ê* на стб. *ѣ* под ударение, пред мека съгласна или сричка, характерен за говора на с. Съчанли (Бояджиев 1972: 48), се открива и при бащино име Бялев от лично име Бѣлю, Бялю (Грозю Бялевъ, Динка Бялевъ, Димитъръ Бялевъ, Иванъ Бялевъ).

Вероятно при изписване на бащино име Мумчийловъ (Илю Мумчийловъ) е допусната графична грешка с вмъкването на графема *й*.

Откриват се бащини имена, образувани от умалителни лични имена: Славко Кирковъ, Иванъ Кирковъ; Тойчевъ Ангелъ, Тойчевъ Стаму; Иванъ Динковъ; Славковъ Пан-

дилъ, Славковъ Тодоръ, Райковъ Стоянъ, Янчевъ Никола, Милковъ Димитри.

Отделни бащини имена – притежателни прилагателни от личното име на бащата (Ковачев 1987: 154) – не са засвидетелствани като собствени имена в списъците с антропонимия от селото: Недю Мавродиевъ < от лично име Мавроди (ЮИБ) < от грц. Μαυροδής (Ковачев 1987a). Презиме Караянов (Караяновъ Райко) може да се приеме и за фамилно име, тъй като не е отбелязано в списъците мъжко лично име с първа съставка кара < от тур кара 'черен', 'мургав', прен. 'лош' (ТБР 1962) – Кара Яно или Кара Яни. Името е сложно с втора съставка мъжко лично име Яно (вероятно засвидетелстваното лично име Яню).

Заклучение

Представеният антропонимичен материал от с. Съчанли, Гюмюрджинско, датиран от 1906 – 1907 г., е ценно свидетелство за тогавашната антропонимична картина в това голямо и старо българско християнско село в Западна Тракия. Материалът дава възможност да се проучат мъжките и женските лични имена в селото, както и бащините имена. За съжаление, както бе споменато по-горе, не са изписани фамилните имена, а бащините имена са отбелязани само на главите на семейства. Останалите членове на семействата са включени само с личните си имена. Това важи и за вдовишките семейства, в които жените вдовици присъстват само с личното си име, както и за семействата на кръглите сираци. Въпреки това списъкът дава изчерпателни данни за отделните семейства, за броя на членовете им, както и за трудовата им заетост (главно за членовете от мъжки пол). Данните оборват твърдението, че обичайно съчанлийските

семейства били осемчленни, дори повечето били от по 12 – 13 души (Славков 1989: 17). Може би авторите на селищната монография са имали предвид патриархалните задруги, които са обединявали по няколко семейства, съжителстващи в една къща. Като най-многобройни в списъците са отбелязани деветчленни семейства, които са 3 на брой. Осемчленни са 8, седемчленни – 22, шестчленни – 42, петчленни – 74, четиричленни – 65, тричленни – 68, двучленни – 58. За четирима е посочено, че живеят сами. Трябва да се отбележи, че в групата на двучленните и тричленните семейства попадат вдовишки семейства и семейства на кръгли сираци.

По списъка може да се възстанови картината на трудовата заетост на съчанлийци. В случая се обобщават данните за главите на семействата, с някои изключения. Преобладават земеделците, отбелязани основно като орачи, а в отделни случаи като ленджепери, т.е. земеделци и градинари. Интерес представлява посочената трудова дейност яраджия. Поради липса на обработваема земя, съчанлийци слизали на групи в полските райони и работели като яраджии, т.е. изполичари, на богати бейове, само за храна през пролетта, лятото и есента. Наемните работници били организирани в групи по 10 – 12 души, като в тях се включвали жени и момичета, въпреки че работата била изнурителна, от сутрин до вечер (Славков 1989: 36 – 37).

Голяма е групата на овчарите. Знайно е, че животновъдството, в частност овчарството, е било основен поминък на съчанлийци. Така например през 1910 г. в селото имало, според официалните списъци, 60000 овце и кози, които сигурно са били доста повече. Имало съчанлийски фамилии като Делиивановци с над 2000 овце и кози, Парапатовци с 1500 овце, Челлиевци с 1400 овце и кози, Богдан Мишков

с 2000 кози и 400 овце (Славков 1989: 28). Тъй като били добри овцевъди, съчанлийци си намирали работа при богати турски бейове в Гюмюрджинско и дори в Ахъчелебийско (дн. Смолянско). Фактът, че овчарството се упражнявало като трудова заетост обикновено до 25 – 30-годишна възраст, след което мъжете се задомявали (Славков 1989: 28), се потвърждава от данните за посочената в списъците възраст на овчарите. Но доста глави на семейства и над тази възраст продължават да се занимават с животновъдство, основно с овцевъдство.

Отбелязан е 1 пчелар, както и 1 слуга. По данни от селищната монография за Съчанли, в района на селото имало добри условия за развитие на пчеларството. Свещеник Илия Ангелов имал 300 кошера, сем. Челлиев и Станко Алекшев имали съответно по 200 кошера. За сведение, от 1 кошер се вземали по 35 – 40 оки мед, а годишно в селото се добивали близо 45000 оки. Медът се продавал по 1 грош оката (Славков 1989: 36).

Занаятите били слабо представени. Откриват се данни за 3 зидари (двама са отбелязани като дялгери, а третият – като зидар!) и 1 калайджия. Данните за 1 калайджия и 1 шивач се потвърждават и в написаната история на селото (Славков 1989: 36). Споменати са 4 търговци (двама са отбелязани със съкращение м. търгов.) и 4 бакали, а също воденичар. Селската община е представена от свещеник, учител и 2 коруджии.

Данните за населението на с. Съчанли могат да се използват за изготвяне на статистики, свързани с възрастовата му характеристика, по полов признак и др. Интересно е, че посочените най-възрастни глави на семейства са 70-годишни, т.е. липсват по-възрастни жители, дори столетници.

Като цяло с настоящата публикация се прави опит да

се запълни една празнина в изследването на историята на голямото българско християнско с. Съчанли, както и на българското християнско население в Гюмюрджинско като цяло. Несъмнено публикуваните антропонимични данни за селото ще заинтригуват наследниците на съчанлийци и, да се надяваме, ще задоволят интереса им, свързан с историята на техните предци, на родовете и семействата, чиито потомци са.

Литература

Бояджиев 1972: *Бояджиев, Т.* Говорът на с. Съчанли, Гюмюрджинско. Трудове по българска диалектология. № 7. Издат. на БАН.

Бояджиев 1991: *Бояджиев, Т.* Българските говори в Западна (Беломорска) и Източна (Одринска) Тракия. С. Унив. издателство „Св. Климент Охридски“.

ГБР 2004: Гръцко-български речник. Пловдив, Издат. „МАГ – 77“.

Заимов 1988: *Заимов, Й.* Български именник. С. Издат. на БАН.

Илчев 1969: *Илчев, Ст.* Речник на личните и фамилни имена у българите. С., Издат. на БАН, 628 с.

Ковачев 1987: *Ковачев, Н.* Българска ономастика. С. Издат. „Наука и изкуство“.

Ковачев 1987а: *Ковачев, Н.* Честотно-тълковен речник на личните имена у българите. С. Издат. „Д-р Петър Берон“.

СР 1999: Старобългарски речник. Т. 1, А – Н. С., Издат. „Валентин Траянов“.

СР 2009: Старобългарски речник. Т. 2, О – У. С., Издат. „Валентин Траянов“.

Стойков 1993: *Стойков, Ст.* Българска диалектология. Под редакцията на Максим Сл. Младенов. С. Издат. на БАН.

ТБР 1962: Турско-български речник. С., Издат. „Наука и изкуство“.

Нормализация на текста

За улеснение на използващите списъците с имена на жителите на с. Съчанли, Гюмюрджинско, по данни от 1906 – 1907 г., не се отбелязват краесловните ерови гласни, както и

ятовата гласна (Ѣ). Спорадично изписваната начална графема N е заменена с кирилска графема Н. Избегната е употребата на графема ѣ вм. и, а в случаите на замяна на ѣ с и е възстановена книжовната форма (Йордан вм. Иордан). Имената на главите на семействата са изписани в последователност бащино име + лично име. В случаите, при които имената на главата на семейството са съчетание от лично име + лично име (напр. Стоян Стамат), се изписва първо името, което е преценено че е бащино. По-нататък другите членове на семейството са отбелязани само с личните си имена. Към всяко име са добавени данни за възрастта на носителя му, а за мъжете, както и за някои жени, са добавени данни за упражняваната трудова дейност, посочена в оригиналния текст. Трябва да се отбележи, че на места в списъците са изпуснати данни за възраст, за трудова заетост и т.н., поради което и в нормализирания текст те не се откриват. Там, където има данни в графа Забележки на формулярите, те са отбелязани в нормализирания текст, след данните за възраст и упражнявана трудова дейност на съответния жител. Не е запазено при нормализацията отбелязването в оригиналния текст, след имената на двамата родители, съответно думите *баща* и *майка*. Вместо *майка* се изписва *съпруга*, тъй като в списъците на места машинално е отбелязано *майка*, въпреки че не са изброени деца по-надолу. Там, където има данни за дядо, баба, доведено дете и др., те са включени в нормализирания текст. В него имената на баби и дядовци, на братя и сестри на родителите, са отбелязани след имената на родителите, а не след изброените имена на децата, както е в оригиналните списъци.

Бащините имена са подредени по азбучен ред, а не по реда на изписване във формулярите, което ще улесни ползватели-

те на материала. Тъй като някои бащини имена са с по-широка употреба (напр. Георгиев, Иванов, Митрев, Станков и др.), при подредбата се приема за критерий началната буква на личното име (напр. Георгиев Иван, Георгиев Никола, Георгиев Петко и т.н.). Но чести са съвпаденията и при двете имена – личното и бащиното. Тогава съвпадащите имена са изброени едно под друго, без да се прилага друг критерий, като използващите материала ще трябва сами да преценят кои конкретно са техните предци, по отбелязаната професия на главата на семейството, по имената на съпругата и на децата и по другите включени данни. Някои морфологични варианти на бащините имена, които са с широка употреба, са предадени както в оригиналния текст на списъците (напр. Георгиев и Георгов). Редукцията на гласни *o* в *y* не се отбелязва (изписва се Вълко вм. Вълку, Станко вм. Станку; Дялко Стоянов вм. Дялку Стуянов и др.). Но се запазва изписването на мъжки лични имена с краесловна буква *ю* (Недю, Митрю, Бялю, Вълчю, Краю, Петрю, Радю, Яню), както и на специфични женски лични имена с графема *ю* в средисловие (Чюнка). Фонетичните варианти при женските лични имена от рода на Ирина – Ерина, Стафина – Ставина, Василка – Василке, Катарина – Катерина се запазват.

2. Списък на населението на с. Съчанли, Гюмюрджинско по данни от 1906 – 1907 г.

1. Ангелов Васил – орач, 45; Мария – съпруга, 38;
Дъщери: Злата – 12, Велика – 9, Кера – 7, Чонка – 5.
2. Ангелов Иван – 35; Велика – съпруга, 28; Никола – брат,
овчар, 21; Кера – сестра, 24;
Синове: Ризю – 4, Ангел – 2.

3. Ангелов Илия – свещеник, 52, гр., затворен за 10 години; Злата Иванова – съпруга, 45;
Синове: Ангел Попилиев – учител, 19, гр.; Иван – 3;
Дъщери: Мара – 17, Стана – 15, гр., София – 13, Велика – 11, Димитра – 5.
4. Ангелов Илия – овчар, 40; Чонка – съпруга, 32;
Син: Петко – 15.
5. Ангелов Митро – овчар, 48; Злата – съпруга, 37;
Син: Ангел – овчар, 23;
Дъщеря: Елена – 19.
6. Ангелов Петко – орач, 49; Злата – съпруга, 41;
Синове: Ангел – овчар, 21; Милю – овчар, 18, Дялко – овчар, 16;
Дъщери: Мария – 14, Чонка – 12.
7. Андрия Вълчю – бакалин, 45, гр.; Пагона – съпруга, 35;
Синове: Петко – 15, гр., Илия – 9, гр.;
Дъщери: Елена – 17, Катерина – 11, гр., Злата – 2.
8. Батурев Аврам – 25, гр., бежанец; Дяка – сестра, 15;
Кера – сестра, 9.
9. Батурев Буйдан – овчар, 55; Дяка – съпруга, 39;
Син: Батур – 14;
Дъщеря: Злата – 7.
10. Батурев Георги – овчар, 45; Недалка – съпруга, 30;
Синове: Батур – 12, Петрю – 9, Буйдан – 7;
Дъщеря: Ирина – 5.
11. Батурев Митрю – овчар, 30; Стойке – съпруга, 25;
Дъщери: Злата – 5, Мара – 3, Елена – 1.
12. Батурев Петко – овчар, 40; Чана – съпруга, 35.
13. Батурев Станко – 57; Стамата – съпруга, 52;
Син: Атанас – овчар, 19, гр.

14. Батурев Станко – сирак, 11; Вълчо – брат, 10; Злата – баба, 70.
15. Бялев Грозю – овчар, 35; Кера – съпруга, 30;
Дъщери: Яна – 4, Елена – 3.
16. Бялев Димитър – овчар, 39; Кера – съпруга, 30;
Дъщери: Маина – 7, Катарина – 5.
17. Бялев Динка – орач, 45; Злата – съпруга, 32;
Синове: Георги – 12, гр., Диван – 7;
Дъщеря: Мара – 9.
18. Бялев Иван – 60; Мария – съпруга, 55;
Синове: Дялко – овчар, 22, Стамо – 15;
Дъщеря: Кера – 12.
19. Василев Димо – овчар, 24, син; Елена – вдовица, 68.
20. Василев Коста – овчар, 41; Елена – съпруга, 32.
21. Вълков Батур – овчар, 49; Марина – съпруга, 42;
Дъщеря: Станилка – 19.
22. Вълков Васил – орач, 38; Кера – съпруга, 29; Вълко Иванов – дядо, 80;
Дъщери: Недялка – 12, Руса – 9.
23. Вълков Дялко – овчар, 60; Кера – съпруга, 50;
Синове: Вълко – 19, Динка – 17, Михал – 14, гр.
24. Вълков Иван – орач, 70, гр.; Руса – съпруга, 55.
25. Вълков Иван – овчар, 50; Янка – съпруга, 38;
Син: Хараламби – 8;
Дъщери: Мара – 16, Кера – 4.
26. Вълков Иван – овчар, 50; Чонка – съпруга, 45;
Синове: Стамо – 16, Вълко – 13;
Дъщеря: Наста – 10.
27. Вълков Петко – овчар, 29; Марина – съпруга, 25; Кера – баба, 50;
Син: Ризю – 3.

28. Вълков Стайко – ленджепер, 70, вдовец;
Синове: Митро – овчар, 23, Петко – овчар, 17;
Дъщеря: Мара – 15.
29. Вълков Стамо – овчар, 55; Кера – съпруга, 45;
Синове: Ангел – 12, Вълко – 11;
Дъщери: Мария – 9, Тодора – 7.
30. Вълков Станко – 55; Дяка – съпруга, 45;
Синове: Петко – овчар, 26, Батур – 14;
Дъщеря: Милка – 16.
31. Вълчев Иван – овчар, 35; Ангела – съпруга, 24;
Дъщери: Руса – 10, Анастасия – 8.
32. Вълчев Иван – овчар, 40; Стана – съпруга, 35; Георги –
брат, овчар 24;
Син: Иван – 5;
Дъщеря: Гюргюна – 2.
33. Вълчев Карафил – овчар, 39; Мария – съпруга, 29; То-
дор – брат, овчар, 25, гр.; Злата – баба, 70;
Син: Тодор – 4.
34. Вълчев Митрю – овчар, 39; Милка – съпруга, 30; Пет-
ко – брат, овчар, 25, в Скеча (дн. гр. Ксанти); Кера – се-
стра, 22;
Синове: Петко – 9, Вълчю – 7, Петрю – 5.
35. Вълчев Стамо – яраджи, 45; Злата – съпруга, 40;
Синове: Вълко – овчар, 19, Митро – 22, затворен за 15
години.
36. Георгиев Васил – овчар, 49; Чонка – съпруга, 39;
Синове: Иван – овчар, 18, Атанас – 13, Хараламби – 11,
Калоян – 9.
37. Георгиев Вълчю – орар, 53; Елена – съпруга, 48;
Дъщеря: Дяка – 15.
38. Георгиев Вълчю – овчар, 45; Кера – съпруга, 40;
Син: Иван – 9;

- Дъщеря: Митакса – 7.
39. Георгиев Димитри – орач, 46; Милка – съпруга, 37;
Синове: Георги – 13, Станко – 10.
40. Георгиев Дялко – овчар, 32; Тодора – съпруга, 29.
41. Георгиев Дялко – овчар, 47; Кера – съпруга, 39;
Синове: Петко – 5, Георги – 2;
Дъщеря: Божана – 2.
42. Георгиев Илия – овчар, 36; Мария – съпруга, 30;
Син: Петко – 5;
Дъщеря: Елена – 7.
43. Георгиев Митрю – овчар, 38; Рада – съпруга, 29;
Син: Георги – 6;
Дъщеря: Елена – 3.
44. Георгиев Недю – овчар, 22.
45. Георгиев Никола – овчар, 30; Ирина – съпруга, 20;
Митрю – брат, овчар, 25; Дялко – брат, овчар, 14; Чонка – сестра, 16; Мара – сестра, 11; Кера – майка, 70.
46. Георгиев Новак – овчар, 28; Гира – съпруга, 25.
47. Георгиев Петко – овчар, 48; Мария – съпруга, 37;
Син: Коста – 13;
Дъщери: Недялка – 10, Мара – 6.
48. Георгиев Славко – орач, 55; Мата – съпруга, 49;
Син: Димитър – 23, гр.;
Дъщеря: Кера – 15, гр.
49. Георгиев Стоян – овчар, 56; Вида – съпруга, 45;
Синове: Иван – овчар, 15, Христю – овчар, 12;
Дъщеря: Кера – 3.
50. Георгиев Христю – орач, 65; Ирина – съпруга, 45;
Дъщеря: Мата – 20.
51. Георгиев Димитър – овчар, 27; Кера – съпруга, 21.
52. Георгиев Дялко – овчар, 45; Мария – съпруга, 40;

- Дъщери: Кера – 18, Чонка – 16, Калина – 14, Ста (!) – 12.
53. Георгиев Иван – 40, гр., затворен за 15 години; Недялка – 25, Стана – 20.
54. Георгиев Радю – орач, 47; Тодора – съпруга, 36;
Син: Георги – 15;
Дъщери: Елена – 12, Мария – 9.
55. Грозев Краю – орач, 49; Мара – съпруга, 30;
Синове: Димитър – 12, Георги – 8.
56. Грозев Митрю – овчар, 35; София – съпруга, 25.
57. Дапков Дялко – овчар, 28; Недялка – съпруга, 20.
58. Димитров Георги – яраджия, 48; Чонка – съпруга, 34;
Син: Христо – овчар, 20;
Дъщери: Сгура – 16, Яна – 13.
59. Димитров Иван – овчар, 50; Чонка – съпруга, 43;
Син: Недялко – овчар, 18.
60. Димитров Мило – орач, 54; Мата – съпруга, 48;
Син: Дялко – овчар, 23;
Дъщеря: Елена – 16.
61. Димитров Никола – (?); Недялка – съпруга, (?)
62. Димитров Петко – калайджия, 33, гр.; Рада – съпруга, 25;
Син: Димитър – 7;
Дъщеря: Стафина – 3.
63. Димитров Пею – овчар, 41; Чонка – съпруга, 32;
Синове: Илия – 13, гр., Стоян – 10.
64. Димитров Радю – орач, 57; Райка – съпруга, 39;
Синове: Атанас – овчар, 19, Георги – 16, Иван – 14;
Дъщери: Катерина – 11, Злата – 7.
65. Димитров Станко – яраджия, 43; Кера – съпруга, 35;
Син: Недялко – слуга, 26;
Дъщеря: Марина – 18.
66. Димитров Стоил – орач, 60; Злата – съпруга, 54;

- Синове: Шенко – овчар, 19, Михо – 17, Петко – 15.
67. Димитров Стоян – орар, 54; Руса – съпруга, 43;
Син: Ангел – 15;
Дъщери: Кера – 21, Анаста – 18.
68. Димянов Георги – овчар, 32; Мария – съпруга, 19;
Син: Христо – 1.
69. Димянов Христо – овчар, 37; Кера – съпруга, 30;
Син: Димитър – 2.
70. Динков Ангел – овчар, 35; Мария – съпруга, 28.
71. Динков Иван – овчар, 35; Киряка – съпруга, 25;
Синове: Динка – 10, Стоян – 8;
Дъщеря: Иванка – 4.
72. Динков Недю – овчар, 40; Пагона – съпруга, 32;
Син: Вълчо – 12;
Дъщеря: Наста – 6.
73. Динков Славко – овчар, 44; Кера – съпруга, 38;
Синове: Ангел – овчар, 21, Иван – овчар, 18;
Дъщери: Милке – 16, Злата – 12.
74. Динков Станко – овчар, 35; Мара – съпруга, 30;
Дъщеря: Руса – 12.
75. Дялков Ангел – овчар, 14; Тодор – брат, 9; Елена – сестра, 16.
76. Дялков Бялю – орар, 65; Елена – съпруга, 50.
77. Дялков Георги – овчар, 35; Мария – съпруга, 28; Дялко – дядо, 75;
Дъщеря: Елена – 3.
78. Дялков Иван – овчар, 30; Злата – съпруга, 25; Дялко – баща, 85;
Дъщери: Дяка – 5, Кера – 3.
79. Дялков Милю – овчар, 35; Руса – съпруга, 34;
Синове: Динка – 9, Дялко – 7;

- Дъщеря: Мария – 4.
80. Дялков Митрю – воденичар, 38; Мара – съпруга, 30;
Син: Дялко – 4;
Дъщеря: Злата – 7.
81. Дялков Петрю – овчар, 35; Милке – съпруга, 30;
Дъщеря: Велика – 5.
82. Дялков Радю – овчар, 25; Злата – съпруга, 20; Иван –
брат, овчар, 18; Кера – сестра, 16.
83. Дялков Стоян – овчар, 42; Елена – съпруга, 33;
Син: Недялко – 12.
84. Дялков Стоян – орар, 59; Трандавла – съпруга, 50;
Син: Славко – овчар, 20.
85. Дялков Тойчо – овчар, 25, гр.; Хриса – (?); Дяка – майка,
(?) вдовица;
Други синове: Митро – овчар, 20, гр., Стамо – 12, гр.;
Дъщери: Ангела – 18.
86. Иван Трандавле – орар, 40; Злата – съпруга, 35;
Синове: Дялко – 12, Динка – 9;
Дъщери: Мария – 7, Кера – 5.
87. Иванов Ангел – овчар, 35; Елена – съпруга, 30;
Дъщеря: Мария – 5.
88. Иванов Ангел – овчар, 49; Мара – съпруга, 35;
Дъщери: Мара – 12, Яна – 7.
89. Иванов Андон – бакалин, 35, гр.; Мария – съпруга, 30;
Синове: Иван – 16, гр., Вълко – 11;
Дъщери: Яна – 9, Злата – 5.
90. Иванов Вълко – м. търговец, 40, гр.; Трандафила – 38;
Синове: Иван – 17, гр., Спиро – 11, Ставри – 2;
Дъщеря: Дяка – 5.
91. Иванов Вълко – м. търговец, 40, гр.; Трандафила – съ-
пруга, 38;

- Синове: Иван – 17, гр., Спиро – 11, Ставри – 2;
Дъщеря: Дяка – 5.
92. Иванов Грозю – овчар, 38; Злата – съпруга, 24;
Дъщеря: Ванке – 15.
93. Иванов Динка – орар, 56; Пагона – съпруга, 45;
Синове: Иван – овчар, 24, Гавраил – 18, Стоян – 5;
Дъщери: Руса – 16, Петкана – 12.
94. Иванов Дялко – м. търговец, 25, гр.; Дяка – съпруга, 22.
95. Иванов Дялко – овчар, 40; Велика – съпруга, 35;
Син: Иван – 11;
Дъщери: Наста – 15, Чонка – 9, Кера – 7.
96. Иванов Дялко – овчар, 45; Стояна – съпруга, 39;
Синове: Вълко – 7, Петко – 5;
Дъщери: Кера – 15, Дяка – 3.
97. Иванов Дялко – орар, 70; Пагона – съпруга, 60.
98. Иванов Коста – 68; Елена – съпруга, 63.
99. Иванов Краю – овчар, 29; Георгина – съпруга, 21;
Син: Грозю – 1.
100. Иванов Марин – бакалин, 26, гр.; Петра – съпруга, 22;
Перван – брат, овчар, 19.
101. Иванов Марко – орар, 50; Неделка – съпруга, 45; Иван –
дядо, 80.
Синове: Дялко – овчар, 18, Грозю – 11; Марко – братов
син, 11;
Дъщеря: Злата – 15.
102. Иванов Митро – овчар, 59; Злата – съпруга, 48;
Син: Стою – овчар, 19.
103. Иванов Митро – градинар, 52; Елена – съпруга, 47;
Син: Янко – 16, гр.;
Дъщеря: Катерина – 18.
104. Иванов Недю – овчар, 43; Елена – съпруга, 35;

- Син: Анасташ – 12;
Дъщери: Петра – 8, Злата – 4.
105. Иванов Недю – 66; Кера – съпруга, 54.
106. Иванов Петко – овчар, 28; Чонка – съпруга, 24;
Син: Иван – 2.
107. Иванов Петрю – овчар, 38; Чюнка – съпруга, 35.
108. Иванов Славко – овчар, 35; Злата – съпруга, 29;
Син: Иван – 7.
109. Иванов Стамо – овчар, 26; Кера – съпруга, 25; Станко – брат, 13; Иван – баща, 65;
Син: Иван – 2.
110. Иванов Стамо – овчар, 28; Чонка – съпруга, 21.
111. Иванов Стоил – 72; Кера – съпруга, 58;
Син: Кирю – овчар, 23.
112. Иванов Стою – м. търговец, 38, гр.; Руса – съпруга, 35;
Дъщеря: Невянка – 9, гр.
113. Иванов Стою – орач, 30; Мария – съпруга, 25.
114. Иванов Стою – овчар, 50; Кера – съпруга, 45;
Синове: Митрю – овчар, 19, Георги – овчар, 15.
115. Иванов Стоян – орач, 59; Кера – съпруга, 48;
Синове: Иван – овчар, 24, Тодор – овчар, 20;
Дъщери: Велика – 18, Стана – 16, Мара – 14, Наста – 12.
116. Иванов Тодор – орач, 59; Стана – съпруга, 48;
Синове: Иван – овчар, 23, Стоян – овчар, 18;
Дъщери: Кера – 16, Чонка – 14, Мара – 12.
117. Иванов Тодор – овчар, 32; Ерина – съпруга, 24.
118. Илиев Иван – орач, 54; Василка – съпруга, 45;
Син: Краю – овчар, 23;
Дъщери: Чонка – 18, Иванка – 16.
119. Илиев Иван – овчар, 38; Мара – съпруга, 35;
Син: Петрю – 10;

- Дъщеря: Кера – 2.
120. Илиев Павли – овчар, 43; Недялке – съпруга, 38;
Синове: Мирчо – овчар, 15, гр., Георги – овчар, 13;
Дъщери: Тодора – 11, Чонка – 9.
121. Илиев Петко – овчар, 52; Кера – съпруга, 48;
Синове: Нико (!) – 16, гр., Георги – 14, Костанди – 12;
Дъщеря: Трандафила – 8.
122. Илиев Сотир – 35, гр., затворник за 5 години; Тодора –
съпруга, 26;
Син: Илия – 6;
Дъщери: Недялка – 12, Кера – 2.
123. Илиев Стоян – 59; Чонка – съпруга, 40;
Синове: Иван – 15, Илия – 5;
Дъщери: Чана – 3, Мария – 2, Чонка – 1, Милке – 1.
124. Караянов Райко – овчар, 44; Злата – съпруга, 32;
Синове: Дялко – овчар, 16, гр., Величко – 8, Вангел – 6;
Дъщеря: Чонка – 3.
125. Кирев Стоян – овчар, 49, вдовец;
Дъщеря: Кера – 13.
126. Кирков Иван – орар, 62; Кера – съпруга, 52;
Син: Марко – 12;
Дъщери: Елена – 20, Злата – 18.
127. Кирков Иван – овчар, 30; Велика – съпруга, 24;
Син: Петко – 3.
128. Кирков Славко – орар, 60, вдовец;
Син: Кирко – овчар, 25;
Дъщеря: Кера – 20.
129. Костов Георги – овчар, 40; Злата – съпруга, 32;
Синове: Митрю – 9, Дялко – 7;
Дъщери: Мара – 5.
130. Костов Митрю – овчар, 45; Киряка – съпруга, 40;

- Син: Петрю – 15, гр.
131. Костов Петко – овчар, 28; Божана – съпруга, 25;
Син: Петрю – 2.
132. Краев Ангел – овчар, 35; Дяка – съпруга, 22;
Син: Краю – 4.
133. Краев Бялю – овчар, 65; Злата – съпруга, 54;
Синове: Краю – бакалин, 23, гр.; Райко – овчар, 16.
134. Краев Иван – орач, 45; Чонка – съпруга – 35;
Дъщеря: Кера – 6.
135. Краев Илия – овчар, 36; Кера – съпруга, 24;
Синове: Тодор – 6, Стоян – 1, Краю – 1.
136. Краев Тодор – яраджи, 40; Русина – съпруга, 30;
Синове: Иван – 12, Илия – 10;
Дъщеря: Маина – 8.
137. Краев Тодор – орач, 49; Ставина – съпруга, 40;
Синове: Анасташ – 15, Вълко – 13, Краю – 12, Андон – 9;
Дъщери: Чюнка – 7, Кера – 5.
138. Краев Христо – овчар, 43; Пагона – съпруга, 30;
Синове: Вълко – 14, Петко – 12, Иван – 10, Михо – 8.
139. Краю Панайот – овчар, 30; Чана – съпруга, 29; Дялко –
брат, овчар, 25; Вълко – брат, овчар, 20; Момчил – брат,
овчар, 19; Стана – баба, 75.
140. Мавродиев Недю – търговец, 35, гр.; Трандафила – съ-
пруга, 28;
Син: Славко – 1;
Дъщери: Мария – 6, Елена – 3.
141. Марков Иван – орач, 38; Петкана – съпруга, 29; Иван –
брат, 16;
Дъщеря: Мария – 4.
142. Марков Калинчо – овчар, 28, гр.; Мария – съпруга, 21.
143. Марков Митрю – овчар, 24; Недялко – брат, овчар, 18.

144. Марков Никола – овчар, 39; Елена – съпруга, 33;
Син: Яни – 5;
Дъщеря: Мара – 3.
145. Марков Стоян – овчар, 40; Катерина – съпруга, 35; Мария – баба, 75;
Син: Марко – 10;
Дъщеря: Мария – 9.
146. Милев Стефан – овчар, 24; Митра – съпруга, 21.
147. Милков Димитри – орар, 49; Марина – съпруга, 36;
Син: Милко – овчар, 18;
Дъщери: Елена – 14, София – 11, Недялка – 7.
148. Милков Яню – овчар, 34; Василка – съпруга, 26;
Дъщери: Кера – 6, Недялка – 3.
149. Митрев Ангел – овчар, 58, вдовец;
Синове: Митрю – овчар, 16, Никола – овчар, 14;
Дъщери: Елена – 9, Стана – 7, Найда – 4.
150. Митрев Батур – 36; Чюнка – съпруга, 30;
Синове: Дялко – 12, Петрю – 10;
Дъщери: Чана – 8, Мария – 6.
151. Митрев Грозю – 65; Руса – съпруга, 50;
Синове: Петко – овчар, 30, Коста – овчар, 20, Марко – овчар, 16.
152. Митрев Добрю – овчар, 30; Кера – съпруга, 22;
Дъщери: Чонка – 8, Мария – 4.
153. Митрев Дялко – овчар, 45; Кера – съпруга, 39;
Синове: Вангел – 15, гр., Митрю – 11, Станко – 9.
154. Митрев Иван – 75; Наста – съпруга, 69.
155. Митрев Кирю – овчар, 38; Мария – съпруга, 35;
Синове: Стоян – 11, Личю – 9;
Дъщеря: Трандавла – 7.
156. Митрев Марко – яраджи, 56; Петкана – съпруга, 43;

- Син: Маринчо – овчар, 27;
Дъщери: Дяка – 23, Ерина – 18.
157. Митрев Марко – 56; Стана – съпруга, 50;
Син: Дялко – овчар, 25;
Дъщеря: Злата – 13.
158. Митрев Милко – орар, 65; Кера – съпруга, 57;
Синове: Илия – овчар, 24, Стамат – 14, Нико – 10;
Дъщери: Чонка – овчарка, 19, Рада – 17.
159. Митрев Недю – овчар, 35; Милка – сестра, 28; Недялка – сестра, 25.
160. Митрев Петко – овчар, 55; Пагона – съпруга, 29;
Синове: Муску – 9, Ангел – 7, Дялко – 5;
Дъщери: Митакса – 15, Мария – 12, Велика – 8.
161. Митрев Петрю – овчар, 50; Милке – съпруга, 45;
Внук: Станко – 7, отбелязан като пресин!
162. Митрев Славко – 59; Милка – съпруга, 54.
163. Митрев Ставри – орар, 48; Кера – съпруга, 45;
Син: Ангел – овчар, 23;
Дъщеря: Станка – 18, гр.
164. Митрев Станко – орар, 57; Кера – съпруга, 38;
Син: Митро – 15, гр.;
Дъщеря: Мария – 12.
165. Митрев Станко – орар, 40; Мария – съпруга, 35;
Синове: Димитър – 16, Иван – 14, Добрю – 12;
Дъщеря: Кера – 10.
166. Митрев Стоян – орар, 45; Тодора – съпруга, 40;
Син: Величко – 15, гр.;
Дъщери: Наста – 13, Кера – 11, Стана – 9.
167. Митрев Тодор – овчар, 28; Марина – съпруга, 22.
168. Митрев Яню – орар, 35; Недялка – съпруга, 29; Митро – баща, 62;

- Син: Борис – 5;
Дъщеря: Стана – 3.
169. Митрева Кера – вдовица, 44;
Син: Недю – овчар, 21;
Дъщеря: Мария – 14.
170. Михалев Недю – яраджи, 49; Кера – съпруга, 41;
Синове: Иван – овчар, 21, Михал – овчар, 18.
171. Михов Ангел – 40; Керана – съпруга, 35;
Синове: Георги – 11, гр., Петко – 9, Михал – 2;
Дъщеря: Божана – 1.
172. Михов Вълчо – яраджи, 60; Милка – съпруга, 50;
Дъщеря: Стойке – 18.
173. Михов Костанди – овчар, 20; Дялко – брат, овчар, 15.
174. Момчилов Илю – овчар, 40; Лиляна – съпруга, 30;
Синове: Момчил – 13, гр., Стоян – 11;
Дъщери: Руса – 9, Трандавла – 2.
175. Недев Добрю – овчар, 25; Елена – съпруга, 26; Батур – брат, 15; Недю – баща, 75;
Дъщери: Велика – 3, Дяка – 1.
176. Недев Дялко – орар, 56; Чонка – съпруга, 50;
Синове: Митрю – овчар, 29, Динка – овчар, 15, Дялко – овчар, 19, Иван – 10, Недю – 7;
Дъщери: Георгина – 13, Чана – 12.
177. Недев Иван – овчар, 35; Чонка – съпруга, 28;
Синове: Митре – 10, Никола – 8.
178. Недев Иван – овчар, 45; Руса – съпруга, 39;
Синове: Митрю – 9, Никола – 5;
Дъщери: Кера – 13, Вида – 11, Стана – 2.
179. Недев Иван – овчар, 40; Ирина – съпруга, 35; Руса – сестра, 18; Недю – баща, 70;
Синове: Недю – 6, Петко – 4, Митрю – 3;

- Дъщеря: Дяка – 12.
180. Недев Митрю – орач, 45; Елена Дялкова – съпруга, 32;
Синове: Недялко – 1;
Дъщери: Марина – 15, Тодора – 13, Руса – 11, Райка – 7.
181. Недев Митрю – зидар, 30, гр.; Елена – съпруга, 25.
182. Недев Михо – орач, 35; Злата – съпруга, 25; Костанди – брат, овчар, 23, гр.; Тома – брат, бакалин, 20, гр.;
Син: Митро – 6;
Дъщеря: Тодора – 3.
183. Недев Никола – овчар, 32; Кера – съпруга, 25;
Дъщери: Велика – 8, Мария – 4.
184. Недев Петко – овчар, 40; Чонка – съпруга, 34;
Синове: Недю – 12, Георги – 8.
185. Недев Стоян – яраджи, 38; Марина – съпруга, 30;
Син: Станко – 14;
Дъщеря: Чонка – 4.
186. Недев Тодор – вдовец, 45;
Син: Недю – овчар, 17;
Дъщеря: Гюргина – 23.
187. Недялков Недю – орач, 50; Милка – съпруга, 40;
Синове: Дялко – овчар, 25, Марко – овчар, 20, Георги – овчар, 18, Стоян – овчар, 16;
Дъщери: Елена – 12, Мария – 9.
188. Ников Петко – орач, 43; Злата – съпруга, 32;
Син: Илия – 16.
189. Павлев Георги – овчар, 40; Янгела – съпруга, 40;
Синове: Иван – 13, Митрю – 9, Нико – 5, Никола – 5;
Дъщери: Чана – 15, Дала (?) – 7.
190. Панайотев Петко – яраджи, 63, вдовец;
Дъщеря: Недялка – 19.
191. Петко Андрия – бакалин, 65, гр.; Згура – съпруга, 40;

- Синове: Бялю – овчар, 20, Петко – овчар, 18, гр.,
Андрия – 12, гр., Вълчю – 8, гр.;
Дъщеря – Марина, 17.
192. Петков Ангел – дюлгер, 38; Дяка – съпруга, 29;
Синове: Петко – 6, Петрю – 3.
193. Петков Васил – пчелар, 52; Мата – съпруга, 43;
Синове: Петко – овчар, 24, Митре – овчар, 21, Стоян –
овчар, 15, гр., Иван – овчар, 12;
Дъщеря: Кера – 8.
194. Петков Георги – орар, 56, вдовец;
Синове: Недю – овчар, 18, Петко – овчар, 16;
Дъщери: Велика – 14, Злата – 12.
195. Петков Димо – слуга, 48; Милка – съпруга, 42;
Синове: Тодор – 16, Недялко – 13;
Дъщеря: Стана – 10.
196. Петков Дялко – орар, 39; Чюнка – съпруга, 35;
Дъщеря: Петра – 7.
197. Петков Настадин – овчар, 35; Мержана – съпруга, 29;
Син: Петко – 2.
198. Петков Недю – овчар, 49; Чонка – съпруга, 45;
Син: Петко – (?)
Дъщеря: Яна – (?)
199. Петков Петрю – овчар, 47, вдовец;
Син: Петко – овчар, 19;
Дъщери: Стана – 17, Чюнка – 15.
200. Петков Ракши – орар, 45; Райке – съпруга, 40;
Синове: Илия – 16, гр., Димитри – 4;
Дъщери: Ерина – 18, Злата – 9.
201. Петков Ракшия – овчар, 37; Стана – съпруга, 31;
Синове: Страти – 8, Петко – 6;
Дъщеря: Злата – 3.

202. Петков Страти – овчар, 39; Стана – съпруга, 32;
 Синове: Недялко – овчар, 18, Васил – 16.
203. Петков Янко – овчар, 38; Елена – съпруга, 35;
 Синове: Петко – 9, Динка – 7, Грозю – 5, Недю – 2.
204. Петрев Иван – орач, 66; Злата – съпруга, 50.
205. Петрев Славко – 70; Милка – съпруга, 68;
 Дъщеря: Дяка – 18.
206. Петрев Станко – орач, 39; Злата – съпруга, 35;
 Син: Стоян – 7;
 Дъщери: Трандавла – 5, Мария – 3.
207. Петрев Стоян – овчар, 45; Злата – съпруга, 40;
 Дъщери: Мара – 16, Лиляна – 13, Недялка – 9.
208. Радев Георги – орач, 63; Елена – съпруга, 54.
209. Радев Георги – овчар, 38; Милка – съпруга, 32;
 Син: Радо – 8;
 Дъщери: Тодора – 6, Руса – 3.
210. Радев Дапка – 50;
 Дъщеря: Катерина – 18.
211. Радев Петко – овчар, 45; Киряка – съпруга, 32;
 Дъщери: Мария – 18, Недялка – 16, Елена – 12.
212. Радев Петко – орач, 43; Киряка – съпруга, 31;
 Син: Дялко – овчар, 21;
 Дъщери: Мария – 18, Недялка – 12.
213. Радев Петрю – овчар, 42; Елена – съпруга, 31;
 Дъщеря: Недялка – 12.
214. Радев Станко – овчар, 34; Кера – съпруга, 26;
 Син: Радю – 12;
 Дъщеря: Тодора – 6.
215. Радев Тодор – овчар, 60; Султана – съпруга, 55.
216. Райков Иван – овчар, 32; Чонка – съпруга, 24.
217. Райков Иван – овчар, 35; Мария – съпруга, 27;

- Син: Райко – 5;
Дъщеря: Недялка – 3.
218. Райков Караджа – овчар, 45; Петкана – съпруга, 43;
Синове: Вълко – 15, Милко – 13, Стоил – 10;
Дъщеря: Сгура – 6.
219. Райков Милко – 72; Ерина – съпруга, 68;
Синове: Яню – овчар, 34, Бялю – овчар, 25, Ангел – овчар, 21.
220. Райков Милю – овчар, 49; Недялка – съпруга, 38;
Синове: Иван – 12, Райко – 6;
Дъщери: Сгура – 10, Руса – 8.
221. Райков Митро – овчар, 42; Станилка – съпруга, 28;
Дъщеря: Сгура – 3.
222. Райков Михал – 49; Тодора – съпруга, 30;
Син: Костанди – овчар, 16;
Дъщери: Ерина – 10, Мария – 7.
223. Райков Стоян – орач, 54; Мария – съпруга, 48;
Синове: Милко – овчар, 23, Петър – 20, Васил – 17;
Дъщеря: Анаста – 15.
224. Райчев Радю – яраджи, 48; София – съпруга, 32;
Дъщери: Злата – 12, Чонка – 8.
225. Райчев Славко – търговец, 45; Кера – съпруга, 38.
226. Ракшиев Иван – овчар, 37; Кера – съпруга, 29;
Дъщери: Елена – 6, Дяка – 3.
227. Ракшиев Петко – 63; Чонка – съпруга, 57;
Синове: Нико – овчар, 30, Станко – овчар, 25, Ракши – овчар, 21, Кирю – овчар, 19, Паскал – овчар, 17.
228. Ракшиев Ракши – овчар, 54; Кера – съпруга, 46;
Синове: Александър – 15, Милко – 10;
Дъщери: Велика – 19, Анасташия – 8.
229. Славков Георги – 50; Злата – съпруга, 50.

230. Славков Дялко – 45; Дяка – съпруга, 30;
Синове: Митрю – 14, Иван – 12;
Дъщери: Злата – 9, Чонка – 7.
231. Славков Иван – 70; Кера – съпруга, 64.
232. Славков Пандил – овчар, 26; Елена – съпруга, 21.
233. Славков Петрю – овчар, 39; Милка – съпруга, 25;
Син: Иван – 3.
234. Славков Станко – орар, 40; Пагона – съпруга, 35;
Дъщеря: Недялка – 10.
235. Славков Стою – овчар, 45; Мара – съпруга, 35;
Син: Славко – овчар, 14;
Дъщеря: Ирина – 17.
236. Славков Стою – орар, 55; Яна – съпруга, 48;
Синове: Иван – овчар, 24, Тодор – овчар, 22;
Дъщери: Елена – 19, Недялка – 17, Стана – 14.
237. Славков Стою – овчар, 34; Злата – съпруга, 25;
Син: Васил – 6.
238. Славков Тодор – яраджи, 45; Чонка – съпруга, 36;
Синове: Руфаил – овчар, 22, Ангел – 10;
Дъщери: Недялка – 18, Мария – 16.
239. Ставрев Анасташ – овчар, 36, затворен за 3 години;
Райка – съпруга, 32;
Син: Георги – 11;
Дъщери: Чонка – 15, Станилка – 13.
240. Ставрев Митрю – овчар, 33; Елена – съпруга, 30;
Синове: Ставри – 6, Дялко – 4;
Дъщеря: Пагона – 3.
241. Ставрев Георги – овчар, 46; Марина – съпруга, 42;
Синове: Ставри – овчар, 19, гр., Анасташ – 16, Яню – 12,
Димитър – 8;
Дъщери: Станилка – 6, Чонка – 3.

242. Ставрев Тодор – орач, 55; Злата – съпруга, 45;
Син: Руфаил – 9;
Дъщеря: Янгела – 15.
243. Стайков Ангел – овчар, 35; Мата – съпруга, 25;
Дъщери: Чонка – 8, Мара – 5.
244. Стайков Вълко – овчар, 45; Ермена – съпруга, 35;
Синове: Иван – 6, Величко – 3.
245. Стайков Дялко – овчар, 56; Петра – съпруга, 48; Георгина – сестра, 25.
246. Стайков Тодор – овчар, 26; Чонка – съпруга, 22;
Дъщеря: Кера – 2.
247. Стаматов Дялко – овчар, 49; Руса – съпруга, 30;
Синове: Стамат – 14, Стоян – 11;
Дъщеря: Злата – 9.
248. Стаматов Митрю – овчар, 45; Милка – съпруга, 37;
Син: Марко – 13, гр.;
Дъщеря: Мата – 15.
249. Стаматов Стоян – орач, 40; Милка – съпруга, 36.
250. Стамов Атанас – овчар, 46; Кера – съпруга, 37;
Синове: Станко – 13, Тодор – 11, Димян – 9, Петрю – 7;
Дъщеря: Елена – 15.
251. Стамов Костанди – овчар, 14.
252. Стамов Никола – яраджи, 65; Руса – сестра, 22; Стойке – сестра, 19.
253. Стамов Петрю – овчар, 40; Руса – съпруга, 45;
Синове: Стамо – овчар, 20, Момчил – овчар, 18, Атанас – овчар, 16; Иван – 14, Тодор – 12, Анасташ – 10;
Дъщеря: Елена – 22.
254. Стамов Станко – орач, 50; Кера – съпруга, 45;
Синове: Петрю – 14, Дялко – 9;
Дъщери: Елена – 12, Дена – 5.

255. Стамов Тодор – орач, 30; Злата – съпруга, 25;
Синове: Станко – 12, Дялко – 10;
Дъщеря: Яна – 8.
256. Станков Батур – овчар, 45; Маина – съпруга, 39;
Син: Дялко – 9;
Дъщери: Стана – 7, Злата – 5.
257. Станков Вълко – овчар, 32; Дяка – съпруга, 25; Райко –
брат, овчар, 18; Мария – баба, 75;
Син: Станко – 2.
258. Станков Вълчо – овчар, 40; Мата – съпруга, 38;
Син: Аврам – 7;
Дъщери: Велика – 13, Мата – 11.
259. Станков Георги – орач, 52; Кера – съпруга, 49;
Дъщери: Руса – 18, Елена – 18.
260. Станков Георги – овчар, 35; Мара – съпруга, 28.
261. Станков Георги – овчар, 40; Янгела – съпруга, 30; Ста-
на – баба, 85;
Син: Станко – 2.
262. Станков Димитри – овчар, 25; Стана – съпруга, 23.
263. Станков Дялко – орач, 45; Чана – съпруга, 40;
Синове: Иван – овчар, 20, Стайко – 15;
Дъщери: Кера – 18, Наста – 10.
264. Станков Дялко – овчар, 40; Чонка – съпруга, 35; Ван-
гел – брат, овчар, 19;
Син: Станко – 6;
Дъщеря: Кера – 3.
265. Станков Иван – орач, 45; Руса – съпруга, 32;
Дъщери: Ерина – 18, Злата – 12.
266. Станков Иван – коруджи, 35; Мата – съпруга, 29;
Син: Станко – 5.
267. Станков Илия – орач, 47; Недялка – съпруга, 35;

- Синове: Стефан – овчар, 17, Никола – 15;
Дъщеря: Ерина – 11.
268. Станков Митрю – орач, 60; Милка – съпруга, 55.
269. Станков Митрю – 70; Мария – съпруга, 55;
Синове: Дялко – овчар, 25, Петко – овчар, 19, гр.
270. Станков Нико – овчар, 27; Пагона – съпруга, 19.
271. Станков Нико – овчар, 24; Далко – брат, овчар, 22; Тодор – брат, овчар, 18.
272. Станков Петко – овчар, 48; Руса – съпруга, 35;
Син: Марко – овчар, 24;
Дъщери: Мерджана – 18, Велика – 16.
273. Станков Петрю – орач, 38; Дяка – съпруга, 35;
Синове: Никола – 9, Станко – 7;
Дъщеря: Мара – 5.
274. Станков Стамо – овчар, 30; Елена – съпруга, 20;
Дъщеря: Кера – 3.
275. Станков Стою – 53; Елена – съпруга, 49;
Синове: Георги – 9, Станко – 7, Илия – 4;
Дъщери: Стана – 19, Станилка – 13.
276. Станков Стоян – 79; Дена – съпруга, 70;
Син: Георги – овчар, 23.
277. Станков Тодор – орач, 38; Елена – съпруга, 29;
Син: Станко – 18;
Дъщеря: Кера – 16.
278. Стоев Дялко – овчар, 24.
279. Стоев Иван – 7; Дяка – сестра, 9.
280. Стоев Илия – орач, 45; Кера – съпруга, 30;
Синове: Недялко – 14, Стоян – 8.
281. Стоев Калоян – дюлгер, 35; Мата – съпруга, 32;
Син: Митре – 6.
282. Стоев Краю – яраджи, 54, вдовец;

- Синове: Стою – овчар, 23, Грозю – овчар, 18, Стамо – овчар, 16;
Дъщеря: Милке – 14.
283. Стоев Милю – овчар, 29; Кера – съпруга, 23;
Син: Батур – 4.
284. Стоев Михал – овчар, 30; Мария – съпруга, 28.
285. Стоев Сратю – овчар, 50; Мария – съпруга, 40;
Синове: Краю – 10, Марко – 8;
Дъщеря: Дяка – 6.
286. Стоилов Вълчо – овчар, 32; Трандафила – съпруга, 27;
Дъщеря: Злата – 3.
287. Стоилов Иван – овчар, 28; Елена – съпруга, 24;
Син: Стоил – 3.
288. Стоян Стамат – овчар, 39; Наста – съпруга, 35;
Син: Митрю – 18;
Дъщери: Елена – 14, Недялка – 11.
289. Стоянов Атанас – орач, 45; Чонка – съпруга, 40;
Синове: Стоян – 15, Станко – 11, Недю – 9;
Дъщеря: Милке – 7.
290. Стоянов Динка – овчар, 52; Трандавла – съпруга, 47;
Синове: Стоян – 7, Митрю – 5;
Дъщери: Милка – 12, Чонка – 10, Стана – 9.
291. Стоянов Дялко – овчар, 35; Злата – съпруга, 28;
Син: Стоян – 6;
Дъщеря: Трандавла – 3.
292. Стоянов Илия – орач, 49; Нелка (?) – съпруга, 45;
Синове: Стоян – овчар, 19, Митрю – овчар, 17;
Дъщеря: Милка – 15.
293. Стоянов Митрю – овчар, 35; Елена – съпруга, 28; Мария – сестра, 25, Стана – баба, 75;
Син: Стоян – 3.

294. Стоянов Станко – орач, 44; Чонка – съпруга, 35;
Син: Стою – 14.
295. Стоянов Станко – орач, 45; Тодора – съпруга, 40;
Син: Стоян – 11;
Дъщеря: Дяка – 19.
296. Стоянов Тодор – орач, 55; Чонка – съпруга, 49;
Синове: Стоян – 19, Атанас – 15;
Дъщери: Елена – 22, Милка – 12, Чана – 11.
297. Стоянов Тодор – вдовец, 65;
Синове: Георги – овчар, 19, Дялко – овчар, 17.
298. Тодоров Андон – 35, в Скеча (дн. гр. Ксанти).
299. Тодоров Георги – 39; Ангела – съпруга, 32; Иван – брат,
19, гр., в Кавала работи; Кера – сестра, 12;
Дъщеря: Пагона – 3.
300. Тодоров Дялко – овчар, 40; Пагона – съпруга, 35;
Синове: Тодор – 11, Вълчо – 9;
Дъщеря: Султана – 13.
301. Тодоров Дялко – орач, 45; Мара – съпруга, 40;
Син: Атанас – 5;
Дъщеря: Стана – 3.
302. Тодоров Иван – орач, 50; Трандафила – съпруга, 45;
Синове: Станко – овчар, 18, Димян – овчар, 16;
Дъщери: Петра – 14, Матена – 12, Чонка – 10.
303. Тодоров Иван – коруджия, 35; Руса – съпруга, 28;
Синове: Тодор – 5, Ракши – 2.
304. Тодоров Иван – овчар, 48; Злата – съпруга, 39;
Синове: Тодор – овчар, 23, Станко – овчар, 20, Петко –
овчар, 18;
Дъщеря: Кера – 16.
305. Тодоров Коста – орач, 58; Злата – съпруга, 47;
Дъщери: Руса – 18, Кера – 15.

306. Тодоров Марко – овчар, 42; Калина – съпруга, 38;
Син: Андон – 1;
Дъщери: Мара – 5, Яна – 3.
307. Тодоров Митро – яраджи, 54; Стана – съпруга, 47;
Дъщери: Недялка – 21, Милка – 18, Злата – 15.
308. Тодоров Митро – овчар, 35; Чонка – съпруга, 25.
309. Тодоров Митрю – овчар, 40; Чонка – съпруга, 31;
Дъщери: Милка – 12, Трандафилуда – 8.
310. Тодоров Михал – орач, 56; Мата – съпруга, 30;
Син: Тодор – 4.
311. Тодоров Петко – 64; Рада – съпруга, 51;
Синове: Станко – 23, Петре – 18, Тодор – 16;
Дъщери: Злата – 14, Чонка – 12.
312. Тодоров Петко – овчар, 45; Злата – съпруга, 39;
Синове: Тодор – 23, Стамо – 17;
Дъщеря: Кера – 19.
313. Тодоров Радю – овчар, 38; Ирина – съпруга, 32;
Син: Тодор – 9;
Дъщери: Добра – 12, Султана – 7.
314. Тодоров Ставри – орач, 37; Сгура – съпруга, 28;
Син: Недялко – 6.
315. Тодоров Станко – овчар, 29; Чонка – съпруга, 23;
Дъщеря: Анаста – 2.
316. Тодоров Станко – овчар, 45; Тодора – съпруга, 30;
Синове: Петрю – овчар, 15, Васил – 10, Митяди – 5.
317. Тодоров Станко – орач, 54; Мария – съпруга, 49;
Синове: Тодор – овчар, 21, Атанас – овчар, 18;
Дъщеря: Трандафилуда – 16, Катерина – сестра (?), 23.
318. Тодоров Стою – овчар, 35; Велико – овчар, 27 (!).
319. Тодоров Стоян – овчар, 39; Митра – съпруга, 22.
320. Тодоров Стоян – 50; Чана – съпруга, 40;

- Син: Дялко – 5;
Дъщери: Яна – 12, Петра – 11, Маина – 9.
321. Тойчев Ангел – овчар, 45; Кера – съпруга, 38;
Син: Стамо – 11;
Дъщеря: Сирма – 8.
322. Тойчев Георги – овчар, 28; Руса – съпруга, 19; Кера – баба, 75.
323. Тойчев Иван – овчар, 65, вдовец;
Син: Дялко – 30;
Дъщеря: Злата – 25.
324. Тойчев Стамо – овчар, 48; Ерина – съпруга, 42;
Син: Георги – 5.
325. Христов Димян – овчар, 39; Ирина – съпруга, 27;
Син: Юван – 4;
Дъщеря: Злата – 2.
326. Христов Иван – овчар, 29; Кера – съпруга, 25; Петко – брат, 19, овчар; Станко – брат, овчар, 17;
Син: Димян – 3.
327. Янков Динка – овчар, 28; Руса – съпруга, 20;
Дъщеря: Руса – 8.
328. Янчев Никола – орач, 45; Кера – съпруга, 38.

Семейства, включително вдовишки и сирашки, чиито глави са изписани само с лично име

1. Атанас – 45; Срата – съпруга, 35;
Дъщери: Кера – 12, Керада – 9, Станилка – 7.
2. Атанас – яраджи, 63; Ерина – съпруга, 54;
Синове: Георги – овчар, 25, Станко – овчар, 21, Грози – овчар, 18, Недялко – овчар, 15.
3. Батур – орач, 55; Милке – съпруга, 45;
Син: Стою – 9;

- Дъщери: Кера – 15, Милка – 13.
4. Васил – овчар, 30; Мара – съпруга, 27.
 5. Георги – овчар, 31; Грудя – съпруга, 25;
Дъщери: Кера – 4, Мария – 1.
 6. Георги – орач, 40; Митра – съпруга, 30;
Синове: Иван – 7, Вълчю – 5;
Дъщеря: Кера – 2.
 7. Вълко – овчар, 35; Кера – съпруга, 30;
Синове: Дялко – 10, Георги – 7;
Дъщеря: Пагона – 8.
 8. Динка – 60; Мара – съпруга, 55;
Синове: Никола – овчар, 20, Панайот – овчар, 30;
Дъщеря: Кера – 22.
 9. Дяка – вдовица, 60;
Син: Иван – овчар, 19;
Дъщери: Кера – 13, Мария – 10.
 10. Дялко – орач, 29; Стана – съпруга, 25;
Синове: Петрю – 6, Стоян – 4, Ангел – 2.
 11. Елена – вдовица, 49;
Синове: Янко – овчар, 24, Атанас – овчар, 20;
Дъщеря: Мария – 25.
 12. Елена – вдовица, 50;
Синове: Милю – 20, Дялко – 4;
Дъщери: Пагона – 18, Мата – 16.
 13. Елена – вдовица, 45;
Син: Вълчю – овчар, 18, гр.;
Дъщеря: Дяка – 15.
 14. Ерина – вдовица, 47;
Синове: Димитър – овчар, 19, Иван – овчар, 17.
 15. Злата – вдовица, 45;
Синове: Стоян – овчар, 25, Динка – овчар, 19.
 16. Злата – вдовица, 45;

- Синове: Ангел – 25, гр., в България, Петко – овчар, 20, гр., Дялко – 12;
Дъщери: Мара – 18, Милка – 15, гр.
17. Злата – вдовица, 45;
Синове: Павел – 25, гр., в България; Петко – овчар, 20, гр., Дялко – 12;
Дъщери: Мара – 18, Милка – 15, гр.
18. Иван – орач, 45; Калуда – съпруга, 30;
Синове: Дялко – 13, Митрю – 10, Георги – 7;
Дъщеря: Пагона – 18.
19. Иван – орач, 56; Стана – съпруга, 50;
Синове: Митрю – 18, гр., Батур – 9;
Дъщери: Кера – 20, Елена – 12.
20. Иван – орач, 57; Елена – съпруга, 50;
Синове: Михал – овчар, 25, гр., Анасташ – 13, гр., Радю – 11, гр.;
Дъщери: Кера – 17, Гюргина – 15.
21. Илия – овчар, 19; Станко – брат, овчар, 17.
22. Калина – вдовица, 35; Злата – баба, 78;
Синове: Вълчю – овчар, 12, Динка – 9;
Дъщери: Злата – 15, Недялка – 7.
23. Кера – вдовица, 50;
Син: Ракши – овчар, 20;
Дъщери: Злата – 18, Мата – 16, Ерина – 14.
24. Кера – вдовица, 53;
Синове: Иван – овчар, 22, гр., Недялко – овчар, 19, гр.;
Дъщеря: Недялка – 13.
25. Кера – вдовица, 45;
Синове: Иван – 15, Митрю – 12;
Дъщеря: Стойке – 17.
26. Кера – вдовица, 49;
Синове: Динка – овчар, 28, Трандавил – овчар, 25;

- Дъщери: Добра – 20, Кера – 16.
27. Кера – вдовица, 45;
Син: Дялко – 9;
Дъщери: Петра – 25, Чюнка – 20, Злата – 17.
28. Кера – вдовица, 55;
Синове: Иван – овчар, 15, Недю – 13, Кирю – 9;
Дъщери: Василка – 25, Гюргина – 19, Злата – 3.
29. Киряк – орач, 44; Елена – съпруга, 38;
Синове: Дялко – овчар, 21, Ангел – овчар, 17;
Дъщеря: Кера – 15.
30. Мара – вдовица, 50;
Синове: Димитър – овчар, 25, Краю – овчар, 23, Атанас – овчар, 20, Митро – овчар, 17;
Дъщеря: Чонка – 14.
31. Мара – вдовица, 35;
Дъщери: Наста – 17, Чонка – 13, Дена – 7.
32. Мара – вдовица, 38;
Син: Петрю – 12, гр.;
Дъщери: Рада – 15, Елена – 12;
Баба: Милка – вдовица, 70.
33. Мария – вдовица, 50;
Синове: Димитър – овчар, 36, Дялко – 20, гр., в Скече (дн. Ксанти);
Дъщеря: Чюнка – 15.
34. Марко – вдовец, 65;
Синове: Стоян – овчар, 22, Митаксан – овчар, 20, Христо – овчар, 17.
35. Марко – овчар, 55, вдовец;
Синове: Митро – овчар, 25, Никола – овчар, 23, гр.;
Дъщеря: Найда – 21.
36. Марко – 35; Ангела – съпруга, 30.
37. Мата – вдовица, 50;

- Синове: Динка – 15, Ангел – 13;
Дъщеря: Чонка – 10.
38. Милка – майка, 49;
Син: Станко – овчар, 18;
Дъщеря: Анаста – 22.
39. Митакса – 75; Елена – съпруга, 70;
Син: Йордан – овчар, 22;
Дъщеря – Злата – 25.
40. Митра – вдовица, 70;
Син: Тодор – овчар, 17;
Дъщеря: Руса – 15.
41. Митрю – терзия, 35, гр., бежанец; Мария – съпруга, 29;
Наста – сестра, 25;
Син: Иван – 1;
Дъщери: Елена – 9, гр., Василке – 7, Мария – 5.
42. Насташ – овчар, 32, гр.; Мария – съпруга, 25;
Син: Тодор – 5.
43. Недялко – 49; Елена – съпруга, 45;
Синове: Радю – овчар, 19, гр., Марко – 12, Яни – 10, Никола – 7;
Дъщери: Руса – 22, Зуна – 3.
44. Панайот – орач, 43; Тодора – съпруга, 35;
Дъщери: Керана – 15, Мария – 13, Дена – 10, Кера – 4.
45. Петко – яраджи, 44; Стана – съпруга, 38;
Синове: Вълко – овчар, 18, Димитър – овчар, 14.
46. Петра – (?) 56;
Син: Стифан – овчар, 25.
47. Рада – майка, 59;
Синове: Батур – овчар, 25, Митро – 28, Дялко – 20, за-
творник за 3 години;
Дъщеря: Стана – 16.
48. Руса – вдовица, 53;

- Синове: Дялко – овчар, 26, Вълчо – овчар, 22, Недю – овчар, 18;
Дъщеря: Чонка – 13.
49. Руса – вдовица, 45;
Син: Митрю – овчар, 18, братов син;
Дъщери: Елена – 15, Мара – 12.
50. Руса – вдовица, 62;
Дъщеря: Мария – 19.
51. Ставри – овчар, 45; Кера – съпруга, 42;
Синове: Пантели – 4, Аврам – 3;
Дъщери: Ерина – 3.
52. Стайко – овчар, 38; Мара – съпруга, 30;
Дъщери: Пагона – 9, Елена – 7.
53. Стана – вдовица, 46;
Син: Стоян – 14.
54. Стана – вдовица, 50;
Син: Васил – овчар, 15.
55. Стана – вдовица, 40;
Синове: Митрю – овчар, 19, Петрю – 15, гр.
56. Стана – вдовица, 56;
Синове: Анасташ – овчар, 25, Митро – овчар, 22;
Дъщеря: Дяка – 15.
57. Станилка – вдовица, 60;
Синове: Ставри – овчар, 19, Георги – овчар, 17.
58. Станко – овчар, 53; Мария – съпруга, 45;
Син: Стою – овчар, 21;
Дъщери: Мария – 14, Кера – 12.
59. Станко – яраджи, 59; Кера – съпруга, 51;
Син: Димитри – овчар, 18;
Дъщери: Пагона – 22, Елена – 13.
60. Станко – овчар, 38; София – съпруга, 28;
Син: Митрю – 4.

61. Станко – овчар, 32; Чонка – съпруга, 28;
Синове: Илия – 5, Иван – 3;
Дъщеря – Руса – 2.
62. Станко – овчар, 30; Ерина – съпруга, 25.
63. Стоян – орар, 64; Лиляна – съпруга, 58;
Синове: Станко – овчар, 26, Иван – 16;
Дъщеря: Мария – 19.
64. Тодора – вдовица, 48;
Син: Недялко – 15;
Дъщеря: Марина – 12.
65. Тодора – вдовица, (?);
Син: Янко – овчар, 16, гр.
66. Трандафила – вдовица, 54;
Син: Георги – овчар, 23;
Дъщери: Митра – 18, Стойке – 14.
67. Чана – вдовица, 70;
Син: Стифан – овчар, 18.
68. Чана – вдовица, 59;
Синове: Иван – овчар, 28, Атанас – овчар, 24.
69. Чонка – вдовица, 55;
Син: Костанди – овчар, 20.
70. Чонка – вдовица, 45;
Синове: Васил – овчар, 15, Дялко – овчар, 13, Киряк – 11;
Дъщери: Стана – 9, Елена – 7.
71. Янко (!) – 65; Чонка – съпруга (!), 58.
72. Яню – овчар, 40; Велика – съпруга, 35;
Син: Митрю – 16;
Дъщеря: Недялка – 10, гр.
73. Яню – овчар, 28; София – съпруга, 29;
Дъщеря: Злата – 3.

ПОХВАЛНО СЛОВО ЗА ТРАКИЙСКИЯ НАУЧЕН ИНСТИТУТ

НАДЕЖДА НЕДКОВА

Искам да изразя уважението и почитта си към дейците, основали Тракийския научен институт (ТНИ) и тези, които продължиха тяхното дело. Не ги блазнах облаги, парични или морални, а работеха безкористно за популяризиране и опазване спомените и документите за тежката съдба на децата си и съхраниха истината за участието на прогонените от родните си огнища българи.

Почти всички дейци на ТНИ имаха вече изграден път в живота – професия, кариера, научни трудове, но споменът за поругания и отнет роден дом гореше в сърцата им и те посветиха сили и знания, за да запазят спомените за родния край и вярата, че в бъдеще правдата ще възтържествува.

Надеждата и победите, извоювани от българския войник по време на Балканската война, са попарени от предизвиканата Междусъюзническа война през 1913 г., която пренебрегва всякакви договори и донася гибел и опустошение на българите от Одринско и Беломорието. След края на Първата световна война и последвалия през 1919 г. пагубен за България Ньойски договор, България губи и Източна, и Западна Тракия. Прогонено с огън и меч, българското население е изселено от Беломорието и от Одринско. Родината

приютява бежанците. В Беломорието гръцките власти заселват гръцки бежанци от Мала Азия, а в Одринско турските власти заселват мухаджири – турски изселници, бежанци от Гърция и Мала Азия.

За начало на организираното тракийско движение се смята 1896 г., когато на 12 май 1896 г. във Варна е проведено учредително събрание и е основавано дружество „Странджа“.

Същата година в Солун е създадена Вътрешната македоно-одринска революционна организация (ВМОРО). Тя е организация на останалото под турска власт население на Македония и Тракия и се бори за политическа автономия на двете области. Организира и ръководи Илинденско-Преображенското въстание от 1903 г.

През 1914 г. в София се основава дружество „Одринска Тракия“, но Първата световна бойна привиква пак мъжете в казармите и дружествената работа няма място. След края на войната, през декември 1918 г. в Караагач, предградие на Одрин, по инициатива на Д. Попниколов и Софийското дружество, се провежда Събор (Конгрес), на който присъстват представители на всички каази: Одринска, Мустафапашанска, Малкотърновска и пр. Избран е Върховен комитет от петима души. *„Така се поставя началото на нова организация под названието „Одринска Тракия“ като национална, непартийна и необвързана с политически партии“*¹ След края на Първата световна война, през 1920 г., Тракийската организация има вече масов характер. Тя се отказва от името „Одринска Тракия“ и приема общото име „Тракия“, което включва – Източна (Одринска) Тракия – вече в Турция и Западна (Беломорска) Тракия, останала в пределите на Гърция.

¹ Филчев, Ив. Тракийският въпрос и тракийското движение в България, с. 159.

С разрастването на Тракийската организация се явява и необходимост от литература по тракийския въпрос. При Върховния изпълнителен комитет на Тракийската организация е създаден Редакционен комитет, който от 1928 до 1933 г. издава кн. 1, 2, 3 и 4 на „Тракийски сборник“. Основана е и библиотека „Тракия“, в която се включват книгите на Иван Орманджиев – „Приноси към въстаническото движение в Тракия (1895 – 1903)“, от която поредица излизат първите книги.

Тези издания утвърждават идеологията на Тракийската организация. Окончателно се изоставя идеята за автономия. Посочва се ясно, че официалната българска политика от 1913 г. насам е виновна за погромите на България.

Средствата за издаване на литература и сп. „Завет“ се набавят от Тракийската организация и от Фонд „Тракийско дело“ – Пловдив.¹ На 19 май 1934 г. с държавен преврат на власт идва правителството на Кимон Георгиев. Забранени са всички организации и техните печатни органи. Това засяга и Тракийската организация и нейния вестник „Тракия“. През м. септември същата година в София се учредява Тракийският научен институт, който поема функциите на Тракийската организация.

На 30 септември 1930 г. на учредителното събрание присъстват: Софийският митрополит Стефан, Иван Орманджиев, Хр. Караманджуков, К. Петканов, Ан. Разбойников, Н. Константинов, Д. Трендафилов, Ат. Христов.

Съгласно чл. 1 на Устава на ТНИ, Институтът трябва да обедини идейната и книжовната дейност на Тракия.²

¹ Вж. *Браянов, Т.* Фонд „Тракийско дело“ (1929 – 1959). Златна книга на дарителите. С., 2000.

² *Филчев, Ив.* Цит. съч., с. 260.

Избрано е ръководно тяло от пет души: председател – Христо Караманджуков, секретар-редактор – Иван Орманджиев, касиер-счетоводител – Анастас Разбойников и членове: Никола Констатинов и Константин Петканов. Проверителен съвет: Михаил Балджиев и Димитър Токмаков.

Институтът издава сп. „Завет“, което дотогава е орган на младежкото дружество, а при новосъздадените условия остава единствена трибуна на тракийци. За редактор е определен Константин Петканов. Голяма подкрепа е и финансовата помощ от Фонд „Тракийско дело“, която осигурява независимост на Института и му позволява да развива издателска дейност.

Първият председател на Тракийски научен институт е ХРИСТО ИВАНОВ КАРАМАНДЖУКОВ, роден на 14 декември 1876 г. в село Чокманово, Смолянско. Баща му – Иван Димитров Караманджуков е съратник на капитан Петко войвода и през 1904 г. е задържан и осъден на доживотен затвор. Помилван е през 1904 г., доживява да види Родопите свободни и умира през 1922 г.

Първоначално Христо учи в Чокманово, а след това в Одринската българска мъжка гимназия „Д-р Петър Берон“, където завършва 4-ти клас и става учител в с. Славейно, а следващата година е учител в родното си село. От 1898 г. до 1900 г. продължава образованието си в Българското мъжко педагогическо училище в гр. Сяр (Серес). Там влиза в редовете на ВМОРО. Когато в родното му село се образува първият за района революционен комитет, Христо Караманджуков е избран за негов секретар. Включва се в дейността на Одринския революционен комитет и заедно с представителя на Свиленградско – Георги Василев, допринасят за организирането и провеждането на конгреса на дейците на

Одринския Окръжен Революционен Комитет (ООРК) през април 1900 г. в Пловдив, на който присъстват като представители на ЦК на ВМОРО Гоце Делчев и Михаил Герджиков и задграничните представители на организацията Димитър Стефанов и Туше Делииванов.

На този конгрес Караманджуков е определен за агитатор и организатор за Малкотърновско в четата на Георги Кондолов.

Като представител на Ахъчелебийския революционен комитет е делегат на конгреса на Петрова нива, който се провежда от 28 юни до 1 юли 1903 г.¹

След въстанието Христо Караманджуков завършва Софийския университет и става гимназиален учител.

В предговора си към книгата на Караманджуков „Подготовка на Илинденско-Преобраенското въстание в Странджа – Малкотърновски район (1902 – 1903)“ Цветолюб Нушев пише: *„Три основни стълба има в дейността на Христо Караманджуков – учителствуването, обществената дейност като революционер и тракийски деец и вестникарството и писателството.“*²

От 1922 г. до 1947 г. Хр. Караманджуков издава списание „Родопа.“ През 1937 г. основава българомохамеданските дружества „Родина“. Обръщайки се към българите мюсюлмани, той казва: „Ние апелираме към тях всички до един да признаят това, че са по народност българи, а по вяра мохамедани и еднакво да милеят както за вярата си, така също и за народността си. Това трябва да се разбере веднъж за ви-

¹ Пак там, с. 89.

² Нушев, Цв. Подготовка на Илинденско-Преображенското въстание в Странджа – Малкотърновски район (1902 – 1903)“. С., 1996, с. 18.

наги, та да не стават предмет на каквито и да било пакостни внушения, задиравания и подозрения.“¹

До 1945 г. Христо Караманджуков неколkokратно е преизбиран за председател на ТНИ.

КОНСТАНТИН ПЕТКАНОВ (1891 – 1952) е следващият председател на ТНИ.

Той е известен писател, белетрист, академик, автор на повести и романи „Без деца“, „Старото време“, „Хайдути“, „Вятър ечи“, „Преселници“.

Родом от голямото Лозенградско село Кавакли, завършил Одринската гимназия „Д-р Петър Берон“. В творчеството си той изобразява живота на българите в Източна Тракия, техния патриархален бит, а също и борбата им срещу феодалния гнет на завоевателите.

Голяма известност добива с романа си „Морава звезда кървава“, чийто сюжет е от Първата световна война. Той се изиявява като писател-изобличител и предизвиква недоволството на управляващите. Книгата е конфискувана от полицията, а писателят е подложен на преследване.

През 1947 г. Константин Петканов е преизбран за председател на ТНИ, а в Бюрото са включени: Зам. председател – Ламби Данаилов, секретар – проф. Г. Гълъбов, касиер – Ст. Мавродиев и членове Ив. Орманджиев, Петко Караделков и Вълчо Ангелов.

На изборите през 1950 г. за председател на ТНИ е избран доц. ЛАМБИ ВАСИЛЕВ ДАНАИЛОВ (1905 – 1976) и Бюро в състав: Зам. председатели Т. Браянов и Ан. Примовски, научен секретар – проф. д-р Илия Славков и членове – Ан. Разбойников, Х. Бакалов, Г. Попстаматов, Ст. Сталев, Магда

¹ Пак там, с. 16.

Петканова, Е. Каринтова, П. Топалов, Л. Данаилов, П. Караделков, Павел Костов, Мара Стоянова и Иван Филчев.

Л. Данаилов е роден в с. Райково, днес квартал на гр. Смолян. Завършва икономика в Свободния университет в София, член на БОНС и активно участва в борбите му. По време на следването си многократно е арестуван. В Тракийската организация е на страната на Тракийската левица и е редактор на вестник „Тракийска трибуна“.

След 9 септември 1944 г. като офицер от българската армия взема участие в Отечествената война. Продължава да работи като офицер и достига званието полковник и доцент. Бил е началник катедра и зам. началник на Военната академия, работи и в Военното министерство като началник на Военно историческия отдел.

До 1962 г. е преизбиран няколкократно за председател на ТНИ.

През 1972 г., съвместно със Ст. Нойков, издават труда си „Национално-освободителното движение в Тракия 1878 – 1903“, том 2 (първи не е издаван.)

На 6 март 1962 г. за председател на ТНИ е избран НИКОЛА СПИРОВ, зам. председатели: Тодор Браянов и Ан. Примовски. Научен секретар – проф. д-р Илия Славков. Членове: Ан. Разбойников, Х. Бакалов, Г. Попстаматов, Ст. Сталев, Магда Петканова, Евдокия Каринтова, П. Топалов, Л. Данаилов, Петко Караделков, Мара Михайлова, Павел Костов, М. Стоянова, Ив. Филчев.

По решение на проведения в Пловдив национален пленум (протокол 2 от 28 юни 1967 г.) за председател е избран ТОДОР БРАЯНОВ (1914 – 2001). Родом от с. Дервент, Беломорска Тракия. Той отрано споделя бежанската участ на българското население в Беломорието – след Първата световна

войн, до 1925 г. българското население е изгонено от Беломорието и намира подслон в родината. Браянов завършва класическа гимназия в София и Юридическия факултет на Софийския университет. Отрано се включва в Тракийското движение. Член е на Тракийското студентско движение, секретар на Тракийския младежки съюз. След войната завършва Военната академия. По свое желание е освободен от армията със звание полковник.

Избиран е за член на Изпълнителното бюро на Тракийския съюз, секретар и зам. председател.

Автор е на книгите: „Двете линии (тенденции) в национално-освободителното движение в Тракия“, „Българи – бежанци от Тракия“, „Спомени“, „Под синьото небе на остров Крит“, „Фонд „Тракийско дело“(1929 – 1959). Златна книга на дарителите.“

За зам. председател на ТНИ е избран Анастас Примовски, научен секретар – д-р Илия Славков, административен секретар – Ал. Караманджуков.

От 1970 до 13 декември 1972 г. за председател е преизбран ТОДОР БРАЯНОВ, зам. председатели – П. Караделков и П. Родопски, научен секретар – д-р Илия Славков секретар – Александър Караманджуков. Т. Браянов е избран за член на Изпълнителното бюро на Съюза, секретар и зам. председател.

През този период особено се обръща внимание на работата в събирателните комисии: „Селищни“, „Народно творчество“, „Спомени“ и пр.

От 1973 до 1977 г. председател е Никола Спиров, зам. председатели Ан. Примовски, П. Костов, Георги Германов. Научни. Секретари – проф. д-р Ил. Славков, Вера Маджарова, членове – Хр. Вакарелски, проф. Л. Панайотов, С. Ди-

митров, Ив. Филчев, Л. Данаилов, С. Кабасанов, Т. Браянов, А. Капсъзов, П.Родопски.

При закриване на Съюза на тракийските –културно-просветни дружества, през м. февруари 1977 г., е закрит и ТНИ. През 1979 г. е възстановен към Института по тракология при БАН. Председател е Никола Спиров, подредседател – Ан. Примовски, научни секретари – проф. д-р Ил. Славков, Вера Маджарова, адм. секретар, архивист – Н. Недкова (до пенсионирането си 1986 г.)

НИКОЛА СПИРОВ (1908 – 2005) е родом от с. Каяджик, Дедеагачко. Семейството му, заедно с хиляди други българи, е прогонено от родния си край и намира подслон в Ивайловград. Никола Спиров завършва гимназия в Хасково и право в Софийският университет. Като студент участва в живота на Тракийската организация (в ръководството на дружество „Тракия“ – София).

През 1944 г. е избран за председател на Върховния изпълнителен комитет на възстановената Тракийска организация. Народен представител.

През 1946 г. ръководи тракийската делегация, която заминава за Париж във връзка с Мирната конференция на победилите немско хитлеристките завоеватели и отстоява правата на изгонените от родния си край тракийци.

По време на председателството на Н. Спиров зам. председатели са П. Караделков, П. Родопски. Членове: Хр. Вакарелски, Калоян Чакъров, Ст. Стоянов. Страшимир Димитров, Ив. Филчев, Л. Данаилов, Ст. Кабасанов, Т. Браянов, Ангел Капсъзов.

Излиза второ издание на книгата на Н. Спиров „Преображенското въстание“.¹

¹ *Спиров, Н. Преображенското въстание. С., 1986. Първото издание е през 1965 г.*

От 1975 до закриването на Съюза през февруари 1977 г. Никола Спиров е председател на ТНИ. Успява да издейства включването на Института в системата на БАН, Център по Българистика и от 1979 г. до 1986 г. е негов председател.

Следващият председател на ТНИ е проф. д.и.н. СТАЙКО ТРИФОНОВ (1949 – 1999) – историк, млад, ерудиран учен, свързан с тракийската тематика. Професионално подготвен, с енергия и ентузиазъм, той участва във възраждането на тракийската организация след 1989 г. и привлича редица млади (тогава) изследователи към ТНИ. Публикува книгите „Българското национално-освободително движение в Тракия 1919 – 34“, С., 1988., „Антантата в Тракия“, С., 1989, „Тракия. Административна уредба, политически и стопански живот 1912 – 1915. С., 1992, документални сборници, десетки научни и научно-популярни статии и др. За съжаление, твърде кратко време му отреди съдбата да бъде сред нас.

През м. ноември 2000 г. е избран за председател на ТНИ проф. д-р ИВАН ФИЛЧЕВ. Той е един от дългогодишните дейци на Института и на Тракийската организация. Странджанец, роден в гр. Малко Търново на 5 март 1923 г. Годици наред е председател на Странджанската секция (землячество) към дружество „Тракия“- София. Член е на Върховния комитет на Съюза на тракийските дружества и на редакционната колегия на в. „Тракия“. Дълги години работи като професор във Военната академия „Г. С. Раковски“. Има публикации в областта на военната история, националната сигурност, политологията и тракийска тематика – в тази област няма събитие или личност, което да не е отразено от точното му и вярно перо. През 1999 г. излиза книгата му „Тракийската организация в България“, а през 2007 г. –

трудът му „Тракийският въпрос и тракийското движение в България“. През 2000 г. е избран за председател на ТНИ и оглавява дейността му до 2011 г.

Чл. кор., д.ф.н. професор ВАСИЛ ПРОДАНОВ е настоящият председател на ТНИ. Учен с международна известност и постижения в областта на философията, социологията, биоетиката, националната сигурност, автор на 22 книги и стотици статии, публикувани в България и в чужбина. Дългогодишен директор на Института за философски науки и на Института за философски изследвания към БАН, а също така секретар и главен секретар на Българското философско дружество. Като председател на ТНИ отдава особено внимание на проблемите на културно-историческата памет и националната идентичност, признаването на жертвите на тракийския геноцид, взаимоотношенията с Турция и рисковете от политиката на ислямизация и неоосманизъм.

Един от най-старите, заслужили дейци на тракийската организация е ИВАН ПАНДАЛЕЕВ ОРМАНДЖИЕВ, роден в Лозенград през 1891 г., починал през 1963 г. в София. По професия гимназиален учител. Скромен, но упорит в своите виждания, той успява да запише спомени на участниците в Илинденско-Преображенското въстание. Обикаля села и паланки, намира все още живи участници и записва спомените им. Между редовете на изписаните от учениците тетрадки, за да пести хартия, реди с молив със ситни букви казаното от съвременниците на бунта. Така го и настигна смъртта – късно вечерта, седнал на кревата, с тетрадката на коленете и молив в ръка.

Докато проф. Милетич записва разказите на по-видните ръководители на въстанието, Орманджиев търси и ортува с останалите все още живи селяни – участници в бунта.

Под номер 1 на Библиотека „Тракия“, издавана от Тракийския Върховен комитет в периода 1927 – 1941 г. са публикувани книгите му: „Георги Кондолов и дейността му в Странджанското въстание“, „Антим I Български екзарх“; номер 2 – „Приноси към историята на въстаническото движение в Одринско (1895 – 1903)“, „Борбата в Бунархисарски район“; кн. 3 – „Революционното движение в Малкотърновския район“, кн. 4 – „Освободителната борба в Лозенградския район“. Останалите десет тома са били откупени от Института, преписани на пишеща машина, подвързани и предадени за съхранение в Народната Библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“, София.

ПРОФ. Д-Р ИЛИЯ СЛАВКОВ (12 юли 1912 – 28 май 1976) – дългогодишен научен секретар на Научния институт. В своята област – ветеринарната медицина – той е изтъкнат учен и специалист. Дълбоко свързан с тракийската бежанска участ, д-р Илия Славков посвещава на Тракия знанията и дейността си. Родом от с. Сачанли, Гюмюрджинско, изгубеният роден дом е в сърцето му.

В сътрудничество с дъщеря си Емилия-Боряна Димитрова, те започват работа над труда за родното село Сачанли.

„Нашата цел бе, казват те, да опишем революционните борби и героичната отбрана на селото, да разкрием народопсихологията, бита и народното творчество на тамошните българи.“

Основно се разглежда икономиката, животновъдството, изобщо живота на селяните през първата половина на XX век. Книгата излезе през 1989 г. За жалост проф. д-р Славков не можа да ѝ се порадва. Имал е намерение да направи и втора част за живота на сачанлийци в свободна България, но за жалост си отиде преди да види дори книгата си издадена.

Емилия Славкова споделя за баща си: „Проф. д-р Илия Димитров Славков. Прокуден заедно със стотиците хиляди българи от родния си край в Беломорска Тракия и поел тежкия път на бежанците, се включва дейно в Тракийската организация още през 50-те години на 20-то столетие, когато следва ветеринарна медицина в София. От 1945 г. той е член на Централното ръководство на Тракийската организация и дългогодишен научен секретар на ТНИ. С упорития си и последователен труд проф. д-р Славков допринася много за научно-събирателната и научно-изследователска работа на Т Н И. По негова инициатива и с неговия принос е съставен регистъра на архива ТНИ. Сам той, освен научните си трудове и публикации в професионалната си област – микробиологията на заразните и паразитните болести по животните, салмонела и салмоленози – е автор и на теми с тракийска тематика. Най-близо до сърцето му бе трудът му за родното му село Сачанли, Гюмюрджинско.“

Както повечето тракийци и тракийски дейци от неговото поколение, той работи с голяма любов и отдаденост за науката и за родния тракийски край. Лаконичен и точен в оценките си на постъпилите в Института ръкописи, той и Александър Карманджуков имат най-голяма заслуга за опазване на архива на Института, който сега се съхранява в НА на БАН. Да пожелаем дъщерята на д-р Славков, Емилия Славкова, да намери сили и сътрудници и продължи делото му.

Няколко думи за АЛЕКСАНДЪР ПАНАЙОТОВ – завеждащ библиотеката и пазител на книжното богатство. По професия финансист, той лично носи книги и списания за подвързване. Събира снимки и оформя табла из живота на тракийци. Най-трудно се разделя с книгите, когато ги дава

за прочит. Все му се иска да си седят в шкафовете за по-сигурно – като ги дадеш, дали ще се върнат?

Член на Бюрото на института през 1972 – 1977 г. и един от водещите български етнографи и фолклористи през XX век – заслужил деятел на науката ХРИСТО ВАКАРЕЛСКИ (1896 – 1999 г.). Български етнограф, уредник на етнографския музей в София и негов директор през 1945 – 1948 г., където остава да работи и след пенсионирането си. Автор на „Бит и език на тракийските и малоазийските българи“ (1935) и на редица научни и научно популярни изследвания.

Въпреки напредналата си възраст дълги години не пропуска заседанията на Бюрото и взема отношение по много въпроси.

По същото време член на Бюрото е и ПЕТЪР РОДОПСКИ, председател на Комисията по опазване на природата към БТС.

ПАНАЙОТ МАДЖАРОВ – странджанец, отраснал в Странджа. Негови книги са: „Свято съзаклятие“, 2004; „Преображенското въстание“, С. 2004; „Да положиш душата си за народа“, С., 2007; „Странджански народни песни“, С., 1983; „Народно творчество на българите от Източна Тракия.“ С., 1996; „Животът на източно тракийските българи в техните песни и разкази. С., 2001; „Под небесният връх“, С. 2010“, „Фолклорно наследство на К. П. Маджарова“. С., 2016; Набрани, но не излезли от печат негови книги са: „Там, у нас, в Тракия“, „Малкотърновско – люлка на родолюбци“, „Бели облаци – художествени разкази от живота на прокудените от Източна Тракия.“

ВЕРА МАДЖАРОВА – От 1973 г., заедно с проф. д-р Славков, е научен секретар на Института. Дъщеря на тракийския войвода Димитър Маджаров. Завършила Софий-

ският университет, тя работеше като редактор в издателство „Народна просвета“.

Заедно с Анастас Примовски тя получава задачата от ТНИ да направят ново издание на сборника „Капитан Петко“, който бе станал вече библиографска рядкост, но не успяват поради смъртта на Примовски.

ПРОФ. ЛЮБОМИР ПАНАЙОТОВ – освен публикации с тракийска тематика, той дълги години привлича младите историци, дава им теми за дипломна или курсова работа, свързани с Тракия. Някои от тях остават да работят по проблемите, свързани с македоно-одринското революционно и просветно движение като Ал. Гребенаров – днес председател на Македонския научен институт, Илия Тодев, Румен Караганев, Вида Буковинова и др.

ПЕТКО КАРАДЕЛКОВ – избран многократно за зам. председател на Института в периода 1955 – 1962 г., журналист. През 1946 г. е включен в делегацията на тракийци, водена от Никола Спиров в Париж, за да отстояват българските права. По-късно е председател на клуба на ветераните.

Новото поколение също има вече свои кадри – Георги Илиев сериозно изучава родния бащин край и темата „Геноцида над българите в Тракия“.

Десислава Костова прави цяла възстановка на съдебен процес за Ангорския договор. Любомир Шопов има редица публикации и през 2013 г. издава и книгата „Геноцид“.

Николай Димитров избира „Ангорският договор“ за тема на дипломната си работа.

Похвални слова заслужава Тракийският научен институт и за дейността му по стратегическата цел на Съюза на тракийските дружества в България (СТДБ) относно българските права над имотите ни, належащи се в Република Турция.

Става дума за научната конференция, организирана от института и отразена в доклади по темата „Ангорският договор, видян 90 години по късно.“

Част от тях са публикувани в „Известия на Тракийския научен институт“ кн. 14 – 15, с. 228 – 345. 2016 г.

В конференцията взимат участие Председателят на СТДБ Красимир Премянов, проф. Васил Проданов – председател на ТНИ, Ваня Стоянова, Даниел Вачков, Боряна Бужашка, Панайот Маджаров, Андрей Печилков, Димитър Шалапатов, Папани Козарова, Любомир Шопов, Емилия–Боряна Славкова, Светла Караянева, Ваня Ангелова Иванова, Геновева Михова, Пенка Найденова, Георги Митринов, Здравка Констатинова.

Завършвайки „Похвалните слова“ за ТНИ се надявам, че те се превърнаха в малък обзор за дейността на Института и дейците му и доказателство за сериозния и задълбочен стил на цялата дейност на Тракийската организация.

ЦЕНЕН ПОГЛЕД КЪМ БЪЛГАРСКО-ТУРСКИТЕ ИМУЩЕСТВЕНИ СПОРОВЕ

(*Боряна Бужашка. „Източнотракийският въпрос в българо-турските дипломатически отношения (1913 – 2016 г.)“.*

София, Издателство „Захарий Стоянов“, 2017. 415 с.)

НИКОЛА АВРЕЙСКИ

Поради тежкото наследство от миналото в българско-турските отношения винаги са съществували значителен брой висящи въпроси – политически, социални, хуманитарни, опазването и възстановяването на културно-историческото наследство и други. Но приоритетно място още от първите следосвобожденски години и до наши дни заемат имуществените претенции на двете съседни страни.

Широкият спектър на откритите имуществени въпроси между България и Турция обхваща правата на българите, изселени или изселили се след Руско-турската война (1877 – 1878 г.), Кресненско-Разложкото въстание (1878 – 1879 г.), Горноджумайското въстание (1902 г.), Илинденско-Преображенското въстание (1903 г.), както и от Младотурската революция (1908 г.) до Балканската война (1912 г.), на българските бежанци от Източна Тракия, пропъдени от Втората балканска война (1913 г.) до подписването на Ангорския договор (1925 г.), на българите, изселени или изселили се от

Мала Азия (1908 – 1945 г.), на експулсираните от Турция български граждани след 1925 г., на изселените и изселилите се българи от Цариград, както и правата върху двувластните имоти и върху екзархийските имоти. Повечето имоти засягат интересите на стотици хиляди българи, прокудени от родните си места, без да им бъде дадена възможност да се разпоредят със своето недвижимо и движимо имущество или да бъдат компенсирани за това. Тези страдалци отдавна не са между живите, но законните им претенции са поддържани от техните наследници, организирани в различни неправителствени организации: Съюз на тракийските дружества в България, Тракийска фондация „Капитан Петко войвода“, Тракийски научен институт и други. Редица имоти са органична съставна част от културно-историческото ни наследство от времето на Българското възраждане, свързано с борбите за църковна и национална независимост, към които повишена чувствителност проявява цялото българско общество. А във връзка с приемането на България в Европейския съюз и започнатите преговори за присъединяване и на Турция визираните имуществени спорове между двете съседни балкански страни бяха изнесени и в европейските институции и получиха общоевропейско значение. Затова всяко ново изследване на българско-турските имуществени спорове предизвиква повишен интерес както у нас, така и в чужбина.

Това се отнася в пълна мяра и за пуснатото неотдавна от авторитетното столично Издателство „Захарий Стоянов“ монографично изследване на доц. д-р Боряна Бужашка „Източнотракийският въпрос в българо-турските дипломатически отношения (1913 – 2016 г.)“. Както се вижда от заглавието, авторката изследва хронологичен отрязък от над един век, интерпретирането на който предполага разкриване

на усилията на българските правителства за решаването на тези насъщни проблеми, изследване на състоянието на българската общност в Турция, проследяване развитието на турското законодателство, както и анализиране на състоянието на мюсюлманската общност в България поради опита на Анкара да обвърже тези въпроси в преговорите, без да има исторически основания за това. На пръв поглед задачата изглежда непосилна за един автор. Но доц. Бужашка е успяла да се справи с това сложно предизвикателство, изигравайки добре своите два силни „коза“. Първият е великолепно познаване на натрупаните с времето постижения на българската историография по тази тема. Авторката е отдала дължимото на научните приноси на проф. д.ист.н. Стайко Трифонов, проф. д.ист.н. Йордан Баев, проф. д-р Светослав Елдъров, доц. д-р Милен Куманов, д-р Ваня Стоянова, д-р Калина Пеева, д-р Димитър Гюдуков, д-р Дарина Петрова и други български учени, стъпва здраво върху техните „рамене“ и развива научните им постижения, за да създаде една достоверна и панорамна представа за над вековните българско-турски имуществени спорове. Вторият силен „коз“ в ръцете на доц. Бужашка е дългогодишният ѝ неограничен достъп до Националния архивен фонд в качеството ѝ на председател на Главно управление на архивите (впоследствие Държавна агенция „Архиви“) и директор на Дирекция „Административно и информационно обслужване“ на Министерството на външните работи, от който е извлякла практически всички документи, включително съвсем наскоро разсекретени, отнасящи се пряко или косвено до избраната от нея тема. Освен че ползва всички известни документи от Централния държавен архив, отнасящи се до изследвания от нея проблем, тя пуска в научен оборот многобройни неиз-

вестни документи от Дипломатическия архив на Министерството на външните работи: външнополитически доклади, информации за разговори между двете страни, донесения на български дипломатически представители в турската столица, експертни становища, справки, български и задгранични изложения по темата, документи на външнополитическото ведомство, решения на държавни органи, както и документални материали за българската общност в Турция и усилията ѝ да съхрани своя език, религия, култура и идентичност. Тези нови документи играят ценната роля на верификатор на досегашните постижения на българската историография в тази област, хвърлят допълнителна светлина върху динамичните и противоречиви българско-турски отношения и изясняват по-убедително редица важни моменти и аспекти на имуществените претенции на двете страни.

Богатата документална основа на труда на доц. Бужашка е придал голяма доказателствена сила на основната ѝ теза, че Османската империя и нейната историческа наследница Република Турция, колкото и различни да са те, провеждат една обща последователна политика на обезбългаряване, особено на стратегически важната Източна Тракия, като не подбират средства, за да принудят българите веднъж завинаги да напуснат страната, умело променят националното си законодателство с цел да ги лишат от правна възможност да отстояват своите справедливи имуществени претенции и същевременно от позицията на силата се опитват да обвържат резонните български искания с претенции за доброволно изселилите се от България мюсюлмани.

В синтезиран вид научните приноси на монографичния труд могат да бъдат идентифицирани в следните области:

Предложена е периодизация, обособяваща четири пе-

риода в развоя на българско-турските имуществени спорове: от Втората балканска война (1913 г.) до подписването на Ангорския договор (1925 г.); от този договор до секретното „Споразумение Башев – Чаглаянчил“ (1964 г.); от това споразумение до началото на демократичните промени в България (1989 г.); от падането на комунистическия режим до наши дни. Тази периодизация не се вмести в традиционната периодизация на новата, най-новата и съвременната българска история, както и на османската (впоследствие турската) държава, а също на модерната история на балканските народи, но е добре обоснована с открояването на основните жалони в развитието на двустранните ни отношения по този извънредно чувствителен проблем.

На авторката се е удало да интерпретира българско-турските имуществени взаимоотношения в широк международен контекст, отчитащ промените в системата на международните отношения, променящото се място на България и на Турция в нея и спецификата на вътрешнополитическото развитие на двете страни. Показано е как всичко това влияе върху международния имидж на България и на Турция, на външната им политика, на формирането на завоюваните и на формалните изходни позиции на двете страни в преговорния процес, на политическата воля за отстояване на своята гледна точка по спорните въпроси.

Ясно са очертани онези събития и процеси, които изиграват ролята на „крайъгълен камък“ в българско-турските дипломатически отношения и в дебатите по имуществените претенции на двете страни: Втората балканска война (1913 г.), Първата световна война (1914 – 1918 г.), Гръцко-турската война (1920 – 1922 г.), държавният преврат в България (1944 г.), началото на Студената война (1947 г.), т. нар. „възродителен

процес“ (1984 – 1985 г.) и т. нар. „Голяма екскурзия“ на българските турци (лятото на 1989 г.), т. е. все драматични събития вътре в самите държави, в нашия Балкански регион, в Европа и в света, които принуждават двете страни да поставят по нов начин взаимните си претенции. Както показва авторката, реакциите на двете балкански столици са доста различни, като тези на Турция по правило се оказват по-адекватни.

В монографичния труд е направен своеобразен сравнителен анализ на политиката на България спрямо турското малцинство и на Турция към българското малцинство. Тази съпоставка оставя у българския читател тягостно впечатление. Докато Турция не признава наличието на българско национално малцинство и провежда политика на ограничаване на неговите свободи и права (включително имуществени), България се стреми да спазва правата и свободите на турското малцинство и на мюсюлманската общност въобще, като създава през 1934 г. Секция за малцинствата при Министерството на външните работи и изповеданията. Докато Турция осъществява целенасочена и последователна политика на стопяване на българската общност, на натирване на българите от страната без каквото и да било обезщетение и настаняване в техните имоти на турски изселници от България и мухаджирите, България прибегва до изселване само след споразумение с Турция и на доброволни начала, като предоставя на изселниците пълната възможност да се разпореждат със своето недвижимо и движимо имущество. Докато Турция упорито отказва да приложи международно правните си задължения да приеме българските бежанци по родните им места, като не допуска нито един от тях да се завърне, България осигурява свободно завръщане на турски изселници и взема всевъзможни мерки за възвръщане на тяхното имущество.

Много задълбочено е разкрита над вековната политика на Анкара и на София относно изселването на българските турци. Убедително е показано как България „проявява колебания“, вариращи от насърчаване на изселването през неговото ограничаване до пълното му преустановяване (с. 72). Докато турската политика се отличава с „постоянство в целите и последователност в осъществяването ѝ“, което ѝ дава възможност „да държи в свои ръце инициативата (...) при придвижването на изселническия въпрос съобразно своите политически цели, като упражнява непрекъснат политически натиск върху България“ (Пак там). Акцентирано е върху една от най-грубите грешки на българската дипломация, допусната през 1937 г. – да издава изселнически паспорти само при наличието на предварителни разрешения от турските консули в страната, което на практика предоставя на Турция възможността да подбира изселниците (с. 74). Последиците са пагубни за българския национален интерес. Анкара *„винаги (...) внимава годишните контингенти на изселниците да не надхвърлят годишния прираст на турското население в България с оглед да се задържи основната маса в пределите на страната. В рамките на тези контингенти Турция приема предимно млади хора, технически кадри, като ги подбира от живеещото във вътрешността турско население, а не от долината на р. Арда, което според стратегическите цели на турската политика трябва да остане компактно по местата си“* (с. 73). При това тази груба грешка е допусната след като още през 1932 г. бившият управляващ българската легация в Цариград Панчо Дорев е алармирал, че по границата на България с Турция няма нито един коридор или периферия от българско население (с. 61)!

В труда е разкрито как неумелата политика на България към помаците – общност с българска родова принадлежност, изповядваща исляма, се инфилтрира в българско-турските дипломатически отношения. Въпреки че те не се ползват от Конвенцията за установяване от 1925 г., Царство България ги подтиква да се изселват. Възползвайки се от това, Турция започва от 1927 г. да ги третира като част от „външните турци“ и ги взема под своя закрила (вж. с. 73).

В монографията е показано как при *„очевидния неуспех за идеологическо спечелване на българските турци“* (с. 75) комунистическият режим *„се колебае между пълното изселване и пълното затваряне на границата“* (с. 79). И как *„турската страна продължава да поставя въпроса за доброволното изселване на турците от България като предварително условие за подобряване и разширяване на българо-турските отношения въобще“* (с. 80), а впоследствие – и за *„признаването на малцинствени права на турското население в България“* (Пак там).

Иновативен характер има авторовата трактовка на съдбата на екзархийските имоти, на които е посветена отделна глава на изследването (с. 83 – 136). Анализът започва от султанския ферман за създаване на Българска екзархия (1870 г.) и е доведен до наши дни. Разкрито е постепенното придобиване на екзархийски имоти в Цариград и околностите, в Одрин и околността, в Лозенград и на други места. Показано е как със законодателни игри Турция поетапно създава юридически основания за посегателство върху тях – първоначално върху правото на собственост, впоследствие – върху правото на владение и ползване, като накрая стига и до тяхното затваряне, отчуждаване и променяне на предназначението, заграбване от частни лица и дори до събаряне. Както изтъква авторката, тези арогантни действия на турските власти са

обективно подпомогнати от противоречията между българското правителство и Екзархията (вж. с. 89 – 90), липсата на български екзарх в продължение на цели 30 години след смъртта на екзарх Йосиф (1915 – 1945 г.), разнобоя между българското правителство и Светия синод по основния въпрос на кого да бъдат върнати екзархийските имоти – на държавата или на Българската православна църква, натиска на Вселенската константинополска патриаршия над Българското настоятелство и над Фондацията на Православната църква на Българската екзархия в Цариград, както и „пропуските и грешките на българската държава“ (с. 104).

Определен интерес представлява главата, разкриваща опитите на режима на Тодор Живков да разреши проблема за „българските културно-исторически паметници в Турция“, довели до поставянето от Анкара на въпроса за паметниците на турската култура в България (с. 121 – 136).

Приносни моменти съдържа и последната глава на труда, проследяваща българско-турските дебати по откритите имуществени проблеми след 1989 г., особено разкриването на новите изходни позиции на двете страни и сключения през 1998 г. пакет от споразумения. Авторката не е избягала от анализ на най-оспорваното сред българската общественост споразумение – за изплащане на български пенсии на българските изселници в Турция. С пълно основание е подчертано, че мотивирането с Виенската конвенция за правото на договорите е некоректно, тъй като нейният чл. 11 предвижда това да става по националното законодателство. Министерството на външните работи обръща внимание, че към момента на подписването на споразумението българското национално законодателство не допуска изплащане на български пенсии зад граница, но това е пренебрегнато. Позоваването на Европейската социална харта също не издържа

критика, доколкото България не е поела подобно задължение. Освен това в споразумението липсва реципрочност, като едностранно облагодетелства турската страна, без дори да поставя въпроса за материалните интереси на българските изселници от Турция. И като връх на всичко споразумението не е ратифицирано от Народното събрание, не е обнародвано и следователно не е влязло в сила. Но се изпълнява с подписите на министър Марио Тагарински и на премиера Иван Костов.

Особен интерес предизвиква онази част от последната глава, в която се анализират промените, настъпили в началото на ХХІ в. във връзка с приемането на България в Европейския съюз и включването на Турция в предприсъединителния пакет на Съюза. Разгледани са законовите промени, внесени под натиска на Брюксел в турското законодателство, които разкриват възможност за възстановяване на българските имоти, както и натискът на Европейския парламент върху турските власти „да засилят диалога с България (...) по въпроса за правото на собственост на българските тракийски бежанци“ (с. 160). Същевременно авторката обръща сериозно внимание на неадекватните действия на българските институции, които крият риска не само за решаване на имуществените проблеми, но и за нанасяне на нови щети на българската държава. Декларацията на Народното събрание от 11 януари 2012 г., определяща „възродителния процес“ като „форма на етническо прочистване“, даде правно основание на изселнически организации да отнесат въпроса до европейските институции с искане България да изплати репарации за турските изселници (с. 161 – 162). Същият риск крие и решение на български съд от 2012 г., постановил по иск на доброволно изселила се българска туркиня, че не е загубила българското гражданство по собствено желание (с. 165).

Разполагаща с първоразрядна автентична и достоверна информация, доц. Бужашка е разкрила актуалното състояние на имуществените отношения между България и Турция. Обрисуваната детайлна картина нагледно показва крайно обезсърчителните резултати от над вековните усилия на българската дипломация да постигне справедливо решение на откритите въпроси. Турция пропъди стотици хиляди българи и не им позволи да се върнат по родните им места, като не им е предоставила право да се разпоредят със своето имущество и не ги е компенсирала за това. Анкара едностранно ликвидира двувластните имоти, като ги раздаде на турски изселници от България. От общо 47-те екзархийски имота Турция признава правото на собственост само върху 1 и правото на стопанисване на 6 имота в Истанбул и Одрин. Завършена е реставрацията само на желязната църква „Св. Стефан“ и частично – на Метеха. Българската общност в Турция е сведена до няколкокостотин души, като напоследък някои от тях подменят кръщелните си свидетелства, за да бъдат представяни от Вселенската константинополска патриаршия като гърци. Абсурдните имуществени претенции на Турция за 407 вакъфски имота и 2 356 джамии вече са подети от „Петата ѝ колона“ в България – Главното мюфтийство заведе искове за „връщане“ на джамии (издигнати след покоряването на българите върху разрушените християнски църкви), а депутати от Движението за права и свободи настояват децата на турските изселници да получат български лични карти (което означава още над 0.5 млн. български граждани в Турция). От своя страна България осигурява доброволно изселване на българските турци и свободното им връщане по техните родни места, както и пълната свобода да се разпореждат със своите имоти. България е оценила културната стойност на 194

обекта, свързани с мюсюлманската култура, обявила е 99 от тях за паметници на културата, 25 от които с национално значение, а 95 са декларирани и са под правна защита, като българската държава е вложила няколко десетки милиона щатски долари за тяхното поддържане и опазване. И до наши дни всеки месец българската държава изплаща средно по 4 млн. лв. за пенсиите на изселниците в Турция.

Навлязла дълбоко в сложната проблематика на българско-турските имуществени спорове, авторката прави и някои предложения за мерки на българските институции, които биха представлявали интерес за законодателната, съдебната и изпълнителната власт: приемане на нов закон за гражданството или внасяне на промени в сегашния, установяване на реципрочност в третирането на изселниците от двете страни, сключване на нови спогодби, изпращане на подходящ български свещеник в Истанбул, отпускане на стипендии на деца на българската общност в Турция, продължаване на издирването на документи за собственост в Турция, включване на заинтересовани структури на гражданското общество в Междуведомствената работна група за подготовка на българските позиции, изработване на средносрочна стратегия за отношенията с Турция и други.

Наред с гносеологичните си приноси, монографичният труд има и своите научно-приложни приноси. Направеният в него анализ на най-чувствителния висящ проблем в двустранните отношения може да окаже ценна помощ на българската дипломация в усилията ѝ за неговото разрешаване. А съдържащият се в него нов богат емпиричен материал и приложените 50 документа с общ обем от 223 страници разкриват нови възможности за осъществяване на социалните функции на историята и документологията в образователния процес и в публичното пространство с цел повишаване

на обективната информираност на българина за реалните трудности в българско-турските отношения.

Внимателното вглеждане в монографичния труд на доц. Бужашка, посветен на толкова сложна тема, предизвиква някои бележки, свързани с отделни непълноти, на които се чувствам длъжен колегиално да ѝ обърна внимание. Правя това с усещането, че тя би размислила върху тяхната резонансност при едно второ, допълнено издание на книгата, което съм почти сигурен, че ще се наложи при бързото изчерпване на тиража.

Би могло значително да бъде разширен и задълбочен авторовият анализ на причините за неуспеха на усилията на България за решаване на имуществените проблеми с Турция. Те могат да се търсят в няколко посоки. От една страна, в уникалната способност на България винаги да се нарежда в погрешния сегмент на международната система – тя бе сред победените и в Балканските войни, и в Първата световна война, и във Втората световна война, и в Студената война – нещо, което не може да се каже за Турция и което значително отслабва позициите на София в споровете ѝ с Анкара. От друга страна, България неизменно разполага с далеч по-малки външнополитически ресурси от Турция, която има много по-голяма територия, население, природни богатства, икономика, армия, а и заема много по-важно геополитическо разположение, поради което винаги се радва на закрилата на Велики сили. От трета страна, турците са сред малкото нации, успели да създадат Велика държава, стъпила здраво на три континента, която и след като загуби този си статут израсна като регионална Суперсила, членка на Г-20 и неформален лидер на над милиардния ислямски свят. И още – Турция разполага с много обиграна и прагматична дипломация, която следва твърдо, последователно и

неотклонно своята стратегия за България. Тя се издига с по-не една глава по-високо от българската, която поради своята неопитност, идеализъм и партийна партизанщина следва движението на махалото, допусна тежки пропуски и грешки, като се превърна в една от основните причини за провала на българския национален идеал и за българската национална драма. Поради всички тези причини, взети вкупом, Турция винаги е подхождала към България от позицията на силата и трябва да признаем, че винаги е успявала брутално да парира българските искания, макар те да са основателни и да се основават на международното право, както и умело да преминава в контранастъпление. Цялата история на българско-турските имуществени спорове е христоматийно потвърждение на елементарната истина, че позоваването на справедливостта и на международното право е вопъл на слабия, докато бруталността е оръдие на силния.

Анализът на доц. Бужашка на основополагащия Ангорски договор за приятелство е наистина впечатляващ, но в него се забелязва известно отстъпление от последователната научна критичност към подписалия го Симеон Радев. Явно авторката е респектирана от този наистина забележителен дипломат на следосвобожденска България, но Ангорският договор е сигурно последното нещо, с което той би могъл да се гордее, както впрочем се вижда и от изложените в монографията факти.

Проследявайки развоя на българско-турските имуществени спорове, авторката в повечето случаи дори не споменава кои точно правителства водят преговорите и сключват едни или други споразумения. При разкриването на тази толкова чувствителна за културната българска общественост тематика би било добре изрично да бъдат посочвани правителствата, предприемащи едно или друго действие по

отношение на Турция, за да се изясни по-добре въпросът за отговорността на българските държавни институции, на политическите партии и на отделните държавници.

Чувства се известно надценяване на възможностите за политическо решение на откритите имуществени въпроси между двете страни. Прекомерни надежди се възлагат на преговорите на Турция за членство в Европейския съюз, към който България вече принадлежи. Но от започването им преди 12 години, те бяха прекъсвани, протичат изключително трудно, отворени са 20 от общо 35 глави, като към момента е затворена една-единствена глава. А и Турция на Ердоган като че ли тръгна в друга посока и си позволява безпрецедентен твърд тон към Европейския съюз, към САЩ и НАТО, като непрекъснато ги предупреждава, че има алтернативи за преориентиране на външната си политика. Тази турска демонстрация на самочувствие се подкрепя активно от целия милиарден ислямски свят и намира разбирането на страните от БРИКС. В тази голяма дипломатическа игра малка България изглежда като пешка, която може да бъде пожертвана от Запада в името на задържането на Турция в неговата орбита. Неточно и дори опасно е да храним илюзии по отношение действителната политика на Анкара спрямо нашата страна, макар че сме съюзници в Северноатлантическия пакт. Още през 1991 г. президентът Тургут Йозал – идеологът на възвръщането на влиянието на Османската империя, заяви в публична реч: *„Един ден България ще бъде наша, само че този път ще я купим.“* Днес Турция на Ердоган шантажира България, че може да отвори границите си за намиращите се на нейна територия милиони бежанци-мюсюлмани. Тя и без това разполага с над 1 млн. български мюсюлмани, с които да „извива ръцете“ на София. Кое то прави изгледите за решаване на

справедливите имуществени претенции на България почти минимални.

Напълно във възможностите на доц. Бужашка е да пренесе долната хронологична граница на своето изследване още по-дълбоко – към времето на Освобождението. Всъщност тя, макар и бегло, отнася истинското начало на българско-турските имуществени проблеми към имигрантските потоци, породени от Руско-турската война, Кресненско-Разложкото въстание, Горноджумайското въстание, Илинденско-Преображенското въстание и Младотурската революция (с. 6). Обръща дори внимание на Споразумението от 1904 г., запазващо собствеността на прокудените българи и даващо им възможност да се върнат по техните родни места (с. 8). Няма съмнение, че едно такова пълно проследяване на изследвания проблем ще повиши още повече научната стойност на книгата и читателския интерес.

Държа да подчертая, че отправените пожелания не са от естество да засенчат безспорните положителни качества на монографичния продукт и реализираните в него научни и научно-приложни приноси.

Чест прави както на доц. д-р Боряна Бужашка, така и на издателство „Захарий Стоянов“, че са поднесли на културната ни общественост едно ценно и твърде поучително за държавници, политици, дипломати, учени и граждани аналитично и увлекателно четиво за развоя и обратите в българско-турските имуществени отношения.

СПИСЪК НА АВТОРИТЕ

Богдана Тодорова – доцент, д-р в ИИОЗ – БАН; член на ТНИ
Боряна Бужашка – доцент, д-р в УНИБИТ; член на ТНИ
Васил Проданов – чл. кор., д.ф.н., професор в УНСС; Директор на ТНИ

Георги Димитров – ЦР на СТДБ

Георги Митринов – доцент, д-р в ИБЕ – БАН; член на ТНИ

Горан Симеонов – Председател на Управителния съвет на Асоциацията на разузнавачите от запаса

Димитър Димитров – професор, д-р, ръководител на катедра „Национална и регионална сигурност“ – УНСС

Зорница Илиева – журналист

Ивайло Христов – доцент, д-р в УНСС

Искра Баева – професор, д-р в СУ – ИФ; член на ТНИ

Искрен Искренов – гл. ас., д-р във ФФ – СУ

Коста Лъондев – СТДБ, Свиленград

Любомир Шопов – Национална асоциация Сигурност; СТДБ

Любомир Кючюков – Директор на Института за икономика и международни отношения

Надежда Недкова – ТНИ

Никола Аврейски – професор, д-р в УНИБИТ

Петър Воденски – Българско дипломатическо дружество

Пламен Ралчев – доцент, д-р в УНСС

Симеон Николов – Директор на Центъра за стратегически изследвания в сигурността и международните отношения

Стоян Райчевски – ТНИ

Татяна Дронзина – професор, д.п.н. в катедра „Политология“ – СУ

Христо Гиневски – доцент, д-р във ВСУ, филиал Смолян

СЪДЪРЖАНИЕ

<i>Васил Проданов.</i> Балканите след референдума в Турция, рисковете от политиката на неоосманизъм и ислямизацията и следствията за България и тракийските българи: Увод.....	5
<i>Красимир Премянов.</i> Встъпителни думи към участниците в конференцията „Балканите след референдума в Турция, рискове от политиката на неоосманизма и ислямизацията, и следствията за България и тракийските българи“	10
<i>Проф. Стати Статев.</i> Встъпителни думи към участниците в конференцията „Балканите след референдума в Турция, рискове от политиката на неоосманизма и ислямизацията и следствията за България и тракийските българи“	13
 Част I. Промените в Турция и българо-турските отношения	
<i>Петър Воденски.</i> Съвременното положение в Турция след референдума.....	15
<i>Горан Симеонов.</i> Къде стои България в съвременния свят?.....	30
<i>Любомир Кючуков.</i> Българо-турските отношения: еднопосочно ли е движението?	41
<i>Симеон Николов.</i> Промените в Турция и отражението им върху членството ѝ в НАТО, въоръжените сили и активността на разузнавателните служби	53
<i>Любомир Шопов.</i> Българо-турските отношения и Тракийският въпрос.....	73
<i>Боряна Бужашка.</i> Някои имуществени, социални и хуманитарни проблеми в отношенията между Турция и България след 1989 г.	84

Част II. Неоосманистката политика на Турция и рисковете за България

<i>Искра Баева.</i> Скрити и явни опасности за България след промените в Турция през последната година.....	109
<i>Георги Димитров.</i> По въпроса за двойното гражданство и влиянието му върху изборния процес в България.....	123
<i>Васил Проданов.</i> Меката сила на Турция на Балканите и в България.....	153
<i>Димитър Панайотов Димитров.</i> Измерения на меката сила на Република Турция	207
<i>Богдана Тодорова.</i> Ролята на Турция във функционирането на ислямското вероизповедание в България като елемент на нейната неоосманистка стратегия	221
<i>Ивайло Христов.</i> Неоосманистката политика на Турция към България	233
<i>Зорница Илиева.</i> Ще успее ли днес Турция под сянката на неоосманизма?	256

Част III. Ислямизацията в Турция и ислямът като инструмент за въздействие върху българските мюсюлмани

<i>Пламен Ралчев.</i> Пресечни точки на стратегическите комуникации на турската държава и на движението Гюлен в България.....	272
<i>Татяна Дронзина.</i> Радикализация и училище в България: импликации за образователната политика	279
<i>Искрен Иванов.</i> Десекуларизацията на Турция като заплаха за сигурността на Балканите	290
<i>Стоян Райчевски.</i> Манипулативни теории на съвременни турски автори за произхода и етническата принадлежност на българите мохамедани – помаци.....	306

Христо Гиневски. Съвременни опити за отродяване на българите мюсюлмани.....	316
Коста Льондев. Демографски изменения и тенденции към ислямизация в Свиленградския регион	322

**Част IV. Исторически данни за тракийските българи
и изследванията върху тях**

Георги Митринов. Списък на населението на с. Съчанли, Гюмюрджинско по данни от 1906 – 1907 г.	331
Надежда Недкова. Похвално слово за Тракийския научен институт	395
Никола Аврейски. Ценен поглед към българско-турските имуществени спорове	411
Списък на авторите	427

**ИЗВЕСТИЯ
НА
ТРАКИЙСКИЯ
НАУЧЕН
ИНСТИТУТ
КНИГА 16**

Редактори
*Васил Проданов,
Ваня Стоянова*
Коректор
Тодор Корув

Издателство
„Захарий Стоянов“
www.zstoyanov.com
e-mail: office@zstoyanov.com

Формат 16/60/84
Печатни коли 27

Печат
"МИГ ПРИНТ" ЕООД